

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA
TARİHİ YARIMADA HANLAR BÖLGESİ**

Doktora Tezi

Özcan ŞABUDAK

İstanbul 2012

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA
TARİHİ YARIMADA HANLAR BÖLGESİ**

Doktora Tezi

Özcan ŞABUDAK

Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU

İstanbul 2012

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

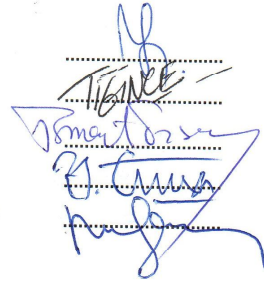
Tez Onay Belgesi

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TARİHİ Bilim Dalı Doktora öğrencisi ÖZCAN
ŞABUDAK'ın CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TARİHİ YARIMADA HANLAR
BÖLGESİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 08.03.2012 tarih ve 2012-
6/46 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Doktora Tezi olarak
kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

- Tez Savunma Tarihi : 16.03.2012
- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU
- 2) Jüri Üyesi : PROF. DR. TİĞİNÇE OKTAR
- 3) Jüri Üyesi : PROF. DR. İSMAIL ÖZSOY
- 4) Jüri Üyesi : PROF.DR.YUSUF TUNA
- 5) Jüri Üyesi : DOÇ.DR.RAHMİ DENİZ ÖZBAY

ÖZET

İstanbul'daki Tarihi Yarımada'nın sınırları içinde dünyanın en büyük açık hava ticari alanlarından biri olarak kabul edilen Hanlar Bölgesi'nin temelleri tarihsel mimari ve mekânsal fonksiyon bağlamında ortaya çıkmıştır. Tarihsel mimarinin önemli örnekleri olan han yapılarını içinde barındırması ve bu hanların asli fonksiyonu şeklinde beliren ticari işlevlerin günümüze değin devam etmesi, Hanlar Bölgesi'nin hem mimari hem de fonksiyonel açıdan Tarihi Yarımada'nın diğer alanlarından çok daha farklı bir yere oturmasını sağlamıştır. Tarihsel derinliğe sahip ticari faaliyetlerin alanı olan Hanlar Bölgesi tarih boyunca İstanbul ölçeğinde hep ticari fonksiyonun başkenti olagelmıştır. Bu özelliği dolayısıyla İstanbul'un en özgün alanlarından birisi olma özelliğini günümüze kadar muhafaza edebilmiştir. İstanbul gibi tarihi şehir alanlarının zaman içinde geleneksel dokusundan kopmaya başlaması sık görülen bir durumdur. Bu negatif dönüşümün tersine çevrilebilir tarzda kontrol edilmesi gerekmektedir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul sınırları içindeki Tarihi Yarımada Hanlar Bölgesinin ekonomik coğrafyasının çıkarılması üzerine kurgulanan bu çalışma bahsi geçen dönemin iktisadi panoramasını vermektedir. Bunun haricinde tarihsel süreç içinde Hanlar Bölgesi'nin ne şekilde evrilerek günümüze ulaştığı aydınlatılması gereken bir konu alanı olarak görüldü.

Bu çalışmanın temeli, kendine has özellikleri olan bir şehir alanının iktisadi açıdan tahlil edilmesi ve bütün geleneksel özelliklerinin vurgulanması sonrasında bu spesifik özellikler üzerinden bahsi geçen bölgenin tarihi kimliğine uygun bir tarzda yeniden canlandırılması şeklinde kurgulandı.

ABSTRACT

The foundations of the Hanlar Bölgesi (Site of Inns) that is considered to be one of world's largest open commercial areas within the boundaries of the historical peninsula of Istanbul have been revealed in terms of its historical, architectural and spatial functions. Hanlar Bölgesi seems to be different in architecture and function from the other sites of the Historical Peninsula since it covers important historical architectural structures, e.g. the inns, which continue their main commercial functions up to present. Hanlar Bölgesi having historically well-established commercial functions has always been the capital of the commerce in Istanbul. Therefore it could keep its importance of being one of the most distinguished areas so far. It is a common for historical cities like Istanbul to have witnessed the disappearance of the traditional features. This negative transformation should be taken under control in order to reverse it.

This work, aimed to focus on the economic geography of the Hanlar Bölgesi in the Historical Peninsula of Istanbul along the early Republican Period, presents the economic panorama of the period in question. Moreover, what way the Hanlar Bölgesi changed and transformed into its present view has been considered to be another point to emphasize.

This work is designed to evaluate and analyze the site in question in terms of economy; to show its traditional specifications; and to help revitalize the site in accordance with its historical features.

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ	iv
ŞEKİL LİSTESİ.....	v
KISALTMALAR	vi
SİMGELER	viii

GİRİŞ.....	1
-------------------	----------

1. BÖLÜM:

TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE HANLAR BÖLGESİ.....	5
1.1. XVI. Yüzyılda Hanlar Bölgesi	8
1.2. XVII. Yüzyılda Hanlar Bölgesi	12
1.3. XVIII. Yüzyılda Hanlar Bölgesi.....	16
1.4. XIX. Yüzyıldan Günümüze Hanlar Bölgesi	19

2. BÖLÜM:

EKONOMİK AÇIDAN HANLAR BÖLGESİ.....	27
2.1. Ticaret ve Zanaatlar Bağlamında Hanlar Bölgesi.....	27
2.2. Geleneksel ve Modern Üretim Formasyonları Bağlamında Hanlar Bölgesi.....	32
2. 3. Han ve Kervansaraylar Bağlamında Hanlar Bölgesi.....	37
2.3.1. Plan ve Mekan Anlayışı Yönünden Hanlar.....	44
2.3.2. Coğrafi Dağılım Açısından Hanlar	45
2.3.3. İnşa Edildikleri Dönemlere Göre Hanlar.....	48
2.3.3.1. Mevcudiyetini Koruyan Hanlar.....	50
2.3.3.2. Günümüzde Çok Bozulmuş yada Yerinde Yeni Yapı Bulunan Hanlar ...	66
2.3.3.3. Yapım Tarihleri Tam Olarak Bilinmeyen Hanlar.....	70

2.3.3.4. Yerleri Belli Olmayan Yada Yerlerinden Emin Olunamayan Hanlar.	72
2. 4. Sanayileşme Olgusu Çerçevesinde Hanlar Bölgesi.....	76
2.4.1. Sanayileşme ve Haliç Havzası.....	76
2.4.2. Haliç- Hanlar Bölgesi Bağlantısı.....	78
2.4.2.1. Elektriğin Kullanıma Girmesi.....	81
2.4.2.2. Küçük Üretim.....	82
2. 5. Tarihsel Değişim Dinamikleri Bağlamında Hanlar Bölgesi.....	85
2.5.1. Cumhuriyet'tin İlk Yıllarından Günümüze Değişen Hanlar Bölgesi.....	89

3. BÖLÜM:

1925 YILI TÜRK TİCARET SALNAMESİNE GÖRE HANLAR BÖLGE'SİNDE MAHALLE BAZLI EKONOMİK YAPILANMA.. 93

3.1. Hobyar Mahallesi Ekonomik Yapılanma.....	93
3.1.1. Yalıköşkü Caddesi.....	103
3.1.2. Hamidiye Caddesi.....	105
3.1.3. Yeni Postahane Caddesi.....	107
3.1.4. Sultanhamam Caddesi.....	109
3.1.5. Aşirefendi Caddesi.....	111
3.1.6. Mimar Kemaleddin Sokağı.....	114
3.1.7. Arpacılar Caddesi.....	115
3.2. Molla Fenari Mahallesi Ekonomik Yapılanma.....	117
3.3. Hocaşah Mahallesi Ekonomik Yapılanma.....	123
3.4. Mercan Mahallesi Ekonomik Yapılanma.....	128
3.5. Rüstempaşa Mahallesi Ekonomik Yapılanma.....	134
3.5.1. Mısır Çarşısı.....	146
3.6. Dâyehtun Mahallesi Ekonomik Yapılanma.....	149
3.7. Beyazıt Mahallesi Ekonomik Yapılanma.....	153
3.7.1. Kapalıçarşı.....	158

3.8. Sururi Mahallesi Ekonomik Yapılanma	164
3.9. Tahtakale Mahallesi Ekonomik Yapılanma.....	167

4. BÖLÜM:

HANLAR BÖLGESİ'NE ÖZGÜ GELENEKSEL ESNAF

ÇEŞİTLERİ	171
4.1. Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı	173
4.2. Tekstil Ürünleri.....	176
4.3. Giyim Eşyası.....	177
4.4. Derinin İşlenmesi ve Ayakkabı İmalatı.....	181
4.5. Diğer Esnaflar	182

5. BÖLÜM:

HANLAR BÖLGESİ'NDEKİ GELENEKSEL TİCARİ YAPININ

YENİDEN TESİSİ ÜZERİNE ÖNERİLER.....

SONUÇ	203
EKLER	208
KAYNAKÇA	223

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. 17. Yüzyılın II. Yarısı Hanlar Bölgesi Esnaf Tespiti	15
Tablo 2. 18. Yüzyılda Hanlar Bölgesi Esnaf Tespiti	18
Tablo 3. 1914–1915 Yıllarında Hanlar Bölgesi Esnaf Tespiti	26
Tablo 4. Hobyar Mahallesiindeki Hanlarda 1925 Yılıının Ekonomik Yapısı	97
Tablo 5. Molla Fenari Mahallesiindeki Hanlarda 1925 Yılıının Ekonomik Yapısı	122
Tablo 6. Hocapaşa Mahallesiindeki Hanlarda 1925 Yılıının Ekonomik Yapısı	127
Tablo 7. Mercan Mahallesiindeki Hanlarda 1925 Yılıının Ekonomik Yapısı.....	133
Tablo 8. Rüstempaşa Mahallesiindeki Hanlarda 1925 Yılıının Ekonomik Yapısı	138
Tablo 9. Mısır Çarşısının 1925 Yılıındaki Ekonomik Yapısı.....	148
Tablo 10. Dâyehatun Mahallesiindeki Hanlarda 1925 Yılıının Ekonomik Yapısı	151
Tablo 11. Beyazıt Mahallesiinin 1925 Yılıındaki Ekonomik Yapısı	157
Tablo 12. Sururi Mahallesiindeki Hanlarda 1925 Yılıının Ekonomik Yapısı	166
Tablo 13. Tahtakale Mahallesiindeki Hanlarda 1925 Yılıının Ekonomik Yapısı	169
Tablo 14. 1912’den Günümüze Hanlar Bölgesi Mahalle Entegrasyonu	210
Tablo 15. ISIC REV. 4 (Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması)	219

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1. Hobyar Mahallesiindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı).....	103
Şekil 2. Hobyar Mahallesi Yalıköşkü Caddesindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı)..	105
Şekil 3. Hobyar Mahallesi Hamidiye Caddesindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı)..	107
Şekil 4. Hobyar Mahallesi Yeni Postahane Caddesindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı)	109
Şekil 5. Hobyar Mahallesi Sultanhamam Caddesindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı)...	111
Şekil 6. Hobyar Mahallesi Aşirefendi Caddesindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı)...	114
Şekil 7. Hobyar Mahallesi Mimar Kemaleddin Caddesindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı).....	115
Şekil 8. Hobyar Mahallesi Arpacılar Caddesindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı)...	117
Şekil 9. Molla Fenari Mahallesiindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı).....	122
Şekil 10. Hocapaşa Mahallesiindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı)	127
Şekil 11. Mercan Mahallesiindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı).....	132
Şekil 12. Rüstempaşa Mahallesiindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı)	146
Şekil 13. Mısır Çarşısındaki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı)	149
Şekil 14. Dâye Hatun Mahallesiindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı)	152
Şekil 15. Beyazıt Mahallesiindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı).....	158
Şekil 16. Kapalıçarşı'daki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı)	164
Şekil 17. Sururi Mahallesiindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı).....	167
Şekil 18. Tahtakale Mahallesiindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı)	170

KISALTMALAR

a. g. b: Adı Geçen Bildiri

a. g. e: Adı Geçen Eser

a. g. p: Adı Geçen Pafta

a. g. t: Adı Geçen Tez

a. g. m: Adı Geçen Makale/Madde

A. Ü: Ankara Üniversitesi

bkz: Bakınız

c: Cilt

çev. : Çeviren

Haz. : Hazırlayan

Fab.: Fabrika

k: Kitap

kag. : kâğıt

İ. B. B: İstanbul Büyükşehir Belediyesi

İ. Ü: İstanbul Üniversitesi

İml. : İmalatçı

İth. : İthalatçı

İ. T. O. : İstanbul Ticaret Odası

İ. T. Ü: İstanbul Teknik Üniversitesi

Lev. : Levazım

Mah.: Mahalle

Mağ. : Mağaza

malz. : Malzeme

M. E. B: Milli Eğitim Bakanlığı

M. U. B: Mecelle-i Umur-u Belediye

M. Ü: Marmara Üniversitesi

M. S. Ü: Mimar Sinan Üniversitesi

s: Sayfa

sat. : Satıcı

tac. : Tacir

top. : Toptancı

TDK: Türk Dil Kurumu

T. D. V. : Türkiye Diyanet Vakfı

TTKB: Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı

Yay: Yayınları

SİMGELER

% : Yüzde

m² : Metrekare

GİRİŞ

İstanbul'un Tarihi Yarımada adıyla bilinen bölümünde dünyanın en büyük açık hava ticari alanlarından biri olma tanımlamasını her şekilde hak eden, birçok tarihi hana ev sahipliği yapması dolayısıyla Hanlar Bölgesi olarak adlandırılan 70 hektar diğer bir ifadeyle 700. 000 m² yüzölçümü büyüklüğündeki ticaret yerleşkesinin kendine özgü kimlik yapısının temelleri tarihsel mimari ve mekânsal fonksiyon bağlamında ortaya çıkmıştır. Tarihsel mimarinin önemli örnekleri olan han yapılarını içinde barındırması ve bu hanların asli fonksiyonu şeklinde beliren ticari işlevlerin günümüze değin devam etmesi, Hanlar Bölgesi'nin hem mimari hem de fonksiyonel açıdan Tarihi Yarımada'nın diğer alanlarından çok daha farklı bir yere oturmasını sağlamıştır.

Tarihsel derinliğe sahip ticari faaliyetlerin alanı olan Hanlar Bölgesi tarih boyunca İstanbul ölçeğinde hep ticari fonksiyonun başkenti olagelmıştır. Bu özelliği dolayısıyla İstanbul'un en özgün alanlarından birisi olma özelliğini günümüze kadar muhafaza edebilmiştir. Hanlar Bölgesi, imparatorluklar başkenti İstanbul'un iki yönlü birikim noktası, yani ticari açıdan bir meta birikimi ile ticari faaliyetin neden olduğu insan kalabalıklarının toplanma/birikme noktası şeklinde ortaya çıkarak, yoğunluğun ve aktivitenin bu iki önemli unsurunu barındırması sebebiyle imparatorluklar merkezi İstanbul'un en merkezi alanı olarak da tanımlanabilir.

Hanlar Bölgesi'nde son yıllarda han¹ yapılarında yaşanan mimari bozulma ile beraber bir işlevsel dönüşüm sürecine tanık olunmaktadır. Cumhuriyetin ilk yılları bölgenin tarihi içinde ana omurga olarak kabul edildiği takdirde Hanlar Bölgesi'ndeki değişim ve dönüşüm sürecinin seyri nasıl gerçekleşmiştir? Hanlar Bölgesi'nde bir zamanlar yoğun bir şekilde bulunan imalatçı işletmelerin günümüzde yerini toptancı ve perakendeci işletmelere

¹ Han kelimesinin sözlük anlamı; yol üzerinde veya kasabalarda yolcuların konaklamalarına yarayan yapı ve büyükşehirlerde serbest mesleklerde çalışanların oda veya daire tutup çalıştıkları birkaç katlı yapı olarak geçmektedir. TDK, Güncel Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr>, 31. 01. 2011, 11. 45

bırakmaya başlaması ise işlevsel dönüşümü betimleyen gelişmelerden sadece birisidir. Tarih boyunca Hanlar Bölgesi'ndeki ekonomik yapının imalat, toptancılık ve perakendecilik şeklinde üç ayaklı bir işlevsel yapıya sahip olduğu, tarih boyunca bu işlevlerin bölge üzerindeki ağırlıklarının değişmesi şeklinde bir dönüşüm seyri gözlenmekte olup bu sürecin sağlam argümanlara dayanarak resminin çizilmesi bir gerekliliktir.

“Cumhuriyet'in ilk yıllarında Tarihi Yarımada Hanlar Bölgesi” adını taşıyan çalışma Hanlar Bölgesi'nin tarihsel süreç içinde yaşadığı değişim ve dönüşüm süreçlerini tespit etme şeklinde belirlenen amaçlar çerçevesinde 5 bölüm halinde bölümlendirilmiş olup birinci bölüm Hanlar Bölgesi'nin tarihsel süreç içindeki gelişimi üzerine temellendirildi. Bu bölüm içinde İstanbul'un bir ticaret şehri temelinde ortaya çıkışı, bu oluşum sürecinde Hanlar Bölgesi olarak adlandırılan coğrafi alanın önemi ve belirleyici etkisi açıklanmıştır. Bu açıklama çabası içinde Hanlar Bölgesi'nin nüvesini oluşturan han ve kervansaray türü yapıların mimari özellikleri, süreç içindeki fonksiyonları ve ticari işlevlerinin öncelenmesi sonucu ortaya çıkan ticaretin merkezi olma serüveni anlatılmak istenildi. Bu bölümde Tarihi Yarımada dahilindeki Hanlar Bölgesi'nin öncelikle tarihsel süreç içindeki gelişimi anlatılmaya çalışılarak genel hatları itibarıyla Osmanlı dönemi içinde Hanlar Bölgesi'nin dönüşüm, gelişim ve genişleme şeklindeki yaşadığı süreci çeşitli yüzyıllar bağlamında ele alarak tarihsel süreç içinde Hanlar Bölgesinin anlatılması öncelendi.

Çalışmanın ikinci bölümünde bölgenin daha detaylı bir çözümlemesinin yapılması amacı esas alınarak bölgenin spesifik özellikleri üzerinde durulmak kaydıyla “*Ekonomik açıdan Hanlar Bölgesi*” başlığı altında bölgenin temel işlevi olan ticari niteliğinin farklı açılardan profili ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde “*Ticaret ve zanaatlar bağlamında Hanlar Bölgesi*”, “*Geleneksel ve modern üretim formasyonları bağlamında Hanlar Bölgesi*” şeklinde adlandırılan iki alt başlıkta bölgenin iktisadi kimliği anlatılmak istendi. Diğer alt başlıklarda ise ekonomik işlevin temel yapı birimi olan hanlar çeşitli başlıklar altında incelenerek bu han yapılarındaki plan ve mekan anlayışı, bölge içindeki coğrafi dağılımı ve inşa edildikleri dönemlere göre hanların bir tasnifi yapılmak suretiyle ekonominin mimari boyutu ele alındı. İkinci bölümün diğer bir başlığı, Hanlar Bölgesi'nin görece yakın dönemde yaşadığı en bariz dönüşümün sanayileşmenin etkileri olarak

tanımlayabileceğimiz gerçeğinden hareketle “*Sanayileşme olgusu çerçevesinde Hanlar Bölgesi*” şeklinde adlandırılarak sanayileşmenin bölge üzerinde yarattığı etkiler anlatılmak istendi. Bu bölümün finalinde “*Tarihsel değişim dinamikleri bağlamında Hanlar Bölgesi*” ön başlığı ile anlatılmaya çalışılan dönüşüm süreci son olarak “*Cumhuriyet’in ilk yıllarından günümüze değişen Hanlar Bölgesi*” adı altında incelendi.

Çalışmanın üçüncü bölümü, Cumhuriyet’in ilk yıllarında Hanlar Bölgesi’nin ekonomik yapılanmasının detaylı bir manzarasını ortaya çıkarmak arzusu neticesinde “*1925 yılına ait Türk Ticaret Salnamesine göre Hanlar Bölgesi’nin mahalle bazlı ekonomik yapılanması*” şeklinde adlandırılarak oluşturuldu. Hanlar Bölgesi’nin Hobyar, Molla Fenari, Hocapaşa, Mercan, Rüstempaşa, Dâye hatun, Beyazıt, Sururi, Tahtakale mahallelerinin Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki ekonomik yapılanması esas alınarak adı geçen mahallelerin iktisadi görünümü ekonomik coğrafya ekseninde çözümlenmeye çalışıldı. Bu mahalleler içinde ticari yoğunluk ve yüzölçümünün büyüklüğü sebebiyle diğer mahallelere göre daha fazla ticari veriye sahip olan Hobyar Mahallesi, imkân verdiği ölçüde diğer mahalleler gibi sadece mahalle bazlı değil aynı zamanda cadde bazlı incelenmek istenmiş olup bu bölümde, mahallelerin iktisadi manzaralarının bahsi geçen dönem içinde ne şekilde olduğu, tablolar ve grafikler kullanmak suretiyle görsel istatistikî bağlamda da gösterilmeye gayret edildi. Ayrıca bölgenin tarihi kimliği ekseninde kentsel tasarım ve yeniden yapılandırılma çalışmaları çerçevesinde ilgili mahallelere özgü öneriler geliştirmek öncelikli bir çaba olarak görüldü.

Hanlar Bölgesi’nin tarih boyunca en önemli aktörü olan Osmanlı esnaf kesimini belli bir sınıflama mantığı içinde tanımlama arzusu sonucu, çalışmanın dördüncü bölümü “*Hanlar Bölgesi’nde geleneksel esnaf çeşitleri*” şeklinde adlandırılarak bazı sektörel alt başlıklar altında Osmanlı Esnafı’nın bir sınıflaması yapılmış olup aynı zamanda bu bölüm içinde adı geçen esnaf çeşitleri belli ölçülerde tanımlanmaya çalışıldı.

Çalışmanın son bölümü ise “*Hanlar Bölgesi’ndeki geleneksel ticari yapının yeniden tesisi üzerine öneriler*” başlığı ile adlandırılarak, özellikle üçüncü bölüm içinde iktisadi görünümleri belirlenmeye çalışılan mahallelerin geleneksel ticari yapı tespitlerinin esas

alınması sureti ile günümüz koşullarında geleneksel meslek alanlarının canlandırılma pratiğinin nasıl yapılması ve hangi ticari yaklaşım içinde hareket edip böyle bir ihya hareketinin uzun ömürlü, piyasaya dönük ve kendine yeterlilik düzleminde yani yeni bir piyasa enstrümanı ve karlılık alanı olarak kurgulanması gerektiğine dair önerilerin geliştirilmesi ekseninde düzenlendi.

I. BÖLÜM

1. TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE HANLAR BÖLGESİ

Günümüzde Hanlar Bölgesi olarak isimlendirilen coğrafi alan, Liman bölgesinden güneye Kapalıçarşı'ya kadar uzanan bir alandır. Geçen yüzyılın ilk çeyreğinde Tarihi Yarımada'da geçerli olan mahalle yapılanmasına göre Hanlar Bölgesi, toplam 27 mahalleden oluşmuş olup günümüzde ise süreç içinde yaşanan mahalle entegrasyonları neticesinde dokuz mahalleye indirgenmiştir. Bu mahalle tümleşmeleri Hanlar Bölgesi özelinde her üç mahallenin bir mahalleye dönüşmesi şeklinde oluşmuş ve mahalle tümleşmeleri sonucu ortaya çıkan günümüzdeki Hanlar Bölgesi'nin mahalleleri sırasıyla; Beyazıt, Hobyar, Dâye hatun, Hocapaşa, Mercan, Molla Fenari, Rüstempaşa, Sururi ve Tahtakale'dir.²

Hanlar Bölgesi'nin en önemli özelliği isminden de anlaşılacağı üzere yüzyıllar boyunca çok sayıda "Han" türü yapıya ev sahipliği etmesidir. Dünyanın hiçbir yerinde han ve kervansaray türü yapıların bu kadar çok sayıda ve bir arada olduğu başka bir bölge neredeyse yoktur. Tarihi Yarımada'nın Eminönü ve Beyazıt arası, uzun yüzyıllar boyunca deniz ve kara yoluyla gelen tüccarların mal ve para değişimini gerçekleştirdiği bir ticari alan olması hasebiyle han ve kervansaray adıyla inşa edilen yapılar özellikle Eminönü ve Beyazıt arasındaki alanda kalıcı çehreyi oluşturmuştur.³ Bu alan, günümüzde Hanlar Bölgesi olarak isimlendirilmekte ve Tarihi Yarımada'nın diğer bir ifadeyle nefsi-i İstanbul'un gerçek anlamda birincil merkezini oluşturmaktadır. Hanlar Bölgesi'nin dünden bugüne ortaya çıkan kimliğinin esas ögesi ticaret olup bu özellik, inşa edilen ticari yapılar yani hanlar sayesinde

² Günümüzdeki Hanlar Bölgesi'ni oluşturan dokuz mahalle, şu mahalleler arasındaki tümleşmeler ile ortaya çıkmıştır. İbrahim Paşa-yı Atik, Saman Viran-ı Evvel, Bezzaz-ı Cedid Mahalleleri Mercan Mahallesini; Gazi Atik Ali Paşa, Molla Fenari ve Hüseyin Ağa Mahalleleri Molla Fenari Mahallesini; Karaki Hüseyin Çelebi, Sahaf Süleyman Ağa, Hocapaşa, Dâye hatun ve Elvan mahalleleri Hocapaşa Mahallesini; Hoca Kasım Günani, Hobyar ve Şeyh Mahmut Geylani Mahalleleri Hobyar Mahallesini; Rüstempaşa, Çelebi oğlu Alâeddin Mahalleleri Rüstempaşa Mahallesini; Dâye hatun, Ferhad Ağa, Hüsam Bey, Mercan Ağa ve Sururi mahalleleri Dâye hatun Mahallesini; Yavaşca Şahin Mehmet Paşa Mahallesi Tahtakale Mahallesini; Hacı Küçük Ahmed Çelebi, Mahmut Paşa-yı Veli Mahalleleri Sururi Mahallesini; Sultan Beyazıt Han-ı Veli Mahallesi Beyazıt Mahallesini ortaya çıkarmıştır. bkz. İstanbul Şehremaneti İstatistik Müdüriyeti, **1329 Senesi İstanbul Beldesi İhsaiyyat Mecmuası**, Matbaa-i Arşak Garoyan, İstanbul 1330 (1914-1915), s. 15-30 ve bkz. Tablo 14

³ Gönül Çantay, **Hanlar Maddesi" Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 549

oluşturmuştur. Bu bölgede vakıf sahipleri tarafından vakıflarına gelir temin etmek amacıyla hanlar yaptırılmıştır. Bu hanları, şehrin diğer yapı türleri ile karşılaştırdığımızda hanların çok büyük boyutlu yapılar olduklarını görürüz. Ancak bu yapılar alansal olarak çok fazla yer kaplamalarına rağmen üçüncü boyutta çok fazla yükselmemişlerdir. Bu durum anıtsal yapıların kentin silüetinde daha etkili olmasını sağlamıştır. Yani hanlar hiçbir zaman anıtsal yapılarla yarış etmemiş, kendilerine özgü mimari yapılarıyla bölgenin eşsiz dokusunu oluşturmuştur.⁴

Fatih Sultan Mehmet'in 1453 yılında kente girmesinden sonraki dönemlerde kent Kostantiniyye adıyla anılmaya devam etse de, İstanbul- İslambol olarak da adlandırılmaya başlanır. Kentin merkezindeki Forum Tauri'de Fatih Sultan Mehmet yüksek duvarlarla çevrili sarayının (Beyazıt'ta günümüzde İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu alan) inşasını 1457'de başlatır. Sarayın hemen güneyinde, sonraki yıllarda Sırmakeş Hanı olarak adlandırılacak yapının yerinde ise darphane vardır. Daha batıya doğru gidildiğinde eski ana caddenin güney tarafında, Yeniçeri ve Acemioğlanları'nın kaldıkları yapılar bulunur. Sarayın doğusunda, Forum Tauri'de ve şimdiki Uzunçarşı Caddesinin her iki tarafındaki ticari merkez, işlevini yeni iktidarın hakimiyeti altında devam ettirir. Bu bölgede 1455–1456'da değerli eşya ve kumaş çarşısı olarak Bezzazistan-ı Cedid'in (Yeni Bedesten-Cevahir Bedesteni, günümüzdeki adı Kapalıçarşı) inşasına başlanır.⁵

Kurucusu Fatih Sultan Mehmed olan Kapalıçarşı, sonraki eklentileriyle Osmanlı Kapalıçarşılarının en büyüğü aynı zamanda da en mükemmel organizasyona sahip olanıdır. Yazılı belgelerde “Çarşı-yı Kebir” (Büyük Çarşı) adıyla anılan ve 30. 700 m²'lik örtü alanıyla büyük bir mahalleyi andıran bu çarşının çekirdeğini iki bedesten ile bunların dış cephelerindeki dükkânlar oluşturmuştur. Kapalıçarşı'nın tüm dükkânları, Ayasofya Camisine vakfedilmiştir. İlk dönemlerde bu dükkânların üzeri ahşap çatılarla örtülü iken bedesten esnafı, İstanbul'u sık sık kasıp kavuran yangınlara karşı kendi dükkân sıralarını tonozlar içine

⁴ Suhule Can, **İstanbul Yarımadası Tarihi Ticaret Bölgesinin Analizi ve Bozulan Dokunun Yeniden Kurulmasında Tasarım Önerileri**, M. S. Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1995, s. 40

⁵ Wolfgang M. Wiener, **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, Yapı Kredi Yay, İstanbul 2001, s. 345.

alma yoluna gittiklerinden Kapalıçarşı'nın kargir tonozlarla örtülmesi ve yeni sokak eklentileriyle genişlemesi 18. yüzyılın başına kadar sürmüştür. Kapalıçarşı 1701'deki Bedesten yangınından sonra III. Ahmed'in buyruğu ile Hassa mimarlarının hazırladığı projeye göre gerçek anlamda bir kapalı çarşıya dönüştürülmüştür. Fatih'in göç ettirme yöntemiyle oluşturduğu iskân sahaları, gündelik hayatın ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde çarşı, han gibi iktisadi kurum ve cami, tekke gibi manevi kültür sembollerinin sınırladığı merkez etrafında oluşmaya başlamıştır. Çakırağa Mahallesinde (günümüzdeki adı Beyazıt Mahallesidir.) 1456'da yapılan ilk bedesten 15 kubbenin örttüğü kapalı bir mekânda 126 sandık (dükkân) ve 14 küçük sergi yerini kapsıyordu.⁶ Bölgenin Bizans döneminde de bir ticaret merkezi özelliği taşıdığı ve Forum Konstantinos ile Forum Tauri arasındaki kesimin o dönem mevcut olan esnaf loncaları⁷ tarafından kullanıldığı düşünülürse, Osmanlı'nın yer seçiminde şehrin o dönemdeki mevcut yerleşim planına uyduğu düşünülebilir. Örneğin Bizans devrindeki Unkapanı, Odun Pazarı ve Balık Pazarı gibi depolama yerleri Fatih Devrinde de fonksiyonlarını devam ettirmişlerdir.

Fetih'ten sonraki çeyrek asır içinde daha önceki devirlerde olduğu gibi şehir nüfusu daha ziyade Haliç sırtlarında yoğunlaşmış ve ticaret merkezi yine eski yerini muhafaza etmiştir.⁸ İstanbul'da II. Beyazıt döneminden itibaren Kapalıçarşı bölgesi, deniz ve kara yollarının kesiştiği, ticari hayatın yoğunluğunun gittikçe arttığı bölge durumuna gelmeye başlamış ve şehrin ticaret bölgesi yine Sirkeci-Unkapanı arasında gelişmiştir.⁹ 17. yüzyılda şehrin bilhassa ticari yönden iyice canlandığını ve bununla beraber klasik silüetini kazanan İstanbul'un nüfus yoğunluğunun da arttığını söyleyebiliriz. Buna bağlı olarak ticari hayat daha da hareketlenmiş¹⁰ ve Türkler zamanında İstanbul'un ticaret bölgesi gerileyerek şimdiki Kapalıçarşı bölgesinde yoğunluk kazanmıştır. Kapalıçarşı merkezinden de Sirkeci, Eminönü ve Tahtakale yönünde gelişme göstermiş ve çarşı bir merkez etrafında gelişerek oluşmuş

⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, **Fatih Devri Mimarisi**, İstanbul Fetih Derneği, İstanbul 1953, s. 398; Wiener, a. g. e. , s. 345.

⁷ Ekrem Işın, **İstanbul İçin Şehr-Engiz**, Yapı Kredi Yay, İstanbul, 1991, s. 63.

⁸ Ceyhan Güran, **Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1976, s. 24

⁹ a. g. e. , s. 25

¹⁰ Çantay, a. g. m., s. 549

değildir. Çarşı bir taraftan Bedesten etrafında gelişme kaydederken, diğer taraftan Mahmutpaşa kesiminde ticari yapılar yapılmaya başlanmıştır.¹¹ Sonuç olarak Hanlar Bölgesi'nin mekânsal belirlenimi Bizans'tan itibaren ortaya çıkmış fakat ticari yapılarıyla beraber ortaya çıkan yoğun ticaret alanı olarak tanımlanan ve günümüz Hanlar Bölgesi karakterini oluşturan kimliğinin Osmanlı döneminde daha net bir şekilde belirginleştiğini söyleyebiliriz

1. 1. XVI. Yüzyılda Hanlar Bölgesi

Osmanlı devletinin İstanbul'daki varlığının ikinci asrında yani 16. yüzyılın başında İstanbul şehir alanının ticaret bölgesi yine Haliç kıyıları ile Divanyolu arasındadır. Bu yüzyılın başında, Haliç kıyısının Sirkeci ile Unkapanı arasındaki bölümünün iskeleler ve depolarla dolmuş olduğunu görürüz.¹² 1545-1550 civarında ikinci bedesten (Sandal Bedesteni) yapılır. Çarşının sıralar halinde dizilmiş ahşap dükkânları, loncalara ve satılan eşyanın türüne göre sokaklarda konumlandırılmışlardır. Merkezi çarşı bölgesi Cevahir Bedesteni, Sandal Bedesteni ve çevresindeki çeşitli loncaların dükkânlarından oluşmaktadır.¹³ Kentin ana ticaret merkezi çarşı bölgesi olmakla birlikte, Fatih döneminde sayılarının 3667'ye vardığı söylenen tek katlı ahşap dükkânlar, çarşı merkezinden kıyılara doğru inerek, Haliç kıyılarında büyük depolama alanlarının bulunduğu bölge boyunca sıralanırlardı. Bu tarihsel aks günümüzde de aktif olarak izlenebilmektedir.¹⁴

Esnaf ve zanaatkârların yerleştikleri hanlar, İstanbul'daki ticari merkezlerin oluşumunda en az çarşılar kadar belirleyici bir öneme sahiptirler.¹⁵ Hanlarda farklı cemaatlere mensup esnaf grupları, kendilerine özgü meslek kültürlerini birbirlerine aktarmada hazır bir

¹¹ İstanbul'un fethinden sonra Fatih dönemi içinde sadrazamlık yapmış olan Mahmut Paşa'nın Kürkcü Hanını inşa ettirmesiyle bu bölgedeki ticari yapılanma başlamıştır. bkz. Can, a. g. t, s. 14

¹² Doğan Kuban, "**Kentin Gelişmesi**", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 4, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 532. ,

¹³ Matrakçı Nasuh'un Şehzade Külliyesi'nden önceki İstanbul'a ait minyatüründe, o dönemin şehrine ait büyük yapı toplulukları ve şehrin gelişmesi hakkında fikir verecek ipuçlarına rastlanır. Minyatürde iki büyük saray, çevrelerindeki duvarlarla şehir dokusundan ayrılmaktadır. Eski Saray'la Ayasofya arası çarşıları ifade eden arkat dizilerinin sokaklar boyunca sıralandıkları görülmektedir. bkz. Çantay, a. g. m. , s. 533

¹⁴ Çantay, a. g. m., s. 532

¹⁵ Ekrem Işın bu konu ile ilgili olarak "...Çarşı ile han arasındaki organik ilişki bir bakıma, pazar ile onu besleyen iktisadi kültür arasındaki ilişkidir..."der. bkz. Işın, a. g. e. , s. 532

ortam bulabilmişlerdir. Gündelik hayatın temel ihtiyaçlarını karşılayan esnaf ve tüccar kesimi başlıca iki ana sektörde etkinlik göstermektedir: Bunlardan birincisi gıda ve yakacaktır ki, deniz ticaretini de elinde tutan azınlıklar bu alanda egemen durumundaydılar. Deniz yolu ile gelen hububat Eminönü’ndeki kapanlarda¹⁶ toplanıp, çoğunluğunu Rumların oluşturduğu araçlarla perakendeci esnafa dağıtılmaktaydı. İkinci önemli sektör ise giyim-kuşam ve mefruşat dalında odaklanmıştı. Sandal Bedesteni’nin yapıldığı ilk dönemde bu sektörü temsil eden 23 terlikçi, 44 takkeci, 50 terzi ve çuhacı bulunmaktaydı. Bu ticaret kolunun hammadde ihtiyacı azınlık tüccarları, dokuma ürünleri ve ev araç gereçleri de büyük ölçüde Müslüman zanaatkârlar tarafından imal edilmekte, gemi taşımacılığında Rumların, değerli madenleri işlemede ise Ermeni ve Yahudilerin belirli bir üstünlükleri bulunmakta idi.¹⁷

Osmanlı döneminde İstanbul’un nüfusu sürekli arttığı için, hanların kapladığı alanlar da gittikçe genişlemiştir. İstanbul’da üretim olmasına rağmen tüketim, üretimden fazladır ve halkı doyurmak, hoşnutsuzluktan çıkacak kargaşalığa meydan vermemek için gerekli malları üreten bütün bölgeler her yıl ürünlerinin belli bir bölümünü İstanbul’a göndermekle yükümlü idi.¹⁸ Fatih’in sefer yaptığı ülkelerden Anadolu, Sırbistan, Makedonya, Mora ve Ege adalarından çok sayıda insanı ve savaş esirini İstanbul’a göçe zorlamasının ardından bu çok kültürlü toplumun, 16. yy. ’da %58’i Türk, %23’ü Rum, %19’u Frenk, Ermeni ve Yahudi olarak tespit edilmiştir. Ermeniler, Sulu manastır ve Kumkapı’da; Rumlar, Haliç’in kıyı bölgelerinde, Fener, Balat civarı ile güneydeki Samatya’da; Yahudiler ise Balat, Çıfıt

¹⁶ Kapan: İstanbul’a gelen yiyecek ve ihtiyaç maddelerinin, kalitesini denetlemek, ölçü birimlerine göre tartılarını kontrol etmek, fiyatlandırmak ve kentin nüfus yoğunluğu farklı semtlerine dengeli biçimde toptan dağıtımını sağlamak gibi işlemleri içinde barındıran yapılar. Bunlar, Haliç girişinde ayrı birer iş ve ticaret merkezi konumundaydı. Bunların en büyükleri Yağ Kapanı, Bal Kapanı, Un Kapanı ve İpek Kapanı’yı. Arapça “kaban”(büyük kantar) sözcüğünden Türkçeleşen “kapan” deyimini, İstanbul’un alınışından önce de Bursa’da ticaret ortamında kullanılıyordu. Bursa Ulu Cami’nin batısında olup, günümüzde ancak izleri kalan Kapan Hanı ve Emir Hanında kapan işlemleri yapılmaktaydı. Buradan anlaşıldığına göre Osmanlı Devletinin kuruluşundan başlayarak kapan düzeni yerleşmiş bulunuyordu. İstanbul’daki kapanlar eski Bizans ticaret sistemlerinden de etkilenerek bir tür emtia pazarı ve borsa niteliğinde uzun bir gelişme süreci geçirmiştir. Günümüzde bu gelişimin uygulanış biçimini İstanbul’un “hal”lerinde görmek mümkündür. Buna karşılık İstanbul’a özgü tarihsel kapanlar oldukları yerden kaldırılmış bulunmaktadır. bkz. Edisyon, **“Kapanlar Maddesi”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 4, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 430.

¹⁷ Işın, a. g. e. , s. 66

¹⁸ Işın, a. g. e. , s66; İstanbul’un nüfusu 1480’lerde 65. 000 – 80. 000 arasında iken 1550’lere gelindiğinde nüfus 400. 000– 500. 000 civarındadır. Wiener, a. g. e. , s. 33

kapısında, (bugünkü Yeni Cami civarı) Galata ve Hasköy’de yaşamaktaydılar.¹⁹ Bu zanaatkâr ve tüccar kesiminin İstanbul ekonomisi üzerinde çok önemli aktörler olarak işlev görmeleri söz konusu olduğundan, bu yüzyılın İstanbul’unda en dinamik sosyal sınıfın zanaatkârlar ve tüccarlar olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte, Bizans’tan Osmanlı’ya uzanan tarihsel süreklilik içinde bu sosyo-ekonomik yapının fazla değişmediğini sadece yapı, şekil ve biçim farklılaşması ile devamlılık gösterdiği bir gerçektir. İstanbul artık sur içinde hapsolma gereği kalmayan bir kent olmuştur. Bizans dönemi ile Türk dönemi arasında kıyıların kullanılışı açısından bir fark vardır. Bu Türklerin denizyollarından istifade etmelerinin oransal olarak karayollarının kullanılışına göre daha sınırlı olmasından kaynaklanır. Bu dönemde liman faaliyeti daha çok Haliç’te yoğunlaşmıştır. Ancak Bizans döneminde aktif olan eski Kontaskalion (Kadırga) Limanının bir süre daha varlığını, bu yüzyılda devam ettirdiğini görmekteyiz.²⁰

Eski Saray ve Kapalıçarşı arasındaki kent merkezi, II. Beyazıd’ın vakıf külliyesi sayesinde yeni bir merkez oluşturur. 1509’daki deprem kente büyük zarar verir. Pek çok yapının yanı sıra surların büyük bir kısmı da yıkılır. I. Selim, (1512–1520) Suriye ve Mısır’ı aldıktan sonra İstanbul, halifeliğin merkezi ve tüm İslam dünyasının başkenti olur. Ganimetleriyle birlikte I. Selim Kahire’den zanaatçılar, sanatçılar getirir ve bunların etkisi

¹⁹ Wiener, a. g. e. , s. 34; Bizans’ın son dönemlerinde 100. 000 civarında bir nüfus kitlesini barındıran Sur içi İstanbul’u fetih öncesinde metruk ve harabe bir kent haline gelmiş ve nüfus Arap, Rus ve Avrupalı seyyahların birleştikleri gibi, 40–50 bine düşmüştü. İstanbul’un bu dönemdeki nüfusuna dair kesin bilginiz yoktur. Fetihten sonra Tursun Bey’in emlak ve nüfus sayımı yaptığını biliyoruz. Bunlara dayanarak yapılan tahminlere göre XV. yüzyıl İstanbul sur içinde 60–70 bin kişi yaşamaktadır. Şehrin nüfusu giderek artmış ve XVI. yüzyılda 250 bin kişiye ulaşmıştır. Yine İstanbul’a ülkenin çeşitli bölgelerinden insanlar yerleştirilerek nüfus artırıldı ve İstanbul imar edilmeye başlandı. 1478’de yapılan bir bina sayımında nüfusun 90. 000’e yaklaştığı tahmin edilebilir. XV. yüzyılın sonlarında İstanbul’un nüfusu, beşte üçü Türk olmak üzere, tekrar 100. 000 kişiye ulaşmıştı. XVI. yüzyılda ise şehrin sur içi nüfusu yarım milyonu bulmuştu. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren köyden şehre göç olgusu ortaya çıkmıştı. Nüfus çeken şehirlerin başında da İstanbul gelmekteydi. İstanbul’a su getirilmesi gibi faaliyetlerle şehirlerin çekiciliği artmış bu yüzden daha 1567’de İstanbul’a göç edip yerleşme yasağı konmuştu. 1900’lerin başında 1 milyon olan nüfus, 1927’de 690. 000’e düşmüştür, 1935’de 740. 000 ve 1945’de tekrar 900. 000’e ulaşmıştır. 1950’lerde Balkanlar’dan göç almıştır. Bu dönemde şehirleşmede gecekondu ön plana çıkmaktadır. 1960’larda ise gecekonduların yanında, apartmanlaşma başlamıştır. 1970’lerde hızlı nüfus artışı ile konut ve ulaşım sorunları önem kazanmıştır. Bugün (2007), 12 milyon’dan fazla olan İstanbul nüfusunun yaklaşık 500. 000’i “Sur İçi” denilen Tarihî Yarımada’da yaşamaktadır Fakat bu rakamın sadece 55. 548’i Eminönü ilçesinde ikamet etmektedir. bkz. Ahmet Tabakoğlu, **İstanbul’un İktisadî Ve İçtimai Tarihi (Yayınlanmamış Ders Notları)**, s. 36

²⁰ Nur Akın, **19. yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera**, Literatür Yay, İstanbul 1998, s. 15 - 16

yeni yapı tarzında ve donanımında kendini gösterir. I. Selim döneminde 1514'ten sonra Pera'nın batısında, Haliç'in derin bir koyunda tersane kurulur. Bu koy giderek güney kıyısındaki Kontaskalion Limanı (Kadırga Limanı)'nın yerine geçer. Arkasından Tophane Limanı'nın yapılması ile kent kuzeye doğru genişlemeye başlar.²¹

Ticaretini daha çok denizyolu ile yapan kentin, Haliç üzerindeki iskeleleri değişik mallara göre sıralanmıştır. Bunların bir bölümü, Bizans dönemindeki yerlerini korumaktadır. Örneğin Mısır'dan gelen gemilerin mal indirdikleri alan günümüzde Mısır Çarşısı'nın bulunduğu alandır. XVI. yüzyılda dünyada söz sahibi olan Akdeniz liman şehirlerinin İstanbul ile olan ticari bağlantıları, giderek büyüyen bir tüketici pazar yaratmıştır. İstanbul'un nüfusunun ve sınırlarının sürekli büyüme göstermesi merkezdeki ticaret potansiyelinde artışa neden olmuştur. Talep neticesinde doğan bu potansiyel, kendi içinde ürünlerin miktarında ve çeşitliliğinde de artışı beraberinde getirmiştir. Ürünlerde ortaya çıkan bu çeşitlilik faktörü, İstanbul'daki yaşam biçimlerinin giderek birbirinden bağımsızlaşmasıyla paralellik sağlamıştır. Çünkü geleneksellikten ayrılan her farklı yaşam biçimi, iktisadi pazara yeni gereksinimlerin ticari meta²² olarak dönmesine neden olmuştur. Doğal bir liman olan Haliç ve çevresindeki yerleşim bölgelerine, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Galata'dan Pera'ya doğru alanların da eklendiği ve Boğaziçi köylerinin giderek şehir dokusuna katıldıkları görülmektedir.²³

Ticari açıdan Akdeniz ve Balkanlar'ın kalbi sayılan İstanbul XV. yüzyılda güney kıyıları boyunca yoğun bir nüfus potansiyeline sahipken, XVI. yüzyılda aynı demografik hareket, kuzey kıyılarına da yansır. Haliç'te bulunan ticari amaçlı iskeleler, Bahçekapı'dan Balat'a kadar uzanan antrepolar ve Eminönü - Beyazıt arası oluşan ticari trafik Haliç'in güney kıyısındaki hareketliliği oluştururken, kuzey kıyıda da başta Galata olmak üzere Tophane ve Salıpazarı'na uzanan diğer bir ticari bölge meydana gelmiştir. Galata'nın yakınında Kasımpaşa'da II. Mehmed döneminde başlayıp, Yavuz Sultan Selim döneminde tamamlanan tersane ise sonraki dönemlerde bu bölgenin canlanmasında ayrıca büyük rol oynamıştır. Deniz

²¹ Akın, a. g. e. , s. 16

²² Işın, a. g. e, s. 71.

²³ Akın, a. g. e. , s. 15 - 21.

gümrüğü, -eski adıyla gümrük emininin bulunduğu yer- bugünkü Eminönü'dür. Fakat bu temel deniz ulaşımının yanı sıra, son Bizans döneminde mevcut olmayan yeni bir kara ulaşımı da geliştiği için kenti besleyen karayolları da oluşmuştur. Trakya'dan gelen malların girişi Edirnekapı'dan olmaktadır ve buraya bir kara gümrüğü kurulmuştur. Kuşkusuz bu yeni ticaret yolunun kente girdiği noktada küçük pazarlar oluşmuş, ahşap hanlar yapılmıştır.²⁴ İstanbul'a 1608'de gelen Simeon "... kemerli ve şehir kapısı kadar büyük demir kapılı muazzam bir çok kargir hamam ve hanlar vardır. Yüz, iki yüz ve üç yüz oda ihtiva eden hanların her birinde tatlı su şadırvanları bulunur..." ve ayrıca "...pek çok sayıda mescit, misafirhane, vakıflar, medreseler, tembelhaneler, aşhaneler, mutbaklar, bezestenler, hastaneler, saraçhaneler, ahırlar, meydanlar, hamamlar, hanlar, çarşılar vardır..."²⁵ demektedir. Seyyah'ın anıları Osmanlı döneminde imar'a verilen önemi göstermesi ve şehrin imarında temel oluşturan özelliklerin neler olduğunu vurgulaması açısından oldukça önemlidir.

1. 2. XVII. Yüzyılda Hanlar Bölgesi

Batılı güçlerle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki diplomatik ve ticari ilişkilerin gelişmesi ve aynı zamanda doğu uygarlıklarına duyulan ilginin artması, İstanbul'da yabancı nüfusun artmasına yol açmıştır. Kent nüfusunun % 40 oranında gayrimüslimlerden oluştuğu bu yüzyılda, 1601'de Rum Patrikliği'nin Fener'e yerleşmesi özellikle Haliç bölgesinde Rum nüfusun artmasına neden olmuştur. Haliç, bu dönemde de önemli bir liman, dolayısıyla ticaret ve sanayi alanlarının yerleşim bölgesi olmuştur. Venedik, ardından Fransa, Hollanda, İngiltere, İsveç, Avusturya daha sonra da Rusya elçiliklerinin Galata-Pera bölgesine yerleşmesiyle bu bölge hareketlilik kazanmaya başlamıştır. Elçilikler yakınına aynı ulustan olan kişiler ve dönemin önde gelen Rum ve Ermenileri yerleşmişlerdir. Bu dönemde Galata, büyük bir uluslararası ticaret merkezi, ticari ve mali faaliyetlerin odağı haline gelmiştir. Bu faaliyetlere yabancıların yanı sıra Rumlar, Yahudiler, Ermeniler, Türkler ve bir süre sonra "Levanten" diye anılacak olan kişiler de katılır. Kendi içinde köy topluluklarını barındıran Boğaziçi bölgesi ise XVII. yüzyıldan itibaren İstanbul'un önemli bir sayfiye alanı

²⁴ Kuban, a. g. m., s. 532.

²⁵ Hrant. D. Andreasyan, **Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay, İstanbul, 1964, s. 10-13.

durumundadır. Boğaziçi'nde başta balıkçılık, ardından bağ ve bahçe tarımı İstanbul pazarını besleyen kaynaklardan biri olmuştur. İç pazarın meyve ve sebze ihtiyacını bir ölçüde karşılayan Boğaziçi köylerinde özellikle tarıma dayalı meslek kolları ön plana çıkmış, avcılık ve balıkçılık da iş gücüne sahip alanlar olarak belirlemiştir.²⁶

Her yönüyle geleneksel kalıplar içinde yaşanan Klasik dönemde İstanbul tarihsel kimliğini tümüyle kazanmıştır. İstanbul'un 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başında, dış görünüşüyle dünyanın en anıtsal yerleşmelerinden biri olduğu düşünülmektedir. Ancak kolay inşa edilen ve ucuz temel yapım sistemi olan ahşap konstrüksiyonun saray, ev ve hanlarda dahi kullanımının yaygın olması İstanbul'un felaketi olmuştur. Bütün Divan kararlarına karşın önüne geçilemeyen bu yapım sistemi neticesinde büyük yangınlar yüzyıllarca kentin bütün mahallelerini birkaç kez ortadan kaldırmıştır. 17. yüzyılda kent çok büyük yangınlar geçirmiştir. Cibali'de çıkan bir tek yangınla şehrin %20'si, 1645'de Beyazıt'taki bir yangında şehirdeki birçok mimari yapı, 1665'te Topkapı Sarayı'nın büyük bir kısmı, 1679 Fener yangınında yaklaşık 1500 ev ve 1690'da ise Eyüp ve Mısır Çarşısı yanmıştır.²⁷ İstanbul'da yüzyıllardır inşaat malzemesi olarak ahşapın kullanılması, yeni felaketleri önlemek amacıyla yöneticileri bir takım önlemler almaya zorlamıştır. 1693 Eylül'ünde çıkan yangın şehrin dörtte üçünü yok edince²⁸ Sultan II. Mustafa 1696 yılında "İstanbul çarşısı ve etrafında yeniden yapılacak binalarda yapı malzemesi olarak taş, kireç ve çamur kullanılmasına" şeklinde bir buyruk çıkarmıştır.²⁹ 1701 yılında ise Eski Bedestende çıkan yangın üzerine "dükkânların kargir yapılması, çatıların tonoz ve kemerle örtülmesi" şeklindeki hatt-ı hümayun'lar ile bölgedeki ahşap malzemeyi kaldırarak tümüyle taş ve tuğla malzeme kullanılmasını zorunlu hale getirmiştir.³⁰

Bazı yazılı kaynaklarda İstanbul nüfusunun 17. ve 18. yüzyıllarda sürekli arttığı belirtilirken, bunun nedenlerinden biri olarak; Anadolu'daki Celali İsyanları'ndan dolayı

²⁶ Işın, a. g. e. , s. 77

²⁷ Zeynep Çelik, **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul, 1998, s. 20

²⁸ Gugas İnciyan, **XVIII. Asırda İstanbul**, Çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul Enstitüsü Yay, İstanbul, 1976, s. 85

²⁹ Sinan Genim, **İstanbul'un İskânı**, Yurt Yay, İstanbul, 1999, s. 241

³⁰ Genim, a. g. e. , s. 243

merkeze doğru yönelen göç olgusu gösterilir. İmparatorluğun Avrupa'daki durumunun sarsılması da başkentte göç eylemini arttırmış olabilir. Devletin İstanbul'a gelen nüfusu kontrol etmesi gerekliliği, sürekli yangınlar ve bunun doğurduğu konut bunalımı, gıda gereksiniminin büyüklüğü ve kent içindeki kargaşalıklar gibi birçok uğraşı alanı bulunuyordu. Bu nüfus artışına paralel olarak da 17. yüzyılda yerleşme alanları giderek büyümüştür.

Hanlar Bölgesi, 17. yüzyılda Tablo 1 de görüldüğü üzere esnaf kesiminin en fazla çeşitlendiği ve bu çeşitlilik içinde İstanbul şehir alanının ticari yerleşkesi olma sıfatını en çok hak eden bölgesidir. Genel itibariyle imalat faaliyetlerinin ağırlıkta olduğu bu tablo, Hanlar Bölgesi'nde 17. yüzyılda zanaatkârların yoğunlukta olduğunu göstermekte olup bu imalat sektörü içinde giyim, tekstil, deri ürünleri ve diğer imalat faaliyetleri içinde tanımlanan esnaf kesiminin bu bölgeyi yoğun bir şekilde mekân olarak kullandığını göstermektedir.³¹ Mevcut 17. yüzyıl verilerinin en belirgin sonuçlarından birisi de özellikle Rüstempaşa Mahallesinin başta gıda olmak üzere toptan ve perakende ticaretin üssü olma karakterini bu yüzyıl içinde de sürdürdüğünü ve mahallenin bu niteliğinin sadece Cumhuriyetin ilk yıllarında değil aynı zamanda 17. yüzyılda da mevcut olduğu görülmektedir.

³¹ bkz. Tablo 1

Tablo 1
17. Yüzyıl'ın II. Yarısı Hanlar Bölgesi Esnaf Tespiti

ISIC KODU ³²	MESLEK ADI	MAHALLE ADI
32	ALETÇİLER	SURURİ
32	ALETÇİLER	TAYA HATUN
32	BIÇAKÇILAR	RÜSTEMPAŞA
32	BIÇAKÇILAR	DÂYEHAATUN
14	DOLAMACILAR	BEYAZIT
14	DOLAMACILAR	MOLLA FENARİ
32	HAKKAKÇILAR	BEYAZIT
32	HOKKACILAR	MERCAN
32	KANDİLCİLER	RÜSTEMPAŞA
14	KÜRKÇÜLER	RÜSTEMPAŞA
32	MUMCULAR	RÜSTEMPAŞA
32	MUMCULAR	TAHTAKALE
32	MÜCEVHERCİLER	MOLLA FENARİ
32	MÜREKKEPÇİLER	BEYAZIT
32	ÖRMECİLER	TAHTAKALE
15	PAPUÇÇULAR	MERCAN
32	SÜSLEMECİLER	TAHTAKALE
32	TELCİLER	BEYAZIT
32	TELCİLER	DÂYEHAATUN
15	AYAKKABICILAR	HOBİYAR
13	BÜKÜLMÜŞ İPEK	SURURİ
32	HASIRCILAR	RÜSTEMPASA
32	İNCİCİLER	HOBİYAR
17	KAĞITÇILAR	BEYAZİT
47	KASAPLAR	HOBİYAR
47	MEYVECİLER	RÜSTEMPASA
47	MEYVECİLER	HOBİYAR
32	MUMCULAR	RÜSTEMPASA
47	PASTIRMACILAR	RÜSTEMPASA
47	ZEYTİNYAĞCI	RÜSTEMPASA

Kaynak: Robert Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, 2 cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s. 1-676

*Bu tablo belirtilen kaynaktan istifade edilmek suretiyle hazırlanmıştır.

³²Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması (ISIC Rev. 4), Birleşmiş Milletler tarafından geliştirilen, ISIC Rev. 3 faaliyet sınıflamasının son versiyonudur. bkz. United Nations Department Of Economic And Social Affairs, International Standard Industrial Classification Of All Economic Activities (ISIC Rev. 4) United Nations Newyork, 2008.

1. 3. XVIII. Yüzyılda Hanlar Bölgesi

Bu yüzyılda Boğaz'daki yoğunlaşma dikkat çekicidir. 18. yüzyılın II. yarısı Osmanlı İmparatorluğu'nun batıya açılma dönemidir. Yapılan antlaşmalar, kaybedilen topraklar, bu zamana kadar savaş ve fetih kavramlarına dayanan Osmanlı siyasetinin ve dünya görüşünün değişmesine neden olmuştur. Barış yanlısı yaklaşım ile öncelikle Viyana ve Paris'e elçiler göndererek, daimi elçilikler kurulmaya başlanmıştır.³³ Tüm bu ilişkiler, batı ve batılı ile yakın temaslar sonucu batı tarzı yaşam biçimi, batı felsefesi ve modası, ülkede ve özellikle İstanbul'da kendini göstermeye başlamıştır. Batılılaşmanın sonuçları olan eylemler (eğlence, giyim biçimi, v. b.) mekân olarak İstanbul'u ve İstanbul'da da elçiliklerin, elçilik yakınında yer alan ve genellikle gayrimüslimlerin yaşadığı Galata – Pera bölgesini tercih etmiştir. 18. yüzyılda ülke bir yandan kapılarını yabancı ürünlere açarken, diğer yandan da sanayileşmeyi denemeye çalışmıştır. İstanbul'da bir yünü, bir de ipekli kumaş fabrikası (tezgâhlı) kurulur, ardından 1729 yılında bez dokuyan 42 atölye daha açılır.³⁴ Bu yüzyılda devlet, yün, pamuk, ipek, boya hammaddesi, hububat ihraç ederken, Almanya'dan demir; Rusya'dan kürk; Fransa'dan çuha, altın-gümüş işlemeli kumaş alan bir ülke haline gelmiştir.³⁵ Artan ticaret kapasitesi, fazla miktarda tüketim, depolamayı ve ticaret trafiğini idare edecek ofis talebinin artışı da beraberinde getirdiği içindir ki bu yüzyılda İstanbul'un alışveriş merkezinde yapılan ticaret hanı sayısı da geçmişe oranla oldukça büyük bir artış göstermiştir. Bu çalışma kapsamındaki tespite göre, bir önceki yüzyıldan günümüze ulaşan 3 adet avlulu han (Valide Han, Vezir Han, Kızıl Han) yapısı bulunurken 18. yüzyıldan yaklaşık 25 adeti günümüze ulaşmıştır. Bu yüzyılda ayrıca F. Kauffer ve Le Chevalier tarafından (1776–1786 yılları arasında) İstanbul'un planı yapılmış ve bu çalışma aynı kişiler tarafından 1807'de revize edilmiştir. Robert Mantran, bu yüzyılda İstanbul'un temelde bir ithalat limanı olduğunu ve imparatorluk içinden gelen ürünlerin İstanbul Limanı'na, Avrupa'dan gelenlerin ise Galata Limanı'na boşaltıldığını belirtir.³⁶ Ayrıca, döneme ilişkin “...İran üzerinden gelip Avrupa'ya

³³ Edhem Eldem, **Osmanlı Dönemi İstanbul'u**, İstanbul Armağanı 3, Gündelik Hayatın Renkleri, s. 72.

³⁴ Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi yay. , İstanbul, 2003, cilt 2, s. 200.

³⁵ İnciyan, a. g. e. , s. 37.

³⁶ Robert Mantran, **İstanbul Tarihi**, Çev. Teoman Tunçdoğan, İletişim Yay. , İstanbul, 2001, s. 229.

gidecek transit ticaret de Galata'dan yapılırdı. Bu ticaret Levantenlerin, Yahudilerin ve Rumların elindeydi. Özellikle 18. yüzyıldan sonra Avrupalılar da bu ticarete ortak olmuşlar, fakat aracı olarak yerli azınlıkları kullanmışlardır. . .”³⁷ şeklinde bilgi verir.

Mantran dış ticaret bakımından İstanbul’un İzmir, İskenderiye, Trablusşam gibi limanlara göre daha az bir ticaret hacmine sahip olduğunu anımsatır. Ticareti uluslararası büyüklükte olmasa da liman, İstanbul’un yaşamını birinci derecede etkiler. Ticaret alanlarının yeri de kentin bütün tarihi boyunca, ona bağlı olarak belirlenmiştir. Fakat kent nüfusu arttıkça bazı alt ticaret bölgeleri ortaya çıkmıştır. Beyazıt’tan Aksaray’a ve Saraçhane başına uzanan iki anayol üzerinde bir ticaret aksı oluşsa da kentin avlulu hanları Haliç ve Divanyolu arasında bulunan Hanlar Bölgesi’nde yoğun olarak yapılmışlardır. 18. yüzyılda Avrupa ile artan siyasi ve ekonomik ilişkiler Türk mimarisine batı etkilerini beraberinde getirmiştir. Yüzyılın başlarında Lale Devri’nde başlayan imar hareketleri ile pek çok yalı, köşk, çeşme ve sebil yapılmış, ayrıca bu dönemde yapılmaya başlanan Sadabad Sarayı, 28. Mehmet Çelebi’nin elçi olarak Fransa’da bulunduğu sırada edindiği izlenimleri ve gördüklerini aktarmasının da bir örneği olmuştur. Ancak bu dönem yapılarında yabancı etkiler genellikle dış cephede, süslemede ve bahçede kalmış, iç planlamaya aykırı düşmedikçe kullanılmıştır. 18. yüzyıl süresince çeşitli yapılarda görülen bu etkilenme; birbirine komşu olan Nur-u Osmaniye Camisi barok çizgilerinin yanında mütevazı çizgilere sahip Çuhacı Han’ında olduğu gibi, şehrin ticaret bölgesinde kendini pek fazla hissettirmemiştir.

³⁷ Mantran, a. g. e.

Tablo 2
18. Yüzyılda Hanlar Bölgesi Esnaf Tespiti

ISIC KODU	MESLEK ADI	MAHALLE ADI	SAYI	BELGE NO ³⁸	YIL
14	ABACI	BEYAZIT	135	10/294/1012	1784
14	ABACI	RÜSTEMPAŞA	BELİRSİZ	10/294/1012	1784
14	ABACI	HOBİYAR	24	5/33/107	1758
10	AKİDECİ	RÜSTEMPAŞA	BELİRSİZ	11/02/001	1789
20	AL BOYACI	DÂYEHAATUN	7	9/44/168	1776
74	ARAYICI	BEYAZIT	BELİRSİZ	5/74/287	1750
47	ATTAR	BEYAZIT	BELİRSİZ	4/289/855	1758
47	ATTAR	HOBİYAR	BELİRSİZ	4/289/855	1758
32	BAKIRCI HAKKAKI	BEYAZIT	BELİRSİZ	5/113/349	1759
3	BALIKÇI	RÜSTEMPAŞA	6	4/273/819	1758
32	BİLEZİKÇİ	BEYAZIT	BELİRSİZ	5/317/946	1761
20	GAZZAZ	BEYAZIT	22	5/33/107	1758
47	KAHVE DÖĞİCİ	RÜSTEMPAŞA	BELİRSİZ	6/228/635	1763
20	GAZZAZ	HOBİYAR	BELİRSİZ	5/33/107	1758
15	HAFFAF(AYAKKABICI)	BEYAZIT	BELİRSİZ	5/187/871	1760
15	HAFFAF(AYAKKABICI)	HOBİYAR	BELİRSİZ	5/187/871	1760
32	KALCI	MERCAN	BELİRSİZ	3/77/299	1750
32	KAŞIKÇI	BEYAZIT	BELİRSİZ	10/292/1014	1798
32	KAZGANCI	BEYAZIT	BELİRSİZ	4/107/328	1756
14	KEBECİ	RÜSTEMPAŞA	BELİRSİZ	7/266/817	1765
32	KUYUMCU	BEYAZIT	21	3/116/443	1751
14	KÜRKÇÜ	BEYAZIT	BELİRSİZ	5/293/884	1760
14	KÜRKÇÜ	SURURİ	BELİRSİZ	5/293/884	1760
47	NALBUR	RÜSTEMPAŞA	BELİRSİZ	8/298/974	1775
15	PAPUÇ DİKİCİ	BEYAZIT	BELİRSİZ	5/304/914	
96	RASTIKÇI	BEYAZIT	BELİRSİZ	4/81/245	1756
32	REMADÇI	BEYAZIT	BELİRSİZ	3/74/287	1750
20	SABUNCU	RÜSTEMPAŞA	12	9/164/163	1777
20	SABUNCU	HOBİYAR	BELİRSİZ	9/164/163	1777
14	SOFÇI	BEYAZIT	BELİRSİZ	8/368/1205	1776
32	SÜZENCİ	RÜSTEMPAŞA	BELİRSİZ	4/289/855	1758
32	TEKNECİ	RÜSTEMPAŞA	BELİRSİZ	4/272/198	1756
14	TÜLBENTÇİ-YEMENİCİ	BEYAZIT	64	6/190/538	1761

³⁸ bkz. Belge no sütununda, İncelenen metnin sırasıyla İstanbul ahkam defteri numarasını, sayfasını ve belge (hüküm) numarasını gösterilmektedir.

Kaynak: Ahmet Kal'a ve Ahmet Tabakoğlu v. d. ; İstanbul Esnaf Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 1, I. B. B. Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1997, s. 1-364

Ahmet Kal'a ve Ahmet Tabakoğlu v. d. ; İstanbul Esnaf Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 2, I. B. B. Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1998, s. 1-391

Ahmet Kal'a, İstanbul Esnaf Tarihi Tahlilleri İstanbul Esnaf Birlikleri Ve Nizamları 1, I. B. B. Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1998, S. 1-236

*Bu tablo belirtilen kaynaktan istifade edilmek suretiyle hazırlanmıştır.

1. 4. XIX. Yüzyıldan Günümüze Hanlar Bölgesi

Osmanlı sultanları İstanbul'un çok kültürlü yapısını daha da geliştirmek ve zenginleştirmek için her zaman özel bir gayret sarf etmişlerdir. İstanbul'un fethinden kısa bir süre sonra gayrimüslim toplulukların imparatorluğun diğer bölgelerinden nüfus bakımından daha fazla miktarda İstanbul'da yer aldıklarını görmekteyiz. Gerçi bu nüfus politikasında İstanbul'un ekonomik ve sosyal yapısının güçlendirilmesi, zenginleştirilmesi gibi amaçların etkin olduğunu bilmekteyiz. Burada dikkatimizi çeken nokta şudur: İstanbul'un nüfus yapısı içinde başlangıçta Müslümanlar % 58 gibi bir orana sahipken daha sonra özellikle 19. yüzyılda Müslümanlar azınlığa düşmüşlerdir. Tanzimat'tan sonra Müslüman nüfus İstanbul'da % 44 civarındadır. 19. yüzyılda İstanbul'un bu nüfus yapısı içinde gayrimüslimlere baktığımızda bunların dünyanın başka yerlerindeki gayrimüslimlerden daha fazla bir nispette İstanbul'da olduğunu görürüz. Mesela 19. yüzyılda İstanbul'da yaşayan Ermeniler dünyadaki en kalabalık Ermeni nüfusunu oluşturmaktaydı.³⁹

XIX. yüzyılda batılılaşmanın hız kazanmasında en önemli etken 3 Kasım 1839 Tanzimat Fermanı'dır. Bu ferman ile çağdaş bir devlet ve toplum yapısı kurulması amaçlanırken, kanun devleti olma yolunda önemli bir adım atılmıştır.⁴⁰ Tanzimat'ın ilanı, gayrimüslimlerin, yabancı tüccarların ticari üstünlükler elde etmesi, Müslüman tüccarların

³⁹ Bilal Eryılmaz, **Tarihte İstanbul'un Çok Kimlikli Yapısı**, Habitat II Kent Zirvesi İstanbul '96-Uluslararası Bilimsel Toplantılar, c. 1, İ. B. B Yayınları, İstanbul 1997, s. 187-188; Yine aynı şekilde bu yoğun Ermeni nüfusunun İstanbul ölçeğinde sayıca fazla oldukları bazı mahalle ve semtler bulunmakta olup bunlardan birisi de Gedikpaşa olarak bildiğimiz günümüz Mimar Hayrettin Mahallesi ve çevresidir. a. g. e. , s. 188

⁴⁰ Eryılmaz, a. g. e. , s. 401.

geri plana çekilmeleri yabancı ve gayrimüslimlerin geleneksel yapı dışında yabancıların ağırlıkta olduğu Galata bölgesinde yer seçmelerine neden olmuştur. Yeni eğlence mekânları tiyatro, sinema, konser, pastane gibi büyük ve renkli batı dünyasını yansıtan mağazalar, bu süreç içinde yeni zenginleşen, batılılaşma hareketlerini benimseyen Müslümanları bu bölgeye doğru çeker. Tanzimat dönemi ile getirilmeye çalışılan batılılaşma hareketleri sonucunda, Tanzimat Fermanı ile azınlıklara verilen imtiyaz ve ayrıcalıklara paralel olarak; yeni limanlar, istasyonlar ve bürokratik örgütlenme için yeni devlet dairelerine ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Bu dönemde Hanlar Bölgesi ticari faaliyetleri açısından önemini korumuş olup perakende ticaretle uğraşan esnaf ve zanaatkârlar, eski ticaret merkezinde ve daha çok Bahçekapı, Tahtakale, Unkapanı tarafında yoğunlaşmışlar, kuyumcular ise Kapalıçarşı ve çevresine yerleşmişlerdir.⁴¹

Tanzimat döneminden itibaren kentin gelişim ivmesi artan bir hızda dinamik bir hal almıştır; kente batı tarzı yeni kurumlar eklenmiş, nüfusu ve yüzölçümü büyümüş, hepsinden öte mekânsal düzeni değişmeye başlamıştır. İlk elden merkezi yönetim işlevi Haliç'in karşı yakasına nakledilmiştir. Bürokratlar ve varlıklı sınıflarda sarayı takip edince Tarihi Yarımada tarihinde ilk defa bir terk edilme eylemiyle karşılaşmıştır.⁴² İstanbul, Cumhuriyetin ilk döneminde de iki farklı terk etme eylemine daha muhatap olmuştur. Birinci durumda, Lozan antlaşmasının ardından İstanbul'daki yabancı ve azınlık ticaret ve finans kesimi, anapara ve mallarını Avrupa'ya taşımışlar, böylece enflasyonun artmasına, Müslüman-Türk girişimcilerin büyük kayıplar vermelerine ve bu nedenle varlıklı yerli unsurlarında kenti terk etmelerine neden olmuşlardır.⁴³ Kentten çeşitli nedenlerle bürokrat, teknokrat, sanayici ve tüccar gibi kesimlerin göç etmeleri ile nüfusun azalması üzerine Anadolu'dan çıkarılan azınlıklar ve anlaşma gereği terk edilen Osmanlı topraklarında yaşayan bir kısım Müslüman-Türk nüfus İstanbul'a yerleştirilmiştir. Böylece kentin sosyal dokusu eski şehirli, batıyla bütünleşmiş elit nüfus niteliğini yitirirken; yeni gelenlerle, çiftçi ve küçük tüccar kökenli azınlıklarla başka bir kimliğe bürünmüştür. İkinci terk edilme durumu ise başkentin ve

⁴¹ Eryılmaz, a. g. e. ; s. 248

⁴² Eryılmaz, a. g. e. , s. 245

⁴³ İbrahim Kılınçaslan, **İstanbul Kentleşme Sürecinde Ekonomik ve Mekânsal Yapı**, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yay , İstanbul 1981, s. 268

dolayısıyla yönetimle alakalı kesimlerin Ankara'ya taşınması ile yeni bir konut-kullanıcı değişim hareketi şeklinde yaşanmıştır. Tarihi kent merkezinin nüfusu belirli oranda azalmıştır. Bu nedenle 1950'lere kadar İstanbul'a göç etmiş olanlar başta Tarihi Yarımada olmak üzere kent merkezinde yer bulabilmişlerdir.⁴⁴ Göç hareketlerine bağlı olarak ortaya çıkan bu konut kullanıcı değişimleri sonuçta kentin sosyo-kültürel yapısında önemli değişmelere yol açmıştır.

Tanzimat sonrası Hanlar Bölgesi'nin mekânsal yapısını aynı zamanda ulaşım ilişkilerinde değişen koşullar ve yeni teknolojiler etkilemiştir. Tünel, tramvay, vapur gibi ulaşım araçları ile kentin mekânsal yapısı genişlerken, kent bu kitle ulaşım araçları sonucu ortaya çıkan ilişkiler ağı içinde biçimlenmekteydi. Ulaşım bağlantıları ile hareketlenen kentte 1836'da Unkapanı ve Azapkapı arasında Haliç üzerindeki ahşap köprü, 1845 yılında da Eminönü ve Karaköy arasındaki ilk köprü (Bezmialem) yapıldı. 1837'de Boğaz'da ilk buharlı gemi çalışmaya başladı. 1863'te Eminönü – Karaköy köprüsü yeniden inşa edildi ve “Yol ve Yapı Kuralları” çıkartıldı. Yine 1863'te Sultan Abdülaziz sarayın surlarını ve İncili Köşk'ü yıkarak demiryolunu Sirkeci'ye uzattı. 1870'de Edirne – İstanbul arasındaki demiryolu, şehri Avrupa'ya bağladı. 1880'de ilk Doğu Ekspresi çalışmaya başladı. 1869'da tramvayın kurulması Galata-Beyoğlu semtlerinin artan iş hacmi ve nüfusu nedeniyle 1874'de Tünelin açılması, 1952'de Şirket-i Hayriye'nin kurulması, Eminönü-Üsküdar, Üsküdar-Boğaz seferlerinin başlaması ile bu üç ayrı yerleşme arasındaki ilişkiler kuvvetlenmiştir.⁴⁵

19. yüzyıl Anadolu nüfusunun artış gösterdiği bir dönemdir. İmparatorluğun sürekli olarak toprak kaybetmesi, kaybettiği topraklardan büyük sayılarda göç olmasına neden olmaktaydı. Örneğin; 1856-1913 yılları arasında Kırım'dan 232. 000 Kırımlı, 755. 000 Çerkez, 1877-1913'de Balkanlardan 465.000 kişi gelmiştir. 19. yüzyıl başında 350.000 olan İstanbul nüfusu, 19. yüzyıl sonunda 1.000.000'a çıkmıştır. Göçle gelen bu nüfus sur dışına özellikle Eyüp ve Üsküdar bölgelerine yerleşir. 1919'da savaş döneminde nüfusu 1.203.000'e ulaşan İstanbul'a 19. yüzyıldaki teknolojik gelişmenin devamı olarak 1911'de elektrikli

⁴⁴ Kılınçaslan, a. g. e. , s. 269

⁴⁵ İlhan Tekeli, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Kent Planlama Pratiğinin Gelişimi ve Kültürel Mirasın Korunmasındaki Etkileri**, İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı Bildirileri, İstanbul, 1987, s. 170

tramvaylar gelir ve Karaköy-Eminönü arasında yeni köprü inşa edilir. Batı'ya ve onun kültürel, ekonomik değerlerine açılan kentin Müslüman, Rum, Ermeni, Yahudi aileleri bu açılmanın göstergesi olarak sur içindeki geleneksel mahallelerini bırakarak Balat, Fener, Galata, Kasımpaşa ve Tophane semtlerine yerleşmişlerdir.⁴⁶

Değişen dünya konjonktürü Batı Avrupa ülkelerini kapitalist ekonomiye geçmeye zorlarken Osmanlı İmparatorluğu bu tür baskıları çok daha geç hissetti. Sistemde temel bir aksama olmaması ve imparatorluğun güçlü olmasından dolayı kapitalizmin gelişmesinin yarattığı sancılar, örneğin sınıfsal uçurumlar ve kutuplaşmalar ülkede çok geç yaşandı. Batı ülkeleri kapitülasyonların da yardımıyla Osmanlı İmparatorluğu'nu pazar haline getirirken, ülkede üretimin artmasını da ayrıca geciktirdiler. Öyle ki 19. yüzyılda durumun kötü olduğu ve böyle yürümeyeceği iyice anlaşıldığında büyük ölçüde geç kalınmıştı. Bozulan dengeleri düzeltmek, dünyada kabul gören sistemi uygulamak için birçok çabaya girildi, ancak beklenen sonuçlar elde edilemedi. Ayrıca bu yeni sistemin Osmanlı toplumuna gelişi ortaya yeni bir sınıf çıkardı: Galata ve Beyoğlu tarafındaki gayrimüslim tüccarlar, bankerler, sarraflar gibi ağırlıklı Tarihî Yarımada'da yaşayan ve çalışan Osmanlı iş çevreleri bu yeni sistemle çok çabuk ve doğrudan bağdaşamadı çünkü yapısı buna müsait değildi.⁴⁷ Cumhuriyet'in kurulmasıyla kozmopolit İmparatorluktan ulus-devlete geçiş süreci başladı. Gayrimüslim burjuvazinin büyük kısmı çeşitli zamanlarda ve çeşitli nedenlerle İstanbul'u ve Türkiye'yi terk ederken bir yerli burjuvazi de gelişti. Bu yeni koşullarda İstanbul Türkiye'nin başlıca sanayi merkezi haline geldi. Yalnız mal alan değil, ulusal ve uluslararası pazara da mal gönderme aşamasına geçildi. Bu sanayileşme şehrin her zaman kalabalık olan nüfusunun daha da büyümesine neden oldu. Kısa zamanda İstanbul'un merkezi yerleşimi olduğundan çok daha fazla genişledi. Bu dönemde girişimciler, bankerlikten, gemi acenteliği, demiryolu, sigorta şirketi temsilciliğine kadar çeşitli alanlarda faaliyet göstermişler ve bir çok şirket kurmuşlardır.⁴⁸

⁴⁶ **Tarihî Yarımada 1/5000 Ölçekli Koruma Amaçlı Nazım İmar Plan Raporu**, İ. B. B. Planlama Md. Yay. , İstanbul, 2003, s. 342.

⁴⁷ Kılınçaslan, a. g. e. , s. 270

⁴⁸ Kılınçaslan, a. g. e. , s. 271

Batı ülkeleriyle artan ilişkiler sonucu tüketim mallarına ait kalemler çeşit ve hacim olarak fazlalaşmış, ithalat ve ihracatçı tüccarların sayısı artmıştır. Bu gelişmeler büro olarak kullanılabilecek işyerleri gereksinimi de beraberinde getirmiş, teknolojik ilerlemenin yeni gelişmelerle paralel gitmesi neticesinde yine “han” olarak tabir edilen, oda oda ya da kat kat kiraya verilen, bazen tek bir şirketin kullanımı için düşünülen işyerleri bölgede hızlıca yapılmaya başlanmıştır. Avlulu hanlardan büro tipi hanlara geçişte, mekân anlayışında çok fazla değişiklik olmamış, sadece arsa değerlerinin artması ve sıkışıklık sebebiyle nispeten küçük ve yüksek hanlar yapılmıştır. Bunun dışında, inşaatlarda cam, demir ve çeliğin kullanılmaya başlanması, avlunun üzerinin örtülmesine imkân vermiş ve ışıklık amaçlı boşluklar yaratılarak odaların ışık alınması sağlanmıştır. Avlusuz büro hanlarında odaların ortadaki ışıklığın etrafını çeviren galeri ya da koridorlara açıldığı plan tipinin yanı sıra apartman dairelerinde olduğu gibi doğrudan merdiven sahanlığına açılan hanlar da vardır ki bu plan tipinin klasik Osmanlı hanlarıyla bir ilgisi yoktur. Cephelerde yığma tuğla, duvar üzerine yapılan rölyefli bezemeler, avlunun örtülmesi, inşaat malzemesinin değişmesi, revakların yerini demir korkuluklu galerilerin, koridorların ya da hollerin alması, döşemelerin kubbe ya da tonoz örtü yerine demir putrelli volta döşeme oluşu, mekânların nispeten küçüklüğü, tavan yüksekliğinin azlığı, bazı hanlarda asansör ve kalorifer faktörünün eklenmesi genel olarak mimaride farklılıklar meydana getirmiştir.⁴⁹Aksaklıkları olan bu “modernleşme” süreci, araştırma konumuzun çerçevesi olan Hanlar Bölgesi’ndeki geleneksel iş hayatını silememiş ve eski ile yeni aynı alanda kendine özgü bir biçimde aynı sisteme eklemlenmiştir.

Batıda sanayileşmeyle bağlantılı olarak “Slumlaşmaya” (sefalet mahalleleri) yol açacak olan büyük göç hareketlerini Amerika kentleri 1900’lü yılların başında ve kıta Avrupa’sı kentleri de çok daha önce yaşadığı halde, yoğun ve sürekli göç hareketlerini Türkiye kentleri ve özellikle İstanbul çok daha farklı neden ve sonuçlarla II. Dünya Savaşı sonrasında yaşamıştır. Batıda büyük göç hareketleri kent merkezlerinde “Slumlaşma”(sefalet mahalleleri) doğurmuştur. Buna karşın ülkemizde yaşanan büyük göç hareketleri kent

⁴⁹ Kılınçaslan, a. g. e. , s. 271

merkezinden ziyade çevresinde daha çok biçimsel olmayan ilişkilerle belirlenen gecekonduların yerleşmelerine yol açmıştır. 1950 sonrasında ilk göç dalgasıyla gelenler kent merkezindeki boşlukları doldurdukları için merkezin belli bir doygunluk aşamasına erişmesinden itibaren çevrede gecekondulaşma daha bir hızlanmıştır. Bu durumda 1950–80 arası dönemde kent merkezlerinde eskiler ve yeniler veya yerliler ve göçmenler bir arada karma bir halde yaşamışlardır. Özellikle 1980 sonrası dönemde ise İstanbul Anadoluşmıştır.⁵⁰

İstanbul sanayisi, 1970’lerden itibaren emek yoğun geleneksel sanayinin merkezde yer aldığı ve sermaye-teknoloji yoğun büyük sanayinin ise kent dışında yer aldığı şekliyle dikotomik (ikili) bir nitelik kazanmıştır. Küçük sanayi, ticaret, hizmet ve sıra dışı işler Eminönü ve Beyoğlu’nda yoğunlaşmıştır. Bu yıllarda örgütlü işgücünün en yoğun olduğu bu iki merkezi iş alanında sıra dışı işlerde çalışanların büyük bölümü bu yerlere yaya ulaşan dar gelirli kitledir. Böylece maliyetsiz ulaşım olanağı yeni kentsel dokunun oluşmasında önemli bir etken olmuştur. Eski İstanbul’un içerisi tedricen boşalırken kentin yakın çevresinde orta ve üst gelir gruplarına yönelik yeni yerleşim birimleri oluşmaya başlamış ve mevcut yerleşimler genişlemiştir.⁵¹ İstanbul’da son 20 yılda küçük ve orta sermayenin özellikle tekstil, deri ve metal sektörlerinde küçük işyerleri kurma eğilimi hızla büyümüştür. Yeni durumda, tarihi kent merkezlerinde bu tür işyerleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Bununla bağlantılı olarak, kent merkezlerinin gece ve gündüz nüfusları göz önünde bulundurulduğunda tarihi kent merkezlerinin boşalmaya başladığı gözlenmektedir. Böylece mülk sahibi ile orta ve üst gelir grubu ailelerin bakıp-gözetmesinden mahrum kalan tarihi kent merkezlerinde hem fiziksel hem de sosyal çöküntüleşme belirgin bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.⁵² Buna rağmen Tarihi Yarımada’nın sönükleşmesini/çöküntüleşmesini ekonomik yapının varlığına mâl edemeyiz. Fakat yarımada dâhilindeki özgün iktisadi yapının bir süre sonra rekabet gücünü yitirmesi eski cazibesini kaybetmesini bu çöküntüleşme durumunun önemli bir nedeni olarak değerlendirebilir. Geleneksel ekonomik yapının emek-yoğun doğasının, sermaye-teknoloji

⁵⁰Mustafa Çağlayandereli, **Kentsel Doku Değişimi ve Çöküntü Mahalleleri: Gedikpaşa Örneği**, 1. Uluslararası Eminönü Sempozyumu Tebliğler Kitabı, 17-19 Haziran 2006-İstanbul, Tebliğler Kitabı, Eminönü Belediyesi Yayını, İstanbul 2007, s. 246

⁵¹Gülçin Pulat, **Dar Gelirli Kentlilerin Konut Sorunu ve Soruna Sosyal İçerikli Mekânsal Çözüm Arayışları**, Ankara: Batı-Kent Konut Üretim Yapı Kooperatifleri Birliği Yayını, İstanbul 1992, s. 42

⁵² Pulat, a. g. e. , s. 49

yoğun özelliği ile ön plana çıkan modern ekonomik yapıya karşı rekabet edememesi bu çöküntüleşme sorunun asıl nedenlerinden biri olarak görülmelidir.

Eminönü bölgesinde özellikle Sirkeci Garı, Büyük Dördüncü Vakıf Han ve Büyük Postane gibi yapıların yapılmasıyla bölgenin karakteri oldukça değişir. Fakat Eminönü'nün 19. yüzyıldan kalan çehresi asıl Cumhuriyet'in onuncu yılından sonra değişmeye başlamıştır. 1955–1956 yılında; Unkapanı-Eminönü yolu açılırken Balık Pazarı yıktırılmış, bununla beraber Yemiş İskelesinden Unkapanı'na kadar olan eski doku bir ölçüde 1986'ya kadar korunmuştur. 1984-1989 yıllarındaki Haliç uygulamasında, Yemiş İskelesi ve çevresi tamamen ortadan kaldırılmış, Zindan Han, Ahi Çelebi Cami, Değirmen Hanı ve küçük bir sur parçası dışında bütün kıyı yeşil alana dönüştürülmüştür.⁵³

⁵³Gülhan Benli, **İstanbul Tarihi Yarımada'da Bulunan Han Yapıları ve Avlulu Hanların Koruma Sorunları**, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007, s. 35

Tablo 3
1914-1915 Yıllarında Hanlar Bölgesi

ISIC KODU	MESLEK ADI	MAHALLE ADI	ADEDİ
47	DEMİR HIRDAVAT	DÂYEHAATUN	1
17	KAĞIT YALDIZLAMA	BEYAZIT	1
24	NİKEL	BEYAZIT	1
10	BOZACI	MOLLAFENARİ	1
17	KAGIT	RÜSTEMPAŞA	2
17	KAĞIT YALDIZLAMA	TAHTAKALE	1
17	MATBAA	HOCAPAŞA	18
25	TORNACI	RÜSTEMPAŞA	1
10	GAZOZ FAB.	HOCAPAŞA	1
25	DÖKÜMHANE	HOCAPAŞA	4
31	MARANGOZ	HOCAPAŞA	1
10	LOKUMCU	TAHTAKALE	4
10	LOKUM-SEKER	RÜSTEMPAŞA	4
10	ŞEKER	TAHTAKALE	1
10	TAHİN	HOBİYAR	1
10	MAKARNA	RÜSTEMPAŞA	5
45	ZAHİRE	RÜSTEMPAŞA	1
28	SOBA	BEYAZIT	1
47	SAHHAFİYE	MERCAN	1
15	KUNDURA, KÖSELE VE MEŞİN	MAHMUTPAŞA	1
12	SİGARA KAĞIDI	TAHTAKALE	1
10	LOKUM-ŞEKER	TAHTAKALE	1

Kaynak: İstanbul Şehremaneti İstatistik Müdüriyeti, **1329 Senesi İstanbul Beldesi İhsaiyyat Mecmuası**, Matbaa-i Arşak Garoyan, İstanbul 1330 (1914-1915), s. 1-255

*Bu tablo belirtilen kaynaktan istifade edilmek suretiyle hazırlanmıştır.

II. BÖLÜM

2. EKONOMİK AÇIDAN HANLAR BÖLGESİ

2. 1. Ticaret ve Zanaatlar Bağlamında Hanlar Bölgesi

İstanbul sahip olduğu coğrafi konumu sebebiyle, Karadeniz ile Akdeniz ve onun bir uzantısı olan Marmara Denizi arasında bir köprü durumunda olup bu özelliği sayesinde ticari bir hareketliliğe sahipti. Bu iki deniz arasında hareket eden tüccarlar için adeta bir merkez üs konumundaydı. Ayrıca İstanbul'un geniş limanı, her türden geminin yanaşmasına müsaade ediyor, tüccarlarda ticaretlerini rahatlık içerisinde yapabiliyorlardı. Bizans ve Osmanlı imparatorluklarına başkentlik etmiş ve Avrupa'nın en kalabalık şehirlerinden biri olan İstanbul'un nüfusu ciddi bir tüketim potansiyelini bünyesinde barındırmaktaydı. Buna karşılık üretim imkânları sınırlıydı, yakın çevresi de bu devasa yapının ihtiyaçlarını karşılamaya yetmiyordu. Yerel üretim daha ziyade hammadde halinde şehre gelen emtianın işlenmesi şeklinde tezahür etmekteydi. Şehir bu özelliği sayesinde tüccarlar için ciddi bir cazibe merkeziydi. Gerek tahıl, bakliyat ve yağ gibi günlük tüketim malzemeleri gerekse lüks tüketim malları olan ürünler için talep her zaman yüksekti. Birinci grup mallar için daha ziyade bir iç ticaret hareketlilik söz konusu iken özellikle lüks tüketimde dış ticaret hacmi oldukça büyüktü. İstanbul'u bölgenin diğer ticaret merkezlerinden ayıran en temel özelliği burada ticaretin takastan ziyade peşin para üzerinden yapılması idi. Buna bağlı olarak birçok farklı bölgeden tüccarlar, ticaret yapmak arzusuyla İstanbul'a akın ediyorlardı.⁵⁴

Ortadoğu devlet ve toplum anlayışıyla bağlantılı olarak şehrin sosyal yapısı yüzyıllar boyunca yerleşmiş bir örneği izlemiştir. Şehir halkı üç temel gruba ayrılırdı: ulema ve askeri sınıfın dâhil olduğu sarayla bağlantılı üst sınıf, iç ve dış ticaretle meşgul olan tacir sınıfı ile esnaf ve zanaatkârlardır. Bu son iki sınıf reaya olarak tabir edilen üretici vergi mükellefleridir. Bu sınıflar sadece ekonomik faaliyetleri bakımından değil aynı zamanda yasal statüleri bakımından da birbirlerinden ayrılırlardı. Zanaatkârlar 'hisba' denilen bir dizi resmi piyasa

⁵⁴ Özgür Oral, **Bir Deniz Ticareti Merkezi Olarak İstanbul ve Osmanlı-Venedik Ticareti**, 1453 İstanbul Kültür Sanat Dergisi, Sayı. 9, İstanbul 2010, s. 17-18

düzenlemesine tabi durumundaydı. Hammadde arzı ve üretim kontrol edilir, fiyatlar devlet tarafından kadılar eliyle tespit edilirdi. Tacirler, esnafa uygulanan hisba kurallarından muaf idiler ve uygun olan herhangi bir yolla servet biriktirmeleri için teşvik edilir ve iki sınıfa ayrılırdı: yerleşik (ka'id ya da ka'in) ve gezici (saffar).⁵⁵

Şehrin ticari alanının bedesten adı verilen büyük çarşılar etrafında şekillenmesi Osmanlı şehirlerinde temel oluşum biçimiydi. Bedesten, pazar merkezinde yerleşik tacirlerin iş yerlerinin olduğu çarşı yapısıdır. Bunun yanı sıra gezici tacirlerin gelip kaldıkları han ve kervansaraylar bedesten etrafında bulunurdu. Bedesten tüm ticaret bölgesinin merkeziydi. Bunların yakınında, zanaatkârların çalıştığı bir sıra dükkân (hanut) ve her zanaatın pazarda belli bir yeri ve sırası vardı. Bu iki temel grup yani tacirler ve zanaatkârlar, her Osmanlı şehrinin ve genel olarak da İslam şehirlerinin sosyal ve ekonomik karakterini belirlemiştir.⁵⁶ Kapan ya da Arapça kaban denen toptancı dükkânları halkın un, meyve, bal, yağ, balık, sebze, tuz, kömür, at ve köle gibi ihtiyaçlarını karşılarken (Unkapanı, Yağkapanı vb.), mezbahalar, tabakhaneler, yağhaneler, boyahaneler vs. 'de zanaatkârların ihtiyaç duydukları hammaddeyi ve hizmetleri sağlamak üzere şehrin uygun semtlerinde yer alırdı. Herhalde greko-romen dünyasındaki şehrin çarşı bölgesindeki merkez binası olan "basilica" ya da "kaiserion", bedestenin kaynağıdır. Çünkü bedesten uluslararası ticaretle bağlantısı olan bir kurumdur, yalnız önemli şehirlerde bulunurdu ve Osmanlı tahrir defterlerinde her zaman şehrin önde gelen kurumları arasında gösterilirdi. Öyle ki, Evliya Çelebi eserinde Osmanlı şehirlerini tarif ederken onları bedesteni olan ve olmayan şeklinde ikiye ayırmıştır.⁵⁷

Osmanlı kentinde ticaret ve zanaat işlevlerinin, konutları mutlak bir biçimde dışta bırakarak dükkân ve atölyelerin sıralandığı bir veya birden fazla sokaktan oluşan tek bir alanda yoğunlaştıkları görülür. Pazar ise açık havada yer alan haftalık çarşı veya panayır biçimindedir.⁵⁸ İstanbul merkezi ticaret bölgesini meydana getiren ticaret yapıları, diğer Türk

⁵⁵ Halil İnalçık, **İstanbul Bedesteni ve Kapalıçarşısı: Şehrin Alışveriş Merkezi**, 1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi, Sayı. 4, İstanbul 2008, s. 21

⁵⁶ İnalçık, a. g. m, s. 22

⁵⁷ İnalçık, a. g. m, s. 22

⁵⁸ Maurice M. Cerası, **Osmanlı Kenti; Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi**, Çev. Aslı Ataöv, Yapı Kredi yay. , İstanbul, 2001, s. 119.

şehirlerinde olduğu gibi, bedesteni odak noktası olarak gelişen dükkânlar ve ticaret hanlarıdır. Ayrıca bunların yanında çarşı dokusunu meydana getiren destek yapıları ise cami, hamam, mahkeme ve çarşıya alışveriş etmeye gelenlere hizmet etmeye yönelik çeşme, sebil, şadırvan gibi su yapılarıdır. Türk şehrinde hareket yönü çarşıya yöneliktir. Çünkü şehirdeki gündelik yaşamda, hareket sağlayıp insan çeken alan daha ziyade çarşıdır. Ancak İslam toplumunda öğle ve ikindi vakitleri iş saatleri içinde bulunduğundan, bu vakitlere ait ibadetin iş yerinin pek yakınında yerine getirilmesi, çarşı ile caminin iç içe sayılacak derecede birbirinin yakınında konumlanmasına neden olmuştur. Eş zamanlı olarak 15. yy. 'da inşa edilen cami, hamam ve handan oluşan Mahmut Paşa Külliyesi, İstanbul çarşı dokusu içinde yer alan önemli bir örnektir. Osmanlı hanlarının çoğunda günlük perakende alış verişin yapıldığı dükkânlar bulunduğu gibi, bazı bölümleri de imalathane şeklinde kullanılmıştır. Bu nedenle Osmanlı ticaret hanları çarşının yoğun yerinde, bedesten yakınında toplanmıştır.⁵⁹

Bedestenler, Osmanlılar döneminde kentin ticari ve sosyal yaşamında belirleyici rol oynamıştır. Kural olarak bedesteni olan şehir, uluslararası bir ticaret merkezi sayılırdı. Bu gibi şehirler İstanbul örneğinde de görüldüğü üzere genelde yoğun nüfusa sahip olurlar, çok sayıda yönetici sınıf mensubu zenginleri ve değerli emtia ithal eden sermayedar kapitalist tüccarı barındırırlardı. Önemsiz bir şehirde bedesten inşası o şehrin gelişmesine yol açardı; bedesten değerli malları koruyan kapalı muhkem bir bina demekti. Bedestenlerde dolap ya da mahzen denilen odalarda kira karşılığında tahsis edilen kasa niteliğinde yerler bulunmakta olup, kent ölçeğinde en pahalı alışverişlerin yapıldığı, değerli malların ve antikaların pazarlandığı çarşılardı. Dış duvarları boyunca sıralanan küçük odalardan başka kalın duvarların içinde mahzen denen daha korumalı bölümleri kapsamaktaydı. Bina tümüyle büyük bir banka kasası gibiydi. Her esnafın, dolap ve sandık denen küçük dükkânları ve tezgâhları vardı. Esnaf, kendi mallarını pazarlamak, gelen malları almanın yanı sıra İstanbulluların ağız mühürlü sandıklar ve çekmecelerle getirdikleri değerli eşya ve paralarını da mahzenlerde belirli bir ücret karşılığında saklamaktaydı.⁶⁰

⁵⁹ Gülberk Biricik, **Fetihten Sonra İstanbul'da Ticaret Yapılarının Gelişimi**, Türkler Ansiklopedisi, c. 10, Ankara, 2002, s. 764-770

⁶⁰ İnalçık, a. g. m, s. 22-23

Anadolu Türk-Selçuklu mimari ve ticari yapılarının başlıcalarından olan han-kervansaray ve sultan hanlarının, Uzakdoğu'dan Türkistan ve İran yönlerinden gelerek İpek yolu ağındaki ribatlar zincirinin devamı olarak Anadolu'nun doğu – batı, kuzey - güney yol ağları üzerinde sıralanan görkemli abideler olduklarını biliyoruz. Bu muhteşem konaklama yapılarından, Malatya- Sivas- Tokat- Samsun; Sivas-Kayseri-Aksaray-Konya-Antalya kervan yolları üzerine sıralanan, en bilinenleri Alaca Han, Karatay Hanı, Sultan Hanı, Lala Hanı, Hatun Hanı, Alara, Evdir, Kırkgöz, Susuz, İncir, Ertokuş, Şerefzâ'dır. Bu cüsseli yapılarda, sultan saraylarının ölçüleri ya da bazı özellikleri görülebildiği gibi, işlevleri arasında her ulustan ticaret erbabının buluştukları takas, çek, senet, ticari anlaşma işlemleri yaptıkları, çevrelerindeki köy ve kasabalarla birlikte, kendi çağlarının birer panayırı olduğu da bilinmektedir.⁶¹ Hanların avlularında müzayede, mezat, takas, toptan satış işlemleri yapılır, dünyanın dört bucağından gelen tüccarlar buralarda buluşurlardı. Çin gibi uzak ülkelerden gelen oyuncuların, çalgıcıların, hünerbazların marifetlerine; Türkistanlı, Tibetli hekimlerin muayene ve ayakta tedavilerine mekânlık eden han avluları da vardı.⁶² Bu yapıların içindeki yaşamın neredeyse bütün hususiyetlerini İstanbul Hanlar Bölgesi'ndeki han yapılarının içindeki işleyişe benzetmenin ve buradan hareketle Anadolu'daki han yapılarını yaşamsal faaliyetler bağlamındaki özellikleri açısından ele alırken ortaya çıkan tablonun, aynı zamanda Hanlar Bölgesi'ndeki yaşamı da tasvir ettiğini gözden kaçırmamak gerekir.

Anadolu'daki hanların ekseriyetle zemin katları depo, ahır, tamirhane gibi servis kısımlarına, üst katları ise münferit odalar halinde yolcuların ikametine ayrılmıştır. Bölgede zaman içinde ikamet edilmeyen hanlar oluşmuş ve bu hanlar daha büyük toptancılar tarafından kullanılmışlardır. Perakendeciler ise birçok mal için toptancı piyasası olan bu hanlara gelerek ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Bu hanların üst katlarında, toptancılara ait büro mahiyetindeki odalar, alt katlarında ise malların depolandığı dükkânlar yer almaktadır. Ayrıca çeşitli mallar bedel ödemek şartıyla buralarda depolanmışlardır. Bu tip hanların dışında, perakende alışveriş yapılan dükkânların bulunduğu ve bazı bölümleri imalathane olarak kullanılan pek çok han bulunmaktadır. Bazı hanlar ise ticari hayata yön vermesi yanında

⁶¹ Osman Turan, **Selçuklu Kervansarayları**, Belleten, Ankara, 1949, c. 10, sayı 39, s. 478

⁶² Turan, a. g. m. , s. 482

içinde, bulundukları yerleşime gelen çeşitli yerli ve yabancı nüfusu da barındırmaktaydı. Burada yolculara verilen hizmet, ayrılan odalar ve bu odalardaki barınma şekli hakkında bilgilerimiz gezginlerin verdikleri bilgilerle sınırlıdır. Kentteki hanlarda kalmak isteyenlerin, han odabaşısına başvurduğunu, bütün odaların anahtarlarını yanında bulunduran odabaşına, çeyrek kuruş veya yarım kuruş, “oda açma parası” denen bir bahşiş vererek anahtar alıp odalarına yerleştiklerini, oda kiralarının kalınan gün sayısına göre hesaplandığını, hanın konforuna göre gecelik ücretin bir veya iki akçe olduğu yazılır.⁶³

Arasta, Osmanlı mimarisinde üstü açık ya da kapalı, bir eksen üzerine dizilmiş aynı yükseklikte ve boyutta dükkân sıralarından oluşan ticaret yapısı türüdür. Yapım özelliği, bir seferde yapılması olup zaman içerisinde dükkân ilavesi yapılmayan yapılarıdır. Bazı arastaların bağımsız olarak planlandıkları, bazılarının ise külliyeler ile birlikte çözümlendiği görülmektedir. Edirne’de Selimiye ve İstanbul’daki Sultanahmet Arasta’sı bu yapı gruplarına örnektir.⁶⁴ İçlerinde günlük alışverişin yapıldığı, sayıca en fazla olanı, yapısı en basit, inşa malzemesi en çok çeşitlilik gösteren ticaret birimi ise dükkânlardır. Ahşap dükkânlar, merkez çarşının temel ögesi olmuştur. Kümeler halinde bulunan küçük dükkânlara, sonraki yüzyıllarda vakıf müdahaleleri akılcı yaklaşımlar getirmiş, sıralanmaları düzenlemiş daha kalıcı ve geometrik olarak daha düzgün bir mimari ile inşa edilmiştir. Dükkânlar üstü açık bir sokakta olabileceği gibi, üstü kapalı bir çarşı bölümünde, arastada, handa ve bedestende de olabilir. Kapalıçarşı ve Arasta’daki dükkânlar kargir’dir. Buradaki köşeye denk gelen dükkân diyagonal olarak bir duvar tarafından ikiye bölünmüş, böylece tek bir dükkâna iki taraftan ışık gelmesi engellenmiştir. Perakende satılan eşyanın teşhir edildiği yer olan sıra dükkânların Hanlar Bölgesi’ndeki örnekleri Fincancılar Yokuşu, Mahmutpaşa Caddesi ve Uzunçarşı Caddesinde bulunmaktadır. Dükkânlar genellikle 1 tam + 1 yarım kat olarak yapılmış ve üzeri ahşap kırma çatı ile örtülüdür. Dükkânların üzerinde bulunan alçak katlı mekan, (günümüzde bu alanlar depo olarak kullanılmaktadır) geçmişte bekar odası olup dükkânda çalışan çırak ya

⁶³ Ogier G. D. Busbecq, **Kanuni Devrinde Bir Sefirin Hatıratı (Türk Mektupları)**, Serdengeçti Neşriyat, Ankara, 1953, s. 25.

⁶⁴ Oğuz Ceylan, **Geleneksel Türk Osmanlı Çarşı Yapılarının Oluşumu, Gelişimi ve Yakın Doğu Kültürleri ile Olan Etkileşimleri**, M. S. Ü. Fen Bilimleri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1989, s. 7.

da kalfaların yattıkları yerdir.⁶⁵ Reşat Ekrem Koçu, aynı zamanda konu ile ilgili olarak; kahvehane ve kasapların dışındaki tüm dükkânlara sokaktan 2-3 basamakla girildiğini, dolayısıyla dükkânların yol ile aynı seviyede olmadığını, dükkân zemininin tahta kaplı olup, tahtanın üzerine kilim, hasır benzeri örtü serilerek dükkân sahibi, çırak ya da kalfanın yer minderinde oturduğunu, sokak pabucu ile dükkânlara girilmeyip kendilerinden başka misafirlerin de pabucunu eşikte çıkardığını, sadece alışveriş için gelenlerin dükkânın içine alınmadığını, tezgâh önünde alışveriş edildiğini yazar.⁶⁶

2. 2. Geleneksel ve Modern Üretim Formasyonları Bağlamında Hanlar Bölgesi

İşyerleri, sanayi, kamu binaları ve konutların iç içe olması aslında ülke ekonomisinin ölçeği ile de birebir ilişkilidir. Hanlar Bölgesi'ndeki mahallelerde küçük sanayi işletmelerini konutlarla beraber aynı alanda görmemizin nedeni Türkiye'de sanayinin emekleme dönemi esnasında üretim alanları yer tespitinin öncelikle ulaşım imkânları gözetilerek belirlenmesinden kaynaklanmaktadır. Bunun dışında ayrıca sanayi işletme yapılarının küçük olması, geniş alanlara ihtiyaç duyulmamasını ve şehir merkezinin dar alanlarını diğer maddi avantajları da değerlendirebilmek için seçmesine neden olmuştur. İstanbul'da sanayinin yer seçimi eğilimlerine baktığımızda bu noktada üretim yapısının niteliği, çeşitli sanayi faaliyetlerinin kuruluş yılları öncelik sırası ve işletme büyüklüklerinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Erol Tümertekin'e göre İstanbul şehir alanı dahilindeki üç yakanın birbirinden çok farklı endüstriyel peyzajlara sahip olduğu çok daha önce saptanmış bir olgudur. Buna göre İstanbul yakası, genellikle üretim zincirinin düşey olarak parçalanmasına elverişli tekstil, konfeksiyon, deri, deriden mamul eşya gibi diğer sektörlerle karşılaştırıldığında emek yoğun işkollarının, Anadolu yakası ise ekonomik ve teknolojik nedenlerle üretim sürecinin düşey parçalanmasına pek de elverişli olmayan sermaye yoğun işkollarının yoğun olarak bulundukları kesimlerdir.⁶⁷ Tümertekin'in 1967 yılında yaptığı bu saptamanın İstanbul'da nüfus artışı, sanayi kuruluşlarının sayısında ve sanayi üretim yapısında görülen baş döndürücü

⁶⁵ Reşat Ekrem Koçu, “Dükkân Maddesi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 9, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kolektif Şirketi, İstanbul 1963, s. 4807.

⁶⁶ a. g. m., s. 4807

⁶⁷ Erol Tümertekin, *İstanbul, İnsan ve Mekân*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 85

gelişmeye rağmen sanayi üretiminin mekânsal örgütlenme biçimindeki bu coğrafi farklılaşma niteliğinin aynen sürdüğü görülüyor. Muhtemelen bu yapısal kararlılık yerleşik üretim komplekslerinin ataletinden kaynaklanıyor olmalıdır. Dünden bugüne özellikle İstanbul yakasında değişmeyen ve yahut çok az bir değişime uğrayan bu tablo geçimlik anlayışta üretim yapan küçük işletme yapılarının dinamizm yoksunluğuna da bağlanabilir.

Bu iki üretim biçiminin (emek-yoğun, sermaye-yoğun) seferber ettikleri emekten farklı beklentileri vardır. Murat Güvenç bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: Anadolu yakasında yoğunlaşan fordist sanayi kuruluşları genellikle kararlı pazarlara yönelik üretim yapan, işçisinde düzenlilik, istikrar, sebat, disiplin gibi özellikler arayan, çoğunlukla sigortalı işçi kullanan ve düzenli ücret ödeyebilen kuruluşlardır. Buna karşılık İstanbul yakasında yoğunlaşan esnek iş kollarında nihai ürünün kalitesi, yararlanılan emeğin becerisine büyük ölçüde bağlıdır. Bu işkollarında üretim düzeyinde müzmin devrevi dalgalanmalar vardır. Ayrıca moda ve tasarımdan etkilenen talep uçucu niteliktedir. Zaten bu işkollarının küçük ölçekli işyerlerinin oluşturduğu kompleksler şeklinde örgütlenmiş olması da bu talep yapısının sonucudur. Fordist üretim yapılarının hâkim olduğu iş kollarından farklı olarak, bu işkollarında sezon ve sezon dışı diye adlandırılan iki farklı üretim dönemi vardır. Satışların arttığı sezondan önce istihdamda artış, sezon dışı dönemde de bir azalma görülür. Bu tür esnek istihdam stratejilerinin uygulanması ücretlerin zaman içerisinde fordist sanayilerde gözlenenden çok daha yüksek dalgalanmalar göstermesine neden olabilmektedir.⁶⁸

Murat Güvenç'in ifadelerinden de anlaşıldığı üzere İstanbul yakasının özellikle Tarihi Yarımada Hanlar Bölgesi'ndeki ekonomik yapının tarihsel derinlik dışındaki diğer faktörler düşünüldüğünde dahi geleneksel özellikler içerdiğini, bu çerçevede özgün ticari kimliklerin varlığına şahitlik etmekteyiz. Geleneksel üretim faaliyetlerinin yüzyıllardır tekrarlanan bir uğraş olmasının ötesinde kendine has işletme yapısı, üretim tarzı ve talep yapısı gibi özellikleri vardır ki bu özellikleri göz önüne aldığımızda bölgede halen geleneksel özellikler taşıyan bir üretim biçimi olduğu görülebilir.

⁶⁸ Murat Güvenç ve Oğuz Işık, **İstanbul'u Okumak: Statü-Konut Mülkiyeti Farklılaşmasına İlişkin Bir Çözümleme Denemesi**, Birikim Dergisi, sayı 71, Kış 1996, s. 27

İkinci dünya savaşından önce periferi (çevre) ekonomilerin çoğu, perife tipi toplumsal formasyondan miras kalan, geleneksel zanaatlar ile bütünleşme sürecinin sonucunda ortaya çıkan modern sanayinin bir arada varoluşuyla nitelenebiliyordu. Sözü ettiğimiz geleneksel zanaatlar ile modern küçük sanayiye birbirinden özenle ayırt etmemiz gerekiyor. Küçük sanayi, modern imalat sanayi ile daha sıkı bir eklemlenme içinde bağımlı olarak doğar ve var olur. Geleneksel zanaatlar ise modern imalat sektörüyle giderek artan bir ilişkiye girmelerine karşın, farklı bir kökene sahiptirler. Ayrıca modern sanayi ile beraber yaşadıkları sürede de gerçekten geleneksel olarak kalırlar. Faaliyet türleri, kullandıkları teknoloji ve ürünlerini sattıkları pazarlar, değişmekte olan bir ekonominin etkisi altında kalmakla beraber temelde aynı kalır. Öte yandan modern sanayi adını verdiğimiz sektör, dünya ekonomisiyle giderek artan bir bütünleşmenin bir uzantısı olarak ortaya çıkar. Uzun bir bütünleşme döneminden sonra küçük ölçekli ve geleneksel teknolojiyle işleyen manifaktürler de görülebilir. Ancak bu geleneksel zanaatların bütünleşme öncesi görünümünde kaldıkları anlamına gelmez. Ölçek, teknoloji ve pazarlarda önemli değişiklikler olmadan, hammaddeler ve makineler ithalat yoluyla ya da şehirlerdeki “modern” sanayiden karşılanabilir. Çağlar Keyder bu tarz bir ilişkiyi şu şekilde tanımlamaktadır.

Kunduracılar işlenmiş deri satın almaya başlar, el dokumalarında fabrika ipliği kullanılır, maden işleyen zanaatkârlarda hammaddelerini yurt dışından sağlar. Yine de geleneksel olmayan pazarlardan hammadde alınması yoluyla kurulan ilişkilere karşın geleneksel manifaktürlerin varlıklarını sürdürdükleri söylenebilir. Çünkü bu üretim faaliyeti belirli bazı tüketim pazarlarında karlı olmaya devam edip ithal malların rekabetine karşı koyabilir.⁶⁹

Türkiye’deki imalat sanayinin yapısında 1923–1950 döneminde görülen önemli değişikliklerin başında, büyük işletmelerin çoğalması, üretimin çeşitlenmesi ve bu sanayinin İstanbul ve İzmir çevresindeki birikiminin daha da belirginleşmesi gelir. 1950’ye kadar olan

⁶⁹ Çağlar Keyder, **İmalat Sektörünün Yapısı, Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923–1929)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 72

dönemde büyük işletmelerin payı büyürken, sadece aile emeği kullanan işyerlerinin imalat sanayinin toplam istihdam hacmi içindeki payı, 1938’de % 40’a 1950’de %37’ye gerilemiştir. Aile dışından işgücü kullanan küçük işletmeler (çalışan sayısı 10’dan ya da itici güç kullanımı 10 beygir gücünden daha az olan işyerleri) ise 1950’de imalat sanayindeki istihdamın %36’sını oluşturmakta olup el aletleri ve küçük tezgâhlarla çalışan zanaatkârlar ve çıraklar istihdam açısından, 1950’de hala büyük bir öneme sahipti. Küçük zanaatkârlara ait işyerlerinin en yaygın olduğu sektörlerin ise elbise ve ayakkabı, deri ve deri ürünleri, madeni ürünler ve mobilya sektörü olması aslında Tarihi Yarımada Hanlar Bölgesi gerçeğini ortaya koymaktadır.⁷⁰

Devlet İstatistik Enstitüsü’nün 1963 ve 1970 yılları sanayi sayım sonuçları üzerinden çalışan sayıları bakımından yaptığı işyeri büyüklüğü tespiti, bahsi geçen dönem içinde de küçük işletmelerin sayısının yine de çok yüksek seyrettiğini göstermektedir. Nitekim toplam işyeri sayısı içinde 1963’te % 1,9 olan büyük işyerleri oranı, 1970’te % 2.75 olabilmıştır. Bu oran, 1980 sanayi ve işyeri sayımının sonuçlarına göre on yılda yüzde yüze yakın bir artışla, ancak 1980’de, konu çalışanlar ve katma değer açısından ele alındığında büyük işyerlerinin üstünlüğü görülebilir. Bu veriler ilgili dönemde büyük işyerlerinde kişi başına katma değeri arttırıcı teknolojilerin kullanıldığını ya da kullanılan teknolojilerin sermaye-yoğun nitelikte olduğunu gösterir.⁷¹

İş bulma açısından asıl genişleme ise küçük işyerlerinde görülmektedir. Dönem süresince küçük işyerlerinde çalışanların miktarı % 148, büyük işyerlerinde ise % 71 oranında artmıştır. Planlı dönemin ilk yedi yılında büyük işyerlerinin üretim açısından görece öneminin arttığı açıktır. Ayrıca kişi başına katma değerin küçük işyerlerine oranla daha fazla artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Fakat veriler ve tanımlamadaki sınırlı duruma karşın sanayide küçük üreticiliğin yaygın olduğu açıktır. Bu durum özellikle işyeri sayısı bakımından geçerlidir. Özel kesimin büyük işyeri sayısı dönemin ilk yedi yılında % 66 dolayında bir artış

⁷⁰ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 282–283

⁷¹ Yakup Kepenek, **Türkiye’nin Sanayileşme Süreçleri**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c. 7, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 1780

göstermiş olmakla birlikte, özel kesimde küçük işletme biçimi yaygındır. Bu durumun planlı dönemde ortaya çıktığını söylemek yanlış olur. Planlı dönemde küçük işyeri sayısı yalnız % 13 dolayında artmıştır.⁷² Dolayısıyla bu dönemde var olan küçük sanayinin varlığını koruduğu ve bir ölçüde genişlediği söylenebilir. Bir başka açıdan yeni kurulan sınaî birimlerin, genellikle 10 ve daha fazla kişi çalıştırdıkları söylenebilir. Açıktır ki bu olgu, var olan küçük sanayi birimlerinin büyümesi biçiminde de olabilir.

Sayım sonuçlarına göre sınaî işyerlerinin büyük bir kısmı 10 kişiden daha az kişinin çalıştığı, küçük olarak tanımlanabilecek durumdadır. Küçük işyerlerinin gerek katma değer ve gerek çalışanlar miktarı, toplamın içinde sırasıyla %10 ve % 40 dolayındadır. Bir başka deyişle küçük işyerleri, katma değer açısından olmasa bile iş bulma yönünden önemli bir yere sahiptir. 1960 sonrası dönemde, sanayide küçük ölçekli üreticiliğin görece ağırlığının, katma değer dışında azalmadığı anlaşılmaktadır.⁷³ Bu durum özellikle 1960 sonrası küçük işletmelerin çoğalmaya başladığı Hanlar Bölgesi gibi alanlardaki gelişmeyi anlamlandıran Türkiye ölçeğinde bir gelişme olarak görülebilir. Bir başka deyişle küçük üreticilik varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla küçük üreticiliğin nitelikleri ve varlığını sürdürme nedenleri üzerinde durulmalıdır.

Üretim ölçeği, bir üretim biriminin yıllık en çok üretebileceği miktar olarak tanımlanmakta, iç pazarın başlangıçtaki büyüklüğünün sınırlı olması ve diğer koşullar, sanayide üretim ölçeğinin küçük tutulmasına yol açmıştır. Üretim ölçeğinin küçük olmasının önemli bir sonucu, kaçınılmaz olarak üretim maliyetinin yüksek olmasıdır. Teknolojik gelişmeler sonucu bilinen ve ekonomi kuramında yer alan ölçek-maliyet ilişkisi çözümlemeleri işte buna dayanır. Sanayide küçük üreticiliğin diğer bir işlevi iş bulma alanında görülür. Genellikle daha düşük bir ücretin geçerli ve çocuk işçiliğinin yaygın olduğu bu işletme birimleri, bir başka açıdan nitelikli işgücü yetiştirme yerleri de sayılabilir. Hanlar Bölgesi'nde bulunan işletmeler 10'dan daha az işçi çalıştıran, çoğu hanlarda kiracı olarak faaliyette bulunan atölyelerdir. Aslında kullandıkları makineler büyük kuruluşlardakinden pek

⁷²Kepenek, a.g.m.,s.1781

⁷³Tezel, a. g. e. , s. 284

farklı değildir. Bu kuruluşlara “fason” denilmesinin sebebi ürettikleri üzerinden birim miktar başına ücret almalıdır. Bu tür bir üretim ilişkisine üretim organizasyonunda ikincilik tanımı da uygun düşmektedir. Basit bir alım-satım temelli ticari örgü içinde aracılardan devreye girmesi gibi fason imalat faaliyetlerinde de ürünü talep eden müşterinin karşısında ikili bir yapı halinde organize olmuş üretici yapısı çıkmaktadır. Bu tür bir işleme “fason”, bunu yapanlara da “fasoncu” denmektedir. Fasoncuların ortaya çıkmasında genellikle iki etken rol oynamaktadır. Büyük fabrikaların uzun süre çalışmış kalifiye işçisinin, işçiliği bırakıp kendi işini kurma isteği ile taksitle satılan makinelerin bol oluşunun kolaylık sağlaması gibi nedenler sayılabilir.⁷⁴

Hanlar Bölgesi’nde üretim yapan işletmelerin küçük ölçekli olması ve parçalanmış üretim yapısı, semtteki ekonomik faaliyetlerin kaotik bir hal almasına neden olmuştur. Ekonomik faaliyetlerdeki bu kaotik yapı ister istemez semtin sosyo-fiziki durumunu da etkileyerek kontrolsüz, düzensiz bir sosyal yaşam ve fiziki tahribata da neden olmuştur. Yaşamın sosyo-ekonomik ve mimari bağlamda oluşan üç hali, iç içe geçmiş kümeler şeklinde etkileşimin yüksek olduğu bir ilişki içinde var olup dolayısıyla herhangi birisindeki karmaşa ve kaos hali diğerlerini de aynı şekilde etkileyerek toptan bir bozulmayı tetiklemektedir. Ekonomik yapılanmanın düzensiz ve kendine yeterlilik özelliğinin zayıf olması, bölgenin her alanda bir yıkım sarmalına girmesine neden olmaktadır. Günümüzde Hanlar Bölgesi’nin kader çizgisi işte bu nokta üzerinde şekillenerek, ekonomik kaos’un başlattığı domino etkisi misali ortaya çıkmış bir deprem tablosundan başka bir şey değildir.

2. 3. Han ve Kervansaraylar Bağlamında Hanlar Bölgesi

Eski çağların hanları, kervansarayları, taşradan (Anadolu ve Rumeli) İstanbul’a gelen tüccarların ve kervanların barınacakları yerlerdi. Bu hanlar, genellikle bir otel demektir. Bugünkü mahiyetinden bambaşka maksatlarla kullanılmak için yapılmıştı. Evliya Çelebi, İstanbul’da 200–300 odalı büyük-küçük doksan bir han olduğundan söz eder. O çağda hanlar, bugünkü gibi iş yerleriyle dolu değildi. Söylenildiği gibi, dışarıdan gelen tüccarların ve deve

⁷⁴ Tümertekin, a. g. e. , s. 85

kervanlarının indikleri bir çeşit otel odalarından ibaret ve tüccar malları için depo olarak kullanılıyordu.⁷⁵

Bugün halk arasında birbirine iyice karışmış bulunan han ve kervansaray deyimleri, bir gaye birliği gösterirlerse de aralarında önemli farklar vardır. Han kelimesi Farsça kökenli olup orijini yönünde muhtelif iddialar vardır.⁷⁶ Han kelimesi, kervansaray yerine de kullanılmasına rağmen mimari ve fonksiyon yönünden farklıdır. Kervansaraylar genellikle şehirlerarasında olup bünyelerinde bulunan hamam, çarşı ve ahır gibi kısımlar, şehir hanlarında kısmen yahut tamamen kaybolur. Bunlardan sadece ahırlar bazı şehir hanlarında mikyasları küçülmüş olarak devam eder. Konstrüksiyon yönünden de önemli farklar vardır. Issız yollar üzerindeki kervansarayların, can ve mal emniyetini kolayca sağlayabilmeleri, müdafaa edilebilmeleri ve dayanma güçlerini gerekli bir süre devam ettirebilmeleri için, yapılış tarzları bir kaleyi andırır. Kervanların şehirlere vardıktan sonra azalmaları çok normal olduğundan, şehir hanları fonksiyonel bir şekilde bu ihtiyaçlara göre mimari ve nispet değişiklikleri göstererek, kale gibi müstahkem hallerini kaybederler.⁷⁷

Kervansaray, han ve ribat üzerine çalışma yapan kişiler bir terminoloji problemi ile sürekli karşılaşmışlardır. Bu sebeple pek çok araştırmacı, kendi çalışmasında bu isimlendirmelerin neyi karşıladığını izah etmek zorunda kalmıştır. Çok sayıda araştırmacı, kervansarayın kökenini ribatlara bağlamaktadır. Bu da bizi, öncelikle “Ribat”ın ne olduğunu anlamaya yönlendirmektedir. İslamiyeti kabul eden ilk Türk devleti olan Karahanlılar’ın inşa ettiği ‘Ribat-ı Melik’ isimli yapı, tarihte Müslüman Türklerin inşa ettiği ilk kervansaray olarak

⁷⁵ Sadi Yaver Ataman, **Türk İstanbul**, İ. B. B Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s. 138; ‘*Köprünün Haliç tarafı olarak bilinen bölgeler içinde, büyük hanların adedi 683 kadardır*’. Bu sayı, “İstanbul Hanları” adres kitabı adlı 1954 yılında İstanbul Ticaret Odası, Sergiler ve Turizm Şubesi Şefi Melih Artel tarafından bastırılmış bir cep kitabından çıkartılmıştır. bkz. Melih Artel, **İstanbul Hanları Adres Kitabı**, Ege Matbaası, İstanbul 1954, s. 137

⁷⁶ Han kelimesi özellikle İstanbul, Anadolu ve Kuzey Suriye’de kullanılmıştır; Filistin ve Mısırda wukala (Fransızca okelle) kelimesi daha sık olarak kullanılmaktadır. bkz. Robert Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi**, Türk Tarih Kurumu, c. 2, Ankara 1990, s. 63

⁷⁷ Güran, a. g. e. , s. 2

adlandırılmaktadır.⁷⁸ Görüldüğü üzere ilk kervansaray binasının isminde ribat ismi kullanılarak, bugün bizim kervansaray olarak tanımladığımız yapının kendi döneminde ribat olarak tanındığı anlaşılmaktadır. Mustafa Cezar, ilk Arap ribatlarının askeri amaçlı tesisler olduğunu söyleyerek, bunların hudut boylarında, stratejik yerlerde cihada hazır İslam kuvvetleri ile onların binek hayvanlarının hazır bulundurulması için inşa edildiğini belirtmektedir. Buna göre, bir ribatın etrafı savunma duvarı ile çevriliyor ve tek giriş kapısı olan bu yapının muhafaza duvarının içinde kalan alanda, ahırlar, ambar, muhafızların kalacağı ve barınacağı bina ve gözetleme kulesi bulunuyordu. Müslüman Araplar, kuzey Afrika'da olduğu gibi Türkistan'da da askeri amaçlı ribatlar inşa ediyorlardı.⁷⁹

Ribatların Araplar tarafından askeri amaçlı inşa edilmiş yapılar olduğunu İnci Kuyulu'da çalışmasında izah etmektedir. “İslamiyet'in yayılmaya başladığı yıllarda, Arapların Kuzey Afrika ve İspanya'da sınırların korunması ve genişletilmesi amacıyla, ribat adı verilen dini ve askeri nitelikli yapılar kurduğu bilinmektedir. Arap istilalarıyla, diğer bölgelere de yayılan bu ribatlar, zaviye, tekke, hankah gibi şeyhlerin, dervişlerin kaldıkları yerler şekline dönüşmüşlerdir. Böylece ribat kelimesi, hankah ile aynı anlamda kullanılmaya başlanmıştır.”⁸⁰

Ribatların kökeni hakkında yapılan araştırmalarda ise bu yapıların Roma dönemindeki “castrum” lara bağlandığı anlaşılmaktadır. İslam ordularının fethettiği yerlerin büyük bir kısmında, özellikle bir dönemler Roma İmparatorluğu'nun elindeki topraklar olan Kuzey Afrika'da ribatlara rastlanması bu etkileşimi izah etmekte kolaylık sağlamaktadır. Roma Castrum'larında olduğu gibi stratejik yerlerde, yol güzergâhlarında ve sınırlarda inşa edilmiş ribatların, Kuzey Afrika'da bu kadar yaygın bir biçimde bulunması, Rabat şehrinin ismini bu yapılardan almış olması ve K. Afrika'daki Sus Ribatı'nın varlığı da, bu yapıların

⁷⁸ Oktay Aslanapa, **Ortaçağ'da Türklerin İleri Bir Sosyal Yardım Müessesesi: Kervansaraylar**, Türk Kültürü Dergisi, sayı: 5, s. 26-30, 1963, s. 26

⁷⁹ Mustafa Cezar, **Türk Tarihinde Kervansaray**, 8. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim 1976, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1981, s. 931-940, s. 931

⁸⁰ İnci Kuyulu, **Anadolu Selçuklu Kervansarayları İle Orta Asya Kervansaraylarının Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Deneme**, Sanat Tarihi Dergisi, sayı: 8, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 1996, s. 51-78 s. 51

kendi dönemindeki önemine işaret etmektedir.⁸¹ Araplar tarafından yapılmaya başlanan ve İslam ordularının gittikleri yerlere götürdükleri bu mimari yapıların, bu fetihler sonucunda Orta Asya içlerine kadar yayıldıkları anlaşılmaktadır. Arapların bir taraftan askeri amaçlı ribatlar inşa ederken, diğer taraftan fethettikleri bölgelerde bu amaçla kullanabilecekleri yapıları alıp, elden geçirdiği de anlaşılmaktadır. Arap yazarlarının eserlerinde, Maverâünnehir’de 10 bin kadar ribatın bulunduğunu yazmaları da ribatların yaygınlığını ve önemini işaret etmektedir.⁸² Öyle görünüyor ki, Türklerin İslam’ı kabulünden sonra yaptıkları ribatlar, süreç içerisinde şeklini büyük ölçüde muhafaza etmiş ancak kervansaray olarak isim değiştirmiştir.

Bu isim değişikliğinin Türklerin İslam’ı Araplarla tanınmasının akabinde karşılaştıkları Farslarla girdikleri ilişki neticesinde olmalıdır. ‘Risale-i Mimari’ye göre, han arabidir. Farisi olan hane’den tarib olunmuştur. Farisi ve Türkî’de yine han derler. Ribat arabidir. Farisi’de karbansaray ve kervansaray, Türkî’de avam galat edip kervansaray derler.”⁸³ Bu da gösteriyor ki, ribat isminin kullanılmasından kervansaray ismine geçiş, Türklerin ilişki kurdukları toplulukların dilleri ile alakalıdır ve bir tercih sonucudur. Farsça’nın Selçuklularla birlikte yaygınlık kazanması sonucu olan bir değişikliktir bu isimlendirme, yoksa mimari program ve işlevin farklılaşmasıyla bulunan bir isim değildir. Ancak, yine de ribat isminin tamamen ortadan kalkmadığı da bir gerçektir. Ribat kelimesi, Anadolu’da sadece Selçuklu kervansaraylarının yazıtlarında görülmekle kalmamış, Osmanlı devri kervansaraylarında da XVI. Yüzyılda biri Erzurum’da Rüstempaşa Kervansarayı’nda, diğeri Bitlis-Tatvan yolundaki Hazo Hanı’nın yazıtlarında yer almıştır.⁸⁴ Kervansaray da tıpkı ribat gibi bir mimari program izlemiş, aynı gerekçeyi yani güvenliğini öncelemiştir. Ancak güvenlik tanımının İslam topraklarının sınırlarının genişlemesiyle birlikte değişmesiyle, kervansarayın mimari programına da yansıyan bazı değişiklikler olabilir. Artık pek çok

⁸¹ Feramuz Berkol, **Türk Vakıf Kervansarayları ve Bugün Turizm Hizmetinde Kullanılmaları**, Vakıflar Dergisi, c. 6, sayı. 10, Ankara 1973, s. 345

⁸² Cezar, a. g. b, s. 932

⁸³ Zeynep Nayır, **Osmanlı Mimarlığında Sultanahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İ. T. Ü Mimarlık Fakültesi, İstanbul 1975, s. 195

⁸⁴ Gönül Çantay, **Anadolu’da Osmanlı Devri Kervansaraylarının Gelişimi**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İ. Ü Edebiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatı Kürsüsü, İstanbul 1989, s. 138

kervansaray, sınır boylarında değil, düşman saldırısından daha emin olunan toprakların iç kısmında kalmışlardır. Böylece, güvenlik tanımı dış tehlikeden, ticari kervanlara yönelik göçebe saldırısı, eşkıya tehlikesi gibi iç tehdide yönelmiştir. Zamanlarında ribatların geliri devlet ve zengin şahısların yaptığı vakıflarla sağlanmaktaydı. Sınırlar genişleyince ribatlar askeri fonksiyonlarını yitirerek sadece ticari gayeye bağlanmışlardır.⁸⁵

Kuruluşlarındaki askeri amacın önemini yitirmesi, buna karşılık ticari işlevinin artmasıyla, kervansaraylara han isminin de verilmeye başlandığı görülür. Feramuz Berkol ise han ve kervansarayı özellikle birbirinden ayırmaktadır. Şehirlerarasındaki uzun mesafeler ve ıssız yerlerde yapılmış olan konaklama yerlerine kervansaray, meskûn yerlere yakın ve şehir içinde aynı vazifeyi gören binalara da han demektir.⁸⁶ Zeynep Nayır, bu iki yapının benzer işlevleri olmakla birlikte, kervansaraylara yolcuların misafir edildikleri han, yani para ödemedi kaldıkları, geçici ikametın söz konusu olduğu han demekte ve han-kervansaray ayırımını belirleyen bu özelliğın yapıların mimari programında bir değışikliğı oluşturmadiğini söylemektedir.⁸⁷ 16. yy. ortalarında yatakların eyerde taşınan kilimin üzerine bir cübbe sererek ve eyeri de yastık yerine koyarak hazırlandığını, yolcuların yatarken gündüz giydikleri ayak bileğine kadar uzanan kürk astarlı cübbelere sarındıkları,⁸⁸ 1764-65 yıllarında, hana yolcu geldiğinde bir uşağın yerin tozunu alarak odanın tek mobilyası olan döşegi yere serdiği, 1836-39 yıllarında ise hanlarda yolcunun bulabileceğı tek eşyanın bir hasırdan ibaret olduğu, ne hizmet eden bir kimsenin ne de yiyecek olduğu ve herkesin gerekli şeyleri yanında getirdiğı söylenmektedir.⁸⁹

Şehir dışından gelen yolcuların geçici olarak kaldıkları hanların, barındırma işlevi yanı sıra o şehirdeki güvenliğın sağlanması ve yabancıların gözetiminde bulundurulması şeklinde yüklendikleri önemli bir roller vardı. Handa kalan yolcular kaldıkları süre için kendilerine halktan bir kefil bulmakla yükümlüydüler. Hanlarda kalanlara “hancılar”, han

⁸⁵ Çantay, a. g. t. , s. 138

⁸⁶ Berkol, a. g. m. , s. 345

⁸⁷ Nayır, a. g. e. , , s. 196

⁸⁸ Busbecq, a. g. e. , s. 27

⁸⁹ Helmuth K. B. Von Moltke, **Moltke'nin Türkiye Mektupları**, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 57.

işletenlere “hancılar kethüdası” kefil ediliyordu. Buralarda kalanların isimleri düzenli şekilde han defterine geçiriliyor, defter nazırı istediğinde kendisine gerekli bilgi veriliyordu. Böylece, istendiği an şehrin bütün hanlarında kimlerin kaldıklarını saptama olanağı vardı. Hanlardan ayrılanlar, isimlerini sildirdiklerine dair kaldıkları yerin görevlisinden pusula aldıktan sonra hancılar kethüdasına gidip pusulalarını imzalıyorlar, daha sonra defter nazırına başvurarak onun defterinden de silinip mürur tezkerelerini alabiliyorlardı.⁹⁰ Böylece devlet yerli olmayan nüfus üzerinde denetimi kolayca sağlayabilmekteydi.

Tarihi gelişimi içinde hanları ve kervansarayları; şehirlerarası hanlar ve şehir hanları olarak ikiye ayırmak mümkündür. Şehirlerarası hanlar ilk ortaya çıkan han tipleri olup şehir hanları ise ticari bölgelerin gelişmesiyle başlar. Orta doğu ve Batı Asya’da sırasıyla Ribat,⁹¹ Kervansaray, Han gibi isimler alırken, batıda Cermenlerde Gasthoff, Anglo-saksonlarda Inn; Latinlerde Hospitium (Hospice), Auberge; Cenevizlilerde Fondaco ve Romenlerde Mansion adıyla anılır, fakat şehirlerarası yollarda can mal emniyetini sağlayan konak yerleri olarak aynı gayeye hizmet ederlerdi. Bugün otel ve moteller bir bakıma bunların yerini almıştır. Bu şehirlerarası kervansaraylar, yollar boyunca konaklamalarda geceye kalmadan bir gün içinde varılabilecek şekilde 30–40 km’lik etaplarda kurulurdu. Şehir içi hanlar ise o şehrin yol sistemine ve ticaret bölgelerinin kuruluşlarına göre yerlerini alırdı.⁹²

Osmanlı devri han mimarisinde sadelik ısrarla aranmıştır. Han ve kervansaraylarda kale fonksiyon ve görünüşünden uzaklaşmış, yapının dışla bağlantısı artmış, bazen cephelerde dükkânlar yer almaya başlamıştır. Ticari yön gelişmeye başlamış ve Erzurum Rüstempaşa kervansarayında olduğu gibi ikinci kat sadece Bedesten olarak inşa edilmiştir. Anadolu kervansarayları da, yerlerini siyasi ortamla ilgili olarak Osmanlı han mimarisinde şehir ve ticaret hayatının icaplarına bırakmaya başlamıştır. Artık kervansarayların askeri rolü

⁹⁰ Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, TTKB Yay. , Ankara, 1991, s. 410.

⁹¹ Ribat: sağlam yapı, konak, han, tekke. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Yayınevi, Ankara 2006, s. 892

⁹² Güran, a. g. e. , s. 1

bitmiştir. Ama yolcu ve kafileleri barındırma gayreti önemini kaybetmeden bir süre daha devam etmiştir.⁹³

İstanbul hanlarını, başlangıcı olan fetih yıllarından 19. yüzyıl sonuna kadar süren gelişimindeki bütün özelliklerini göz önüne alarak, biri fonksiyon diğeri plan ve mekân anlayışı olmak üzere başlıca iki ana bölümde toplamak kabildir. Fonksiyon yönünden İstanbul hanlarını, ahırlı ve ahırsız hanlar olarak yolcu hanları, misafirhane hanları, ticaret hanları ve külliyele dâhil hanlar şeklinde sınıflandırabiliriz. Yolcu hanları, şehir dışı karakterinde olan kervansaray ve menzil hanlarının yolcu barındırma yönlerini şehirde de devam ettiren örneklerdir. Ahırsız yolcu hanları, İstanbul'da Vezir Hanı ve Büyük Yeni Han gibi örneklerini gördüğümüz hanlar olup bu yapılar artık bir şehir hanının, dış yollar üzerindeki menzil hanları ve kervansaraylardan ne kadar farklı olduğunu gösterir. Şehir yaşantısı içinde, bir meskene sahip olmayan fakat çalışma mecburiyetinde bulunan insanların ihtiyaçlarına cevap verebilecek yapılar olarak ortaya çıkar. Ahırlı yolcu hanları ise şehirlere varışlarda ve şehirlerden geçişlerde hayvanların barındırılmasına imkân veren yapılar olarak şehir bünyesinde vazifelerini devam ettirirler. Ahırlar, İstanbul hanlarında gelişmiş bir hal tarzına sahip olup bir 15. yüzyıl eseri olmasına rağmen Kürkçü Han'da ahırın esas avlunun bodrumuna yerleştirildiği görülür. Böylece insanların iskân edildiği bölümlerle, ahırlar kesin bir ayrılığa uğramıştır. Büyük Valide Hanı gibi eserlerde ise, bu hal tarzı daha da geliştirilmiş ve ideal bir şekil almıştır. Burada ahırın üçüncü bir avlu bodrumuna alındığı ve ayrılmanın daha da kesinleştiği görülür. Bu özelliklerinden dolayı ahırlı hanları; Kürkçü, Rüstempaşa ve Taş Han gibi ahırın esas avlu bodrumunda yer aldığı, Büyük Valide Hanı gibi ahırın ayrı bir avluda yer aldığı hanlar şeklinde ikiye ayırmak mümkündür.⁹⁴

Ticaret hanları, bir şehir hayatı hususiyeti olarak ortaya çıkan han tipidir. Türk han mimarisinde Osmanlılara gelinceye kadar gözükmeyen bir tarzdır ve bir yenilik olarak ortaya çıkar. Genellikle içinde barındırdıkları esnaf topluluğunun adını taşırlar ve dolayısıyla da

⁹³ Evliya Çelebi ve batılı seyyahlardan öğrenildiğine göre bu kervansaraylar ve hanlar, seyahatlerde gerekli olanı temin etmekte fakat bir konfor göstermemektedir. Daha sonraki devirlerde ve bilhassa 16. ve 17. yüzyıllardaki batılı seyyahların yazılarında bu yönde şikâyetler oldukça sıktır. bkz. Güran, a. g. e. , s. 22

⁹⁴ Güran, a. g. e. , s. 76

hangi iş bölümüne ayrıldıkları kolaylıkla anlaşılır. Bu tip eserlerde, han mimarisinin esas mekân anlayışı değişmeyip yine zemin kat iskân için değil fakat servis ve depolar için ayrılmıştır. Üst kat ise bürolar halinde kullanılır. Bu hanları diğerlerinden ayıran en büyük özellik ise içinde gecelenmeyişidir. İstanbul hanları içinde Çuhacı, Sofçu, Pastırmacı, Astarıcı, Sarraf, Kebapçı, Kuşakçı, Çorapçı, Perdahçı, Sepetçi, İğneci, Kalcı, Kaşıkçı, İplikçi, Sabuncu, Şekerci ve Yelkenci hanları bu tip eserlerdir. Misafırhane hanları ise bir şehir hanı vaziyetindedir. Bu tipten günümüze kalan İstanbul'da sadece bir tek han vardır. Bu tarzın İstanbul da bulunan tek örneği bir 18. yüzyıl eseri olan Hasan Paşa Hanı'dır. Ahır yoktur ve diğer hanlardan ayrı bir özellik göstererek zemin katı ikamete tahsis edilmiştir.⁹⁵

2. 3. 1. Plan ve Mekân Anlayışı Yönünden Hanlar

Plan ve mekân anlayışı yönünden ise İstanbul hanları avlularına ve katlarına göre iki ana sınıfta toplanabilir. Avlularına göre İstanbul hanları, genellikle Ali Paşa, Çuhacı, Mercan, Yıldızlı, Pastırmacı, Leblebici, Bodrum, Astarıcı, Balkapanı, Sarıncı, Güllekeş, Camili, Ağa, Yolgeçen, Sorguçlu, Baltacı, Kebapçı, Kuşakçı, Burmalı, Rüstem paşa, Küçük Çukur, Çorapçı, Safran, Çukur, Kızlar ağası, Perdahçı, Mercan ağa, Sepetçi, Sofçu, Evliya, Hasan paşa, İğneci, Zincirli, İmameli, Kalcı, Kaşıkçı, İplikçi, Kilit, Kurşunlu, Rabiye, Yağcı, Yıldız, Şekerci, Silahtar ve Yelkenci hanı gibi tek avlulu hanlardan oluşur. İki avlulu hanlar ise Türklerin İstanbul'da daha iyi yerleşme yıllarından itibaren gözüktür, nitekim İstanbul'un en eski hanı olan Kürkçü Han da iki avluludur. Bu tip diğer hanlar ise Cebeci, Sabuncu, Vezir hanları ve Büyük Yeni hanıdır. Üç avlulu olan sadece iki eser olup bunlar; Büyük Valide Han ve Taş Han'dır. Katlarına göre İstanbul hanlarına baktığımızda üç katlı olarak inşa edilenlerin dışında hepsi iki katlıdır. Üç katlı hanlar, az sayıda da olsa ilk örneklerini Osmanlılarda ve Bursa şehir hanlarında görürüz. Bu tip hanlar, İstanbul'da fetihten sonraki ilk yüzyıllarda tatbik edilmemiş olup ancak 18. yüzyılda ortaya çıkmışlardır. İstanbul'un üç katlı hanları olarak görülen Büyük Yeni Hanı, Sümbüllü Hanı, Simkeşhane ve Küçük Yeni Hanı bir 18. yüzyıl, Yıldız Han ise 19. yüzyıl ilk yarısı eseridir.⁹⁶

⁹⁵ Güran, a. g. e. , s. 77

⁹⁶ Güran, a. g. e. , s. 78-79

İstanbul şehir hanları, fetihten itibaren Türk sosyal ve ticaret hayatının en büyük merkezi olan İstanbul'da eski geleneklerden hareket etmekle beraber, Türk toplum tarihinde şimdiye kadar rastlanmamış tarzda yoğun bir şehir yaşantısı ve ticaret hayatının hususiyetlerine cevap verebilecek bir olgunlukla gelişmiş ve yenilikler getirmiştir. Şehir hanları, zamanla önem kazanarak Türk han mimarisinde gelişmelerin en yüksek noktaları olan çok kıymetli eserler olarak ortaya çıkmışlardır.

İstanbul'un bilhassa ticaret merkezi olan kısımlarında, vakıf sahipleri tarafından, vakıflarına gelir temin etmek üzere inşa edilmiş hanlar, genellikle ortaları avlulu, iki kat halinde bulunur ve bu binaların avluya bakan yüzleri iki sıra revak halinde inşa edilmiştir. İstanbul hanları içinde esası Bizans devrine kadar indiği kabul edilen en eski örnek Eminönü'nde Balkapanı hanıdır. Üst katları Türk yapısı olmakla beraber altındaki bodur payelere dayanan tuğla tonozlu mahzenler daha eski bir devrin işaretidir. Hakkında hayli belgeye rastlanan bu önemli han, 1952'de kısmen yanarak harap olmuştur.⁹⁷

2. 3. 2. Coğrafi Dağılım Açısından Hanlar

İstanbul hanları, başlıca üç merkezde toplanmıştır. Bunlardan birincisi Eminönü-Unkapanı bölgesi, ikincisi Beyazıt-Sultanhamam bölgesi, üçüncüsü ise Beyazıt-Aksaray bölgesidir. Eminönü-Unkapanı bölgesinde, Balkapanı Hanından başka, Rüstem Paşa Camii yanında Mimar Sinan yapısı, çok güzel bir Rüstem Paşa Hanı vardır. Aynı yerde meydanın köşesinde görülen Kiraz Han, nispeten geç bir devre ait olmakla beraber ufak ölçüde fakat kendine has özellikleri olan bir yapıdır. Erken döneme ait çok küçük zarif bir han da Yeni Cami'nin önünde Hidayet Camii bitişiğinde mevcuttur. Baba Cafer Zindanı kulesi ve türbesine bitişik olan Zindan Hanı tamamen batı üslubunda bir yapı olarak han mimarisinin 19. yüzyıldaki şeklinin iyi bir örneğidir. Sultanhamamında Lelebici Hanı ile Unkapanı Caddesi üzerinde halin karşısında bulunan Ali Paşa Hanı kayda değer eserlerdendir. Beyazıt

⁹⁷ Balkapanı Hanı'nın tuğla tonozlu mahzenleri, binanın Bizans dönemine ait olduğu görüşünü destekler. Yapı, 12-13. yüzyıllarda Venediklilerin yerleştikleri bölgede yer alır. Kentin kullanılabilir pek çok yapısı gibi burası da 1453 yılında Ayasofya Camii'ne vakıf mülkü olarak dâhil edilir. 17. yüzyılda ise Mısırlı tüccarlar tarafından kullanılır. Han, 1688 ve 1807'de çıkan yangınlarda pek çok kere zarar görür, ama bazı değişikliklere rağmen kendi özgün yapı malzemesini korur. Bugün hala kullanılmaktadır. Wiener a. g. e. , s. 343

ile Eminönü arasındaki meyilli saha hanlar bakımından en zengin mıntika ise de, burada adeta birbirine girift haldeki hanlar tam olarak tespit olunmuş değildir.⁹⁸ Bunların arasında en eskilerinden biri Mahmut Paşa külliyesine ait olan Kürkcü Hanıdır. Boyu 130 m, eni 65 m olan iki avlu etrafında iki kat halinde sıralanan revaklı hücrelerden meydana gelen bu muazzam han, 1894 depreminde kısmen zarar görmüş, son yıllarda da bazı kısımları tahrip edilerek, yerlerine yeni binalar oturtulmuştur. Büyük Çarşı topluluğuna komşu iki bölümden oluşan Cebeci Hanı ise Osmanlı klasik döneminin mimari özelliklerine sahip büyük yapıdır. Bir kısmı büyük depremlerin birinde (1894) yıkılan bu güzel hanın maalesef içine öz mimarisiyle hiç uyuşmayan eklemeler yapılarak mimari düzeni çok bozulmuştur. Bu bölgenin, yukarıya Beyazıt'a doğru çıkan ucunda da üç avlu etrafında sıralanan odaları ile kendi içinde gerçekten dev ölçüde bir anıt olan Valide Hanı, Kösem Mahpeyker Sultan tarafından 1640'a doğru yapılmıştır. Üç avlulu olan hanın birinci avlusu dikdörtgen biçimindedir. İkinci avlu çok geniş ve kare şekilli olup, tam ortasında bir mescit bulunmaktadır. Üçüncü avlu ise üçgen şeklindedir. Bu avluları revaklı hücreler çevirir. Son yıllarda binalar veya bünyeyi bozan eklerle çirkinleşen bu devasa hanın güzel mimari nispetleri hala fark edilebilir. Üçüncü kısımda 27 m yüksekliğinde, kale hisarı gibi dört köşe bir kule vardır. İçinde kubbeli bir odası olan bu kulenin Kösem Sultan'ın hazinesini muhafaza etmek üzere inşa edildiği söylenir, fakat bazılarına göre, bu kulenin esası Bizans devrine gitmektedir. İstanbul'a 1553'te gelen Lorichs'in panoramasında bu kule mevcut olduğuna göre, Valide Hanından eski olduğu muhakkaktır. Valide Hanı'nın İstanbul hayatında, Şiilerin 10 muharrem günü ayinlerinin yapıldığı yer olarak, halk bilimi tarihi bakımından da önemli olduğu burada kayda değer. Valide Hanı'nı saran diğer binalar arasında Sünbül Hanı, Nasuh Hanı gibi eski hanlara rastlanır. Ayrıca Uzunçarşı Caddesi ile Çakmakçılar yokuşu köşesinde güzel bir 19. yüzyıl hanı görülür. Aynı yokuşun sağ tarafında Sultan III. Mustafa tarafından 1763'te yaptırılan Büyük Yeni Han üç katlı ve iki büyük avluludur. Dar ve meyilli araziye ustalıkla sıkıştırılan bu muhteşem binanın, üst katı odalarının muazzam biçimli olması için "konsollu" çıkmalar yapılmıştır. Aynı derecede heybetli ve mimari bakımdan değerli bir başka han da Nuruosmaniye Camii arkasında, Damat Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından inşa

⁹⁸ Semavi Eyice, **Tarih Boyunca İstanbul**, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2006, s. 187

ettirilen Çuhacı Hanıdır. Bu hanlar mıntıkasının Divanyolu Caddesi tarafındaki kenarında da iki mühim eser mevcut idi. Bunlardan ilki, Çemberlitaş dibinde, Valide Hamamına bitişik olan Büyük Vezir Hanıdır ki, 17. yüzyılda Köprülü Mehmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. Metanette Valide Hanına eş olan bu hanın Sultan Mahmud Türbesi tarafındaki köşesi tahrip edilmiş, buralara son yıllarda çirkin binalar eklenmiştir.⁹⁹

Yalnız Osmanlı ülkesinin değil, bütün İslam âleminin de en büyük kültür sanat ve ticaret merkezi olan İstanbul'da yer alan hanların en ünlüsü şehrin ana caddesi olan Divanyolunda, Çemberlitaş'ta Atık Ali Paşa Camii'nin karşısında bulunan Elçi Hanı idi.¹⁰⁰ Bu kâğır büyük han 16. yüzyılda Avrupa'dan Osmanlı devletine gelen yabancıların kalmasına tahsis edildiğinden Elçi Hanı olarak tanınmıştı. Elçi Han'ında, 17. yüzyıldan itibaren içinde barınanlar değişmiş, depremler bu büyük binanın yer yer harap olmasına yol açmış ve 19. yüzyıla Elçi Hanı bazı kısımları çökmüş halde gelebilmiştir.¹⁰¹

Hanlar genelde iki katlı yapılar olup ancak topografya sebebi ile bazıları üç katlı yapılmıştır. Bu yapıları zemin katları depo, ahır, tamirhane gibi servis kısımlarına, üst katları ise yolcuların ikametine ayrılmıştır. Hanlar Bölgesi'nde zamanla, içinde ikamet edilmeme özelliği olan ticaret hanları ortaya çıkmıştır. Bu hanlar daha çok büyük toptancıların elinde bulunmaktaydı. Perakendeciler birçok mal için toptancı piyasası olan bu hanlara gelerek

⁹⁹ Eyice, a. g. e. , s. 187-188

¹⁰⁰ Kanuni Sultan Süleyman'ın padişahlığı sırasında İstanbul'a Avusturya Elçisi sıfatıyla gelen, *Ogier Ghiselin de Busbecq*, "*Türkiye'yi Böyle Gördüm*" isimli hatıratında Elçi Hanı hakkında doyurucu bilgiler vermektedir. Diplomatik görevi gereği, kervansaraylarda kalma ihtiyacı duymayan Busbecq'in eserini önemli kılan unsur, her ne kadar diplomatik bir ikametgâh olarak kullanılsa da, aslında bir kervansaray olan bugün mevcut olmayan Elçi Hanı'nın, mimari yapısı, büyüklüğü, ahırları, personeli, yaşam koşulları ile ilgili bilgileri bizatihi burada yaşayan birinin ağzından öğrenmiş oluyoruz. Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1555 tarihlerinde İstanbul'da bulunan ve hatta Amasya'ya kadar bir de seyahat yapan Busbecq, yanındaki kalabalık elçilik heyetiyle birlikte Elçi Hanında misafir edilmişti. bkz. Murat Özer, **Seyyahların Gözüyle Osmanlı Döneminde Faaliyet Gösteren Kervansaraylar (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul Teknik Üniversitesi SBE, İstanbul 2005, s. 8. Bu seyahatin etraflı bir hikâyesini anlatan Alman Derschwan da, bu misafirliklerini eserinde yazdığı gibi yine aynı heyetteki ressam Lorichs de bazı desenlerini burada çizmişti. Sultan II. Abdülhamid döneminde sarayda çok etkili olan Osman Bey, gravürlerde yarı yıkık durumu görülen bu büyük tarihi binayı tümüyle yıktırması ve yerine kendi adını taşıyan büyük bir işhanı inşa ettirmiştir. İçinde bir de basımevi kurulan bu modern han Darüşşafaka'ya bağışlandıktan itibaren epey bir süre sinema ve işhanı olarak kullanılmış ve daha sonra 40-50 yıl kadar önce yıktırılarak yerine daha modern ve daha büyük bir işhanı inşa edilmiştir. bkz. Eyice, a. g. e. , s. 188-189

¹⁰¹ Eyice, a. g. e. , s. 175

ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Bu hanların st katlarında toptancılara ait büro tipinde yapılar, alt katlarında ise malların depolandığı hücreler yer almaktaydı. Ayrıca çeşitli mallar bedel ödenmek kaydıyla buralarda depolanabiliyordu. Bu tip hanların dışında, perakende alış-veriş yapılan dükkânların bulunduğu ve bazı bölümleri imalathane olarak kullanılan pek çok han da bulunmaktaydı. Bu nitelikteki hanlar daha çok Kapalıçarşı'ya yakın yerlerde konumlanmış, İstanbul'un ticari ynden iyice canlandığı 17. yüzyıldan itibaren gelişme göstererek, bu yüzyılın sonlarından itibaren kalıcı çehreyi oluşturmuşlardır.¹⁰²

2. 3. 3. İnşa Edildikleri Dönemlere Göre Hanlar

Tarihi Yarımada'da bulunan hanların isimleri birçok kaynakta zikredilmekle beraber, hanları isim ve liste olarak belirten en eski kaynağın Evliya elebi olduğu dikkat çeker. Evliya elebi eserinde 20 adet hacegi han ve 13 adet kervansaray'dan bahseder. Evliya elebi'nin zikrettiği bu hanlardan Mahmutpaşa Hanı, Valide Hanı, Balkapanı Hanı, Rüstempaşa Hanı, Vezir Hanı olmak üzere günümüze bu yapılardan 6 adeti ulaşabilmiştir. Wolfgang Müller Wiener'in 1956 yılına dayanan çalışmalarının sonucu olarak 1977'de basılan ve 2001 yılında ise dilimize çevrilerek yayınlanan "*İstanbul'un Tarihsel Topografyası*" adlı kitabına göre tespit edilmiş İstanbul hanları, Tarihi Yarımada'da 17 adet, Galata bölgesinde ise Rüstempaşa Hanı ve Yeni Han olmak üzere 2 adet han belirtmiştir. Wiener'in zikrettiği bu hanlardan 14 adedi günümüzde mevcuttur.¹⁰³

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin 1958 yılında hazırladığı "*19. Asırda İstanbul Haritası*" adlı kitaptaki listeye göre; E. H. Ayverdi Tarihi Yarımada'da 53 adet han belirtmiştir. Bu hanlardan 24 adedi günümüzde mevcut olup, 20 adedi yok olmuştur. Ceyhan Güran'ın "*Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*" adlı 1975 yılında yayınlanan kitabında Galata ve Tarihi Yarımadadaki hanların sayısı 102 olarak belirtilmektedir. Bu hanların 19 adedi yok olmuş, 53 adedi günümüzde mevcut olup listedeki 20 han Tarihi Yarımada dışında olmakla beraber 10 adet hanında yeri tespit edilememiştir.¹⁰⁴

¹⁰² Can, a. g. t. , s. 41

¹⁰³ Benli, a. g. t. , s. 77-78

¹⁰⁴ Benli, a. g. t. , s. 83-84

Kevork Pamukciyan “*Ermeni Kaynaklardan Tarihe Katkılar*” isimli eserinde, yayınladığı han listesinde 197 han yapısından bahsedilir. Bunların 33 adeti Galata bölgesinde olup, 164 adet han ise Tarihi Yarımada’dır. Bu hanların 143 adedi ise Hanlar Bölgesi olarak tanımlanan bölgede bulunmaktadır.¹⁰⁵ Günümüzde arazide yapılan tespitlerde 39 adet hanın yok olduğu, yıkılıp yerine betonarme işhanlarının yapıldığı hatta birçoğunun farklı isimler aldığı tespit edilmiştir. Örneğin listede bulunan Yolgeçen Hanı günümüzde yerinde yoktur. Han tümüyle yıkılmış olup arazisi boş durmaktadır. Baltacı Han’ın özgün durumuna ilişkin veri bulunamamıştır. Pervititch haritasında yeri gösterilmekte olup, yerinde 5 katlı betonarme yapı bulunmaktadır. Elçi Hanı 1945 yılında yıkılıp, içinde Çemberlitaş sinemasının bulunduğu betonarme işhanı yapılmıştır. İğneci Hanı, Uzunçarşı Caddesi’nin köşesinde bulunmakta olup, günümüzde yerinde yoktur, arsası yola gitmiştir. Milas (Fincancılar) Han’ın yerinde 5 katlı betonarme işhanı bulunmaktadır.¹⁰⁶

Bir kısmı yukarıda zikredilen kaynaklar ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından hazırlanan tescilli ve kayıp eserler paftası ile Pervititch haritaları karşılaştırılarak ayrıca çeşitli yazılı kaynaklardan yararlanmak suretiyle Tarihi Yarımada’da inşa edildikleri dönemlere göre mevcut olan hanlar ile özgünlüğünü kaybetmiş veya tamamen yok olmuş, ayrıca yerlerinden emin olunamayan ve yapım tarihleri tam olarak bilinmeyen hanların bir listesi hazırlanmış olup bu listedeki hanlar kısa lokasyon ve detay bilgileri verilerek yapım tarihleri alt başlığında sınıflandırılarak aşağıda verilmiştir.

¹⁰⁵ Kevork Pamukciyan, **Ermeni Kaynaklardan Tarihe Katkılar-1, İstanbul Yazıları**, Aras Yayınevi, İstanbul 2002, s. 125-130

¹⁰⁶ Benli, a. g. t. , s. 90

2. 3. 3. 1. Mevcudiyetini koruyan hanlar

15. YÜZYIL

Kürkçü Han

Dâyehatun Mahallesiinde Mahmut Paşa Yokuşu ile Çakmakçılar Yokuşunun kesiştiği köşede bulunur. Mahmutpaşa Külliyesine ait en eski hanlardan birisi olan Kürkçü Hanın boyu 130cm, eni 65 cm'dir. İki avlu etrafında iki kat halinde sıralanan revaklı hücrelerden meydana gelen bu han 1894 depreminde büyük zarar görmüş, son yıllarda bazı kısımları tahrip edilerek, yerlerine yeni binalar oturtulmuştur.¹⁰⁷

Kiraz Han

Rüstempaşa Mahallesi sınırları içinde, Rüstempaşa Camiinin hemen yan tarafındadır. 15. yüzyıl öncesine ait olduğu yönünde bilgiler de bulunmaktadır. Alt tarafı Bizans, üst katları Osmanlı dönemine aittir.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Eyice, a. g. e. , s. 187

¹⁰⁸ Benli, a. g. t. , s. 92

16. YÜZYIL

Balkapanı Han

Mısır Çarşısı ile Tahtakale arasında Hasırcılar Caddesi, Cömert Türk sokağı, Tahtakale Caddesi ile Kızıl Han sokağı köşesinde yer alır. İstanbul hanları içinde esaslı Bizans dönemine indiği kabul edilen tek örnektir. Üst katları Türk yapısı olmakla beraber altındaki bodur payelere dayanan tuğla tonozlu mahzenler daha eski bir devrin işaretidir. Hakkında hayli belgeye rastlanılan bu önemli han 1952 de yanarak kısmen harap olmuştur.¹⁰⁹

Büyük Çukur Han (Rüstem Paşa Han)

Rüstempaşa Mahallesinde Kızıl Han Sokağı ile Asmaaltı Caddesinin kesiştiği köşede, Rüstem Paşa Camisi'nin çaprazında bulunur. Büyük Çukur Han adı ile tanınan yapı Eminönü'nde Mimar Sinan tarafından yapılan Rüstem Paşa külliyesine ait ticari yapılar içinde en büyük olanıdır. Özgün durumu ile günümüze ulaşmayı başaran yapı, 32, 50 x 28, 50 m ölçüsünde bir alanı kaplayan plan şemasıyla, klasik kare planlı, avlulu han şemasına sahiptir. 11 x 8 m ölçüsündeki bir avlu etrafında üç katlı olarak inşa edilmiştir.¹¹⁰

Cebeci Han (Kebeciler Han)

Kapalıçarşı'nın kuzeyinde Yağlıkçılar Caddesinde bulunmaktadır. Büyük çarşı topluluğuna komşu iki bölümden oluşan Cebeci Hanı Osmanlı klasik döneminin mimari özelliklerine sahip büyük bir handır. Bir kısmı 1894 depreminde yıkılmış olup içine öz mimarisiyle hiç uyuşmayan eklemeler yapılarak mimari düzeni bozulmuştur.¹¹¹

Küçük Çukur Han

Uzunçarşı Caddesi ile Asmaaltı Caddesinin kesiştiği köşede, Rüstem Paşa Camisi'nin yanındadır.¹¹²

¹⁰⁹ Eyice, a. g. e. , s. 186

¹¹⁰ Gönül Çantay, **Rüstempaşa Hanı Maddesi, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 6, s. 374

¹¹¹ Eyice, a. g. e. , s. 187

¹¹² Benli, a. g. t. , s. 91

Büyük Çorapçı Han

Mercan Mahallesinde Fincancılar Yokuşu ile Mahmut Paşa Caddesinin kesiştiği köşede yer alır.¹¹³

Kızıl Han (Papazoğlu Han)

Rüstempaşa Mahallesinde Hasırcılar Caddesi ile Kızıl Han Caddesi köşesinde bulunur. Kitabesi olmayan ve ilgili kaynaklarda yer almayan yapıyı, yapı malzemesi, plan kuruluşu, mimari özellikleri göz önüne alınarak 16. yüzyılın ilk yarısına tarihlemek mümkün görülmektedir.¹¹⁴

Leblebici Han

Tahtakale’de Sabuncu Han Sokağı ile Fincancılar Caddesinin kesiştiği noktada bulunur. İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni arşivindeki bilgiler, yapının Hürrem Sultanın vakfına ait olduğunu belirttiğinden 16. yüzyılın sonuna ait olduğu söylenebilir. Yapının cephe özellikleri dikkate alındığında ise 18. yüzyılda onarıldığı anlaşılr.¹¹⁵

¹¹³ Benli, a. g. t. , s. 91

¹¹⁴ Güran, a. g. t. , s. 103

¹¹⁵ Benli, a. g. t. , s. 92

17. YÜZYIL

Büyük Valide Han

Mercan'da, Çakmakçılar Yokuşu ile Fırıncılar Yokuşu arasında, Tarakçılar Sokağı karşısında bulunur. Üç avlu etrafında sıralanan odaları ile kendi içinde gerçekten devasa bir anıt olan Valide Hanı, Kösem Mahpeyker Sultan tarafından 1640'da yapılmıştır. Üç avlulu olan hanın birinci avlusu dikdörtgen biçimindedir. İkinci avlu ise çok geniş ve kare şekilli olup ortasında bir mescit bulunmaktadır. Üçüncü avlu ise üçgen şeklindedir. Bu avluları revaklı hücreler çevirir.¹¹⁶

Vezir Han

Çemberlitaş'ta, Gazi Sinan Paşa, Türbedar Valide Mektebi sokaklarının sınırlandığı yapı adasında bulunmaktadır. Valide Hamam'ına bitişik olan Vezir Hanı, 17. yüzyılda Köprülü Mehmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. Evliya Çelebi'nin ifadesine göre metanette Valide Han'ına eş olan bu hanın Sultan Mahmut Türbesi tarafındaki köşesi tahrip edilmiş, buralara son yıllarda çirkin yeni binalar eklenmiştir.¹¹⁷

Kilit Han

Mercan Mahallesinde Uzunçarşı Caddesi üzerinde Tacirhane Sokağı ile Nargileci Sokağı arasındaki ada üzerinde, dar cepheli bir handır. Yerindeki tespitler sonucu, Kilit Han'ının daha önceki bir yapının kalıntıları üzerine yeni mimari zevki yansıtır şekilde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yapının bulunduğu alan Bizans dönemi yapılaşmasının izlerinin yer yer ortaya çıktığı alandır. Kilit Hanı bulunduğu alan, farklı dönemlerde yapılaşmış olan bu alanda, fonksiyonunu devam ettiren yapı özelliğini korumuş, bugünkü çok değişmiş görünüşüyle de olsa, ticari alanın sürekli bir yapısı olmuştur.¹¹⁸

¹¹⁶Eyice, a. g. e. , s. 187

¹¹⁷Eyice, a. g. e. , s. 188

¹¹⁸ Gönül Çantay, **16. Yüzyıl Külliyelerinin Şehirlerin Tarihi Topografyasını Belirlemesi**, Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı, Konya 1993, s. 77-78

18. YÜZYIL

Ağa Hanı (Hatip Emir Oğlu Hanı)

Kapalıçarşı'nın batısında, Çadırcılar ve Yağlıkçılar Caddesi'nin kesişimindeki Yorgancılar Sokağı üzerinde bulunmaktadır.¹¹⁹

Ali Paşa Han

Kapalıçarşı'da, Çadırcılar Caddesi ile Yorgancılar Sokağı'nın karşısında bulunur. Yapı, banisinin adıyla tanınırsa da hangi Ali Paşa'ya ait olduğu bilinmemektedir. Ancak yapısal özellikleriyle 18. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilebilir.¹²⁰

Astarcı Han

Beyazıt Mahallesinde, Kapalıçarşı'nın kuzeyinde Yağlıkçılar Caddesinde bulunmaktadır.¹²¹

Aşir Efendi Han

Hobyar Mahallesindedir.¹²²

Bodrum Han

Beyazıt Mahallesi Kapalıçarşı'nın batısında Çadırcılar Caddesi ve Bit Pazarı Sokağının köşesinde bulunur.¹²³

Büyük Yeni Han

Dâye Hatun Mahallesinde Kapalıçarşı ile Mısır Çarşısı arasında Çakmakçılar Yokuşunda, Çarkçılar ve Sandalyeciler sokaklarının arasında bulunmaktadır. 1764 yılında III.

¹¹⁹ İ.B.B, Tescilli ve Kayıp Eserler Paftası

¹²⁰ Güran, a. g. e. , s. 107

¹²¹ İ.B.B, a. g. p

¹²² İ.B.B, a. g. p

¹²³ İ.B.B, a. g. p

Mustafa tarafından Laleli Camiine gelir temini için yaptırılan Büyük Yeni Han üç katlı ve iki büyük avluludur. Dar ve meyilli bir araziye büyük bir ustalıkla sıkıştırılan bu muhteşem binanın, üst kat odalarının muntazam biçimli olması için konsollu çıkmalar yapılmıştır.¹²⁴

Büyük Safran Han

Beyazıt Mahallesi Çakmakçılar Caddesinde bulunmaktadır.¹²⁵

Çinili Han

18. yüzyıl'da yapılmış olup Dâychatun Mahallesindedir.¹²⁶

Çuhacı Han

Mahmutpaşa Yokuşunun başında, Kılıççılar Sokağı ve Çuhacı Han Sokağı arasında bulunan adayı kaplayan bir 18. yüzyıl yapısıdır. Nur-u Osmaniye Camii ve Kapalıçarşı'nın birleştiği yerin karşısında yer alır. Kitabesi yoktur. Mimarı bilinmeyen yapı, 1718–1730 arasında Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1755'te büyük Hocapaşa yangınında yanmış, bugünkü yapı eskisinin tamir edilmesi suretiyle inşa edilmiştir.¹²⁷ Çuhacı Han'ın adı, saf yün ipliğinden ince ve sık olarak dokunduktan ve dövülerek havlı bir ölçüde kısaltıldıktan, boyandıktan sonra kullanılacak duruma getirilen genel olarak bir erkek giysisi kumaşı olarak bilinen “Çuha”dan gelir. İstanbul'da iç ve dış piyasadan temin edilen Çuha, Bodrum Hanı'na ve Çuhacı Hanı'na getirilir ve buradan da belli bir kurala göre esnaf arasında paylaştırılırdı.¹²⁸

Çukur Han

Kapalıçarşı'nın Kuzeyinde Yağlıkçılar Caddesinde bulunmaktadır.¹²⁹

¹²⁴ Eyice, a. g. e. , s. 188

¹²⁵ Necdet Sakaoğlu ve Nuri Akbayar, **Osmanlı'da Zanaattan Sanata**, c.1, Körfezbank Yayınları, İstanbul 1999, s. 199

¹²⁶ Benli, a. g. t. , s. 93

¹²⁷ Banu Kutun, **Çuhacı Han Maddesi, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 2, s. 535

¹²⁸ M. Sabri Koz, **Çuhacılık Maddesi, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 2, s. 535–53

¹²⁹ İ.B.B, a. g. p

Emiroğlu Han

Rüstempaşa Mahallesindedir.¹³⁰

Evliya Han

Beyazıt Mahallesindedir.¹³¹

Kalcılar Han

Dâyehatun Mahallesinde Kapalıçarşı'nın doğusunda, Tarakçılar Sokağında bulunmaktadır.¹³²

Kaşıkcı Han

Dâyehatun Mahallesinde Mahmutpaşa yokuşunda bulunur.¹³³

Kebapçı Han

Molla Fenari Mahallesi sınırları içindedir.¹³⁴

Kızlar Ağası Hanı

Beyazıt Mahallesinde Tacirler Sokak'ta bulunur.¹³⁵

Kızılay Han

Mercan Mahallesindedir.¹³⁶

Kumrulu Han

Dâyehatun Mahallesi Sandalyeciler Sokak'ta bulunur.¹³⁷

¹³⁰ İ.B.B, a. g. p

¹³¹ İ.B.B, a. g. p

¹³² İ.B.B, a. g. p

¹³³ İ.B.B, a. g. p

¹³⁴ İ.B.B, a. g. p

¹³⁵ İ.B.B, a. g. p

¹³⁶ İ.B.B, a. g. p

Kuşakçı Hanı

Beyazıt Mahallesi Örücüler Kapısı'nda bulunur.¹³⁸

Küçük Yeni Han

Çakmakçılar Yokuşuna açılan Sandalyeciler Sokağı üzerinde bulunur. Küçük Yeni Hanı yapı malzemesi ve tekniği kadar plan şeması ile de 18. yüzyıla tarihlenmek mümkün görülmektedir. İstanbul ticari hanları plan geleneğinde, yaklaşık 27x35 m ölçüsündeki bir alana, bulunduğu arsanın şekline uyan bir şekilde inşa edilen yapı, üç katlıdır.¹³⁹

Küçük Ticaret Han

Tarakçılar Caddesinde bulunur.¹⁴⁰

Mercan Ağa Han

Beyazıt Mahallesindedir.¹⁴¹

Rubiye Han

Beyazıt Mahallesindedir.¹⁴²

Sarrafi Han

Beyazıt Mahallesindedir.¹⁴³

Sofçu Han

Molla Fenari Mahallesi Nur-u Osmaniye'de bulunur.¹⁴⁴

¹³⁷ İ.B.B, a. g. p

¹³⁸ İ.B.B, a. g. p

¹³⁹ Güran, a. g. e. , s. 129

¹⁴⁰ İ.B.B, a. g. p

¹⁴¹ İ.B.B, a. g. p

¹⁴² Sakaoğlu ve Akbayan, a. g. e. , s. 199

¹⁴³ Sakaoğlu ve Akbayan, a. g. e. , s. 199

Sümbüllü Han

Mercan Mahallesi Çakmakçılar Yokuşunda bulunur.¹⁴⁵

Yağcı Han

Beyazıt Mahallesi Kalpakçılar Caddesinde bulunur.¹⁴⁶

Yaldızlı Han

Dâychatun Mahallesindedir.¹⁴⁷

Zincirli Han

Dâychatun Mahallesi Tığcılar Sokak'ta bulunur.¹⁴⁸

¹⁴⁴ İ.B.B, a. g. p

¹⁴⁵ İ.B.B, a. g. p

¹⁴⁶ İ.B.B, a. g. p

¹⁴⁷ İ.B.B, a. g. p

¹⁴⁸ İ.B.B, a. g. p

19. YÜZYIL

Abud Efendi Han

Rüstempaşa Mahallesindedir.¹⁴⁹

Abud Efendi Han

Dâyehatun Mahallesindedir.¹⁵⁰

Agapyan Han

Mercan Mahallesindedir.¹⁵¹

Altıparmak (Mataracı) Han

Rüstempaşa Mahallesindedir.¹⁵²

Amerikan Han

Mercan Mahallesindedir.¹⁵³

Ankara (Rıza Bey) Han

Hobyar Mahallesindedir.¹⁵⁴

Boyacı Han

Rüstempaşa Mahallesindedir.¹⁵⁵

¹⁴⁹ İ.B.B, a. g. p

¹⁵⁰ İ.B.B, a. g. p

¹⁵¹ İ.B.B, a. g. p

¹⁵² İ.B.B, a. g. p

¹⁵³ İ.B.B, a. g. p

¹⁵⁴ İ.B.B, a. g. p

¹⁵⁵ İ.B.B, a. g. p

Büyük Ticaret Han

Dâyeihatun Mahallesindedir. 1840 yılında inşa edilmiştir.¹⁵⁶

Caferiye Han

Mercan Mahallesindedir. 1888 yılında inşa edilmiştir.¹⁵⁷

Camcıbaşı Han

Rüstempaşa Mahallesindedir.¹⁵⁸

Camili Han

Beyazıt Mahallesindedir.¹⁵⁹

Cedid Han

Tahtakale Mahallesindedir.¹⁶⁰

Dilsizzâde Han

Hobyar Mahallesindedir.¹⁶¹

Değirmen Han

Haliç kıyısında, Zindankapı Değirmen Sokağı'nda, Ahi Çelebi Camii'nin yanında yer almaktadır. Kitabesi olmayan yapı, gerek plan tipi, gerek cephe düzenlemesi açısından 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilebilir. Yapının ismi ile ilgili olarak da kesin bir bilgiye rastlanmamaktadır. Değirmen Han, Değirmenci Han ve İplikçi Han olarak da bilinmektedir. Günümüzde yapı, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Bilgi-Belge Merkezi,

¹⁵⁶ Nursel Gülenaz, **İstanbul'da 19. Yüzyıl Ticaret Hanları**, İstanbul Dergisi, sayı 33, Nisan 2000, . s. 27

¹⁵⁷ Gülenaz, a. g. m., s. 27

¹⁵⁸ İ.B.B, a. g. p

¹⁵⁹ İ.B.B, a. g. p

¹⁶⁰ İ.B.B, a. g. p

¹⁶¹ İ.B.B, a. g. p

İstanbul Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi ile Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği tarafından kullanılmaktadır.¹⁶²

Dikranyan Han

Sururi Mahallesi Hoca Hanı Sokak'ta bulunur. Büro/işhanı işlevi esas alınarak yapılmıştır.¹⁶³

Fındıklıyan Han

Rüstempaşa Mahallesindedir.¹⁶⁴

Germania Han

Hobyar Mahallesindedir.¹⁶⁵

Hacopulo Han

Sururi Mahallesi Hacı Küçük Sokak'tadır. 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başı olarak yapımı tarihlendirilir.¹⁶⁶

İzmirlioğlu Han

Mercan Mahallesindedir.¹⁶⁷

Kefeli (Kamondo) Han

Sururi Mahallesindedir.¹⁶⁸

¹⁶² Emine Önel, **Değirmen Han Maddesi, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 3, s. 18

¹⁶³ www.istanbulkulturenvanteri.gov.tr/kentsel-sivil-mimari/4 Kasım 2011- 09. 20

¹⁶⁴ İ.B.B, a. g. p

¹⁶⁵ İ.B.B, a. g. p

¹⁶⁶ www.istanbulkulturenvanteri.gov.tr/kentsel-sivil-mimari/4 Kasım 2011- 10. 01

¹⁶⁷ Benli, a. g. t. , s. 93

¹⁶⁸ Benli, a. g. t. , s. 93

Kurukahveci Han

Tahtakale Mahallesindedir.¹⁶⁹

Mahmudiye Han

Mercan Mahallesindedir.¹⁷⁰

Mustafapaşa Han

Mercan Mahallesindedir. Diğer adı Giritli Mustafa Paşa Han'dır. 19. yüzyılın ortalarında inşa edilmiştir.¹⁷¹

Nasırzadeler (Barnatan, Büyük Şişeci) Han

Rüstempaşa Mahallesindedir.¹⁷²

Preuvayans Han

Tahtakale Mahallesindedir.¹⁷³

Sabuncu Han

Eminönü'nde Sabuncu hanı Caddesinde ve Fındıkçılar Sokağı karşısında bulunmaktadır. Bu yapı, kitabsiz olup yapı özellikleri ve bulunduğu alana bakarak inşa tarihi 1800'lerden sonraya alınabilir.¹⁷⁴

Sadiye Han

Rüstempaşa Mahallesindedir.¹⁷⁵

¹⁶⁹ İ.B.B, a. g. p

¹⁷⁰ Benli, a. g. t. , s. 93

¹⁷¹ Gülenaz, a. g. m. , s. 27

¹⁷² Benli, a. g. t. , s. 93

¹⁷³ İ.B.B, a. g. p

¹⁷⁴ Güran, a. g. e. , s. 105

Ticaret Han

Dâye hatun Mahallesindedir.¹⁷⁶

Tuhafçı Han

Sururi Mahallesindedir.¹⁷⁷

Yarım Şişeci Han

Rüstem paşa Mahallesindedir.¹⁷⁸

Yeni Volta Han

Hobyar Mahallesindedir.¹⁷⁹

Yusufyan Han

Mercan Mahallesindedir. 19. yüzyılın ortalarında inşa edilmiştir.¹⁸⁰

Yıldız Han

Sururi Mahallesi Mahmut Paşa Yokuşunda, Sultan Odaları ve Yeşil Direk sokakları arasında bulunmaktadır.¹⁸¹

¹⁷⁵ İ.B.B, a. g. p

¹⁷⁶ İ.B.B, a. g. p

¹⁷⁷ İ.B.B, a. g. p

¹⁷⁸ İ.B.B, a. g. p

¹⁷⁹ İ.B.B, a. g. p

¹⁸⁰ Gülenaz, a. g. m. , s. 27

¹⁸¹ İ.B.B, a. g. p

20. YÜZYIL

Mesadet Han

Rüstempaşa Mahallesinde bulunur. Türkiye'nin ilk betonarme binası olduğu kabul edilmektedir. Türkiye'nin ilk betonarme binası olduğu düşünülmektedir. İstanbul'daki Hennebique şirketinin makine mühendisi A. George tarafından çizimleri yapılmış, yapımına Hennebique şirketinin ilk yetkili müteahhidi olan, Mimar Erikos Vuçinos tarafından 1902 yılında başlanmıştır. Binanın yapımı sırasında birçok zorlukla karşılaşmıştır. Bu zorluklar, özellikle yerel işçilerin yeni betonarme teknolojisine yabancı olmalarından kaynaklanmıştır. Bu duruma rağmen inşa edilen binalar depremleri sağlam atlatmışlardır.¹⁸²

Birinci Vakıf Hanı (Vani Hanı)

Hobzar Mahallesinde bulunur. En zengin devlet kurumlarından biri olan Evkaf Nezareti kendi binalarında bir değerlendirme programı başlatarak çalışma alanları ve ofisler inşa etmeye karar vermişti. Hayri Efendi başkanlığında ve mimarlık alanında aktif biri olan Mimar Kemalettin Bey denetiminde inşa edilen Birinci Vakıf Hanı, 1911 yılından itibaren yapılmış olan beş vakıf hanından biridir. Artık kullanılmayan Vani Efendi Medresesi'nin üzerine inşa edilmiştir. Çizimlerini Mimar Kemaleddin Bey'in yaptığı yedi katlı bir bina olan Birinci Vakıf Hanı'nın, anıtsal bir neo-osmanlı görüntüsü vardı. Müteahhitliğini Societe Anonyme Ottomane De Constructions adlı inşaat şirketinin üstlendiği bu binanın temel ve çatılarında betonarme kullanılmıştır.¹⁸³

Bencibara Han

Hobzar Mahallesindedir.¹⁸⁴

¹⁸² Vilma Hastaoğlu Martinidi, **20. Yüzyılın Başlarında İstanbul'a Betonarme Teknolojisini Getiren Rum Mimarlar**, Batılılaşan İstanbul'un Rum Mimarları, yay. haz. Hasan Kuruyazıcı-Eva Şarlak, Zoğrafyon Lisesi Mezunları Derneği, İstanbul 2011, s. 148

¹⁸³ Martinidi, a. g. m, s. 150

¹⁸⁴ İ.B.B, a. g. p

İzzet Bey Han

Hobyar Mahallesindedir.¹⁸⁵

İkinci Vakıf Han

Rüstempaşa Mahallesindedir.¹⁸⁶

Dördüncü Vakıf Han

Hobyar Mahallesinde bulunur. Çok kenarlı yamuk arsa planına göre inşa edilmiş 7 katlı bir yapıdır. Eski Hamidiye İmaretî'nin yerine inşa edilen binanın maliyeti 2 milyon Fransız frankıydı. Çarpıcı bir boyutu olan Dördüncü Vakıf Hanı 5 katlı bir binadır. Temelleri ve iskeleti betonarmeden inşa edilmiş, döşemeleri de iskelete bağlanmış olan metal kirişlerle desteklenmiştir. Klasik Osmanlı tarzındaki cepheleri, Bakırköy'den taş ve mermerlerle kaplanmıştı. Projesini Kemaleddin Bey'in yaptığı binanın inşaatındaki statik konularda İsmail Hakkı Bey ve Ziya Bey yardımcı olmuştur. Hacim olarak etkileyici büyüklüğü ve kusursuz düzeniyle modern ve teknik araçlarla donatılmış bir şantiye alanı yaratılmıştı: Kırma makineleri, çimento karıştırıcıları, 20 metre uzunluğunda kolları bulunan 30 m yüksekliğindeki elektrikli vinçler, dekovil hattı v. b. bu Avrupa standartlarına uygun şantiye, "Societe Anonyme Ottomane De Constructions" adlı inşaat şirketi tarafından organize edilmişti. Bu binanın temel atma törenini Evkaf Nazırı Hayri Efendi onurlandırmıştı. Binanın temellerinin atılması sırasında Bizans döneminden kalma binalar ortaya çıkmıştı. Kestane ağacı ve harçla yapılmış Bizans binaları bulunmuştu. Eski yerindeki imaretin köşesindeki bir Osmanlı sebili yerinden sökülerek şehrin başka bir yerine özenle yerleştirilmişti.¹⁸⁷

¹⁸⁵ İ.B.B, a. g. p

¹⁸⁶ İ.B.B, a. g. p

¹⁸⁷ Martinidi, a. g. m, s. 152

2. 3. 3. 2. Günümüzde Çok Bozulmuş ya da Yerinde Yeni Yapı Bulunan Hanlar

Ali Paşa Hanı

Dâychatun Mahallesindedir.¹⁸⁸

Boncukçu Han

Pervititch haritalarında, Mercan Mahallesinde görünmektedir.¹⁸⁹

Çadırcı Han¹⁹⁰

Elçi Han

Atıkali Paşa Külliyesindedir. Eski Divanyolunda, günümüzün Yeniçeriler Caddesi üzerindedir. Bu kargir büyük han 16. yüzyılda Avrupa'dan İstanbul'a gelen yabancıların kalmasına tahsis edildiğinden Elçi Hanı olarak tanınmıştı. Han'da, 17. yüzyıldan itibaren içinde barınanlar değişmiş, şiddetli bazı depremler bu büyük binanın yer yer harap olmasına yol açmış ve 19. yüzyıl'a bazı kısımları çökmüş halde gelebilmiştir. Sultan II. Abdulhamit döneminde sarayda çok etkili bir durumu olan Osman Bey gravürlerde yarı yıkık durumu görülen bu büyük tarihi binayı bütünüyle yıktırılmış ve yerine kendi adını taşıyan büyük bir işhanı inşa ettirmiştir. İçinde bir de basımevi kurulan bu modern han Darüşşafaka'ya bağışlandığından, epey süre sinema ve işhanı olarak kullanıldıktan sonra 40-50 yıl kadar önce yıktırılarak yerine daha modern ve daha büyük bir işhanı inşa edilmiştir.¹⁹¹

Evliya Han

Pervititch haritalarında Mercan Mahallesinde görünmektedir.¹⁹²

¹⁸⁸ Benli, a. g. t. , s. 91

¹⁸⁹ Pervititch haritaları pafta no. 61: bkz. **Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul**, Tarih Vakfı Yay, İstanbul 1998, s. 136

¹⁹⁰ Benli, a. g. t. , s. 92

¹⁹¹ Eyice, a. g. e. , s. 189

¹⁹² Pervititch haritaları pafta no. 61: bkz. **Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul**, s. 136

Emin Bey Han

Pervititch haritalarında Tahtakale Mahallesi sınırları içinde görülmektedir. Bir 19. yüzyıl yapısıdır.¹⁹³

Fincancı Han¹⁹⁴

Molataş (Hoca) Han

Sururi Mahallesinde adı geçmektedir.¹⁹⁵

(Kadı) Kumrulu Han

Pervititch haritalarında adı geçmektedir. Tığcılar Sokak Yıldızlı Han bitişiğindedir.¹⁹⁶

Kızılay Han

Pervititch haritalarında Mercan Mahallesinde görünmektedir.¹⁹⁷

Manastırlı Han

Sururi Mahallesindedir.¹⁹⁸

Muhsinoğlu (Sorguçlu) Han

Beyazıt Mahallesindedir.¹⁹⁹

Mustafa Paşa Han

Pervititch haritalarında Mercan Mahallesinde görünmektedir.²⁰⁰

¹⁹³ Pervititch haritaları pafta no. 66: bkz. a. g. e. , s. 138

¹⁹⁴ İ.B.B, a. g. p

¹⁹⁵ Pervititch haritaları pafta no. 66: bkz. a. g. e. , s. 138

¹⁹⁶ Pervititch haritaları pafta no. 62: bkz. a. g. e. , s. 149

¹⁹⁷ Pervititch haritaları pafta no. 61: bkz. a. g. e. , s. 136

¹⁹⁸ Pervititch haritaları pafta no. 66: bkz. a. g. e. , s. 138

¹⁹⁹ Pervititch haritaları pafta no. 72: bkz. a. g. e. , s. 144

Pastırmacı Hanı:

Dâye hatun Mahallesindedir.²⁰¹

Perdahçılar Han

Kapalıçarşı'nın içinde olduğu bilinmekte olup Pervititch haritalarında da adı geçmektedir.²⁰²

Rıza Paşa Han

Tahtakale civarında olduğu belirtilmektedir.²⁰³

Sepetçi Han

Beyazıt Mahallesindedir.²⁰⁴

Silahtar Han

Tahtakale Mahallesindedir.²⁰⁵

Sultan Odaları Hanı

Sururi Mahallesinde gözükmektedir.²⁰⁶

Şark Han

Pervititch haritalarında Tahtakale civarında görünmektedir.²⁰⁷

²⁰⁰ Pervititch haritaları pafta no. 67: bkz. a. g. e. , s. 139

²⁰¹ Pervititch haritaları pafta no. 62: bkz. a. g. e. , s. 149

²⁰² Güran, a. g. e. , s. 74

²⁰³ Pervititch haritaları pafta no. 70: bkz. **Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul** , s. 142

²⁰⁴ Benli, a. g. t. , s. 95

²⁰⁵ Benli, a. g. t. , s. 95

²⁰⁶ Pervititch haritaları pafta no. 63 ve 66: bkz. a. g. e. , s. 137

²⁰⁷ Pervititch haritaları pafta no. 70: bkz. a. g. e. , s. 143

Şişeci Han

Pervititch haritalarında Tahtakale civarında görünmektedir.²⁰⁸

Tahta Han

Sururi Mahallesindedir.²⁰⁹

Yarem (Yarım) Han

Sururi Mahallesindedir.²¹⁰

Yolgeçen Han

Molla Fenari Mahallesindedir.²¹¹

Zindan Han

Baba Cafer Zindanı Kulesi ve Türbesine bitişik olan Zindan Hanı, tamamen batı üslubunda bir yapı olarak han mimarisinin 19. yüzyıldaki şeklinin iyi bir örneğidir.²¹²

²⁰⁸ Pervititch haritaları pafta no. 71: bkz. a. g. e. , s. 143

²⁰⁹ İ.B.B, a. g. p

²¹⁰ İ.B.B, a. g. p

²¹¹ İ.B.B, a. g. p

²¹² Eyice, a. g. e. , s. 187

2. 3. 3. 3. Yapım Tarihleri Tam Olarak Bilinmeyen Hanlar

Ekmekçi Han

Rüstempaşa Mahallesiindedir.²¹³

Emir (Hobyar) Han

Hobyar Mahallesiindedir.²¹⁴

Fresko Han

Mercan Mahallesiindedir.²¹⁵

Hüdavendi Han

Sururi Mahallesiindedir.²¹⁶

Lazzaro Franko Han

Sururi Mahallesiindedir.²¹⁷

Lüleci Han

Rüstempaşa Mahallesiindedir.²¹⁸

Kuyumciyan Han

Sururi Mahallesiindedir.²¹⁹

Sadıkiye Han

²¹³ Benli, a. g. t. , s. 95

²¹⁴ Benli, a. g. t. , s. 95

²¹⁵ Benli, a. g. t. , s. 95

²¹⁶ Benli, a. g. t. , s. 95

²¹⁷ Benli, a. g. t. , s. 95

²¹⁸ Benli, a. g. t. , s. 95

²¹⁹ Benli, a. g. t. , s. 95

Hobyar Mahallesindedir.²²⁰

Salim Efendi Han

Rüstempaşa Mahallesindedir.²²¹

Sarnıçlı Han

Beyazıt Mahallesi Çadırcılar Caddesindedir.²²²

Şekerci Han

Sururi Mahallesindedir.²²³

Varakçı Han

Beyazıt Mahallesindedir.²²⁴

²²⁰ Benli, a. g. t. , s. 95

²²¹ Benli, a. g. t. , s. 95

²²² Benli, a. g. t. , s. 95

²²³ Benli, a. g. t. , s. 95

²²⁴ Benli, a. g. t. , s. 95

2. 3. 3. 4. Yerleri Belli Olmayan, ya da Yerlerinden Emin Olunamayan Hanlar

Aktarbaşı Han

Beyazıt Mahallesiinde Sultan Mektebi Sokak'ta olduğunu belirtilmektedir.²²⁵

Baklalı Ha

Tavuk Pazarı'ndaki Bakla Han ile aynı eser olabileceği ileri sürülmektedir. Tam yeri tespit edilememiştir. Reşat Ekrem Koçu, Tavuk Pazarı'nda olabileceğini belirtmiştir.²²⁶

Baltacı Han:

Pervititch haritasında Tahtakale Mahallesiinde görülmektedir.²²⁷

Baltacı Han

Sururi Mahallesiinde olduğu düşünülmektedir. Büyük Yıldız Hanın arkasında tarif edilmektedir.²²⁸

Bey Kervansarayı

Mahmut Paşa Hamamı yakınında olduğu ve Evliya Çelebi'deki, Kervansaray-ı Ebülfeth Mehmet Han olabileceği belirtilmektedir.²²⁹

Bezci Yeni Han

Sururi Mahallesiinde olduğu düşünülmektedir.²³⁰

²²⁵ Güran, a. g. e. , s. 74

²²⁶ Reşat Ekrem Koçu, a. g. e. , s.

²²⁷ Pervititch haritaları pafta no. 71: bkz. Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul, s. 143

²²⁸ Pervititch haritaları pafta no. 63: bkz. a. g. e. , s. 137

²²⁹ Benli, a. g. t. , s. 93

²³⁰ Benli, a. g. t. , s. 91

Bodrum Kervansarayı

Ekrem Hakkı Ayverdi’de Nur-u Osmaniye Cami avlusunun yerinde olduğu belirtmektedir.²³¹ Fatih vakfiyelerinde, 31 hücreli ve duvarı dibinde 14 dükkânlı olarak görülmektedir. Bodrum Hanı’nın bez toptancılarına mahsus olduğu, burada tüccarlara bez satılmasına dair bir kayıttan anlaşılmaktadır.²³²

Çeşni- gir Han

Rüstem Paşa’nın evinin yakınlarda olduğu düşünülmektedir.²³³

Küçük Çorapçı Han

Mercan Mahallesinde olduğu düşünülmektedir.²³⁴

Baltacı Münheddin Han

Molla Fenari Mahallesinde olduğu düşünülmektedir.²³⁵

Esir Pazarı Hanı

Tavuk Pazarı’nın olduğu alanda görülmektedir.²³⁶

Evliya Han II

Kapalıçarşı civarında olduğu düşünülmektedir.²³⁷

Güllekeş Han

Beyazıt Mahallesinde olduğu düşünülmektedir.²³⁸

²³¹ Benli, a. g. t. , s. 91

²³² Eyice, a. g. e. , s. 186

²³³ Benli, a. g. t. , s. 91

²³⁴ Benli, a. g. t. , s. 91

²³⁵ Benli, a. g. t. , s. 91

²³⁶ Benli, a. g. t. , s. 91

²³⁷ Benli, a. g. t. , s. 91

Hamdi Bey Geçidi Han

Sururi Mahallesinde olduğu Pervititch haritalarında gör÷lmektedir.²³⁹

Hazinedar Han

Kapalıçarşı civarı Molla Fenari Mahallesinde olduğu belirtilmektedir.²⁴⁰

İbrahim Paşa Han

Beyazıt Cami doğu kısımlarında olduğu düşün÷lmektedir.²⁴¹

İmameli (İmam Ali) Han

18. yüzyıl 'da yapılmış olduğu düşün÷lmektedir.²⁴²

İplikçi Han

Çemberlitaş civarında 18. yüzyıl'da yapılmış olup, Pervititch haritalarında adı geçmektedir.²⁴³

Lütfullah Han

Kapalıçarşı civarında olduğu düşün÷lmektedir.²⁴⁴

Mercan Ağa Han

Mercan Mahallesinde olduğu düşün÷lmektedir.²⁴⁵

²³⁸ Güran, a. g. e. , s. 74

²³⁹ Pervititch Haritaları pafta no. 66 ve 72: bkz. **Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul**, s. 138 ve 144

²⁴⁰ Benli, a. g. t. , s. 91

²⁴¹ İ.B.B, a. g. p

²⁴² Güran, a. g. e. , s. 74

²⁴³ Güran, a. g. e. , s. 74

²⁴⁴ Güran, a. g. e. , s. 74

²⁴⁵ İ.B.B, a. g. p

Mercan ukur Han

Mercan Mahallesinde olduğu düşünölmektedir.²⁴⁶

Milas (Fincancılar) Han

Tahtakale Mahallesinde adı geçmektedir.²⁴⁷

Molla Gürani Han

Bahçekapı civarında olduğu söylenmektedir.²⁴⁸

Nasuh ağa (Nasuhiye) Han

Ekrem Hakkı Ayverdi’de adı geçmektedir.²⁴⁹

Semiz Ali Paša Han

Uzunçarşı yakınlarında olduğu düşünölmektedir.²⁵⁰

Pertev Paša Han

Yorgancılar Kapısı Sokağı’nda olduğu söylenmektedir.²⁵¹

Yemiş Kapanı Han

Fatih Sultan Mehmet evkafına ait, 16 dükkânlı bir han olduğu söylenmektedir.²⁵²

²⁴⁶ İ.B.B, a. g. p

²⁴⁷ Benli, a. g. t. , s. 91

²⁴⁸ Güran, a. g. e. , s. 87

²⁴⁹ Benli, a. g. t. , s. 91

²⁵⁰ Benli, a. g. t. , s. 91

²⁵¹ Benli, a. g. t. , s. 91

²⁵² Eyice, a. g. e. , s. 186

2. 4. Sanayileşme Olgusu Çerçevesinde Hanlar Bölgesi

2. 4. 1. Sanayileşme ve Haliç Havzası

İnsanların başlıca faaliyetlerinden biri olan sanayi, saha olarak yeryüzünde gayet önemsiz bir yer kaplasa da, milyonlarca insanın gıdası, barınması, giyinmesi, çeşitli aletlerle diğer çeşitli ihtiyaçlarının temini gibi yaşamsal ihtiyaçlar ancak bu faaliyetlerle mümkün olmaktadır. Hammaddelerin işlenerek yeni nesneler (mallar) yapılmasıyla ilgili yöntem ve araçların tümü anlamına gelen ve insanın daha çok üretme ve doğaya egemen olma arzusunun bir sonucu olarak ortaya çıkan sınaî üretim, bilindiği gibi gerçek sıçramasını 18. yüzyıl'ın sonlarıyla 19. yüzyıl'ın başlarında İngiltere'de yapmıştır. Bahsi geçen zaman aralığında ortaya çıkan devrim niteliğindeki sanayileşme hareketi ile birlikte, ulaşım ve iletişim araçlarındaki hızlı gelişme, hem toplumsal üretkenliği arttırmış hem de bu teknolojilerin yoğunlaştığı merkezlerin yapısını dönüştürmüştür. Bu altyapılar günümüzde yeni biçimleriyle kent alanlarının vazgeçilmez araçları ve hatta değerleri olmaya devam etmekte olup sanayileşme ve tarımda modernleşme, kentleşme sürecini harekete geçirerek sanayi kentini ortaya çıkarmış, yeni gelişen sanayi üretimi için hem emek arzı hem de pazar bakımından en uygun alanın kentler olması sebebiyle sanayi sermayesi kent alanını, gelişen kapitalizmin mantığına göre yeniden organize etmiş, sanayi kentinin ortaya çıkışıyla da nüfusun büyük bölümü kentlerde oturur hale gelmiştir.

Türkiye'nin, sanayileşme sürecine geç giren ülkelerden biri olduğu bilinmektedir. Osmanlı döneminde, imparatorluğu "kurtarma" çabalarının bir sonucu olarak vurgulanan sanayileşme gereği, somut düzeyde bir özleminden öteye gidememiş, sınaî kapitalizmin gelişmesi yönünde gerçek anlamda bir atılım sağlanamamıştır. Cumhuriyet dönemi özellikle 1930'lu yıllarda ve 1960 sonrasının planlı gelişme dönemlerinde sınaî üretimin artırılmasına tanıklık etmiş ve ülkenin sınaî üretimi ancak bu dönemde belli bir düzeye ulaşmıştır.²⁵³ Bu artışın en mühim tanığı ise her zaman için İstanbul olmuştur. İstanbul gibi bir şehrin coğrafi açıdan bir çeşit kavşak görevini yerine getirmesi; ancak çok daha önemlisi güvenli bir dört yol

²⁵³Kepenek, a. g. m. , s. 1761

ağız oluşturması, batı finans ve yatırımını yayabilecek tampon bir kitle'nin yani komprador Hristiyan azınlığın mevcudiyeti gibi demografik avantajları birlikte düşünöldüğünde şehrin sanayileşme macerası geç kalınmış fakat doğal sürecin zorunlu kıldığı bir istikamet olarak düşünölmelidir.

Bu çerçeve de ortaya çıkan sanayileşme hareketi, devlet kontrollö büyük fabrikaların Haliç çevresinde kurulması ile başlamış, Haliç'in kendine has coğrafı konumunun neticesi olarak ortaya çıkan bu gelişme, diğer taraftan suyun bol kullanımını gerektiren 19. yüzyıl endüstriyel yerleşimleri için o dönem Haliç biçilmiş bir kaftan olarak görölmüşür. İstanbul'daki sanayileşme serüveninin merkezi noktası olan bu iç deniz (Haliç), su yolunun hammadde tedariki ve ürün dağıtımını bağlamında ortaya çıkan fevkalade avantajlarını sanayi tesislerine sağlayabilmekteydi.²⁵⁴

Bu süreç bağlamında Haliç, geçmişten geleceğe coğrafyasını geliştirirken költürel ortamını da sanayileşme rüzgârına bırakır olmuştur. Lale Devri ile başlayan ve lükse dönük malikânelele geniş arazilerin üzerinde konut inşası, yerini tersanelerin gelişmesi ve sanayileşmenin başlamasıyla birlikte 19. yüzyıl'ın ortalarından 20. yüzyılın başına dek fabrika türü tesislele başlayan gelişme ve kirlilik sorununa bırakmıştır.²⁵⁵ Hızlı şehirleşme ile birlikte, plansız bir şekilde konutların sanayi tesislelele iç içe olduğu modern zamanlara kadar gelen bu süreç kesintisiz devam etmiştir. Tüm bu gelişmelere rağmen başlangıçta doğal ortamın yanı başında başlayan bu endüstriyel yapılanma daha sonraları Haliç'in fonksiyonunu da değiştiren ve ona sanayi bölgesi olma vasfını kazandıran bir hal almış ve bu da şehri iyi ya da kötü yönlelelele modern zamanlara taşıyan bir nitelik olarak önemini korumuştur. Daha açıkçası, bir zaman için anlamsız ve çirkin görönen endüstriyel komplekslelele daha sonra o bölgenin ana vasfı olarak ister istemez kabul görmüş ve kentin mekânsal kullanımını içeresine eklemlenmiştir.

²⁵⁴ Rifat Önsoy, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası**, Türkiye İş Bankası Költür Yayınları, Ankara 1988, s. 7

²⁵⁵ Tanju Sarı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme Çerçevesinde İstanbul'daki Fabrikaların Oluşum ve Gelişimi**, M. Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora tezi), İstanbul 2006, s. 72

2. 4. 2. Haliç – Hanlar Bölgesi Bağlantısı

Hanlar Bölgesi ise Haliç çevresindeki fabrikaların üretim faaliyetleri ile ortaya çıkan pazar ihtiyacını karşılayan önemli bir mekân olmuş, Haliç kıyılarındaki sanayi tesislerinin ürettiği mamuller Hanlar Bölgesi'nde pazarlanarak, Haliç ile beraber bu bölgenin de ticari açıdan hareketlenmesi sağlanmıştır. Haliç çevresindeki mal indirme ve iç alanlara taşıma faaliyeti bölgedeki ticareti geliştirirken, bu durum aynı zamanda Haliç kıyılarında ve biraz daha geride bir han yapılanmasına da olanak sağlamıştır. Genelde Eminönü bölgesindeki komisyoncular, manifaturacılar ve kumaş ithalatçıları bu hanlarda iş görürken gittikçe temsilciliklerin, şirketlerin ve bireysel iş yapanların çoğalmasıyla birlikte Osmanlı han yapısı Haliç çevresinde değişime uğramış ve bir bürolaşma anlayışı gittikçe bu ticaret bölgesinin çevresinde görülmeye başlanmıştır.²⁵⁶ Daha doğrusu Unkapanı ve Eminönü'nde ve bu bölümde kalan kara parçasında eski klasik hanlar zaman içerisinde büro-han halini almıştır.

Sanayileşme sürecinin İstanbul üzerindeki en önemli etkisi, kentin değişmeye başlayan ticari kimliği ile ilgilidir. *İstanbul* kuruluşundan itibaren tüketici bir şehir olarak tanımlanmış olup süreç içinde bu ticari niteliğinin üreticilik eksenine girmesine ve Türkiye'deki sanayi üretiminin başlıca merkezi haline gelmesine şahit olmaktadır. 1950 sanayi sayımına göre Türkiye'deki imalat sanayi işyerlerinin yüzde 20'si İstanbul'dayken, bu oran 1970'lerin sonlarına doğru yüzde 46'ya yükselip sanayide yaratılan toplam katma değerın yüzde 33'ünü ise İstanbul tek başına yaratmaya başlamıştır. Sanayideki bu gelişme ticarete de yansımış, İstanbul'un 1950'lere kadar transit ticaret ve ithalatın belirlediği ticari hayatı, ilde üretilen sanayi ürünlerinin yurtiçi ve 1980'ler sonrasında da büyük ölçüde yurtdışı dolaşımı ile ihracat öne geçmeye başlamıştır. Bu durum, kentin binlerce yıllık tarihinde en önemli ekonomik ve ticari yapı değişikliği idi.²⁵⁷ Sanayinin gelişmesi gerek dış, gerekse iç

²⁵⁶ Sarı, a. g. t, s. 102; Yapım yılı kesin olarak saptanan en erken tarihli geçiş hanı Eminönü'ndeki Büyük Ticaret Han'dır (1840). Diğer örnekler yine Eminönü'ndeki Giritli Mustafa Paşa Han (19. yüzyıl ortaları), Caferiye Han (1888), Yusufyan Han (19. yüzyıl ortaları); Galata Bölgesi'nde Büyük Balıklı Han (1875), Küçük Balıklı Han (1875), Zincirli Han (19. yüzyıl ortaları), Ticaret Han (1881), Kuyumcular Han (1880–89 arası) ve Gül Kamondo Han'dır (19. yüzyıl ortaları). Daha geniş bilgi için bkz. Gülenaz, a. g. m., s. 27

²⁵⁷ Edisyon, **Kıtaların, Denizlerin, Yolların, Tacirlerin Buluştuğu Kent**, İstanbul Ticaret Odası ve Tarih Vakfı Yay. İstanbul 2003, s. 16

ticarete İstanbul'un ihracat ve ithalatında, sanayi ürünlerini ve hammaddelerini ön plana geçirerek alım-satım temelli ticaret örgüsünün hakim olduğu bir şehir olmaktan öte üretici bir şehir olmasını sağlamıştır. Osmanlı dönemi boyunca çevre illerden sağlanan emtia ile beslenen diğer bir ifadeyle tüketici bir şehir olan İstanbul artık üreterek çevre illeri, hatta ülke ekonomisini ayakta tutan bir ekonomik merkez haline gelmiştir. İstanbul'da dönem içinde yaşanan bu ticari yapı değişikliği özellikle Hanlar Bölgesi'ni çok fazla etkilemiştir. Bu etkilenişi sağlıklı bir şekilde tespit edebilmek için öncelikle geçmişten günümüze Hanlar Bölgesi'yle ilgili bir ekonomik yapı tahlili yapmamız gerekmektedir.

Bu amaçla 1910 yılı İstanbul'una baktığımızda, Hanlar Bölgesi'nin Uzunçarşı ve Kapalıçarşı çevresinde “seyrek perakendecilik” in, Balık Pazarı civarında da balık, meyve, sebze gibi “çürüyebilir emtia” türünden ürünlerin toptan ve perakende ticaretinin yoğun olduğu görülmektedir. Kapalıçarşı Bölgesi'nde sandık üreticisi, kuyumculuk, tekstil, mobilya, mefruşat ve bakırcılık gibi seyrek perakende ticarete uygun ekonomik etkinlikler görülmektedir. Bu sektörlerin ortaya çıkardığı ürünlerin çürümesi gibi bir sorun olmayıp burada satılan ürün profilinin çeyiz eşyası şeklinde algılanabilecek türden olması ile satılan eşyanın niteliği ve bu ürünlerin talep özelliği dolayısıyla, bölgedeki ticari faaliyeti seyrek perakende ticaret olarak tanımlamak mümkündür. Balık Pazarı civarında ise hasır, yemiş, balık, yağ, yumurta, sarımsak, sebze ve meyve gibi deniz ulaşımına bağımlı ve dönemin teknolojik imkânları dolayısıyla uzun süreli muhafaza edilmesi mümkün olmayan malların perakende ticareti söz konusudur. Birbirinin zıt kutuplarında yer alan bu iki faaliyet türünden ödeme gücü yüksek, deniz ulaşımına daha az bağımlı olan seyrek perakendecilerin Kapalıçarşı gibi daha merkezi kesimlerde; “çürüyebilir emtia perakendeciliği” nin ise deniz ulaşımına daha fazla bağımlı olması sebebiyle Balık Pazarı gibi sahil kısımlarında konumlandığını görmekteyiz. Sirkeci ve Babıâli kesiminde ise ticari faaliyetlerin yanında idari hizmetler, matbaa ve kırtasiyecilik yaygındır.²⁵⁸

²⁵⁸ Murat Güvenç, **İstanbul 1910 -Beyoğlu Yakasının İşyeri-Konut İlişkileri**, Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı. 159, Mart 2007, s. 29

En genel ifadeyle Tarihi Yarımada'nın erişebilirliğe bağımlı seyrek ve gündelik perakende ticaretin, Beyoğlu yakasının ise uluslararası ticaret, bankacılık ve finansman, liman ve limana bağlı etkinlikler ile seçkin yönelimli ticari etkinlikler ve üretici hizmetlerin yoğunluğu ile göze çarptığı görülmektedir. Seyrek perakende ve çürüyebilir emtia ticareti şeklinde tanımlanan faaliyetlerin Beyoğlu yakasında değil de Tarihi Yarımada Hanlar Bölgesi'nde bulunmasının en önemli sebebi dönemin nüfus aritmetiği ile ilişkilidir. 1910 yılında İstanbul nüfusunun yüzde 80'i Tarihi Yarımada'da, yüzde 10'u Beyoğlu yakasında ve diğer yüzde 10'luk miktarda Adalar, Yeşilköy, Bakırköy gibi yarımada perifesinde ikamet etmekteydi.²⁵⁹ Seyrek ve gündelik (çürüyebilir emtia) perakende ticaret için önemli olan unsurun müşteri sirkülasyonu olması sebebiyle 1910 yılı İstanbul'unda, özellikle Hanlar Bölgesi'nin bu nüfus avantajı dolayısıyla bu tür ticari faaliyetlerin üssü olarak konumlandığı görülmektedir.

Beyoğlu yakasında 1910 yılı itibariyle yoğun miktarda gördüğümüz üretici unsurları sonraki dönemlerde 1920'li yıllara doğru Hanlar Bölgesi'nin önemli bir bölümünde de görmeye başlamamızın temel sebebi de 1911 yılında şehirde kullanılmaya başlanan elektrik enerjisinin sınaî üretim unsurunu tetiklemesi ile ilgili olup bu durum Hanlar Bölgesi'ndeki üretici karakterin önemli bir miktarda artmasını sağlamıştır. Eminönü yakası 1911'de elektriğin gelmesi ile önemini artırmış özellikle 1911–1922 yılları arasındaki süreç, Tarihi Yarımada'nın ekonomik kalbi olan Hanlar Bölgesi'ndeki ticari yapının büyük çaplı dönüşümüne sahne olmuştur. Bu dönüşüm süreci, hem iktisadi faaliyetlerin niteliğini hem de han mimarisini değiştirmiştir. Eski iç avlulu han mimarisinden Beyoğlu yakasında örnekleri görülen işhanı mimarisine geçilerek Sirkeci'ye çıkan caddelerin etrafında, İstasyon ile Eminönü arasındaki eski Hamidiye Caddesi ve Reşadiye Caddesi üzerinde Galata'daki hanlara benzeyen imar faaliyetleri olmaya başlamıştır. Üretimin olmadığı yerlerde genellikle komisyonculuk (tüccarlık) örneğinde olduğu gibi alım-satım temelli ticari faaliyet biçimi her zaman ağırlığını hissettirmiş olup Hanlar Bölgesi de yüzyıllarca böyle bir ticari yapıyı bünyesinde barındırmıştır. Fakat zaman içinde elektrik gibi yeni bir enerji kaynağı ile buna

²⁵⁹ Güvenç, a. g. m., s. 29

mukabil elektrikli tramvay ve telefonun bölgede kullanılmaya başlanması, komisyoncular kenti olarak bilinen şehrin geleneksel iktisadi merkezinin çok farklı bir ticari kimliğe bürünmesine neden olmuştur.²⁶⁰

Bu üç yenilik içinde elektriğin kullanılması sınaî faaliyetlerin artmasını, elektrikli tramvayın işlemeye başlaması ise ulaşım ihtiyacını karşılayarak üretim faaliyetlerinin daha hızlı ve seri olmasını sağladığı gibi canlı bir ticari pazarın oluşması için gerekli olan nüfus sirkülasyonunu mümkün kılmıştır. Telefonun kullanımı da benzer bir şekilde ticari hayatı kolaylaştıran ve hızlandıran etkiler yaptığı gibi iletişim sorununun büyük ölçüde halledilmesiyle ticari müesseselerin kendi aralarında bütünleşmesi ve ticari ilişkilerin artışı gibi bir canlılık gözlemlenmiştir. Bütün bu gelişmeler dağınık ve kontrolsüz bir iktisadi görünüme sahip olan Hanlar Bölgesi ticari alanının bir tür merkezileşme olgusu çerçevesinde belli binalar içinde toplanmasını ve sektörel bütünleşmesini sağlamış, bu suretle üretim faktörünün etkinlik artışı ile ticari yapıda bir nitelik değişikliği gözlenmiştir. Hanlar Bölgesi'nde özellikle elektriğin kullanımıyla beraber artışa geçen küçük ölçekli sanayi atölyeleri bölgenin genel üretici karakterini oluşturmakla birlikte küçük ölçekli imalathanelerin çalışma usulü düşey parçalanma diğer bir ifadeyle tamamlayıcılık ilişkisi bağlamında oluştuğu için üretim faaliyetinin değişik aşamalarını gerçekleştiren imalathanelerin üretimin devamı adına bir arada olması gerekmekte ve bu ihtiyaç durumu imalathane yapılarının sektörel yakınlık ve tamamlayıcılık çerçevesinde yakın mahallerde toplanmalarını da zorunlu kılmıştır.²⁶¹

2. 4. 2. 1 Elektriğin Kullanıma Girmesi

Hanlar Bölgesi dâhilindeki ekonomik faaliyetlerin dönüşümü bağlamında ileri sürülebilecek en önemli gelişmenin elektrik'in kullanılmaya başlanmasıyla ilgili olması aslında dünya ekonomisinin tarihsel süreç içinde yaşadığı kırımla noktalarının genel esprisi ile

²⁶⁰Bu sürecin sonunda 1922 yılı itibariyle Hanlar Bölgesi'nin geniş bir kesiminde ayakkabı sanayi, basım-yayım, metal eşya sanayi, dokuma sanayi, tamir hizmetleri, kâğıt sanayi ve ağaç ürünleri sanayisi ile ilgili küçük çaplı üretim faaliyetlerinin olduğu ve bölgede bu tür üretici sektörlerin ortaya çıkmasının elektrik enerjisinin kullanılmaya başlanmasıyla ilgili olduğu çok açıktır. **Prof. Dr. Murat Güvenç (Kişisel Görüşme) 3 Mart 2010**

²⁶¹ **Prof. Dr. Murat Güvenç (Kişisel Görüşme) 3 Mart 2010**

de uyumlu bir gelişmedir. Kömür ve buhar gibi yeni enerji kaynaklarının İngiltere merkezli bir sanayileşme hareketini başlatması nasıl bir tetikleyici unsur ise elektrik kullanımı da Osmanlı sanayileşme serüveninde aynı etkiye sahiptir. Elektriğin gelmesi İstanbul için bir kırılma noktası olmuş, şehirdeki sanayileşme eğiliminin derinleşmesi ve süreklilik kazanmaya başladığı gözlemlenmiştir.

Hanlar Bölgesi İstanbul'un bir parçası olmasına rağmen bu bölgedeki ticari yapının dönüşümü şehrin genel yapısına göre bir takım dinamikleri hasebiyle farklılıklar ihtiva etmektedir. Öncelikle Hanlar Bölgesi'ndeki üretim faaliyetleri hep küçük üreticilik şeklinde olagelmıştır. Bölgenin büyük çaplı üretime müsait bir yer olmaması fabrika türü yapılanmaların 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarında Haliç ve çevresi, 1930'lu yıllarda başlayan Cumhuriyet yılları sanayileşme sürecinde ise Tarihi Yarımada perifesinde konumlanmasına neden olmuştur. Türk iktisadi hayatında Hanlar Bölgesi her zaman fabrikasyon üretim organizasyonu için sermaye birikiminin, mesleki tecrübenin ve sektörel deneyimin sağlandığı önemli bir ticari alan olmuş fakat hiçbir zaman için büyük çaplı üretimin mekânı olmamıştır.²⁶² Bölge büyük yatırımcının, hem maddi yeterlilik hem de ticari deneyim açısından palazlanmasını sağlayan bir alan işlevini görmüş olmakla beraber sanayileşme dönemi içinde ortaya çıkan küçük üreticinin varlığını devam ettirme sorunsalı içinde de benzer bir işlev üstlenmiş, günümüze değin Hanlar Bölgesi küçük sanayicinin sınırlı yaşam alanlarından birisi olmuştur.

2. 4. 2. 2. Küçük Üretim

İstanbul ekonomisi Birinci Dünya Savaşı ile ciddi anlamda kesintiye uğramış ve ülkenin gerçek ekonomik aktörleri olan azınlıkların büyük bir oranda ülke dışına göç etmesi ile mühim bir daralma yaşamıştır. Hanlar Bölgesi de savaş sonrası sönükleşen İstanbul ekonomisinden nasibini almıştır. Sanayi faaliyetleri bağlamında ancak 1930'lu yıllarda bölgede bavulculuk, tekstil ve dokuma gibi alanlarda küçük imalat faaliyetleri canlanmaya başlamıştır. 1930'lu yılların korumacı-devletçi ekonomi modelinin yerli üretimi sübvans

²⁶² Prof. Dr. Murat Güvenç (Kişisel Görüşme) 3 Mart 2010

etmek amacıyla çıkardığı dış ticaret kotalarının olumlu yansıması ile tekrar dirilmeye başlayan küçük sanayi, 1950’lerde ciddi anlamda büyümüş, 1970’li yıllarda da süren küçük sanayi’nin büyüme trendi 1980’lerde ise zirve yapmıştır. Fakat bölge sanayisi geçmişten günümüze hep küçük ölçekli sanayi özelliği taşıdığı için küçük sanayiciliğin nicel artışı hiçbir zaman Hanlar Bölgesi’ndeki üretici unsurlar bağlamında çok önemli bir ölçek artışı sağlayamamıştır. Sadece mevcut küçük üreticinin üretim araçlarını değiştirip modernize olması ile birim dükkânda çıkan artı değer artması şeklinde mekânsal genişlemenin olmadığı sadece verimlilik boyutunda bir üretim miktarı artışı gözlenmiştir.²⁶³

İmalat sanayindeki istihdamın sektörel dağılımına 1927–1950 dönemi içinde baktığımızda gıda ürünlerinin payındaki azalmayı, tekstilin payındaki artışı ve temel metaller, kâğıt, lastik, kauçuk gibi yeni sektörlerin ortaya çıkışını görmekteyiz. Büyük ölçüde tüketici malı üreten sektörlerin toplam payı 1927’de yüzde 87’den 1950’de yüzde 80’e inerken, ara malları üreten sektörlerin toplam payı yüzde 6’dan yüzde 9’a ve sermaye malı üreten sektörlerin payı da yüzde 4’ten yüzde 7’ye yükselmiştir.²⁶⁴ Bahsi geçen zaman aralığında Türkiye ve İstanbul’daki ekonomik değişimi betimleyen bu veriler aynı zamanda Hanlar Bölgesi’ndeki ticari dönüşümü de anlatmaktadır. Hanlar Bölgesi’nin ülkedeki sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan iktisadi dönüşümden payını alarak gıda sektörü gibi komisyonculuk özelliği baskın olan ticaret biçiminin yerini tekstil gibi ciddi bir üretim ayağı olan sektörlerle bıraktığını 1950’li yıllara uzanan Cumhuriyet dönemi içinde görmekteyiz. Bunun yanı sıra tüketici malı üretiminin gerileyip ara malı üretiminin artması ise bölgedeki üretim faaliyetlerinin derinleştiğinin bir göstergesidir.

²⁶³ Prof. Dr. Murat Güvenç (Kişisel Görüşme) 3 Mart 2010

²⁶⁴ Türkiye de imalat sanayinin yapısında 1923–1950 döneminde görülen önemli değişikliklerin başında, büyük işletmelerin çoğalması, üretimin çeşitlenmesi ve bu sanayinin İstanbul ve İzmir çevresindeki birikiminin daha da belirginleşmesi gelir. ²⁶⁴ Bu zaman dilimi içinde imalat sanayindeki toplam istihdam, 1927’de 389.000 kişiden, yüzde 63’lük bir artışla 1950’de 635.000 kişiye çıkmıştır. Büyük işletmelerdeki istihdamın artış oranı daha da büyüktür. En az 10 kişi ya da 10 beygirlik itici güç kullanan işyerlerinde çalışanların sayısı, yüzde 97’lik bir artışla, 1927’de 87.000’den 1950’de 171.000’e; sadece aile emeği kullanan işyerlerinin imalat sanayinin toplam istihdam hacmi içindeki payı da, 1938’de yüzde 40’a ve 1950’de yüzde 37’ye gerilemiştir. Aile dışından işgücü kullanan ve çalışan sayısı 10’dan az olan işyerleri ise, 1950’de imalat sanayindeki istihdamın yüzde 36’sını oluşturuyordu. El aletleri ve küçük tezgâhlarla çalışan zanaatkarlar ve çırakların, istihdam açısından 1950’de Türk sanayisi içinde hala büyük bir öneme sahip olması şunu açıklıkla göstermektedir ki Hanlar Bölgesi’nde de genellikle aile emeği kullanan ve 10 kişiden daha az çalışanın olduğu işletmeler yani geleneksel küçük imalatçı 1950’ye kadar varlığını devam ettirmiştir. bkz. Tezel, a. g. e. , s. 281

Hanlar Bölgesi'ndeki ekonomik etkinliklerin ana damarlarından biri olan üretim ayağının, 20. yüzyılın başlarından itibaren bölgeye özgü biçimlenmesi hep küçük üreticilik biçiminde olmakla birlikte Hammaddeyi başka bölgelerden temin edebilen ve mamul maddeyi de başka bölgelere veya imalat faaliyetinin yer almış olduğu bölgeye satabilen, imalatın "atölye" adı verilen yerlerde toplanmaları ile ortaya çıkan atölye imalatı bu özellikleri itibarıyla Hanlar Bölgesi'nde konumlanmış olan küçük imalatçı esnafın yapısını tanımlamaktadır.²⁶⁵

Aynı şekilde Hanlar Bölgesi'ndeki küçük imalatçılığın muhafaza edilmesinin ülke ekonomisi için faydalı olacağı tartışma götürmez bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Fakat bu tür üretim biçiminin bölgenin geleneksel yapısı ile ne kadar uyumlu olduğuna dair şüpheler vardır. Geçen yüzyıl gibi görece daha yakın bir dönemde ortaya çıkan ve modern zamanlara özgü bir sıçrama olarak tanımlanan sanayileşme gerçeği ile ilintili olan bu üretim biçiminin tam anlamıyla geleneksel ticari yapı içinde değerlendirilemeyeceğine yönelik hakim anlayış, aslında tarih ve gelenek algısındaki önemli bir yanlışı da göstermektedir. Gelenekselci yaklaşım, tarih boyunca geleneksel olanın, hep ilk uygulamalar olduğunu veya geçmişî rakamsal olarak çok eskilere dayanan ve modern hayata dair hiçbir iz taşımayan, sadece emek yoğun biçimdeki örneklerin olduğunu söyler. Tam burada geleneksel olanın sağlıklı bir tanımının yapılması gerekmektedir. Hâkim gelenek algısının dışına çıkarak geleneksel olanın geçmişe ait olan ve alışlagelmiş uygulamalar olduğu gerçeğini de gelenek tanımına ekleyerek her ne zaman dilimine ait olursa olsun, tarihsel süreci uzak veya yakın bir yerinden yakalayan alışlagelmiş tüm yapıların, geleneksel olarak görülmesi gerektiğini kabul etmeliyiz. İşte buradan hareketle Hanlar Bölgesi'ndeki mevcut üretim yapısının sektörel ayırım yapılmaksızın geleneksel olduğu çıkarımına varmak mümkündür. Bu üretim yapısının geleceğe taşınması Hanlar Bölgesi özelinde İstanbul'un geleneksel iktisadi kimliğini muhafaza etme sorumluluğu şeklinde algılanmalıdır.

²⁶⁵ Erol Tümertekin, **İktisadi Coğrafya**, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü yay, İstanbul 1972, s. 135

2. 5. Tarihsel Değişim Dinamikleri Bağlamında Hanlar Bölgesi

İstanbul hanları Fetih'ten itibaren, eski geleneklerden hareket ederek, yoğun bir şehir yaşantısı ve ticaret hayatının gereklerine cevap verebilecek bir olgunlukla gelişmişlerdir. Bu gelişme 19. yüzyılda duraklamış ve bu yüzyılın sonlarına doğru sosyal gelişmenin gereklerine uyarak gittikçe ticaret hayatının iş yerleri halini alarak bayağılaşmış ve böylece köklü han mimarisi, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında artık devrini kapatmıştır denilebilir. Günümüzün ticaret malları biçim, çeşit ve boyut olarak geçen yüzyıllardaki ticaret mallarının durumundan önemli farklılıklar gösterir. Aynı zamanda ticaret anlayışı da değişmiş olup eskinin tüccarı için yeterli olan bir dükkân ya da en fazla dükkânla beraber bir de bürodan oluşan iki gözlü odacıktan ibaret iken, zamanımızda büyük boyutlu dükkânlar, her tür mal satışının yapıldığı süpermarket sistemi gibi yenilikler hayatımıza girmiştir. Bu yenilik ve değişikliklere rağmen tarihi ticaret alanı yine de yerini korumuştur. Yapılara tek başlarına baktığımızda karşılaştığımız harap ve bakımsız duruma karşın dokuda büyük değişiklik olmamıştır.²⁶⁶ Hanlar Bölgesi'nin temelini oluşturan han türü yapılar, mal arz ve talebinin merkezi noktaları olarak, bölgenin ticari açıdan günümüze kadar canlılığını da korumasını sağlamıştır. Bizans'tan Osmanlı'ya ticaret alanlarının devamlılık göstermesi, ticaret bölgelerinin doğal koşullara ve şehrin topografyasına uygun olarak biçimlenmesinden ileri gelmektedir. Bütün yerleşmeler coğrafi çevrelerinden etkilenir ve bütün kentlerin kuruluşunda dağı, denizi, suyu, rüzgârı, iklimi ile coğrafyanın çok önemli etkisi olmuştur. Ama İstanbul'da bu etki, kentin hem kuruluşunda, hem de her yeniden doğuşunda neredeyse belirleyici olmuş, kadere dönüşmüştür. 'Mısır Nil'in ürünüdür' denir. İstanbul'un tarihi de, bir bakıma coğrafyasının ürünüdür. Kentin 2700 yıl boyunca aynı yerde kalan çekirdeğinin yani kalbinin bulunduğu nokta, Boğaziçi'nin güneyinde Haliç ve Marmara arasında kalan "Tarihi Yarımada"nın burnudur. Bu kenti tanımlayan ve ona karakter kazandıran en önemli bileşen, dünyada eşî benzeri olmayan topografyasıdır. Yarımadanın denizle ilişkisi ve topografya kentin ana strüktürünün kurulmasında önemli bir rol oynamıştır.²⁶⁷ Denizin en önemli ticaret, dolayısıyla zenginlik olduğu çağlarda, denizlerin ve karaların kavşak noktasını meydana

²⁶⁶ Tümertekin, a. g. e. , s. 42

²⁶⁷ Edisyon, **Kıtaların, Denizlerin, Yolların, Tacirlerin Buluştuğu Kent.** , s. 16

getiren bir noktada kurulacak bir kent, elbette zenginliğe, güce, ihtişama gebedir ve öyle de olmuştur.

İstanbul'un gelişmesinde şehrin kuzeybatısında muhteşem bir doğal liman olan Haliç önemli bir rol oynamıştır. Bu güvenli limanın sağladığı avantajla durmadan büyüyen şehirde, ticaret ve iş hayatı da doğal olarak Haliç kıyısına yakın bölgelerde gelişmiştir.²⁶⁸ Atina yakınlarından yola çıkıp Ege'ye açılan, aylarca, belki yıllarca süren maceralarla dolu bir deniz yolculuğundan sonra Sarayburnu önlerine gelen Megaralıların, orada "Körler Ülkesi" nin karşısında kentlerini kurarken, gezip gördükleri onca yeri beğenmeyip Haliç'in ağzındaki yarımada'yı seçmelerinin başlıca nedeni, sunduğu ticaret olanaklarıydı. Bizantion ticaret temelinde kuruldu ve gelişti. Binlerce yıl boyunca, ticaret, İstanbul'u var eden, geliştiren, eşi benzeri bulunmayan bir şehre dönüştüren, sürekliliğini sağlayan temel işlev oldu.²⁶⁹ İstanbul bir ticaret kenti olarak doğdu, imparatorlukların başkenti oldu, başkent olmaktan çıktığında ise ticaretin ve hayatın başkenti olmayı sürdürdü. Kentlerin kraliçesi, doğal konumu ve olanaklarıyla, ticaretin başkenti olsun diye yaratılmış gibiydi.

Hanlar Bölgesi, Haliç odaklı bu biçimlenme sürecini, Bizans dönemi içinde yaşadığı için Osmanlı döneminde de aynen önemini ve varlığını devam ettirmiştir. Örneğin bugün Uzunçarşı dediğimiz dükkânlar ve işyerleriyle dolu cadde, o zamanda şehrin başlıca çarşısı olup Makros Embolos (revaklı yol) adı ile anılırdı. Bizans'ta da ticaret ve imalat öncelikle Haliç kıyısında yoğunlaşmış, ayrıca şehrin başka bölgelerine de yayılmıştı. Örneğin Ayasofya'nın karşısında yıkıntısını gördüğümüz Aya Maria kilisesine de "Halkoprateia" deniyordu, çünkü burada bakırcılar toplanmıştı. Buradan Constantinus Forumuna doğru gene işyerleri yoğunlu. Ayrıca bugünkü Koska'da Kalburcular, Eğrikapı çevresinde ayakkabıcılar

²⁶⁸ Tabiatıyla limanların coğrafi mevkileri ve bu mevkilerle ilgili özellikleri, deniz ve göl kenarında bulunmayan ticaret şehirlerinden çok daha değişiktir. Ticaret merkezleri olarak limanların kurulmasında, her şeyden önce gemilerin yanaşmasına ve liman dâhilinde kolay hareket etmesine elverişli yerler seçilmiştir. İyi bir liman, denizden gelen rüzgârlara ve kuvvetli dalgalara karşı muhafaza edilmiş mevkide bulunmalıdır. İstanbul'un iç limanı vazifesini gören Haliç iyi bir mevkidedir. bkz. Süha Göney, **Şehir Coğrafyası**, c. 1, İ. Ü Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995, s. 177

²⁶⁹ Edisyon, **Kıtaların, Denizlerin, Yolların, Tacirlerin Buluştuğu Kent.**, s. 16

toplanmıştı.²⁷⁰ Bu bilgilerden hareketle Osmanlı loncalarının aynı işi yapan Bizans loncalarının yerine yerleşmiş olmasının muhtemel olduğu söylenebilir.

Hanlar Bölgesi'nin Bizans'tan Osmanlı'ya değişen tek özelliği dükkân ve hanlar gibi ticari yapıların işlevlerindeki farklılıkların ortaya çıkmasıdır. Bizans hanları mal depo edilen biraz da toptan alım satımların yapıldığı binalardı. Türk hanlarının bir kısmı da böyle bir işleve sahip olup fakat çoğunda perakende alış-verişlerin yapıldığı dükkânlar bulunmakta ve bazı bölümleri de imalathane olarak kullanılmaktaydı.²⁷¹ Hanlar Bölgesi örneğinden anlaşıldığı üzere Bizans'tan Osmanlı'ya kadar olan dönemdeki en önemli farklılık ticari yapıların işlevselliği üzerine ortaya çıkan değişimlerdir. Türklerin İstanbul'u aldıkları zaman şehrin bakımsızlığı ve savaşın da etkisiyle binaların harap bir halde olması Bizans binalarının çoğunun kullanılmamasına ve Türklerin bu yıkıntılar üzerine kendi binalarını inşa etmesine ve bu yeni yapılara öncekinden biraz daha farklı işlevlerin yüklenmesine de neden olmuştur. Ancak şehrin idari, ticari bölgeleri topografik verilerin sonuçları olduğundan, Osmanlı İstanbul'u, eski Bizans şehrinin idari ve ticari bölgelerinin üzerine veya yanına kurulmuştur. Tarihi Yarımada'nın Fetih sonrası yaşadığı yeniden biçimlenme süreci ile ortaya çıkan yerleşim haritasındaki değişimden ise bir tek Haliç liman bölgesiyle ordu ve kervanların geçtiği Divanyolu denilen ana cadde çerçevesinde şehrin organik bütünlüğü çok fazla etkilenmemiştir.²⁷² Çünkü bu bölge İstanbul'un Bizans'tan Osmanlıya uzanan süreçte klasikleşmiş ticaret bölgesi olması nedeniyle ve yukarıda açıklanan sebeplerden dolayı kendine has bir dokunulmazlığa her zaman sahip olmuştur.

İstanbul'un bir Yakındoğu şehri olarak gelişiminin, tek bir nüvenin etrafında daireler halinde mahallelerin kuruluşuyla gerçekleştiği şeklinde yorumlar İstanbul için doğru değildir; Ancak çeşitli bölgelerde nahiyelerin her biri bir vakıf külliye çevresinde ayrı ayrı gelişmiştir. Bizans zamanında olduğu gibi Osmanlı döneminde de şehrin gelişimi, belirli bölgelerin kendilerine özgü coğrafi özellikleriyle doğrudan bağlantılıydı. Başlangıçta, İstanbul şehrinin Bursa ve Edirne'de olduğu gibi iki temel özelliği, Ayasofya ve merkezi Büyük Çarşı'dır.

²⁷⁰ Murat Belge, **İstanbul Gezi Rehberi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2006, s. 89

²⁷¹ Can, a. g. t. , s. 13

²⁷² Can, a. g. t. , s. 13

Fakat daha sonraları Fatih külliyesinin, Sultan Pazarı ve Saraçhane'nin inşası, şehrin zamanla padişahın ve önemli devlet adamlarının yaptırdığı ayrı ayrı külliyelerin vakıf kompleksleri etrafında gelişmesine yol açmıştır. Diğer devlet görevlileri veya varlıklı sivil kesim de yeni bir mahallenin merkezini teşkil eden mescit ve mektepten oluşan daha küçük kompleksler meydana getirmiştir. Dolayısıyla bu kompleksler arasında sultaninkilerden başlayarak mahalle komplekslerine kadar bir hiyerarşi söz konusudur.²⁷³

Fatih Külliyesi ve yanında Sultan Pazarı'nın inşasından önce İstanbul'un iki ticari merkezi Bedesten ve Büyük Çarşı ile aşağıdaki Tahtakale liman bölgesiydi. Divanyolu'nun iki yanında belli başlı külliyeler, hanlar ve Büyük Çarşı, Haliç liman bölgesiyle bu cadde arasındaki bölge içinde de han ve kapanların çok sayıda bulunması buranın yoğun bir ticaret bölgesi olduğunu ve bugün de bu karakterini koruduğunu göstermektedir. Böylece Divanyolu, Liman ve iki aradaki bölge İstanbul'un ticari hayatının merkezi olarak bütünlük gösterir. Burada belli başlı çarşı, han ve kervansarayların önceden tasarlamış bir planın sonucu yapılmadığı da açıktır; çünkü limana inen birkaç cadde haricinde sokaklar eğri bögürü geçitler ve çıkmaz sokaklar halinde gelişigüzel gelişmiştir. Bu karışıklık bazen ileri sürüldüğü gibi yangınlar sonucu olmayıp baştan beri mevcuttur. İstanbul, kalabalık nüfusuyla, ²⁷⁴ her zaman bir tüketim şehri olmuştur. Başkentti ve imparatorluk, başkent halkını rahat yaşatma gereğini duyuyordu. Bunun nedeni Bizans ya da Osmanlı devletinin demokrasi düşkünlüğü ya da “refah devleti” olma özlemi değildi elbette. Normal zamanda güdülecek bir sürü gibi görülen halk, yokluğun uzaması durumunda, birden bire ayaklanabiliyordu. O zaman da zapt edilemez bir güç haline geliyordu.²⁷⁵ Bunun için tüketim dengelerinin çok fazla bozulmamasına dikkat etmek gerekmektedir.

Fetih'ten sonraki çeyrek asır içinde daha önceki devirlerde olduğu gibi şehir nüfusu daha ziyade Haliç sırtlarında yoğunlaşmış ve ticaret merkezi yine eski yerini muhafaza

²⁷³Halil İnalçık, **İstanbul Maddesi, İslam Ansiklopedisi**, c. 23, T. D. V. Yay. , İstanbul 2001, s. 223

²⁷⁴Fetihten 25 sene kadar sonra, mecburi iskânın uygulandığı bir şehir olarak İstanbul'un o günkü nüfusunu Schneider 70 bin, Ayverdi ise 200 bin gibi tahmin ederler. İstanbul 1507'den itibaren üç asır dünyanın en kalabalık şehri olmuştur. Ancak 1840'da Londra nüfusunun İstanbul'u aştığı görülür. bkz. Güran, a. g. e. , s. 25

²⁷⁵İnalçık, **İstanbul Maddesi, İslam Ansiklopedisi**, , s. 223

etmiştir. ²⁷⁶ İstanbul'da II. Beyazıt döneminden itibaren Kapalıçarşı bölgesi, deniz ve kara yollarının kesiştiği, ticari hayatın yoğunluğu gittikçe artan bölge durumuna gelmeye başlamış, şehrin ticaret bölgesi yine Sirkeci-Unkapanı arasında gelişmiştir.²⁷⁷ 17. yüzyılda şehrin bilhassa ticari yönden iyice canlandığını ve bununla beraber klasik silüetini kazanan İstanbul'un nüfus yoğunluğunun da arttığını söyleyebiliriz. Buna bağlı olarak ticari hayat daha da hareketlenmişti. ²⁷⁸ Türkler zamanında, İstanbul'un ticaret bölgesi gerileyerek şimdiki Kapalıçarşı bölgesinde yoğunluk kazanmıştır. Kapalıçarşı merkezinden de Sirkeci, Eminönü ve Tahtakale yönünde gelişme göstermiştir. Ancak çarşı bir merkez etrafında gelişerek oluşmuş değildir. Çarşı bir taraftan bedesten etrafında gelişme kaydederken, diğer taraftan Mahmutpaşa kesiminde ticari yapılar yapılmaya başlanmıştır.²⁷⁹ Sonuç olarak Hanlar Bölgesi'nin mekânsal belirlenimi Bizans'tan itibaren ortaya çıkmış fakat ticari yapılarıyla beraber ortaya çıkan yoğun ticaret alanı olarak tanımlanan ve günümüz Hanlar Bölgesi karakterini oluşturan kimliğinin Osmanlı döneminde daha net bir şekilde belirginleştiği söylenebilir.

2. 5. 1. Cumhuriyet'tin İlk Yıllarından Günümüze Değişen Hanlar Bölgesi

On dokuzuncu yüzyılın sonlarından II. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemi, İstanbul içten içe değişerek geçirmiş, kentin Osmanlı dönemindeki gözde semtlerinden sur içinde kalanlar, Cumhuriyet sonrası yıllarda hızla önemlerini yitirmeye başlamışlardı. Cumhuriyet'ten sonra Beyazıt, Laleli, Sultanahmet, Süleymaniye gibi eski geleneksel mahalleler büsbütün gözden düşmüştür. Buradaki eski konaklar satılığa çıkarılmış, kimisi toptancı tüccarlara kimisi de bekâr işçiler veya yoksullara oda oda kiraya verilmeye başlanmıştır.²⁸⁰ İstanbul'un 6 Ekim 1923 'teki kurtuluşuna kadar süren dönemde, kentin ticaret hayatı da gelişmelerden azami ölçüde etkilenerek küçük dükkân sahibi geleneksel tüccar ve esnaf tam bir durgunluk ve gerileme yaşarken, milli iktisat politikasının yarattığı

²⁷⁶ Güran, a. g. e. , s. 24

²⁷⁷ Güran, a. g. e. , s. 25

²⁷⁸ Çantay, **Hanlar Maddesi, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, s. 549

²⁷⁹ İstanbul'un fethinden sonra Fatih dönemi içinde sadrazamlık yapmış olan Mahmut Paşa'nın Kürkçü Hanı'nı inşa ettirmesiyle bu bölgedeki ticari yapılanma başlamıştır. bkz. Can, a. g. t, s. 14

²⁸⁰ Edisyon, **Kıtaların, Denizlerin, Yolların, Tacirlerin Buluştuğu Kent.** , s. 224

yeni ticaret zenginleri ile durumu pek fazla değişmemiş gayrimüslim büyük tüccar gücünü artırmıştır. 1929–1930 Dünya Ekonomik Bunalımı da Türkiye’yi etkileyerek özellikle dış ticaretle uğraşan İstanbul tüccarı, 1928–1933 arasında dış ticaret hacminde görülen yarı yarıya azalmadan olumsuz etkilenmiştir.²⁸¹

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’nin yaşadığı ekonomik, toplumsal, siyasal değişme, kırsal ve kentsel kesimlerde kapitalist ilişkilerin egemen olmaya başlaması ile geleneksel tarım ekonomisinin çözülmesinin ve sanayileşmenin sonucuydu. 19. yüzyıl ortalarından itibaren ağır ağır yol alan bu süreç, 1950’lerin yeni dünya koşullarında, Türkiye toplumunun kabuğunu çatlatması ve toplumsal yapıyı derinden etkileyen bir dönüşümün başlamasıyla, yeni bir aşamaya ulaşmıştır. Bu dönüşümün en önemli muhatabı da haliyle İstanbul olmuştur. 1950’lerin İstanbul’u 1.200.000’e yakın nüfuslu; yerleşme alanı 19. yüzyıldaki sınırlarını fazla aşmayan; payitaht olmaktan çıktığından beri biraz ihmal edilmiş ve sönükleşmiş bir kentti. Kentin 1960 sonrasında değişen ana özelliklerinden biri de, kuruluşundan beri tüketici olan, bu yüzden de “mide kent” benzetmesine hak kazanan İstanbul’un üretici hale gelmesi ve Türkiye’nin sanayi üretiminin başlıca merkezi olmasıydı. 1950 sanayi sayımına göre Türkiye’deki imalat sanayi işyerlerinin yüzde 20’si İstanbul’dayken, bu oran 1970’lerin sonlarına doğru yüzde 46’ya yükseldi ve sanayide yaratılan toplam katma değerın yüzde 33’ünü İstanbul yaratmaya başladı. Sanayideki bu gelişme ticarete de yansdı. İstanbul’un 1950’lere kadar transit ticareti ve ithalatın belirlediği ticaret hayatında, ilde üretilen sanayi ürünlerinin yurtiçi ve 1980’ler sonrasında da büyük ölçüde yurtdışı dolaşımı, yani ihracat öne geçmeye başladı. Bu durum, kentin binlerce yıllık tarihinde en önemli ekonomik ve ticari yapı değişikliğiydi. Sanayinin gelişmesi gerek dış, gerekse iç ticarete İstanbul’un ihracat ve ithalatında, sanayi ürünlerini ve hammaddelerini ön plana geçirdi.²⁸²

Yakın tarihimizde İstanbul ekonomisinin kalbinin, Galata ve Hanlar Bölgesi’nde yoğunlaşmış ticaret erbabından başkasının elinde olmadığı görülmektedir. Cumhuriyete giden

²⁸¹Edisyon, *Kıtaların, Denizlerin, Yolların, Tacirlerin Buluştuğu Kent*, s. 213

²⁸²Edisyon, *Kıtaların, Denizlerin, Yolların, Tacirlerin Buluştuğu Kent*, s. 239–240

süreç, 1929–30 dünya ekonomik bunalımı, Cumhuriyet sonrası yaşanan gelişmeler özellikle İstanbul gibi şehrin yaşadığı dönüşümleri betimlemeye yarayan önemli tarihsel kırılma noktalarıdır. İstanbul’un en yoğun ticaret alanlarından biri olan Hanlar Bölgesi’nin bu gelişmelerden azami ölçüde etkilendiği ve bu kırılma noktalarının, günümüz İstanbul’u ve Hanlar Bölgesi için yakın geçmişteki son biçimlendirme süreçleri olarak görmek mümkündür.

Hanlar Bölgesi'nin günümüzdeki iktisadi görünümünü tespit edebilmek için Eminönü bölgesindeki işgücünün sektörel çeşitliliğini 1990 ve 2000 yılları arasında gözlemlediğimizde Eminönü bölgesinde işgücünün en fazla bulunduğu iktisadi faaliyet alanının “*toptan-perakende ticaret, lokanta ve oteller*” olduğunu görüyoruz. 2000 yılı itibariyle, erkek ve kadın işgücünün en fazla bulunduğu iktisadi faaliyet alanı ülke genelinde “*ziraat, avcılık ve balıkçılık*” iken, İstanbul genelinde “*imalat sanayi*”, Eminönü’nde ise “*toptan-perakende ticaret, lokanta ve oteller*” alanıdır. İşgücü çoğunluğunun “*toptan-perakende ticaret, lokanta ve otellerde*” bulunduğu tek bölge ise yüzde 38, 9’luk payla Eminönü’dür.²⁸³

İşgücünün meslekler itibariyle dağılımında Eminönü, Türkiye geneline göre daha nitelikli bir yapı arz ederken, İstanbul ile nispeten benzer özellikler göstermektedir. Nitekim “*ilmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili diğer meslekler*”, “*idari personel ve benzeri çalışanlar*”, “*ticaret ve satış personeli*” ve “*hizmet işlerinde çalışanlar*”la ilgili meslek dallarındaki işgücünün oranları İstanbul ve Eminönü’nde oldukça yakın iken, Türkiye genelindeki oranların üzerindedir. Ancak, “*ticaret ve satış personeli*” ile “*hizmet işlerinde çalışanlar*”la ilgili meslek dallarındaki işgücünün oranları İstanbul geneline göre Eminönü’nde biraz daha yüksektir. İşgücünün sektörler itibariyle dağılımına baktığımızda; Türkiye geneli ile İstanbul ve Eminönü’nün oldukça farklı bir yapıya sahip olduklarını görmekteyiz. İşgücünün sektörler itibariyle dağılımı Türkiye genelinde gelişmekte olan ülkelerin özelliklerini gösterirken, İstanbul ve özellikle Eminönü’nün yapısı sanayileşmiş ülkelerin özelliklerini yansıtmaktadır. Türkiye genelindeki istihdamda tarımın payı İstanbul geneli ve Eminönü’nden daha yüksek iken, sanayi ve hizmetlerin payı ise daha düşüktür. Ayrıca, İstanbul’un sanayi sektörü bakımından, Eminönü’nün ise hizmetler sektörü itibariyle

²⁸³ Murat ve diğerleri, a. g. e. , s. 94

daha fazla paylara sahip oldukları görülmektedir. Diğer yandan, son yıllarda İstanbul ve Eminönü bölgesinde sanayinin payı azalırken, hizmetler sektörünün payı artmaktadır. Ancak İstanbul geneli ve Eminönü bölgesinde hizmetler sektöründeki bu gelişmenin, günümüzün ileri derecede gelişmiş ülkelerindeki bilgi toplumunun özelliklerine uygun bir gelişme olduğunu söylemek de pek mümkün değildir. Hizmetler sektöründeki bu yığılma, kendini daha çok marjinal ve enformel sektörlerde göstermektedir. Bu sektörlerdeki işgücünün ise genelde niteliksiz olduğu bilinmektedir.²⁸⁴

Tarihi Yarımada'nın kentsel tasarımı mantığına uygun ticaretin yeniden organizasyonu üzerine yapılması düşünülen her türlü çalışma Hanlar Bölgesi özelinde son yıllarda yaşanan ticari dönüşüm dinamiğine bir karşıtlık içermemelidir. Çünkü günümüz Eminönü ve Hanlar Bölgesi'nin son yıllarda yaşadığı değişim en azından şekil itibariyle kabul edilebilecek bir formasyona sahiptir. Yaşanan değişimin yönü makul olup içeriğin derinleşmesi ve ayrıştırılması gerekmektedir. Değişimin yönünü değiştirmeden sadece bu değişimin içeriğini doldurma gayreti yani nitelik kazandırma uğraşı İstanbul ve Hanlar Bölgesi için en doğru davranış olacaktır.

²⁸⁴ Murat ve diğerleri, a. g. e. , s. 108

III. BÖLÜM

3. 1925 YILI TÜRK TİCARET SALNAMESİNE GÖRE HANLAR BÖLGESİNDE MAHALLE BAZLI EKONOMİK YAPILANMA

3. 1. Hobyar Mahallesi Ekonomik Yapılanma

Hobyar Mahallesi, Fatih İlçesi sınırları dâhilinde Yeni Camii ile Ankara Caddeleri arasında uzanan bir mahalledir²⁸⁵. 1473 yılında yaptırılan Hobyar Mescidi'nin etrafında oluşan mahalle ismini de bu mescitten almıştır. ²⁸⁶ Hobyar Bey Camii, Büyük Postahanenin arka bitişiğinde bulunan ve Hobyar Hoca'nın yaptırdığı çinilerle süslü camidir. Hoca Hubyar Mescidi, Hubyar Mescidi veya Büyük Postahane Camii olarak da bilinen bu yapı günümüzde Büyük Postahane'nin arkasında, Aşir Efendi Caddesi üzerinde olup zamanla harap olmuş ve Yeni Postahane açıldığı sırada Mimar Vedat Tek'in Sirkeci Büyük Postahane binası ile birlikte tasarladığı bugünkü Hobyar Mescidi olarak yeniden yapılmıştır. Vakfiyelerde Hoca Hobyar'a ait iki mescitten biri olarak görünen Sirkeci'deki Mescidin ilk binası 1473 yılında inşa edilmiş, Mimar Vedat Tek'in eseri olan ve Büyük Postahane'nin güneyinde, Aşir Efendi Caddesi ve Hamidiye Türbe Sokağı'nın köşesinde bulunan yeni Hobyar Mescidi ise 1905–1909 yılları arasında inşa edilmiştir. ²⁸⁷

Hobyar Mahallesi, 19. yüzyıl İstanbul haritasında Hubyar Camii, Hubyar Camii Sokağı adıyla geçmektedir. 1922 cetvelinde Hocapaşa Maliye şubesi mahalleleri arasındadır. Bugünde geniş bir sahada aynı isimle devam etmekte olup yalnız imlası Hobyar şeklinde bozulmuştur. ²⁸⁸ Günümüz Hobyar Mahallesi; Hoca Kasım Günani, Şeyh Mahmut Geylani ve Hobyar Mahallesi'nin birleşmesi ile oluşmuştur. ²⁸⁹

²⁸⁵ Hobyar Mahallesinin eski ismi Mahalle-i Mescid-i Hacı Hubyar (Hubyar Bey Mescidi Mahallesi)'dir. bkz. Ömer Faruk Yılmaz, *Asırlar Boyunca Eminönü*, Eminönü Belediye Başkanlığı Yayınları, c. I, İstanbul 2003, s. 251

²⁸⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1958, s. 26–27

²⁸⁷ Burcu Özgüven, “*Hobyar Mescidi Maddesi*” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4, s. 80

²⁸⁸ Yılmaz, a. g. e. , s. 251

²⁸⁹ bkz. Tablo 14

Hobyar Mahallesi'nde 17. yüzyılda Çömlekçiler, Balıkçılar, Ayakkabıcılar, Baharatçılar, Meyveciler, İnciciler,²⁹⁰ 18. yüzyılda Abacılar, Attarlar, Balıkçılar, Gazzazlar, Haffaflar (Ayakkabıcı) ve Sabuncular,²⁹¹ 20. yüzyılda ise bunlara ek olarak Tahin imalatı ve satışını yapan esnaf görülmektedir.²⁹² Bunun yanı sıra Hobyar Mahallesinde 1913 yılı verilerine göre, Kasaplar, Sepetçiler ve Hamallar Esnaf Birliği'nin olduğu da bilinmektedir.²⁹³ Çömlekçilerin Hobyar Mahallesi'nde bulunması Haliç'e yakın olmasından ileri gelir. Çünkü Haliç'in çamurları yüzyıllarca çömlekler için hammadde olarak değerlendirilmiş olup Haliç'in yakınında bir mahalle olmak, üretimin hammadde kaynağına yakınlığı şeklindeki avantajı barındırmak anlamına gelir. Baharatçı, meyveci, incici, Attar,²⁹⁴ sabuncu ve tahincilerin bir zamanlar bu mahallede görülmesi ise mahallenin Mısır Çarşısı'na yakın olmasından; Sepetçi ve Hamallar Esnaf Birlikleri'nin burada olmasının sebebi de Gümrük, Üsküdar ve Balık pazarı iskelelerinin bu mahallede olmasından kaynaklanır. Çünkü bu iskeleler kanalıyla yapılan ticaret faaliyeti taşımacılık ihtiyacını da beraberinde getirmektedir.

Hobyar Mahallesinde, 1925 yılındaki ticari işletmelerin dağılımına baktığımızda Tarihi Yarımada'nın birçok Mahallesi'nde görülmeyen bir çeşitliliği görmekteyiz. Mahallenin ekonomik yapısını ortaya çıkarmayı amaçlayan sağlıklı bir tanımlama için bu işletmeleri ticari nitelikleri üstünden sektörel çeşitlilik ekseninde incelemek bir zorunluluktur. Çünkü mahalledeki işletmelerin her birini, ticari faaliyetleri ve meslek alanları açısından ayrı ayrı zikretmek bir zihin karışıklığına neden olacaktır. Bu miktarda bir çeşitlilik mahallenin Hanlar Bölge'si içindeki konumuyla da yakından alakalıdır. Hobyar Mahallesi'nin denize olan kıyısı, sınırlarında bulunan mahallelerin ticari ağırlıkları ve bu mahallenin bir geçiş noktası olması bölgedeki ekonomik faaliyetlerin birçoğunun buraya toplanmasına neden olmuştur. Bu

²⁹⁰Robert Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi**, s. 292; bkz. Tablo 1

²⁹¹ bkz. Tablo 2

²⁹² bkz. Tablo 3

²⁹³ İstanbul Şehremaneti İstatistik Müdüriyeti, **1329 Senesi İstanbul Beldesi İhsaiyyat Mecmuası**, s. 259

²⁹⁴ Attar (Aktar): Osmanlı döneminde ilaç yapımında kullanılan hammaddeleri satan ve ilaç hazırlayan esnaf topluluğu için kullanılmış bir tabirdir. Sonradan iğne, iplik, düğme, mum ve kibrit gibi ufak tefek şeyleri satan kişilerin küçük dükkânlarına da attar dükkânı ismi verilmiştir. bkz. Turhan Baytop, **"Aktar Maddesi" Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 1, s. 173

özellikleri itibariyle Hobyar Mahallesi Hanlar Bölgesi'nin ekonomik açıdan en kozmopolit alanı olarak tanımlamak mümkündür.

Bu mahallede 1925 yılındaki işletmelere baktığımızda, 14 ipekli mensucat, 8 iplik taciri, 54 manifatura bayisi, 12 terzi, 10 tiftik taciri, 10 yün kumaş satıcısı, 15 çorap-fanila satıcısı, halıcı, ipek taciri, fes taciri, elbiseci, abacı ve basmacı gibi tekstil ve hazır giyim başlığında ele alabileceğimiz işletmeler ağırlıklı bir esnaf yapısına şahit olmaktadır.²⁹⁵ Toplam işletmelerin 143 birim olduğunu ve tekstil sektörüyle ilintili tüm işletmelerin toplam içinde yaklaşık yüzde 20'ye tekabül etmesi ve diğer işletmelerin sektörel çeşitlilik dolayısıyla bu rakamın çok altında bir yekûnu oluşturmaları Hobyar Mahallesi tekstil' in ana sektör olduğuna dair bir delildir.

Tekstil ürünleri ticareti yapan işletmelerin bileşik ağırlığının dışında, 1925 yılı Hobyar Mahallesi ekonomik verilerinde 76 adet komisyoncu (kabzımal-tüccar), 28 avukat bürosu, 27 adet tuhafiye, 16 adet sigorta acentesi ve 17 adet vapur acentesi gibi işletmeler, diğer işletmelere göre daha belirgin olmaları dolayısıyla dikkat çekmektedir.²⁹⁶ Komisyoncu esnafının bu kadar yoğun olması deniz ticaretinin canlı olmasından kaynaklanan nakliye sirkülasyonu ile alakalı olup, vapur acentelerinin sayıca fazla olması da yine benzer nedenlerle deniz ticaretinin yoğunluğuna bağlanabilir. Dönemin vapur işletmeciliği günümüzde olduğu gibi sadece insan taşımacılığı şeklinde algılanmamalıdır. Günümüzdeki armatörlerin faaliyet biçimlerinin, o yıllarda vapur acenteleri tarafından yapılmakta olduğu söylenebilir. Avukat büroları ve sigorta acentelerinin çok sayıda olması da bu bölgenin yoğun bir ticari ilişkiler ağına sahip olduğunu kanıtlayan örneklerdir.

Hobyar Mahallesi 1925 yılı Türk Ticaret Salnamesinde görülen hanlar ise aşağıda sıralanmıştır.

Agopyan Han, Üç Direkli Han, Kayseri Han, Bencibara Han, Sansaryan Han, Katırcıoğlu Han, Birinci Vakıf Han, Gülbenkian Han, Alyanak Han, Alelmacı Han,

²⁹⁵ bkz. Şekil 1 ve Tablo 4

²⁹⁶ bkz. Şekil 1 ve Tablo 4

Horasancıyan (Ada) Han, Yeni Volto Han, Sadikiye Han, Artaryan (Celal Bey) Han, Kahramanzade Han, Meydancık Han, Basiret Han, Rasimpaşa Han, Köprülü Han, Türkiye Han, Küçük Kınacıyan Han, Büyük Kınacıyan Han, Anadolu Han, Feşçibaşı El Kâtip Han, Kendros Han, Mercanof Han, Erzurum Han, Fındıkzade (Funduku) Han, Nur Han, Meymenet (Antalya) Han, Hoca Han, Hacı Bekir Han, İzzet Bey Han, Küçük İsmail Paşa Han, Midhatpaşa Han, Roza Han, Rıhtım Han, Dilsizzade Han, Kantopulo Han, Zafer Han, Cermanya (Germania) Han, Taş Han, Mercimekyan Han, Valide Han, Vital Han, Vlora Han.²⁹⁷

Adları verilen bu hanların içindeki esnafları, ticari ağırlıkları ve hanların ticari kimlikleri adına bir tasnife tutmak istediğimizde, mahalle özelinde hanlarda bulunan işletmelerin yakın oranlarda ve benzer olmaları dolayısıyla han odaklı ticari kimlik tanımlaması yapmak pek uygun görülmemektedir. Ticari kimlik tespitinin, hanlardan ziyade mahalle aidiyeti çerçevesinde daha net belirginleştiğini söyleyebiliriz. Yani mahalleye özgü ticari karakterin, mahalle sınırları içindeki hanlar için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

²⁹⁷bkz. Tablo 4; Türk Ticaret Salnamesi= Annuaire Commercial Turc “Edition 1924-1925, Haz. İktisadi Tedkikat Neşriyat Ve Muamelat Türk Anonim Şirketi 1340-1341 (1924-1925), s. 1-291

Tablo 4

Hobyar Mahallesiindeki Hanlarda 1925 yılının Ekonomik Yapısı

İŞLETME TÜRÜ	Gülbenkyan han	Anadoluhan	İzzet bey han	Selamet han	Bencibara han	Alvanak han	Katircioğlu han	Kahramanzade han	Basiret han	Türkiye han	Mercimekyan han	Dilsizzade han	Elkatip han	Zafer han	Kayseri han	Sansaryan han	Köprülü han	Ralli han	Sadıkıye han	Cermanya han	Roza han	Yaldız han	Agopyan han	Küçük İsmail Paşa han	Üç Direkli han	Hacı Bekir han	Meymenet han	Mizanoğlu han	Alelmacı han	Meydancık han	Küçük Kınacıyan han	Büyük Kınacıyan han	Kantopolu han	Vlora han	Erzurum han	Vital han	Ananyadi han	Valide han	Mercanof han											
Afyon					1										1	1								1																										
Asansör	1																																																	
Astar ith.	1																																																	
Av eşyası tac.																2																																		
Avukat		1			2			1	2								1		1												2	1	1																	
Ayakkabı mağ.	1																																																	
Bağırsakçı									2								1															2																		
Bakkaliye																												2																						
Balıkçılık edevatı ith.																													1																					
Banka																			1																															
Banker																1				1											1																			
Baskül-terazi ith.	1																																																	
Bıçakçı							1																																											
Bisiklet ith. tac.	1																														1																			
Boya hammaddesi tac.																														1																				
Çay ith.																														1																				
Çini-porselen ith.																1																																		
Çorap-fanila sat.							1				1										1										3			1																
Çuval kanaviçeleri ith.																														1																				
Demir tac.																		1																																
Deri eşya ith. tac.						2											3													1																				

[illegible]

Hobyar Mahallesi'nin günümüz ekonomik yapısı içinde hâkim meslek gruplarının Hazır Giyim-Konfeksiyon, iplik, ev tekstili mefruşat, Mensucat, Elektrik Tesisat Malzemesi-Elektronik, Kitap-Matbaa-Karton Kutu ve Yünlü kumaş satıcıları olduğu görülmektedir. Hobyar Mahallesi'nde 218 adet Elektrik Tesisat Malzemesi-Elektronik, 201 adet Hazır Giyim-Konfeksiyon, 201 adet Mensucat, 190 adet Yünlü kumaş satıcıları ve 133 adet Kitap-Matbaa-Karton Kutu, 62 adet ev tekstili –mefruşat- ve 42 adet bilumum iplik işletmeleri çoğunlukta olmak üzere 2297 adet işletme mevcuttur.²⁹⁸ Hobyar Mahallesiyle ilgili 1925 ve 2006 yıllarının ticari verilerini karşılaştırdığımızda ekonomik yapının oransal açıdan pek fazla değişmediğini, bir değişim varsa bunun büyük oranda, ticari yoğunluğun artışıyla ilgili niceliksel bir değişim olduğunu söyleyebiliriz. Günümüz Hobyar Mahallesi'nde hakim meslek grupları olan Hazır Giyim-Konfeksiyon, Yünlü Kumaş satıcıları ve Mensucat türü işletmelerin 1925 yılında da hakim meslekler olduğunu görmekteyiz.²⁹⁹ Buradan çıkarılacak sonuç, mahallenin yaklaşık bir asırlık tarihi içinde mevcudiyetini koruyan ve mahalleye özgü geleneksel ticari uğraşlar tanımını hak eden bu mesleklerin, mahallenin yeniden yapılandırılmasında ana unsur olarak değerlendirilmesi gerektiğidir.

Bu bilgiler ışığında Hobyar Mahallesi'ne özgü geleneksel esnafı, 17. ve 18. yüzyıllarda görülen Çömlekçi, Gazzaz, Haffaf (Ayakkabıcı), Abacı esnafı ile 20. yüzyılın tamamında gördüğümüz Mefruşat-Tekstil, Hazır Giyim ve Konfeksiyon ürünleri olarak sınıflandırabiliriz. Bu geleneksel yapı Hobyar Mahallesi'nin, Tarihi Yarımada'nın moda merkezi olmayı hak eden mahallesi olduğunu da göstermektedir. Bu mahallede yapılacak geleneksel ticaret ihyası öncelikle tekstil ürünleri başlığında³⁰⁰ tasarlanmalıdır. Turizme hitap eden klasik ve modern mefruşat-tekstil ve hazır giyim ürünleri bağlamında oluşturulacak perakende işletme yapıları ve bu ürünler ile ilgili sergileme, eğitim birimleri ve tasarım atölyeleri mahalleye özgü kılınmalıdır. Tekstil sektörü başlığında geleneksel Osmanlı esnafı ve bu esnafın üretip satışı yaptığı geleneksel Osmanlı tekstil ve hazır giyim mamullerinin

²⁹⁸ İstanbul Ticaret Odası, “İTO'ya Kayıtlı Firma Kütük Bilgileri Listesi”, İTO, İstanbul, CD-ROM (2006)

²⁹⁹ bkz. Tablo 4 ve Şekil 1

³⁰⁰ Tekstil ürünleri bağlamında Osmanlı dönemi belli başlı esnaf ve zanaatkarları; Sorguççular, Serpuşçular, Nakışçılar, Mendilciler, Bukağıcılar, Takkeçiler, Mintancılar, Pamuk Tarayıcılar, Keçeciler, Keçe Yastıkçılar, Ketten Bezciler, İpekçiler, Terziler, Kapamacılar (Hazır Elbiseciler), Sarıkçılar, Çadircılar, Kaliçeciler, Kürkçüler olarak sayabiliriz. bkz. Sakaoğlu ve Akbayar, a. g. e. , s. 238

öncelikle Hobyar Mahallesi sınırları içinde canlandırılması gerekir. Hazır giyim ve tekstil üzerine böyle bir geleneksel ticaret ve zanaatın ihyası şu an Türkiye’de kendini ispatlamış moda tasarımcılarının öncülüğünde olabilir. Klasik Osmanlı motif ve desenleri üzerine çalışan, çalışmalarını mümkün olduğu kadar yerel ve otantik öğeler üstüne yapmaya çalışan modacıların katılım ve öncülüğünde beklenenden de öte piyasaya yönelik, talep oranı yüksek bir gelenek ihyası mümkün olabilir. Bu tür bir çalışmaya gönüllü olacakları muhtemel gözüken, bu tür uzmanlarla görüşüp böyle bir çalışmanın çerçevesi çizilebilir. Terzi, Modistre (kadın terzisi), elbiseci, abacı, gömlek-kravat amilleri (üreticileri) ve moda eşyası satan v. s. esnafın³⁰¹ bir zamanlar burada konumlanmış olmaları mahallenin geleneksel moda çalışmalarının merkezi olması gerektiğini anlamlı kılmaktadır.

Hobyar Mahallesinin 1925 yılı ekonomik görünümü içinde, mahallenin en ağırlıklı esnafı olarak, 55 adet gibi çok fazla sayıda manifaturacı esnafı ile karşılaşmaktayız. Kumaş tacirleri, basmacı, yünlü kumaş satıcıları, ipekli mensucat, yün tacirleri, iplik tacirleri ve tuhafiyecileri, manifatura esnafı ile birlikte ele aldığımızda toplamda 129 adet manifatura başlığında değerlendirilebilecek işletme ile karşılaşyoruz. Bu veriler mahallenin aynı zamanda manifaturacı esnafı için geleneksel bir mekân olduğunu da ispatlamaktadır. İstanbul Manifaturacılar Çarşısı (İMÇ) esnafının şu an bulundukları yerden tahliye edilerek Hobyar Mahallesine nakli mahallenin bu geleneksel özelliğinden istifade edilmesi imkânını verecektir. Hobyar Mahallesine kaydırılacak manifaturacı esnafı hem geleneksel bir yapının tekrar canlandırılmasına yardımcı olacak, hem de İMÇ için bir ara düşünülen, çarşının bulunduğu yerden tahliye edilmesiyle ilgili fakat bugüne kadar uygulama imkânı elde edilemeyen çalışma orta vadede mümkün hale getirilebilecektir.

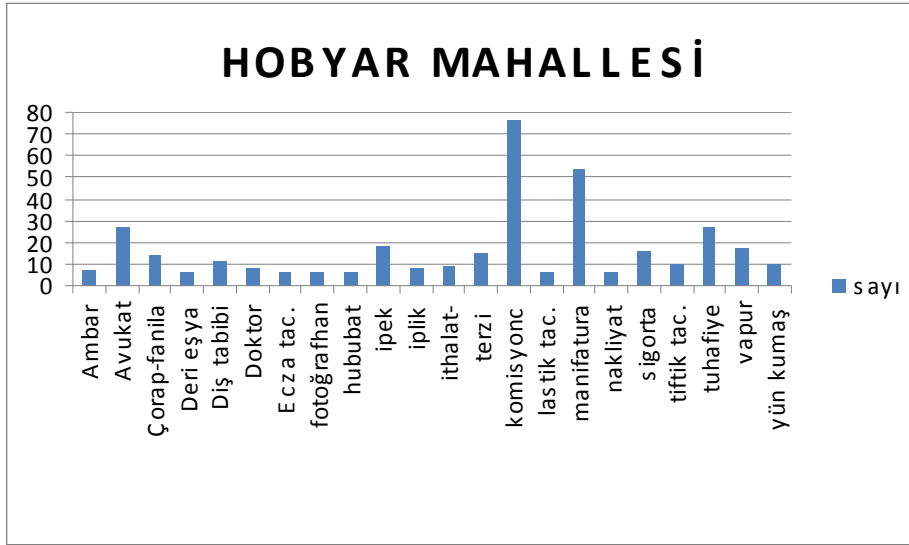
Bu mahallenin, aynı zamanda 1925 yılında adı geçen işletme yapılarının dışında 27 adet gibi hiç azımsanamayacak miktarda avukatlık ofisini barındırdığı görülmektedir. Avukatlık ofislerinin mahallede fazla sayıda bulunması ticari faaliyetlerin yoğunluğu ile alakalı olup mahallede ofis olarak değerlendirilmesi düşünülen mekânlar için avukatlık ofislerinin tercih edilmesi uygun olabilir. Bunun yanı sıra 17 adet vapur acentesinin

³⁰¹ bkz. Tablo 4

mahallede olması armatörlüğün Galata'dan sonra ikinci merkezinin Hobyar Mahallesi olduğuna bir delildir.³⁰² Deniz Ticaret Odası ile koordinasyon halinde deniz ve ticaret başlığında mahallede birçok çalışma için zemin yoklanabilir. Çünkü Hobyar Mahallesi, iskeleleri ve bu iskelelerden beslenen ticari faaliyetleri ile bu faaliyet alanında 1925 yılında birer ekonomik aktör olarak gördüğümüz vapur acenteleriyle beraber Tarihi Yarımada'daki deniz ticareti tarihinin ana merkezlerinden biridir.

Rüstempaşa, Hocapaşa, Sururi, Molla Fenari, Alemdar mahalleleri ve Haliç'in çevrelediği Hanlar Bölgesi'ndeki ticari yoğunluğu en fazla mahallelerden biri olan Hobyar Mahallesi'ndeki ekonomik yapıyı tespit edebilmek için Hobyar Mahallesi ve bu mahalle içinde veri yoğunluğu bakımından kayda değer bulunan bazı caddelere odaklanmak gerekmektedir. Bu caddeler sırasıyla Yalı Köşkü Caddesi, Hamidiye Caddesi, Yeni Postahane Caddesi, Sultanhamamı Caddesi, Aşir Efendi Caddesi, Arpacılar Caddesi ve Mimar Kemaleddin Sokağıdır. Bu caddeler üzerindeki ekonomik yapılanma tespit edilirken bu caddeler üzerindeki işletme yapıları ticari nitelik ve nicelik bağlamında incelenmeye çalışılarak bahsi geçen mevkide hem yatay hem dikey olarak işletme tespiti yapılmıştır.

³⁰² bkz. Şekil 1

Şekil 1. Hobyar Mahallesiindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 yılı)

* Bu grafik 1925 yılına ait Türk Ticaret Salnamesindeki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

3. 1. 1. Yalıköşkü Caddesi

Yalıköşkü Caddesi adını, ilk kez II. Beyazıt tarafından yaptırılan bir köşkün yerine, Üçüncü Murad'ın saltanatının son yıllarında, 1592'de yapılan ve limana en yakın saray yapısı olan Yalı Köşkünden almıştır.³⁰³ Yalı Köşkü diğer bir adıyla Cebeciler Köşkü, İmparatorluğun deniz tarihinde ve sarayın tören hayatında önemli bir yere sahipti. Donanma sefere çıkarken padişah Kaptan-ı deryaları ve donanma serdarlarını bu köşkten uğurlardı. Tayyarzade Ata tarihinde 19. yy'da bu civarda Şehremini, Mimar Ağa, Su Nazırı, İstanbul Ağası, Kireççibaşı ve diğer memurların çalıştığı, saray ve İstanbul'un imarı ve tamiri ile ilgili dairenin bulunduğu yazılıdır. 19. yüzyılın ilk çeyreğindeki Bostancıbaşı defterlerine göre Yalı Köşkü ile Eminönü'ndeki gümrük arasında, kıyıda birçok büyük konutun olduğu görülmektedir. Yalı Köşkü, İstanbul-Edirne demiryolunun yapılacağı sırada yıkılan diğer yapılarla birlikte, Keçeçizade Fuat Paşa'nın sadaretinde 1869'dan önce tarihe karışmıştır.³⁰⁴

³⁰³ Yılmaz, a. g. e. , s. 267

³⁰⁴ Yılmaz, a. g. e. , s. 268

Yalıköşkü Caddesinde Türk Ticaret Salnamesinde sadece Antalya (Meymenet) han ve Mizanoğlu Hanı ile ilgili veri bulunmakta olup Pervititch haritasının paftalarına baktığımızda ise Yalıköşkü Caddesi üzerinde Alaiye Han, Antalya (Meymenet) Han,³⁰⁵ Küçük Mühürdar Han, Mühürzade Han, Yeni Han, Yelkenci Han, Liman Han ve Mizanoğlu Hanı görmekteyiz.³⁰⁶ Günümüzde ise Yalıköşkü Caddesinde sadece Liman Hanı, Antalya (Meymenet) Han ile Mühürdarzade Han mevcut olup bu durumda Alaiye Han, Küçük Mühürdar Han, Yeni Han, Yelkenci Han ve Mizanoğlu Hanlarının bu cadde üzerinde mevcudiyetlerinin devam etmediği söylenebilir.

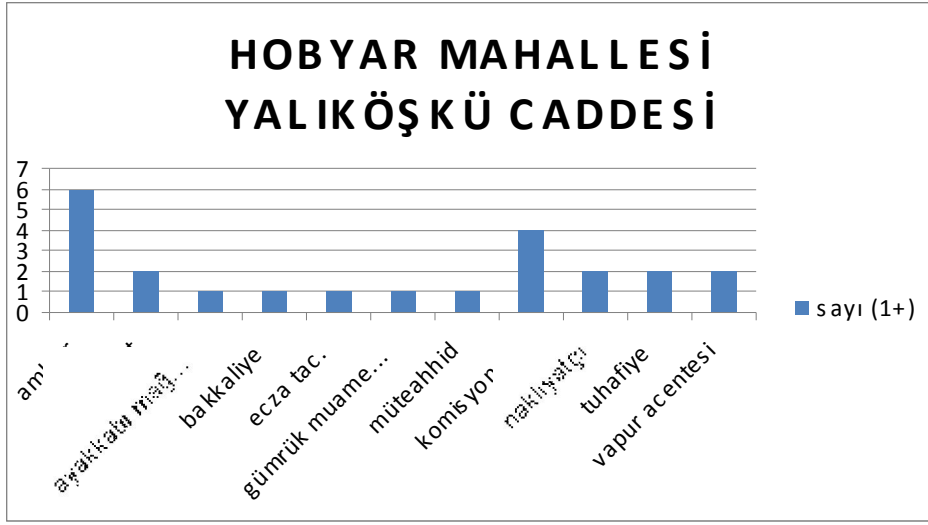
Bu caddede toplamda 26 işletme gözükmemekte bunların 6 tanesi küçüklü büyüklü ambar, 4 Komisyoncu, 2 Avukat yazıhanesi, 1 Gümrük Muamelatçısı, 1 Müteahhit, 2 Vapur Acentesi ve 2 Nakliyat idarehanesi şeklindedir.³⁰⁷ Bu bilgiler ışığında Yalıköşkü Caddesinin gümrüğe yakın olması hasebiyle genel olarak bir depolama alanı olarak kullanıldığını ve diğer işletmelerinde yine aynı şekilde deniz ticaretinden kaynaklanan uğraş alanlarında faaliyet gösterdiğini görmekteyiz Ayrıca Pervititch haritalarında çok sayıda ambar ve antreponun³⁰⁸ görünmesi de Türk Ticaret Salnamesindeki veriler üzerinden yukarıda Yalıköşkü Caddesiyle ilgili yapılan çıkarımın doğrulanması anlamına gelmekte yani bu caddenin geçici depolama alanı olduğunu tamamıyla gümrükten beslenen ticari yapıyı bünyesinde barındırdığını ispat etmektedir. Ambarların haricindeki Nakliyat İdarehaneleri, Vapur Acenteleri, Gümrük Muamelatçıları ve muhtemelen ticari işlerin takibi ile uğraşan Avukat büroları gibi işletmelerde bu tespiti netleştirmektedir.

³⁰⁵ Antalya Hanı'nın eski adı Meymenet Han olup Yalıköşkü Caddesi No. 72 adresinde görülmektedir. bkz. Fikri Özbakan, **İstanbul Pasaj ve Hanları**, Işıl matbaası, İstanbul 1948, s. 13

³⁰⁶ Pervititch haritaları pafta no. 74: bkz. **Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul**, s. 145

³⁰⁷ bkz. Şekil 2

³⁰⁸ Pervititch haritaları pafta no. 74: bkz. a. g. e. , s. 145

Şekil 2. Hobyar Mahallesi Yalıköşkü Caddesindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 yılı)

* Bu grafik 1925 yılına ait Türk Ticaret Salnamesindeki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

3. 1. 2. Hamidiye Caddesi

Hamidiye Caddesi adını burada bulunan Sultan I. Abdülhamid türbe ve çeşmesinden almakta olup Hamidiye Türbesi adı ile de anılır.³⁰⁹

Türk Ticaret Salnamesinde, bu cadde üzerinde Üç Direkli Han, Köprülü Han, Yıldız Han,³¹⁰ Agopyan Han³¹¹ ve Hacı Bekir Hanı ile ilgili veri görülmekte³¹² olup Pervititch'te ise Hamidiye caddesi üzerinde Yıldız Han, Kutlu Han³¹³, Hacı Bekir Han, Agopyan Han ile Dördüncü Vakıf Hanı görülmektedir. Salnameden farklı olarak Pervititch'te Dördüncü Vakıf Han ile Kutlu Han görülmektedir.³¹⁴

³⁰⁹ Yılmaz, a. g. e. , s. 265

³¹⁰ Pervititch'te Yıldız hanı olarak geçen Hamidiye Caddesi Zahir Borsası Sokağında bulunan yapının diğer bir adı Küçük Yıldız hanıdır. Ayrıca Küçük Yıldız hanı isminde bir başka han Ketenciler Sokağı no. 35 adresinde bulunmaktadır. Özbakan, a. g. e. , s. 59

³¹¹ Agopyan Han isminde 1954 yılında Hamidiye Caddesi, Galata Bankalar Caddesi ve Çakmakçılar Yokuşunda üç ayrı han görülmektedir. Artel, a. g. e. , s. 85

³¹² bkz. Tablo 4

³¹³ Kutlu Han, 1948 yılında Zahir Borsası no. 12 adresinde, 1954 yılında ise Bahçekapı İstanbul Ticaret Borsası adresinde görülmektedir. Özbakan, a. g. e. , s. 45; Artel, a. g. e. , s. 85

³¹⁴ Pervititch haritaları pafta no. 72: bkz. **Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul**, s. 144

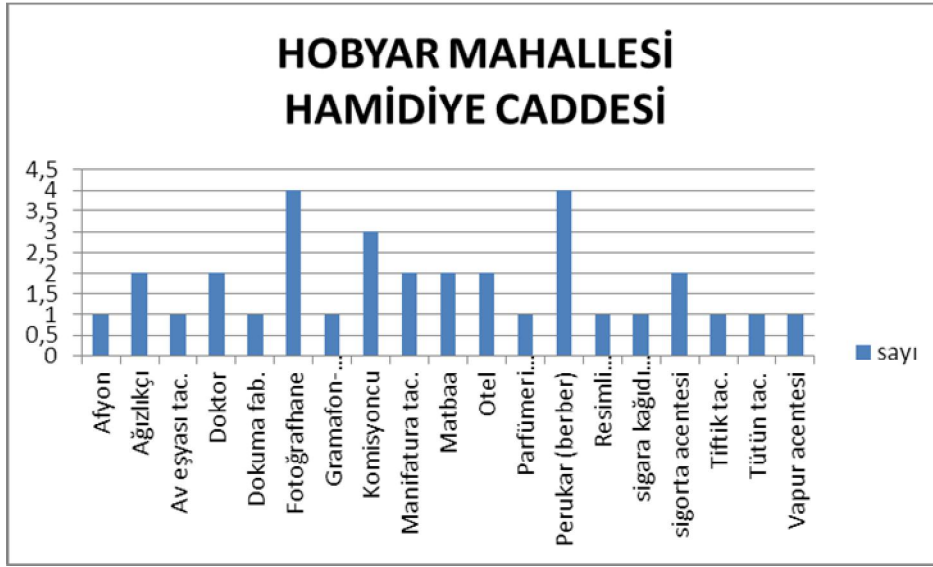
Dördüncü Vakıf Hanının³¹⁵ 1926 yılında faaliyete geçmesi nedeniyle 1925 tarihli salnamede adına rastlanmaması gayet doğal olup ancak bu hanı Pervititch paftasında tespit edebiliyoruz.³¹⁶ 1940 tarihli Pervititch 72 no’lu paftada gözükmesine rağmen salnamede ismine rastlanmayan Kutlu han için ise değişik çıkarımlar öne sürülebilir. Muhtemelen Kutlu Han 1925 yılında da mevcut olup Salnamede bu hanla ilgili verinin olmaması ise bir ölçü olarak kabul edilemez. Çünkü salnamede adına rastlanmayan fakat o yıllarda mevcut olan han örnekleri bunu doğrulamaktadır. Salnamede olmasına rağmen Pervititch’de ve günümüz Hamidiye Caddesinde mevcut olmamasını dikkate aldığımızda Üç Direkli Han’ında 1940 yılından önce ortadan kalktığını söylemek mümkündür.

Türk Ticaret Salnamesinde Hamidiye Caddesiyle ilgili verilere baktığımızda caddenin 1925 yılı ekonomik yapılanmasını çözebilmek adına bu caddede ağırlığı olan özgün bir işletme tipi tespit edilememektedir. Çünkü işletme çeşitleri nicel açıdan birbirlerine yakın oranda olup bu işletmelerin nitelik çeşitliliği ise Hanlar Bölgesi’nin birçok caddesinde olduğu gibidir.³¹⁷

³¹⁵ Dördüncü Vakıf Hanı, Mimar Kemaleddin ve Hamidiye Caddelerinin kesiştiği köşede, I. Abdülhamit külliyesi imaretinin yerine 1911–1926 arasında yapılmıştır. Diğer vakıf hanlarıyla birlikte 1911’de Mimar Kemaleddin Bey tarafından tasarlanan binanın yapımına 1912’de başlanmış, savaş nedeniyle yarım kalan yapı ancak 1926’da tamamlanabilmiştir. İstanbul’un işgal yıllarında dışı tamamlanmış ancak içi noksan olan bina Fransız askerlerince “Caserne Victor” adıyla karargâh olarak kullanılmıştır. bkz. H. Örcün Barışta, **“Dördüncü Vakıf Hanı Maddesi” Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 3, s. 544; Hamidiye Çeşmesi olarak bilinen yapının asli yeri Dördüncü Vakıf Hanının bulunduğu yerdir. Dördüncü Vakıf Hanının yapımına başlanırken yerinden sökülerek şu anki yerine Gülhane Parkının Soğuk Çeşme kapısı karşısında Alemdar Caddesi üzerindeki Zeynep Sultan Camii’nin önüne konulmuştu. bkz. Yıldırım Yavuz, **“Hamidiye Çeşmesi ve Sebili Maddesi” Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi** c. 3, s. 102; Osmanlı döneminin son yıllarında yapılan en önemli işhanlarından biri Mimar Kemalettin Bey’in eseri olan Dördüncü Vakıf Hanı, Sultan I. Abdülhamit Külliyesi’nin Baştabhane-imareti ve sıbyan mektebinin yıktırılması suretiyle yerine yapılan bu iddialı ve heybetli işhanında Mimar Kemalettin Bey hayranı olduğu klasik Türk sanatının bütün özelliklerini modern işhanında uygulamaya çalışmıştır. Böylece bu işhanı Türk neo-klasik üslubunun en belirgin örneklerinden biri olarak tarihi İstanbul’a damgasını vurmuştur. Son yıllarda bazı söylentilere göre binanın bir otele dönüştürülmesi tasarlanmıştır. bkz. Eyice, a. g. e. , s. 191; Semavi Eyice’nin aktardığı söylentiler gerçekleşmiş olup şu an Dördüncü Vakıf Hanı bir otel’e dönüştürülmüştür.

³¹⁶ Pervititch haritaları pafta no. 72: bkz. **Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul**, s. 144

³¹⁷ bkz. Şekil 3

Şekil 3. Hobyar Mahallesi Hamidiye Caddesindeki İşletmelerin dağılımı (1925 yılı)

* Bu grafik 1925 yılına ait Türk Ticaret Salnamesindeki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

3. 1. 3. Yeni Postahane Caddesi

Yeni Postahane Caddesi; Şeyhülislam Hayri Efendi Caddesi ile Ankara Caddesi arasındadır. 1905–1909 yılları arasında Mimar Vedat Tek tarafından yapılan Büyük Postahanedan dolayı Yeni Postahane Caddesi adını almış olup buraya Büyük Postahane Caddesi de denilmektedir. Döneminin Posta ve Telgraf Nezareti binası olarak bilinen Büyük Postahane binası, mimarın bütünüyle canlandırmacı bir tutum izlediği ve tuğlaların bile özel olarak kendisi tarafından tasarlandığı söylenen, gerek plan gerekse cephe özellikleri bakımından döneminin seçmeci mimari karakterini oldukça iyi ortaya koyan örneklerden birisidir.³¹⁸

Bu cadde üzerinde Muhsinoğlu Han, Valide han, Mercanof Han, Kantapulo Han, Ananyadi Han, Alelmacı Han, Vithol Han ve Erzurum Hanı hem 1925 yılı salnamesinde hem de Pervititch paftalarında görülmektedir. Ayrıca Salnamede isimlerine rastlanan, Yeni Postahane Caddesinin yakınındaki Hekim Çıkmazı Sokağında Meydancık Han, eski adı Ara

³¹⁸ Yılmaz, a. g. e. , c. 1, s. 268-269; Yıldız Salman, “Posta ve Telgraf Nezareti Binası Maddesi” Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c. 6, s. 279

Han olan Küçük Kınacıyan Han ve Fındıkzade (funduko) Han bulunmakta Muhzır başı sokağında ise yeni adı Ak-ev Han olan Büyük Kınacıyan Han vardır.³¹⁹

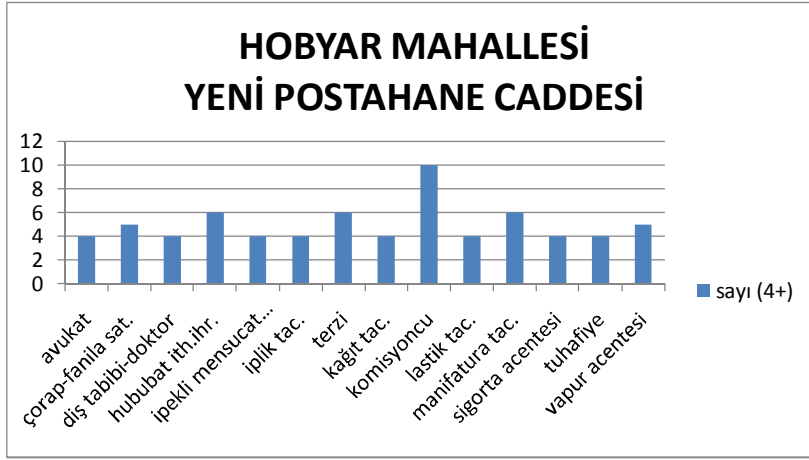
Yeni Postahane Caddesi üzerinde Türk Ticaret Salnamesinde tespit edilen işletmelerin sektörel dağılımına baktığımızda Manifaturacı, İpekli Mensucat satıcısı, İplik taciri, çorap-fanila satıcısı, terzi ve tuhafıye gibi esnafların toplamı ile 28 adet tekstil ürünleri satış ve pazarlamasıyla ilgili işletmelerin ağırlığı görülmektedir. Hububat, Çay, Patates, Nişasta ve Pirinç gibi ürünlerin satışı ile ilgili görülen komisyoncu türü işletmelerin toplamı ikinci sırada gıda sektörünün olduğunu göstermektedir.³²⁰ Sigara kâğıdı imalatı, mürekkep imalatı, kolonya suyu imalatı ve matbaa gibi işletmelerin varlığı ise bu cadde üzerinde 5 adet muhtemelen küçük ölçekli sınaî işletmenin olduğunu bunun yanı sıra avukat, doktor, diş tabibi, sigorta ve vapur acentesi gibi ofis türü işletmelerinde olduğu görülüyor.³²¹

Buradan çıkarılacak sonuç Yeni Postahane Caddesinde sektörel açıdan tekstil ve gıda sektörünün ağırlıklı olduğunu, faaliyet biçimleri noktasında ise ithalat-ihracat ve tacir-satıcı esnafının baskın olduğunu bundan dolayı toptancı karakteri ağır basan satış işletmelerinin çoğunlukta olduğunu, bunun yanı sıra ofis türü işletmelerinde en azından bir nebze önemsenecek miktarda bulunduğunu söylemek mümkündür.

³¹⁹ bkz. Tablo 4: Pervititch haritaları pafta no. 72: bkz. **Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul**, s. 144

³²⁰ bkz. Şekil 4

³²¹ bkz. Tablo 4, Şekil 4

Şekil 4. Hobyar Mahallesi Yeni Postahane Caddesindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 yılı)

* Bu grafik 1925 yılına ait Türk Ticaret Salnamesindeki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

3. 1. 4. Sultanhamam Caddesi

Sirkeci ve Mahmutpaşa çarşısı arasındaki kesime Sultanhamam adı verilir. Bu yer adını Sultan IV. Mehmet Han'ın annesi Hatice Turhan Valide Sultan'ın Yeni Camii Külliyesi için yaptırdığı Hacı Küçük Hamamı adı ile de anılan bugün mevcut olmayan Sultan Hamamı'ndan almıştır. Sultanhamam büyük ticaret evleri, işhanları ve işyerleri ile dolu olan kesif bir ticaret bölgesidir. Galata Köprüsü'nün İstanbul cihetinde bulunan Eminönü meydanından itibaren, bir tarafından sahil boyunca Yemiş iskelesine, öbür yandan Çiçek pazarı ve Sultanhamamına kadar uzanan bölgede birçok ticari müessese bulunmaktadır. Sultanhamamı, Fatih ilçesinde Mısır Çarşısının ve Marpuççuların güneyine düşen mevki olup Tahtakale ve Mercanin doğusunda, Mahmutpaşa'nın ise kuzeyinde yer alır. Doğusunda Bahçekapı ve Sirkeci bulunur. Tüm bu semtler bir bütün olarak İstanbul'un geleneksel ticaret merkezini oluşturmaktadırlar. Günümüzde bu bölgede balıkçılar, yağcılar, çikolata fabrikaları,

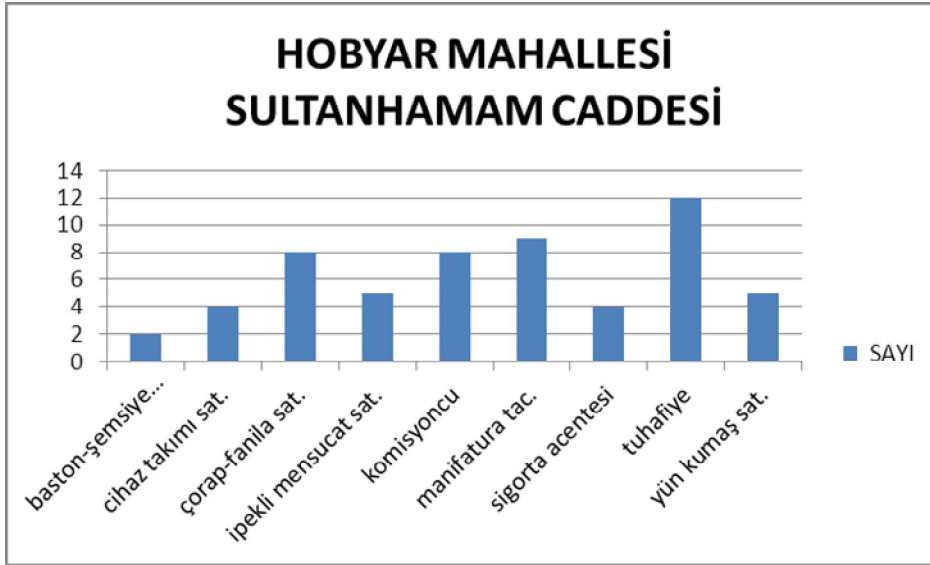
zahire tacirleri, sarraflar, çuvalcılar, hırdavatçılar, kırtasiyeciler, çiçekçiler, cam eşya satanlar ve kâğıtçılar ile daha birçok toptan ve perakende ticaret müesseseleri bulunmaktadır.³²²

Sultanhamamı semtinin tamamından ziyade sadece Sultanhamamı Caddesi üzerine odaklanarak 1925 yılında bu caddede Tuhafiye, Çorap-Fanila satıcıları, Manifatura tacirleri, İpekli Mensucat satıcıları ve Kumaş tacirlerinden oluşan 38 adet tekstil ürünleri satışı ile uğraşan işletmenin olduğunu ve buradan hareketle Sultanhamamı Caddesinde tekstil ürünleri üzerine uzmanlaşmış toptan ve perakende satış işletmelerinin ağırlıkta olduğunu söyleyebiliriz. Sektörel açıdan benzeşik fakat farklı ürünler üzerine odaklanan adı geçen bu esnaflar içinde 12 adet tuhafiye, 8'er adet çorap-fanila ve manifatura tacirleri çoğunluğu oluşturmaktadır.³²³ Bu caddedeki işletmelerin geneli satış ve pazarlama alanında faaliyet göstermekte bunun haricinde 4 adet sigorta acentesi, 1 adet banka, 1 adet avukat yazıhanesi ve 1 adet banker olmak üzere toplamda 7 adet ofis türü işletme göze çarpmaktadır.³²⁴ Üretici karakteri olan işletmeler ise 2 adet olup caddenin ekonomik yapısının tayininde pek fazla bir öneme sahip olmayıp geri kalan işletmelerde birer adet ve kendi aralarında sektörel açıdan bütünlük göstermedikleri için keza aynı şekilde değerlendirilebilir.

³²² Yılmaz, a. g. e. , c. 1, s. 266–267

³²³ bkz. Şekil 5

³²⁴ bkz. Tablo 4

Şekil 5. Hobyar Mahallesi Sultanhamam Caddesindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 yılı)

* Bu grafik 1925 yılına ait Türk Ticaret Salnamesindeki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

3. 1. 5. Aşirefendi Caddesi

Aşirefendi Caddesi, Ankara Caddesi ile Sultanhamamı Meydanı arasında üç araba rahat geçebilecek kadar geniş ve paket taşı döşeli büyük şehrin zengin bir ticaret merkezinden geçen işlek bir cadde olup adını 18. yüzyıl ulemasından Aşir Efendi'den almıştır.³²⁵ Aşirefendi Caddesi için Pervititch paftaları üzerinden yapılan incelemede Kullukzade Han, Yosefidi Han, Katırcıoğlu Han, Mercimekhan Han, Bencibara (Kısmet) Han, Zümbüloğlu Han, Fescibaşı el kâtip Han, İmar Han, Türkiye Han, Rıza Bey Han, Aşir Efendi Han, Dilsizzade Han, Küçük Ticaret Han, Hubyar Han, İnsaniye Han ve Alyanak hanı'nı

³²⁵Mustafa Aşir Efendi 18. yüzyıl ulemasından, şeyhülislamın doksan üçüncüsü, döneminin seçkin hattatlarından. Gayet kıymetli eserlerden mürekkep zengin bir kütüphaneye sahip olup Bahçekapı civarında yaptırdığı bir bina içinde bütün kitaplarını bir umumi kütüphane olarak millete vakfetmiştir. Bu kütüphaneden hareketle bu cadde mahalline Aşirefendi Caddesi adı verilmiştir. bkz. Yılmaz, a. g. e. , c. I, s. 251, ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, "Aşir Efendi", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, s. 1152

görmekteyiz.³²⁶ Türk Ticaret Salnamesi'nin 1925 yılı verilerinde ise bu hanlara ek olarak Kahramanzade (Karamanzade) Han³²⁷ ve Zafer Hanı³²⁸ görülmektedir.

Aşirefendi Caddesi üzerinde 1925 yılı Türk Ticaret Salnamesindeki verilere göre cadde üzeri dükkân ve hanların içindeki esnafın tamamı göz önüne alındığında toplam 147 adet işletmenin olduğunu bunların 14 adedinin cadde üzeri dükkân olup geri kalan işletmelerin ise 11 adet handa toplandığını tespit etmekteyiz. Bu hanların içindeki işletmelerin sayısal dağılımı ise şu şekildedir; 47 esnaf Katırcıoğlu Hanı, 23 esnaf Türkiye Hanı, 14 esnaf Alyanak Hanı, 12 esnaf Aşir Efendi Hanı, 9 esnaf Dilsizzade Hanı, 9 esnaf Basiret Hanı, 5 esnaf Mercimekyan Hanı, 7 esnaf Bencibara Hanı ve 3 esnaf da Fesçibaşı El kâtip hanındadır.³²⁹ Bu verilerden de anlaşıldığı üzere Aşirefendi Caddesinin ticari yoğunluğu en fazla olan üç hanı sırasıyla Katırcıoğlu hanı, Türkiye hanı ve Dilsizzade hanıdır. Bu caddede farklı sektörlerde faaliyet gösteren ve ticari yoğunluk noktasında etkisi az olan birçok esnaf da görülmektedir. Esnaf çeşitlerinden ziyade ticari faaliyet biçiminin tespiti Aşirefendi Caddesinin ticari karakteristiğinin belirlenmesinde daha faydalı olacaktır. Tacir ve satıcı esnafı içinde ağırlıklı olarak 39 adet manifatura işiyle uğraşan esnafı görmekteyiz. Halıcı, ipekli mensucat satıcısı, astar ithalatçısı, elbise, çorap-fanila satıcıları gibi esnafları da manifatura esnafı ile birlikte tekstil ürünleri başlığında ele aldığımızda ise bu caddedeki baskın ekonomik sektörün tekstil olduğunu belirtebiliriz.³³⁰ Bu caddedeki ticari faaliyetin tipik bir alım-satım üzerine temellenmiş olduğunu, “komisyoncu” olarak gözüken içeriği itibarıyla alım-satım işiyle uğraşan tüccar olarak tanımlanabilecek esnaf ile tacir-satıcı ve ithalat-ihracat alanlarında faaliyet gösteren diğer esnaf çeşitleri de göz önüne alındığında bunu rahatlıkla söylemek mümkündür.

³²⁶Pervititch haritaları pafta no. 66 ve 72; bkz. **Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul**, s. 138, 144: Bencibara Hanı, Pervititch 1940 Yılı 66 no'lu paftada Kısmet Han adıyla gözükmektedir.

³²⁷Kahramanzade Han, Sirkeci Aşirefendi Caddesi no. 6 adresinde görülmektedir. bkz. Özbakan, a. g. e. , s. 50 ve Tablo 4

³²⁸Zafer Hanı'nın adresi Sultanhamamı Yeşildirek Aşirefendi Caddesi Hanımeli Sokağı'dır. bkz. Artel, a. g. e. , s. 85 ve Tablo 4

³²⁹bkz. Tablo 4

³³⁰bkz. Şekil 6

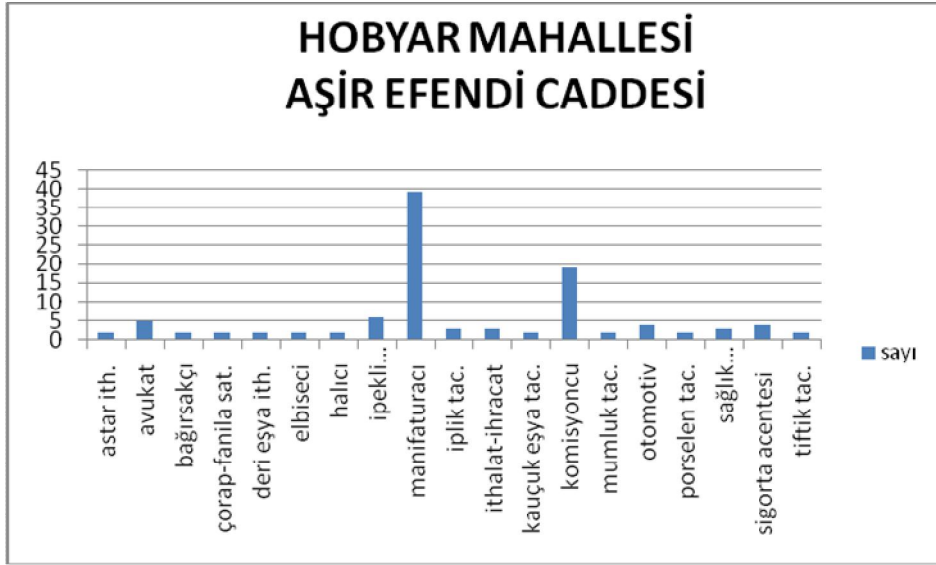
Reşat Ekrem Koçu'nun 1946 yılı itibariyle Aşirefendi Caddesi gezi notlarından naklettiği bilgilere göre Ankara Caddesi başından yüründüğünde, sağ köşede gözlükçü dükkânı vardır; Kahramanzade hanının yanında Teshilat matbaası ve karşı tarafta yeni Şark Otelinin şubesi vardır; onun yanından Postahane yan Sokağı kavşağına kadar Büyük Postahanenin arka cephesi uzanır; Postahanenin avlusu caddeye nazaran beş metre çukurda kalır, caddenin Postahane avlusu boyunca bir korkuluğu vardır. Burada, postahane ile beraber yeniden yapılmış olan Hobbyar Mescidi, postahaneye nispetle set üstünde kalır. Ankara Caddesinden yüründüğünde sol köşe başında Tefeyyüz Kütüphanesi, onun yanında Güler yüz Lokantası, Yeni Şark Oteli ve kıraathanesi vardır. Şark Otelinin yanında Adalet Levazımı ambarı, onun yanında bir baraka halinde İsmail Mık'ın ambalaj sandığı atölyesi, Zangoçyanın soba imalathanesi, onun yanında Hoca Kasım Köprü Kavşağında İbrahim Paşa Mektebinin harabesi vardır.³³¹ Aşirefendi Caddesinin her iki yanında, Hoca Kasım Köprü ve postahane yan Sokakları kavşaklarından Sultanhamam meydanına kadar altışar yedişer katlı büyük hanlar sıralanır.³³² Bu Hanların altındaki mağazalarda ve dükkânlardaki işletmeler ise şu şekildedir; 1 adet eşya deposu, 4 adet ecza deposu, 3 adet banka,³³³ 2 adet sigorta acentesi, 15 adet manifaturacı, 1 eczane, 1 adet basımevi, avukat ve tüccar yazıhaneleridir.³³⁴ Reşat Ekrem Koçu'nun 1946 yılı Aşirefendi Caddesi üzerine verdiği bu bilgilere bakıldığında 1925'den 1946'ya Aşirefendi Caddesinin ekonomik yapılanmasının nitelik açısından çok fazla bir değişikliğe uğramadığı fakat sayısal yoğunluk bağlamında bir değişimin olduğu görülmektedir.

³³¹ Koçu, a. g. m. , c. 2, s. 1154

³³² Bu hanların bazıları 1946 yılı itibariyle şunlardır: Basiret hanı, İmar hanı, Feşci başı el katip hanı, Kısmet hanı (Bencibara Hanı) , Topbaş hanı, caddenin en büyük hanı Katırcıoğlu hanı, Yusufidis hanı, Kullukzade Hanı, Alyanak Hanı, Eski Basmacıyan yeni adıyla İhsaniye Hanı, Hobbyar Hanı, Küçük Ticaret Hanı, Dilsizzade Hanı ve bu caddenin en eski hanı olup yanındaki kütüphane ile beraber adını bu caddeye veren Aşir Efendi Hanı'dır. bkz. Koçu, a. g. e. , c. 2 , s. 1153; Ayrıca Pervititch paftalarının 1940 yılı 66 ve 72 no'lu nüshalarında bu hanların dışında Mercimekyan Han, Türkiye Han, Zümbüloğlu Han ve Rıza Bey hanları da görülmektedir.

³³³ Bu bankalar; Türkiye İmar Bankası, Banko di Roma ve Sümerbank Emlak ve Eytam Bankası'dır. bkz. Yılmaz, a. g. e. , c. I, s. 251

³³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Koçu, a. g. m. c. 2, s. 1153

Şekil 6. Hobyar Mahallesi Aşirefendi Caddesindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 yılı)

* Bu grafik 1925 yılına ait Türk Ticaret Salnamesindeki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

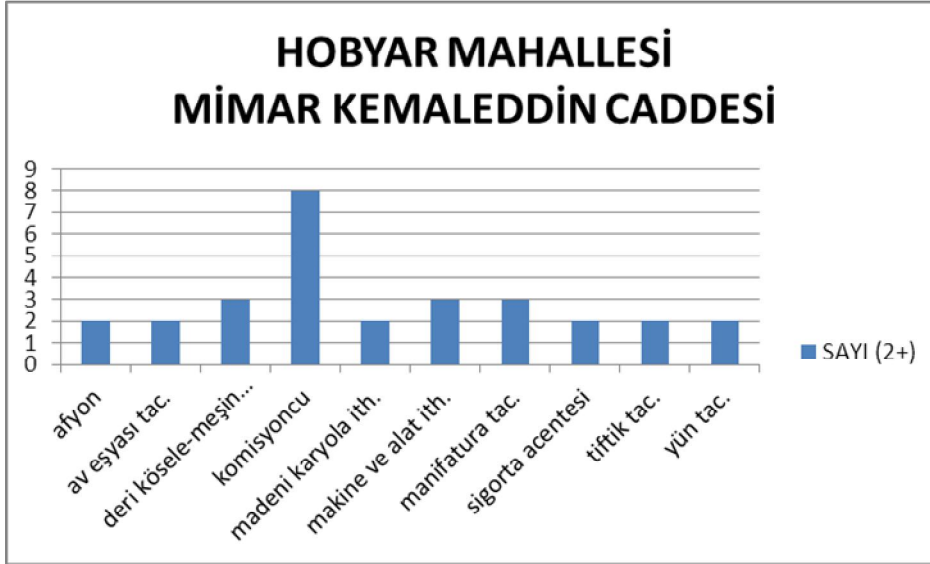
3. 1. 6. Mimar Kemaleddin Sokağı

Mimar Kemaleddin Sokağı üzerinde 1925 yılı salnamesinde; Kayseri han, Sansaryan han, Ralli han, Nur han ve Köprülü han ile ilgili veri bulunmakta olup adı geçen bu hanların tamamı aynı zamanda Pervititch'te de görülmektedir. Bu hanların haricinde Pervititch'de ayrıca Büyük Ralli hanını da görmekteyiz. Ayrıca salnamede Küçük İsmail Paşa adı ile anılan han, Pervititch'de Sanasar (Sansaryan) han³³⁵ olarak görülmektedir.

Mimar Kemaleddin sokağındaki işletmelerin 1925 yılındaki ağırlıklı dağılımına baktığımızda tekstil ürünleri tacirleri ile sanayi ürünleri ithalatçıların denkleştirilmesi göze çarpmaktadır. Manifatura, yün, tiftik, iplik, pamuk, yelken bezi gibi görece tekstil mamullerinin ve yazı makineleri, dikiş makineleri, otomobil, oluklu saç, makine, madeni karyola, metal hammadde ve demir ithalatçılarından müteşekkil sanayi ürünleri ticaretini yapan işletmeler bu sokağın ticari karakteristiğini oluşturmaktadır. Mimar Kemaleddin

³³⁵ Küçük İsmail Paşa Han olarak bilinen fakat Pervititch'de Sansaryan Han ismiyle görülen bu yerin 1948 yılındaki adres tespiti Hamidiye Caddesi no. 34 şeklindedir. bkz. Özbakan, a. g. e. , s. 59

sokağını Hobyar mahallesinin diğer cadde ve sokaklarından ayıran en önemli farklılığı sanayi mamulleri ithalatçılarının buradaki ağırlığının bir tarafını oluşturmasıdır.

Şekil 7. Hobyar Mahallesi Mimar Kemaleddin Caddesindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 yılı)
* Bu grafik 1925 yılına ait Türk Ticaret Salnamesindeki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

3. 1. 7. Arpacılar Caddesi

Arpacılar Caddesi, şehrin kısa fakat işlek caddelerinden biridir. Adını Arpacılar Mescidinden almıştır. Bu mescit Geylani Mehmet Efendi tarafından yaptırılan ahşap bir mescit olup halk ağzında Arpacılar Camii diye meşhurdur ki, bu ismi almasına sebep geçen asrın ikinci yarısı başlarına kadar, şehirdeki arpacı dükkânlarının bu yol üzerinde toplanmış bulunmasıdır; hatta atlı tramvay ve araba devrinin sonlarına kadar, eski Eminönü meydanının bu cadde kavşağına düşen kenarı da bir sıra arpacı dükkânları ile kaplıydı. Mescidin Fatih devrinden kaldığı, muhtelif zamanlarda bu sahayı yok eden büyük yangınlarda mahvolup sonra ihya edildiği rivayet edilir. Mescit son defa II. Mahmut tarafından ahşap ve fevkani olarak ihya edilmiştir.³³⁶ Arpacılar Caddesinde 1925 yılında toplam 28 işletme gözükmemekte ve bunların 13 adedi Gülbenkian Han, 12 adedi Anadolu Hanında olmak üzere geri kalanı da

³³⁶ Reşat Ekrem Koçu, “Arpacılar Mescidi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, s. 1052-1053

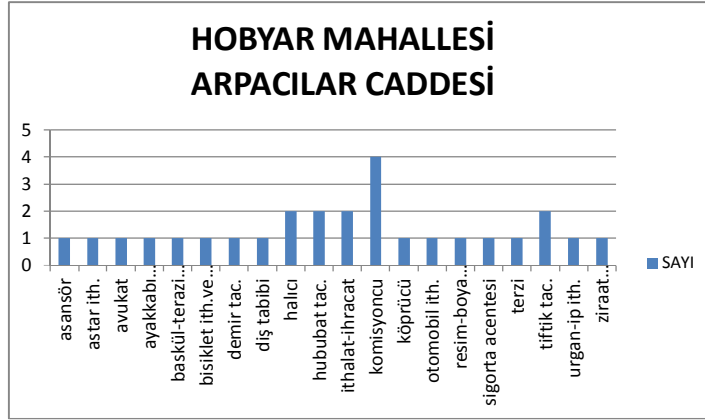
İzzet Bey Han ve Selamet Hanındadır.³³⁷ Arpacılar Caddesi'nde ithalat-ihracat ve komisyonculuk yapan 12 işletme bunların dışında ise diğer caddelerde olduğu gibi birer ikişer adet avukat bürosu, sigorta acentesi, halıcı gibi esnaf bulunmakta bu manzarada caddenin tipik bir Hobyar Mahallesi ticari klasiği şeklinde değerlendirilmesine imkân vermektedir.³³⁸

Reşat Ekrem Koçu 1946 yılında bu cadde üzerinde Taş Han, Anadolu Han, Selamet Han, İstanbul Han, Tahir Han ve Arpacılar Hanının olduğunu nakleder. Bu hanların içindeki işyerlerini de onun gezi notlarının çözümü sonucunda şu şekilde tasvir edebiliriz. Taş Han içinde 2 avukat ofisi, Titaş Türk Ticaret Anonim şirketi, doktor muayenehanesi, yazıhane, Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim şirketi İstanbul bürosu, Deri Kolektif şirketi bürosu, Sazmaş Sanayi ve Ziraat Makineleri Türk Anonim şirketi şubesi; Anadolu hanında 5 avukat yazıhanesi, 2 diş tabibi, tüccar yazıhanesi, terzi, sigorta acentesi ve saat mağazası; Selamet hanında 4 saat mağazası, 3 elbise mağazası, 2 avukat bürosu, 3 terzi, gümrük komisyonu yazıhanesi, elbise deposu, şekerçi, gazete bayisi, gömlekçi ve Profesör Anjel Dersanesi; İstanbul Hanında diş tabibi ve eczahane; Tahir handa 3 ıtriyaat mağazası, 4 tuhafıye, piyango şubesi, lokanta, eczane, doktor ve diş muayenehanesi; Arpacılar Hanında 2 piyango gişesi, diş deposu, avukat bürosu, terzi, lokanta ve eşya deposu vardır.³³⁹ Reşat Ekrem Koçu'nun gezi notlarındaki Arpacılar Caddesi üzerinde ve bu caddedeki hanların içindeki işletmelere baktığımızda toplam rakamın ayrıştırılmasında 14 avukat bürosu, 8 adet şirket temsilcilikleri, 4 saat mağazası, 5 diş tabibi, 3 doktor muayenehanesi, 4 elbise mağazası, 4 terzi, 5 tuhafıye ve 3 ıtriyaat mağazası dikkat çekmekte olup bu bilgilerden hareketle 1946 yılında Arpacılar Caddesinin genel ekonomik yapısının ofis türü işletmelerin ağırlıkta olduğu ve bu işletmeler dışında mağaza türü yapılarında ikincil ağırlık noktasını oluşturduğu söylenebilir.

³³⁷ bkz. Tablo 4

³³⁸ bkz. Şekil 8

³³⁹ Koçu, “Arpacılar Mescidi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, s. 1052

Şekil 8. Hobyar Mahallesi Arpacılar Caddesindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 yılı)

* Bu grafik 1925 yılına ait Türk Ticaret Salnamesindeki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

3. 2. Molla Fenari Mahallesi Ekonomik Yapılanma

Gazi Atik Ali Paşa, Hüseyin Ağa ve Molla Fenari Mahallesi'nin birleşmesiyle oluşan günümüz Molla Fenari Mahallesi,³⁴⁰ Divanyolu, Nuruosmaniye ve Babiâli caddeleri arasında uzanan mahalledir. Fatih ilçesinde, Babiâli Caddesi'nin hemen batısından başlayıp doğuya, Alemdar'a kadar uzanır. Batı'dan Divanyolu'nun türbe mevkiine komşudur. Kuzeyinde Hobyar ve Taya (Daye) Hatun mahalleleri vardır. Söz konusu mahallenin adı Fatih Sultan Mehmed döneminde burada kendi adıyla anılan camii yaptırmış olan Yusuf Bali Efendi'nin oğlu olan Molla Fenari'den gelmektedir.³⁴¹ Bazı kaynaklarda Çemberlitaş'ın doğu taraflarını kaplayan mahalle için Molla Fenari sokağında bulunan Molla Fenari Cami'sinden bahsedilmeyip yalnız Mahallesinden bahsedilmektedir. Mahallesi Atik Ali Paşa Camii nahiyesinde Mahalle-i Mescid-i Ahmed Paşa El-Fenari namı ile kayıtlıdır. Mahalle ismi 1934'de, Ahmet Fenari ismi hatalı olarak Aliyyü'l-Fenari olarak değiştirilmiş ve öylece devam etmiştir. Daha sonra Molla Fenari Mahallesi olarak ismi doğrultulmuştur. Mahallenin

³⁴⁰ bkz. Tablo 14

³⁴¹ Yılmaz, a. g. e. , c. 2, s. 85

eski isimleri Mahalle-i Mescid-i Ahmed Paşa El-Fenari, Dikilitaş Mescidi Mahallesi, Molla Fenari-Ahmed Paşa Mescidi Mahallesi olup 19. asırda İstanbul Haritası'nda Molla Fenari Caddesi, Molla Fenari Camii isimleriyle geçmektedir. 1922 mahalleler cetvelinde Molla Fenari, Çemberlitaş unvanı ile Divanyolu maliye şubesi mahalleleri arasında yer almaktadır.³⁴²

Yakın yıllara kadar basın merkezi olan Babıâli'nin kalbini bu mahalle oluşturmakta olup bugün yayınevi, kitabevi, toptan ve perakendeci kâğıt, kırtasiye dükkânları, halıcılar ve turistik eşya satıcılarının bulunduğu bir yöredir. Molla Fenari Mahallesinde 17. yüzyılda pastırmacı, kılıççı, mücevherci, bükülmüş ipek satıcıları, 18. yüzyılın ikinci yarısına doğru hurde-furuş,³⁴³ kaşıkcılar, kutucular,³⁴⁴ nakkaşlar,³⁴⁵ kılıççılar, serraçlar,³⁴⁶ 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ise bakırcılar, doğramacılar, nal fabrikası ve selhhaneler gözükmetedir.³⁴⁷ Bu bilgilerden hareketle bölgede 17. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar mevcut bulunan selhhanelerin mahalledeki diğer mesleklerin oluşumuna neden olduğu söylenebilir. Mesela serraçlık mesleğinin hammadde ihtiyacını karşılayabilmesi için selhhanelerin mevcudiyeti zaruridir. Selhhaneler ve serraçları bu şekilde birbirleriyle ilişkilendirirken mahalledeki nal fabrikasının da selhhanelerle serraçlar arasındaki nakliye işinin yapılması esnasındaki ihtiyaçtan oluştuğu söylenebilir. Yük Arabacıları Esnaf Birliği'nin de bu mahallede olması buna bir delildir. 17. yüzyıldaki pastırmacılar ise tamamiyle selhhanelerden beslenen bir uğraştır. Selhhanelerin bu mahallede konumlanmasının sebebi ise geçmişte ve günümüzde ayakkabı imalatçılarının çok önemli bir merkezi olan Gedikpaşa'nın ortaya çıkardığı

³⁴² a. g. e. , s. 86

³⁴³ Hurde-furuş: Ufak tefek şeyler satan, çerçi. bkz. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Doğu Matbaası, Ankara 1970, s. 457

³⁴⁴ Kutucu: Uzun saplı fırın kürekleri, yemek tablaları; helvacı, yufkacı, lokmacı tablaları; tokaçlar, küp kapakları, irili ufaklı kutular yapan esnafa verilen addır. Bugün Tahtakale'de bu eşyadan bazılarını yapan birkaç dükkân kalmıştır. Sakaoğlu ve Akbayer, a. g. e. , s. 287

³⁴⁵ Nakkaş: Yağlı boya ile duvar nakışları yapan süsleme sanatkârlara verilen addır. Hassaten kitaplara minekari resim yapanlara da bu ad verilmiştir. İpek ibrişim ve yünle el işi işleyen sanatkârlar ve yağlı veya sulu boya işleri yapan ebniye (binalar) boyacılarına da nakkaş denir. İstanbul'da bazı sanatlar gibi ebniye boyacılığını yalnız Müslümanlar yaparlarken 1827 yılında din farkı gözetilmeksizin herkesin yapmasına izin verilmiştir. bkz. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih ve Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1993, c. II, s. 649

³⁴⁶ Serraç: Eyer ve sair at takımı, meşin ve sahtiyan üzerine sırma ve ipek işleyerek çeşitli madde yapan esnafır. bkz. Ahmet Kal'a ve Ahmet Tabakoğlu v. d, **İstanbul Esnaf Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi c. I**, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1998, s. 133

³⁴⁷ bkz. Tablo1, Tablo 2, Tablo 3

hammadde ihtiyacının bir kısmının buraya komşu olan Molla Fenari Mahallesi üzerinden karşılama ihtiyacından kaynaklanır.

Bu mahallede 18. yüzyılda kaşıkcılar, kutucular ve hurde-furuş gibi mesleklerin görülmesinin sebebi de Molla Fenari Mahallesi'nin Dâyehatun ve özellikle Mercan Mahallesi'ne yakınlığı ile açıklanabilir. Çünkü Dâyehatun Mahallesi'nin çeşitli eşya imalatçılığı temelinde oluşan karakteri Molla Fenari Mahallesi'ndeki kaşıkcıların varlığını anlamlı kılmakta olup bu örnek birbirine komşu olan bu iki mahalle arasındaki ticari faaliyetler noktasında bir coğrafi geçişkenliğe işaret etmektedir. 17. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar bu mahallede geleneksel özgün bir ticari yapının oluşmamış olmasını mahallenin ticari faaliyetler açısından daha yoğunluklu olan komşu mahallelerden etkilenmesiyle açıklayabiliriz. Molla Fenari Mahallesi'nde, 20. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde çoğunlukla Çuhacı Han,³⁴⁸ Vezir Han,³⁴⁹ Nuru Osmaniye ve Çemberlitaş'ta bulunan 6 adet dikici ve yemenici esnafı, 4 kuyumcu, 9 matbaa, 3 gazete-mecmua, 3 tezhipçi, 1 el işleri ressamı, kılıç imalatçısı ve 5 doktor muayenehanesi dikkat çekmektedir.³⁵⁰ Molla Fenari Mahallesi'ndeki ticari yapının çözümü adına verilen bu bilgiler öncelikli ticari ağırlığın matbaa, gazete ve mecmua gibi basın-yayın sektörü çerçevesinde oluştuğunu bunun dışında yemenici ve kuyumcu esnafının da diğer esnaflara göre çoğunlukta olduğunu fakat bu yemenici ve kuyumcu esnafının Beyazıt gibi mahallelere yakın olmak sebebiyle burada konumlandığını söylemek de mümkündür. Çünkü sayıca çok fazla bir yekun oluşturmaması ve mahallenin Kapalıçarşı'ya olan yakınlığı bu tahmini doğrulamaktadır. Tezhipçi, ressam ve

³⁴⁸ Çuhacı Han; Mahmutpaşa Yokuşu'nun başında, Kılıççılar Sokağı ve Çuhacı Han Sokağı arasında bulunan adayı kaplayan bir 18. yüzyıl yapısıdır. Nuru Osmaniye Camii ve Kapalıçarşı'nın birleştiği yerin karşısında yer alır. Kitabesi yoktur. Mimarı bilinmeyen yapı, 1718–1730 arasında Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1755'te büyük Hocapaşa yangınında yanmış, bugünkü yapı eskisinin tamir edilmesi suretiyle inşa edilmiştir. Çuhacı Han'ın adı, saf yün ipliğinden ince ve sık olarak dokunduktan ve dövülerek havlı bir ölçüde kısaltıldıktan, boyandıktan sonra kullanılacak duruma getirilen genel olarak bir erkek giysisi kumaşı olarak bilinen “Çuha”dan gelir. İstanbul'da asker ve sivil giysisi yapımında kullanılan Çuha, ya başka şehirlerden getirilmiş ya da belli yerlerde kullanılan atölyelerde üretilmiştir. İstanbul'da iç ve dış piyasadan temin edilen Çuha, Bodrum Hanına ve Çuhacı Hanı'na getirilir ve buradan da belli bir kurala göre esnaf arasında paylaştırılırdı. bkz. Kutun, a. g. m. , s. 535

³⁴⁹ Vezir Hanı, Eminönü ilçesinde, Çemberlitaş'ta Vezir Hanı Caddesindedir. Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa tarafından yaptırılarak Köprülü külliyesine dahil edilmiştir. Kapı üzerinde talik hatla yazılı beş satırlık tamir kitabesi 1894–95 tarihi ile beraber 1659–60 tarihini de verir. bkz. Ahmet Vefa Çobanoğlu, **Vezir Han Maddesi, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 7, s. 382

³⁵⁰ bkz. Şekil 9, Tablo 5

kılıç üreten esnafların burada görülmesi ise mahallenin sanatsal uğraşlar ve zanaatçılıkla ilgili bir yönünün de olduğunu gösterir. Fakat Molla Fenari Mahallesi ile ilgili çözümlenen verilerin sayısal açıdan güvenilir bir çıkarıma imkân vermeyecek azlıkta olması Molla Fenari Mahallesiyle ilgili sağlıklı bir yoruma ulaşmak için 2006 yılı ticari verilerini mahallenin geçmişine yönelik incelememizi zaruri kılmaktadır.

Molla Fenari Mahallesinde 2006 yılı itibariyle hakim sektörlerin kuyumculuk, mücevhercilik, gümüşçülük, hazır giyim-konfeksiyon olduğu görülmektedir. Molla Fenari Mahallesinde 749 adet kuyumculuk, mücevhercilik, gümüşçülük, 143 adet birim hazır giyim-konfeksiyon, 65 adet halı-kilim, 68 adet trikotaj ve 40 adet örme işi yapan işletmenin bulunduğunu ve mahallede toplam 1506 işyerinin olduğu görülmektedir.³⁵¹

Molla Fenari Mahallesinin 1925 yılı ticari manzarasının 2006 yılında imalatçı işletmeler lehinde değiştiğini söylemek mümkün olmakla birlikte Molla Fenari Mahallesinin geçmişten günümüze ticari yapılanma noktasında bir etki alanı olduğu gerçeği bu verilerle tekrar karşımıza çıkmaktadır. 2006 yılı verilerinde görülen kuyumcu, mücevherci, gümüşçü işyerlerinin ezici çoğunluğunun Kapalıçarşı etkisi ile ortaya çıktığı, diğer işyerlerinin de aynı şekilde mahallenin geçmişinde görülmeyen yakın dönem ticari yayılma ile alakalı olduğu söylenebilir. Molla Fenari Mahallesinde 1925 yılındaki basın-yayın sektörünün ağırlığını ve bu ticari ağırlığın yakın zamanlara kadar sürmüş olmasından hareketle geçmişten günümüze mahallenin geleneksel ticari yapısı olarak bu sektörün başat bir konumda olduğunu ve mahallenin bu özelliğinin geleneksel ticari yapının tayininde öncelenmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Mahallede oluşturulacak geleneksel ticaretin ihyası bu bilgilerden hareketle sektörel bağlamda basın-yayın temelli olmalıdır. Yakın zamana kadar bu mahallede gördüğümüz gazete ve mecmua gibi yayıncılık işletmelerinin tekrar burada konumlanması önerilebilir. Bu konumlanma daha kabul edilebilir şartlarla olmak durumundadır. Yayıncılar Birliği'nin yaptığı veya yapmayı düşündüğü birçok organizasyon bu mahalleye has kılınmalı, ayrıca mahalle uluslararası basın merkezi olarak algılanmalıdır. Yayıncılık temelli fuarlar, konferanslar bu mahallede belirlenecek tarihi bir mekânda yapılarak tarihi doku ile

³⁵¹ İstanbul Ticaret Odası, “İTO’ya Kayıtlı Firma Kütük Bilgileri Listesi”, İTO, İstanbul, CD-ROM (2006)

bütünleşmiş bir geleneğin ihyası gerçekleştirilebilir. Gazetecilik ve her türlü yayıncılık Tarihi Yarımada içinde özellikle burada belirginleşmelidir. Şu an İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesinde oluşturulmaya başlanan tarihsel süreç içinde Türk basını ve iletişim'in teknolojik serüveni başlıklı müze çalışması Molla Fenari Mahallesinde tahsis edilecek bir han içine taşınmalıdır. Böyle bir mekân tahsisi müze için gerçek anlamda zaruri olup önemli bir ihtiyacı karşılayacağı bir gerçektir. Bunun dışında ikincil öneme sahip ticari alan mücevhercilik sektörüdür. Günümüzde Molla Fenari Mahallesinde gördüğümüz turistik amaca yönelik büyük ölçekli mücevher ile pırlanta ve elmas gibi kıymetli taş mağazaları mahallenin her ne kadar Beyazıt gibi mahallelerden etkilenme sonucu oluşan bir özelliği de olsa bu sektörün Molla Fenari Mahallesi'nin de gelenekselmiş bir ticari özelliği olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak Molla Fenari Mahallesinde birincil öneme sahip özgün ticari yapının basın-yayın sektörü temelli, ikincil sırada ise kuyumculuk ve mücevherciliğin geldiğini söylemek mümkündür. Ayrıca mahalledeki kuyumcu ve mücevherci esnafının Beyazıt gibi mahallelerdeki benzer işletmelerden bir farklılığı görülmekte olup bu farklılık mahallede bu sektörle ilgili geleneksel ticari oluşumun tesisi için değerlendirilebilir. Molla Fenari Mahallesinde diğer çevre mahallelerde olduğu gibi klasik kuyumcu ve mücevherci esnafı görülmemekte olup bunun yerine daha büyük çaplı mücevher mağazaları dikkat çekmektedir. Bu işletmeler yapıları itibarıyla ürün satışının yanı sıra geniş ölçüde bir sergileme işlevini de görmektedir. Bu işlev buradaki müesseselere yer tahsisi karşılığında ticari faaliyetleriyle beraber bir nevi kuyumculuk ve mücevhercilik alanında lokal müzecilik yapmaları da sağlanabilir. Ticari amaçla sergiledikleri ürünlerinin yanı sıra otantik, geçmişe yönelik Osmanlı ve Doğu'ya has ürünler sergilenebilir. Yani ticari işletme çerçevesinde içkin bir sosyal müessese olarak lokal müze oluşumu özel sektör eliyle karşılıklı çıkarlar çerçevesinde olanaklı hale getirilebilir.

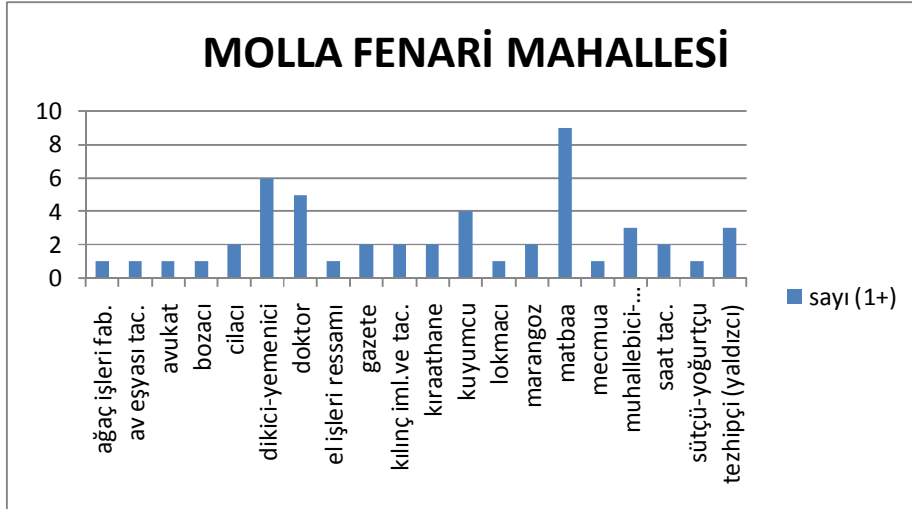
Tablo 5.

Molla Fenari Mahallesiindeki Hanlarda 1925 Yılıının Ekonomik Yapısı

İŞLETME TÜRÜ	Vezir han	Çuhacı han
Ağaç işleri fab.	1	
Av eşyası tac.		1
Cilacı		2
Kuyumcu		2
Matbaa	2	
Saat tac.		1
Tezhipçi (yaldızcı)		2

Kaynak: Türk Ticaret Salnamesi=Annuaire Commercial Turc “Edition 1924-1925 , Haz. İktisadi Tedkikat Neşriyat ve Muamelat Türk Anonim Şirketi 1340–1341 (1924-1925), s.1-291

*Bu tablo belirtilen kaynaktan istifade edilmek suretiyle hazırlanmıştır.

Şekil 9. Molla Fenari Mahallesi’ndeki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı)

* Bu grafik 1925 yılına ait Türk Ticaret Salnamesindeki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

3. 3. Hocapaşa Mahallesi Ekonomik Yapılanma

Hocapaşa Mahallesi, Ankara Caddesi ile Gülhane parkı arasında uzanan mahalledir. Adını, buradaki camiden almıştır. Demirkapı adı ile de tanınır. Eski adı Mahalle-i Mescid-i Hace ve Uveys b. Kayser olan Hocapaşa Mahallesi adını İbn Kemal Caddesi ile Hocapaşa Sokağının kesiştiği köşedeki Hoca Üveys (ya da Hocapaşa) camiinden alır. Cami, İstanbul vilayet binasının bulunduğu duvarla çevrili alanın kuzeybatısına düşmektedir. Mescidin banisi Üveys Paşadır. Fakat bu Üveys Paşanın hangi paşa olduğu hususunda ihtilaf vardır. Hoca Paşa namıyla anılan Hoca Üveysin babası 1546 tarihli tahrir defterinde Kayser olarak kayıtlıdır. Diğer kaynaklarda kuzatdan Nazır Mehmed Efendi olarak yazılmaktadır. 1640 tarihli Es'ar Defteri'nde mahallenin ismi Hocapaşa Mahallesi olarak geçmektedir. Camii ve mahalle ismi Hocapaşa olarak halen devam etmektedir.³⁵²

Dâye hatun Mahallesi, Elvan Mahallesi, Hocapaşa Mahallesi, Karaki Hüseyin Çelebi Mahallesi, Sahaf Süleyman Ağa Mahallesi'nin birleşiminden oluşan Hocapaşa Mahallesi'nde 18. yüzyıla dair şeker şerbetçi gibi içecek satıcıların çok olduğunu ve günümüzde de aynı bölgede seyyar içecek satıcılarının çok olması ile karşılaştırıldığında bu durum Hocapaşa, Rüstempaşa ve Hobyar gibi kıyı mahallelerinin insan trafiği açısından her daim yoğunluğunu göstermektedir.³⁵³ Bu yoğunluğun 18. yüzyıldan günümüze bölgenin Tarihi Yarımada içinde insan trafiği açısından canlı bölge olduğunu ispatlamaktadır. Bundan dolayı Hocapaşa Mahallesinin ticari özgünlüğünün öncelikle liman ve nüfus yoğunluğu gibi iki unsur üzerinde şekillendiğini ve geleneksel ticari yapıyı bu unsurların tayin ettiği bir vakıdır. Ayrıca İhsaiyyat Mecmuasının 1914 yılına ait nüshasında Hocapaşa Mahallesi'nde 18 adet matbaanın olduğunu ve bu miktarda matbaanın diğer mahallelerde olmadığını söyleyebiliriz.³⁵⁴ Hocapaşa Mahallesinin 1925 yılı ekonomik yapısını, Türk Ticaret Salnamesi üzerinden incelemek istediğimizde; 7 adet han³⁵⁵ ismini görmekte ve mahallenin Ebusuud Caddesi, Muradiye Caddesi, Ankara Caddesi ve Sirkeci bölgesiyle bağıntılı ticari verilerini bir araya

³⁵² Yılmaz, a. g. e. , c. 1, s. 275

³⁵³ bkz. Tablo 2

³⁵⁴ bkz. Tablo 3

³⁵⁵ bkz. Tablo 6

getirdiğimizde Hocapaşa Mahallesinin yukarıda isimleri verilen caddeleri de dâhil olmak üzere birbirine benzeyen ortak bir ticari kimliği olduğuna şahit olmaktayız. Salnamede; Muradiye Caddesinde 18 otel, Sirkeci'de 15 ambar, Ebusuud Caddesinde 6 matbaa ve Ankara Caddesinde 3 matbaa dikkati çekmektedir.³⁵⁶ Diğer işletmelerin az sayıda ve birbirinden farklı olması neticesinde Hocapaşa Mahallesinde 20. yüzyılın ilk çeyreği sonunda otel, ambar ve matbaaların yoğun olduğunu söylemek mümkündür.

Ayhan Aktar, İstanbul'la ilgili bir makalesinde şunları söylemektedir:

İstanbul'a 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni tren istasyonları ve modern postahane binaları inşa edilmeye başlanmıştır. Gelişen dış ticaret sonucunda önceki yüzyıllarda şehre deve kervanlarının getirdiğinden çok daha fazla miktarlarda mal gelmeye başlaması ile birlikte, bu malların boşaltılması ve depolanması için yeni rıhtımlar ve antrepolar inşa edilmiş ve nihayet yeni mallarla birlikte İstanbul'a gelen çok sayıda tüccarın kalacağı oteller açılmıştır. Artık geleneksel Osmanlı hanlarının eski işlevleri çözülmüş ve buradan üç tip yeni bina ortaya çıkmıştır; malların indirildiği liman/istasyon, malların muhafaza edildiği antrepolar ve tüccarların gecelediği oteller.³⁵⁷

Ayhan Aktar'ın bu ifadeleri genelde İstanbul için söylenmiş olsa da Hocapaşa Mahallesini tanımlayabilmek için bu kadar iyi bir tanımlama yapılamazdı diyebiliriz. Ayhan Aktar, Hocapaşa Mahallesini düşünmeden sadece İstanbul'un 19. yüzyıl içinde yaşadığı dönüşümü anlatırken aslında tam anlamıyla Hocapaşa Mahallesinin 1925 yılı Türk Ticaret Salnamesinde net bir şekilde gördüğümüz yapısını ortaya koymaktadır. Mahalledeki ağırlıklı işletme dağılımında da gördüğümüz üzere mahallede en fazla bulunan işletme türünün ambar(antrepo) ve oteller olması ve bunun yanı sıra mahalle sınırlar içindeki Sirkeci tren garı ve rıhtım alanının varlığı Ayhan Aktar'ın 19. yüzyılın hızla dönüşen ve değişen İstanbul'u için sarf ettiği bu ifadeler şunu göstermektedir. Hocapaşa Mahallesi 19. yüzyıl içinde ortaya çıkmaya başlayan yeni İstanbul için Hocapaşa Mahallesinin mikro model hüviyetinde olduğu ve yeni şehrin kendini bu mahallede daha belirgin hale getirmeye başladığı görülmektedir.

³⁵⁶ bkz. Şekil 10

³⁵⁷ Ayhan Aktar, *İstanbul'da Meslekler ve İktisâdiyat 1868-1938*, Toplum ve Bilim, sayı. 76, Bahar 1998, s. 116-117

Yani 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmaya başlayan İstanbul'u tanımlayabilmek için Hocapaşa Mahallesi anlatmanın yeterli olabileceği söylenebilir.

Bir kaynakta Hocapaşa Mahallesi için verilen ticarethane isimlerinden hareketle 1964 yılında Ebusuud Caddesinde 15 otel, 4 han, 14 nakliyat ambarı, 6 matbaa ve 4 adet şehirlerarası otobüs acentesi görülmektedir. Dervişler Sokağında 5 otel ve Darüssaade Sokağında da 6 otel, 3 han görülmektedir. 1964 yılındaki ticari dağılım Hocapaşa Mahallesi'nin 20. yüzyılın üçüncü çeyreği içinde de ekonomik karakterinin hiç değişmediğini ispat etmektedir.³⁵⁸

Hocapaşa Mahallesi'nin otelleri 1950'lere kadar Anadolu'nun varlıklı tüccarları ile zengin ziyaretçilere hizmet verdiği gibi çoğunlukla avam'a hitap eden işletmeler olarak bilinirler. Çünkü Sirkeci Garı'nın yapılmasıyla bu mahalle farklı bir işlev ve canlılık kazanmış olup 20. yüzyılın ilk yarısı boyunca Sirkeci başta olmak üzere Hocapaşa Mahallesi'nin geneli ucuz otellerin, sırtına yükünü vurup gelen gurbetçilerin, nakliyat şirketlerinin merkezi olmuştur. Özellikle istasyonun arkasında kalan sokaklardaki oteller gurbetçilerin mekânı sayılırdı. Garın çevresindeki yerleşmenin diğer unsurları da bu işleve uygun gelişmiş; mahalle, nakliyat ambarlarının ve şirketlerinin merkezi olmuş; Burada küçük lokanta, büfe, kıraathane ve işyerleri açılmıştı.³⁵⁹ 1960'lardan sonra karayolu taşımacılığının demiryolu taşımacılığının önüne geçmesiyle konaklama tesislerinin şehrin çeşitli bölgelerine dağılması; eskiden Sirkeci'de kümelenmiş ucuz otellerin Laleli, Aksaray gibi semtlere kayması ve bölgede ticaret ve iş merkezi niteliğinin ağır basmasıyla Hocapaşa Mahallesi'nde bir doku değişmesi gözlemlenmektedir. Buradaki eski nakliyat ambarları, Anadolu otobüslerinin yazıhane ve terminalleri farklı bölgelere taşınmıştır. Hocapaşa Mahallesi'nin ekonomik dağılımına, 20. yüzyıl verileri ile mukayeseli bir akıl yürütme uygulayarak baktığımızda 2006 yılı itibarıyla 154 adet otomotiv yedek parçası satan işletmelerin ağırlıkta olduğunu³⁶⁰ ve bu sektörün genel yapı içinde çoğunluğu teşkil etmesini, 1960'lardan sonra

³⁵⁸ Yılmaz, a. g. e. , c. 1, s. 279–280

³⁵⁹ Yılmaz, a. g. e. , c. 1, s. 282

³⁶⁰ İstanbul Ticaret Odası, “İTO'ya Kayıtlı Firma Kütük Bilgileri Listesi”, İTO, İstanbul, CD-ROM (2006)

demiryolu taşımacılığına karşın karayolu taşımacılığın öncelenmeye başlanması ile ortaya çıktığını ve Hocapaşa Mahallesinde bu eğilim doğrultusunda bir ticari doku değişimi olduğunu ifade edebiliriz. Ayrıca 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ve daha sonraki zaman dilimlerinde de gördüğümüz Hocapaşa Mahallesinin taşımacılık ve nakliye sektörünün merkezi bir noktası olması ve günümüzde de 67 adet nakliyat işletmesinin³⁶¹ mahallede konumlanmasının otomotiv yedek parçasına olan talebi artırdığı söylenebilir. Ayrıca mahallenin üçüncü ticari ağırlık noktasını teşkil eden fotoğraf malzemeleri ve fotoğrafhaneler gibi işletmelerin, son yıllarda canlanan turizm sektörünün ortaya çıkardığı bir ihtiyaçtan kaynaklandığı ve adı geçen bu işletme yapısını geleneksel bir özelliği olmamasına rağmen mahallenin mevcut yapısı içinde en uygun görülebilecek sektör olan turizm merkezli olması ve bir ihtiyacı karşılaması dolayısıyla mahalle için uygun işletme yapısı olarak tanımlayabiliriz. Mahallede, matbaa (kitap, karton v.s.) işletmelerin 46 adet³⁶² gibi önemli bir sayıda olması da tamamen Alemdar Mahallesine yakınlık ile açıklanabilir. Ayrıca Hanlar Bölgesinin tüm mahallelerinde 1925 yılından itibaren görmeye başladığımız sigorta acentelerinin günümüzde birbirine komşu olan Hocapaşa ve Hobyar Mahallelerinde toplandığını görmekte olup bölge geneline göre 34 adet Hobyar Mahallesi ve 24 adet ile Hocapaşa Mahallesinin sigorta acentesi işletmeleri noktasında bir ağırlığı söz konusudur.³⁶³

³⁶¹ İstanbul Ticaret Odası, “İTO’ya Kayıtlı Firma Kütük Bilgileri Listesi”, İTO, İstanbul, CD-ROM (2006)

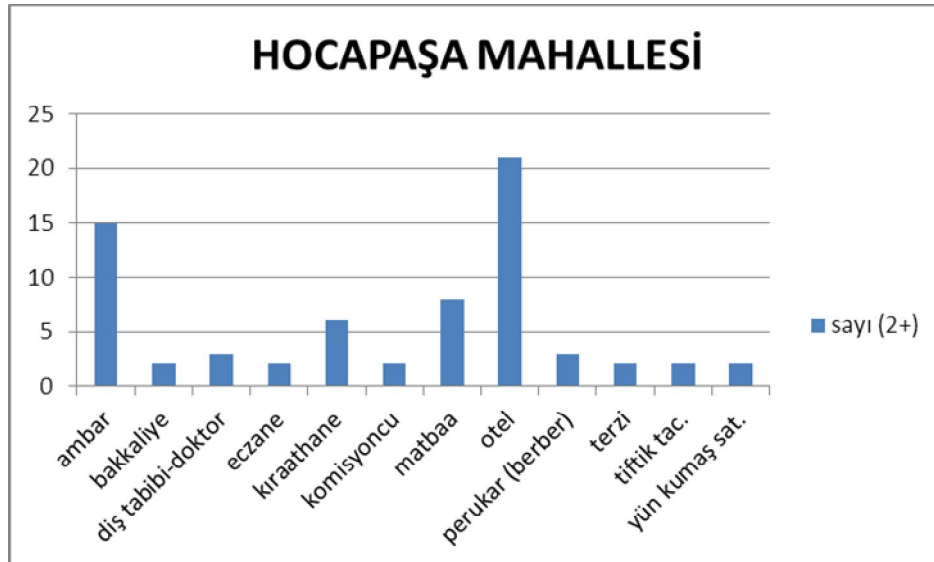
³⁶² İstanbul Ticaret Odası, “İTO’ya Kayıtlı Firma Kütük Bilgileri Listesi”, İTO, İstanbul, CD-ROM (2006)

³⁶³ İstanbul Ticaret Odası, “İTO’ya Kayıtlı Firma Kütük Bilgileri Listesi”, İTO, İstanbul, CD-ROM (2006)

Tablo 6.
Hocapaşa Mahallesiindeki Hanlarda 1925 Yılıının Ekonomik Yapısı

İŞLETME TÜRÜ	Hocapaşa han	Maden han	Reşit efendi han	Midhat paşa han	Orhan bey han	Esad efendi han	Büyük ismail paşa han
Av derisi sat.	1						
Boya sat		1					
Kağıt ith. tac.			1				
Komisyoncu				2			
Kömür ith. tac.					1		
Kumaş boyası sat.		1					
Matbaa			3				
Reklam acentesi						1	
Tiftik tac.				1			
Tütün tac.							1

Kaynak: Türk Ticaret Salnamesi=Annuaire Commercial Turc“Edition1924–1925,Haz. İktisâdi Tedkikat Neşriyat ve Muamelat Türk Anonim Şirketi 1340–1341(1924–1925),s.1-291
*Bu tablo belirtilen kaynaktan istifade edilmek suretiyle hazırlanmıştır.

Şekil 10. Hocapaşa Mahallesiindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı)

* Bu grafik 1925 yılına ait Türk Ticaret Salnamesindeki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

3. 4. Mercan Mahallesi Ekonomik Yapılanma

Beyazıt yakınında Mercan Ağa Camii çevresine ve Mercan çarşısına Mercan denir. Bir rivayete göre mahalle adını buradaki mercan işli terlikler satan dükkânlardan almaktadır. Bir başka rivayete göre de geçmişi II. Mehmed dönemine kadar uzanan Mercan Mahallesi adını Mercan Ağa'dan almaktadır. Kızlar Ağası Mercan Ağa 1717'de Darüssaade Ağası olmuş, bundan dolayı yaptırdığı cami'de Darüssaade Ağası Cami veya Mercan Ağa Cami olarak adlandırılmaktadır. Kaynaklarda İbrahim Paşa Camii nahiyesinde Mahalle-i Mescid-i Mercan Ağa ismi ile kaydedilmiştir. 1922 mahalleler cetvelinde Mercan maliye şubesi mahalleleri arasındadır. Mercan Mahallesi; Eminönü ilçesinde, kuzeyde Tahtakale, güneyde Kapalıçarşı, doğuda Mahmutpaşa, batıda Fuat Paşa Caddesi ve İstanbul Üniversitesi merkez binası ve bahçesi ile sınırlı eski bir semttir.³⁶⁴

Semtin kuruluşunun II. Mehmet dönemine kadar gittiği sanılmaktadır. Fakat mahalle'ye adını da vermiş olan Mercan Ağa'nın kimliği tartışmalıdır. Kimi kaynaklarda, Mercan'da bir cami, çeşme ve sıbyan mektebi yaptırmış olan Mercan Ağa'nın Fatih'in Darüssaade ağalarından olduğu yer almaktadır. Başka bir kaynakta ise Mercan'daki Mercan Ağa Camii'nin banisinin Mercan Ağa olduğunu ve aynı yerde gömülü bulunduğunu yazarsa da, kendisinin Darüssaade Ağası olmadığını, caminin Darüssaade Ağası camii diye anılmasının nedeninin, yangından sonra, muhtemelen 1702'de, Darüssaade Nazırı Nezir ağa tarafından yeniden yaptırılması olduğunu belirtir. Kapalıçarşı'nın çekirdeğini oluşturan eski bedesten'in bir Fatih dönemi yapısı olduğu, bu çevrede büyük çarşıların ve bir ticaret merkezinin oluşmasının Fatih dönemine gittiği düşünülecek olursa, aynı yörede ve bütünlükte yer alan Mercan'ın tarihinin de o kadar geriye gittiği varsayılabilir. Ayverdi, Mercan Ağa Camii Mahallesi'ni Fatih dönemi sonu mahalleleri arasında anarak İbrahim Paşa Camii nahiyesinde "Mahalle-i Mescid-i Mercan Ağa" adıyla kaydedildiğini ve vakfiye tarihinin 1473 olduğunu belirtir.³⁶⁵ Bezzaz-ı Cedid, İbrahim Paşa-yı Atık ve Samanviran-ı Sani

³⁶⁴ Edisyon, "Mercan Maddesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 5, s. 393

³⁶⁵ a.g.m. , s. 394

mahallelerinin birleşmesiyle oluşan Mercan Mahallesinde³⁶⁶ 18. ve 19. yüzyıllarda görülen meslekler,³⁶⁷ abacı, çıkırıkçı,³⁶⁸ dikici, hallaç,³⁶⁹ kunduracı, sabuncu, tacir ve tülbentçi-yemenici,³⁷⁰ imameci, örücü, tombakçıdır.³⁷¹ 20. yüzyılda ise bunlara; bıçakçı, matbaa ve ahşap tornacı gibi meslekler dahil olmuştur.³⁷²

Mercan Mahallesi'nde, tacirlerin Mercan Çarşısı'nda; tülbentçi-yemenicilerin Sırt Hamamı yakını ve Uzunçarşı'da; kunduracıların Valide Hanı civarında; Sabuncuların ise Uzunçarşı civarında olduğunu görmekteyiz.³⁷³ Türk Ticaret Salnamesinde Mercan Mahallesi dahilinde toplamda 167 esnaf ve Mahmudiye han, Kalıfidi Han, Yusufyan Han, Büyük Çorapçı Han, Küçük Çorapçı Han, Caferağa Han, Sümbüllü Han, Asya Han, Valide Han isimli 9 adet hanla ilgili veri gözükmemekte olup Mercan Mahallesi sınırları içinde özellikle Uzunçarşı Caddesi, Fincancılar Yokuşu başta olmak üzere Mercan Caddesi ve Çifte Saraylar Sokağı ile ilgili işletme adresleri gözükmemektedir.³⁷⁴

Salnamedeki verilerin toplam içindeki ağırlığına göre Mercan Mahallesinde özellikle 9 adet ağızlıkçı (kehribar), 22 adet serraç-eğerci, 7 adet kahve değirmeni imalatçısı, 7 adet kalpakçı, 10 adet manifaturacı, 4 adet kumaş taciri, 6 adet ud imalatçısı, 4 adet ahşap tornacı, 5 adet marpuççu-nargileci ve 7 adet ev eşyası satan esnaf göze çarpmaktadır.³⁷⁵ Salname merkezli oluşturulan 1925 yılı Mercan Mahallesi genel veri tablosunda gördüğümüz, mahallede çoğunlukta bulunan bu esnafların geleneksel meslekler üzerine bir ticari faaliyet içinde olduğunu görmekteyiz. Ağızlıkçı, serraç, ud imalatçısı, ahşap tornacı, marpuççu-nargileci ve yukarıda nakletmediğimiz ama genel tablo da birer adet gözüken hakkak ve

³⁶⁶ bkz. Tablo 14

³⁶⁷ bkz. Tablo 3

³⁶⁸ Çıkırıkçı; İplik bükme, iplik sarma vb. işlerde kullanılan, el veya ayakla çevrilen dolabı kullanan esnaktır. TDK, Güncel Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr>, 07. 08. 2011, 16. 22

³⁶⁹ Hallaç; Pamuk, yatak ve yorgan çırpın kimsedir. Devellioğlu, a. g. e, s. 381

³⁷⁰ Tülbent-Yemenici; Alaca boyalı, üzerine kalıpla renkli çiçek resimleri basılmış ince bez ve yazma çember adıdır. Pakalın, a. g. e, c. 3, s. 616

³⁷¹ A.Süheyl Ünver, **İstanbul Risaleleri**, İ. B. B. Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay, c. 1, İstanbul 1995, s. 157-158

³⁷² bkz. Tablo 7, Şekil 11

³⁷³ Ünver, a. g. e, s. 158

³⁷⁴ bkz. Tablo 7

³⁷⁵ bkz. Şekil 11, Tablo 7

nakkaş esnafını da dâhil ettiğimizde Mercan Mahallesinin 20. yüzyılın ilk çeyreğinde geleneksel ticari dokusunu bir şekilde koruduğunu ve adı geçen geleneksel esnaf kategorisine giren bu esnafların özellikle Mercan Mahallesi'ne özgü olduğunu söylemek mümkündür. Mahalledeki işletmeleri sektörel çatı altında toplamak istediğimizde manifaturacı, tülbentçi, fanila satıcısı, fes satıcısı, kalpakçı, iplik taciri ve kumaş taciri gibi esnaflardan müteşekkil toplam 41 adet ağırlıklı olarak tekstil ürünleri odaklı bir ticaret faaliyetinin olduğunu görmekte olup bu rakamın Mercan Mahallesi'ndeki diğer işletmeler ile karşılaştırıldığında mahalle geneline göre yaklaşık yüzde 25'lik bir paya tekabül etmekte olup Mercan Mahallesinin ağırlıklı ticari faaliyet odağını oluşturmaktadır. Hanlar Bölgesi'ndeki diğer mahalle yapılarında da görüldüğü üzere hazır giyim-konfeksiyon, tekstil gibi faaliyet alanlarının Hanlar Bölgesi'nin baskın ticari karakteri olduğunu 1925 yılı itibarıyla söylemek mümkün olmakla birlikte Mercan Mahallesinin diğer Hanlar Bölgesi mahallelerine göre en önemli farkı tekstil ürünleri ticaretinin baskın olmasına rağmen bu faaliyet biçiminin oransal olarak diğer mahallelerden daha düşük olmasıdır. Bunun nedeni olarak söylenebilecek en sağlam argüman ise Mercan Mahallesi'ndeki geleneksel esnaf dokusunun bir şekilde devam ediyor olmasıdır.

Mercan semtindeki cadde, sokak ve mescit adları bölgenin ticari niteliğini, bir çarşı bölgesi olduğunu ortaya koymaktadır. Örücüler Camii (Mercan Ağa Camii), Terlikçiler Mescidi, Çakmakçılar Yokuşu, Uzun Çarşı Caddesi veya Mercan Yokuşu olarak da bilinen yağlıkçılar ve örücüler caddeleri, ağızlıkçı, hamamcı, nargileci sokakları, Şamdancı Sokağı, çarıkçılar, sandalyeciler, Fincancılar Sokağı bu mahalledeki esnafları göstermektedir.³⁷⁶

Mercan Mahallesi, Fatih döneminden başlayıp 1960–70'lere gelene kadar İstanbul'da pabuç ve terlikçiliğin merkezi sayılırdı. Mercan terlikleri adeta tescilli bir markaydı. 1980'den sonra Kapalıçarşı çevresinin ticari yapısındaki değişim Mercan'ı da etkilemiştir. Burası yine bir çarşı ve yoğun bir ticari bir semt olarak kalmakla birlikte dükkân ve işyerlerinin yapısı değişmiş ve çeşitlenmiştir. Halen bu bölge toptan ve perakende ticaretin yapıldığı işyerleri dükkân ve hanlarla doludur.³⁷⁷

³⁷⁶ bkz. www.fatih.bel.tr/mercan-mahallesi . 25. 08. 2011

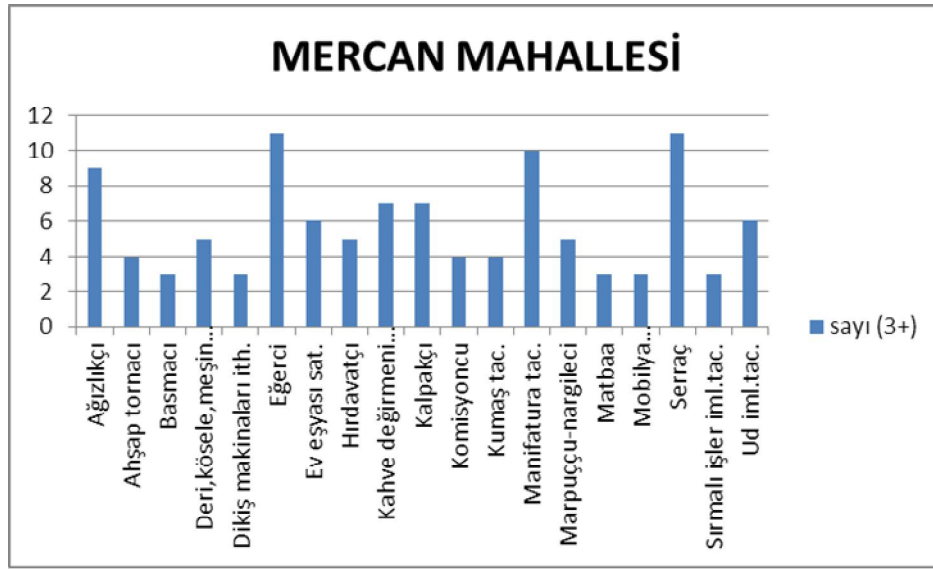
³⁷⁷ Edisyon, “**Mercan Maddesi**”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 5, s. 393

Bu mahallenin perakende ve toptan ticarete Tarihi Yarımada ölçeğinde çok önemli bir merkez olduğu fakat son 25 yıllık süreçte buradaki ticaretin bir keşmekeşlik içinde kimliksizleştiği görölmektedir. Mahalleye kimliğini geri kazandırma çalışması cadde, sokak ve mescit adları ile tescillenmiş ticari niteliği olan geleneksel mesleklerin geleneksel mekânlarında ihya edilmesiyle gerçekleşebilir. Mercan Mahallesiyle ilgili Türk Ticaret Salnamesine dayanarak şöyle bir saptamada bulunmak da mümkündür. Bu mahalle 1925 yılına gelindiğinde Hanlar bölgesinin diğer mahalle yapılarına nazaran daha fazla geleneksel zanaat ve ticaret öğelerini bünyesinde barındırmaktadır. Özellikle Uzunçarşı ve Fincancılar Yokuşu o dönemin geleneksel esnafının soluklanabildiği birer yaşam alanı izlenimi vermektedir. Mercan Mahallesi'nde geleneksel esnaf sınıflamasına uygun meslek alanları olarak gözüken ağızlıkçı (kehribar), ahşap tornacı, kahve değirmeni imalatçısı, kalpakçı, marpuççu-nargileci, ud imal eden esnafın hem Uzunçarşı hem de Fincancılar yokuşunda görüldüğünü ve bu esnaf çeşitlerinin hem Mercan Mahallesinin bir kısmının ise komşu Rüstempaşa Mahallesinin geleneksel karakteri olduğunu söylemek gerekir. Mercan Mahallesi ve Rüstempaşa Mahallesindeki sokak isimleri de bu saptamayı doğrulamaktadır.

Geleneksel esnafın geçmişten günümüze aidiyet alanı olarak cadde veya sokak yerine mahalle yapılarının kabul edilmesi daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Çünkü Mercan Mahallesi örneğinde gördüğümüz geleneksel olanın sokak isimlerindeki gibi bir tek merkezi ağırlık noktasının olmadığını mahalleye ve hatta bazen mahalle sınırlarını da aşan yayılım içinde olduğu görölmektedir. Bazı esnafın belirli cadde ve sokaklara ait olduğunu söylemek pek gerçekçi değildir. Ancak aidiyet unsuru olarak mahalle yapılarını örnek verebiliriz. Örneğin ağızlıkçı ve ahşap tornacı zanaatkârlarının Uzunçarşı Caddesinde yoğunlaştıklarını Fakat Mercan Mahallesinin diğer caddelerinde de görüldüğü aşıkârdır. Fakat bu esnaflar için Mercan Mahallesine özgüdür demek daha mümkündür. Çünkü bu mahalle dışında adi gecen esnaflarla ilgili pek fazla örneğe rastlanmamaktadır.

Mercan Mahallesinin bu doğrultuda oluşmuş geleneksel ticari kimliğinin zanaat temelli olduğunu tezgâh arkası geleneksel üretim ve bu ürünlerin satıldığı küçük işletme yapısı olarak zanaat atölyelerinin ağırlıkta olduğu görölmektedir. Buradan hareketle adı geçen

Osmanlı zanaat alanları için bir üretim, eğitim ve pazarlama alanı olarak özellikle mercan mahallesini ve buradaki tarihi yapıları değerlendirmek uygun olabilir. Bu vesileyle Mercan Mahallesinin geleneksel zanaat alanlarının canlandırılması noktasında Hanlar Bölgesi içinde bir üs olarak işlevlendirilmesi rasyonel gözükmemektedir.

Şekil 11. Mercan Mahallesindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı)

* Bu grafik 1925 yılına ait Türk Ticaret Salnamesindeki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 7

Mercan Mahallesindeki Hanlarda 1925 Yılıının Ekonomik Yapısı

İŞLETME TÜRÜ	Kalifi han	Mahmudiye han	Yusufyan han	Küçük çorapçı han	Caferağa han	Sümbüllü han	Caferiye han	Büyük çorapçı han	Asya han	Valide han
Astar ith.		1								
Bavulcu	1									
Çinkograf-hakkak	1									
Çuval bezi-kanaviçe tac.			1							
Dülbentçi		1								
Ecza tac.				1						
Fanila sat.				1	1					
Hırdavatçı			1							
İpek (ham) tac.			1							
Kitre zamgı tac.		1								
Komisyoncu		1	2			1				
Kumaş tac.			2							
Manifatura tac.		3	3				1	1		
Matbaa						3				
Mobilya (mefruşat) iml.									1	
Nakliyecisi		1								
Sandıkçı						1				
Sigorta acentesi										2
Şeker ith. top.										1
Tespihçi				1						
Tiftik tac.		1								
Tuhafiye		1		1						
Tütün tac.		1								
Ud iml. tac.		1								
Yün kumaş sat.	1									

Kaynak: Türk Ticaret Salnamesi= Annuaire Commercial Turc “Edition 1924–1925, Haz. İktisâdi Tedkikat Neşriyat Ve Muamelat Türk Anonim Şirketi 1340–1341 (1924–1925), s. 1–291

*Bu tablo belirtilen kaynaktan istifade edilmek suretiyle hazırlanmıştır.

3. 5. Rüstempaşa Mahallesi Ekonomik Yapılanma

Rüstempaşa Mahallesi, Eminönü ilçesinde; Hobyar, Sururi, Tahtakale, Demirtaş, Sarıdemir mahalleleri ve Haliç’le çevrili olan mahalledir. Mahalle adını Rüstempaşa’nın 1561 yılında Tahtakale’deki Hacı Halil Mescidi’nin yerine Mimar Sinan’a yaptırmış olduğu çinileriyle meşhur kendi adıyla anılan Rüstempaşa Camisinden almıştır.³⁷⁸

Rüstempaşa Mahallesinin tarihsel süreç içinde oluşan ekonomik yapısını anlama çabası noktasında bu mahallede, 17. yüzyılda bez baskıcılar, bıçakçılar, inşaat malzemecileri, mumcular, silah imalatçıları, kandilci, kürkçü;³⁷⁹ 18. yüzyıla gelindiğinde Ahkâm defterlerine bakıldığı vakit karşımıza akideci, abacı, balıkçı, attar (aktar), kahve dövücüsü, abacı, kebeci, nalbur, teknece, sabuncu gibi esnaflar çıkmakta olup ayrıca tütüncü, hasırcı, ipçi ve zahireci esnafını görmekteyiz.³⁸⁰ Mahallede mumcuların ve sabuncuların görülmesi muhtemelen Molla Fenari’deki selhhanenin (mezbahane) varlığı ile anlamlandırılabilir. Çünkü mum ve

³⁷⁸ İstanbul’da Mimar Sinan’ın deniz kıyısına yaptığı üç camiden birincisi Mihrimah Sultan’ın Üsküdar’daki külliyesinin camisi, ikincisi kocası Sadrazam Rüstem Paşa’nın Tahtakale’de, Uzunçarşı’nın sonunda yaptırdığı bu cami, üçüncüsü de yine Üsküdar’da Şemsi Paşa’nın küçük külliyesinin camisidir. Her üçü de İstanbul deniz kıyısı silüetinde özel yerleri olan yapılardır. Fakat özellikle Rüstem Paşa’nın çarşı kotunun bir kat üzerinde inşa edilmiş camii, Yeni Cami ile Birlikte, limanın İstanbul yakasının önemli işaret yapılarından biridir. Bu konumunun özelliği dışında Rüstem Paşa Camii Osmanlı döneminin en süslü camii olarak ün kazanmıştır. Rüstem Paşa’nın (ö. 1561) yaşamına bağlı tarihi olgular, caminin mimari özelliklerine bağlı olanlar kadar ünlüdür. Rüstem Paşa’nın, I. Süleyman’ın (Kanuni) en sevdiği kızı Mihrimah Sultan’ın (ö. 578) kocası, çağının en büyük servet toplayan vezirlerinden biri, II. Selim’e taht yolunun açılışında Hürrem Sultan’ın entrikalarına yardım eden devlet adamı ve iki kez sadrazam olarak Osmanlı tarihinin klasik döneminde önemli bir yeri vardır. Rüstem Paşa imparatorluğun birçok yerinde yaptırdığı bina ve külliyelerle büyük bir yapı patronu olarak da önemlidir. Süleymaniye’nin inşaatı da bir ölçüde onun sadaret de olduğu zaman yapılmıştır. İstanbul çarşı bölgesinin en eski caddesi olan, adı ve yeri Roma dönemine kadar uzanan Uzunçarşı Caddesinin kıyıya indiği yerde yapılan cami, II. Mehmed (Fatih) döneminde (1451–1481) aynı yol üzerinde yapılmış olan büyük Tahtakale Hamamı’nın karşısındadır. Ticaretin yoğun olduğu bu yerde, ibadet hacmi yol kotundaki dükkânlar ve alt yapı üzerinde, yüksek bir platform üzerine yerleştirilmiş ve olduğundan çok daha büyük etki yapan 15, 50 m’lik kubbesiyle, cami kıyı silüetine egemen bir konumda inşa edilmiştir. Hadika caminin burada önceden var olan Hacı Halil Mescidi’nin yerine yapıldığını yazar. Camiyi yapabilmek için çevresinde başka istimlakler yapıldığı da anlaşılmaktadır. Caminin yapılış tarihi belli değildir. Yapının kitabesi yoktur. Konyalı, vakfiyenin 1562 tarihine bakarak caminin 1561’de bitmiş olabileceğini söyler. Başka tarihçiler de bu yargıya katılmışlardır. Büyük bir olasılıkla cami Rüstem Paşa’nın ölümünden sonra karısı Mihrimah Sultan tarafından tamamlanmıştır. İlginç olan Rüstem Paşa’nın Şehzade Külliyesi’ndeki türbesinde ve Mihrimah Sultan’ın Edirnekapı’da aynı tarihlerde yapılan camide de kitabe bulunmamasıdır. Rüstem Paşa’nın çağının şairleriyle arasının tümüyle açık olduğu düşünülerek bunun çağın şairleri tarafından olumsuz bir jest sonucu olduğu akla geliyor. bkz. Doğan Kuban, **Rüstem Paşa Camii Maddesi, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 6, s. 371

³⁷⁹ bkz. Tablo 1

³⁸⁰ bkz. Tablo 2; Ünver, a. g. e. , s. 157–158

sabun imalatında hayvan yağının hammadde olarak kullanılması buna delildir. Akideci, sabuncu, kahveci ve lokumcuların da Rüstempaşa sınırları içindeki Mısır Çarşısı civarında, balıkçıların Balık Pazarı iskelesi çevresinde olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca Rüstempaşa Mahallesi çok yakın bir konumda olan Dâyehatun Mahallesi demir hırdavat işleriyle ilgilenen imalatçı karakteri bu alanda üretilen malın nalbur şeklindeki ticarethanelerde satışını gerektirmekte olup nalburların ve inşaat malzemecilerinin denize doğru ticaretin daha canlı olduğu Rüstempaşa Camii civarında toplanmış olduğu görülmektedir.³⁸¹ Bunun yanı sıra Zindankapısı çevresinde bulunan abacılar ile Rüstempaşa hanında bulunan kebecilerin genel itibariyle her mahallede bulunabilecek giyim eşyası imali ve satışı çerçevesinde ele alıp mahalledeki mevcudiyetleri bu şekilde tanımlanabilir.³⁸² Bu bilgilerden hareketle günümüzde Rüstempaşa Mahallesi sınırları içinde bulunan Kurukahveci Mehmet Efendi işletmesi ve Mısır Çarşısındaki aktariye dükkânlarının mahalledeki geçmişten gelen geleneksel ticari karakteri yansıtan önemli örnekler olduğunu söylemek mümkündür.

1914 yılına ait İhsaiyyat Mecmuasında ise zahireci, makarna imalathaneleri, lokumcu ve şekerçi esnafı görülmekle birlikte³⁸³ 17. yüzyıldan 1914'e kadar elde edilen bilgilerden hareketle Rüstempaşa Mahallesi genel itibariyle gıda ürünleri üzerine uzmanlaşmış bir esnaf yapısını ortaya çıkardığı söylenebilir.³⁸⁴ Çünkü Rüstempaşa Mahallesi Hobyar, Hocapaşa, Sarıdemir gibi denize bakan ve kıyılarında birçok iskelenin bulunduğu mahallelere benzer şekilde bir ekonomik yapıyı içerdiği denize yakın olan mahallelerden biri olarak iskeleler vasıtasıyla ithalat ekonomisinden beslenen alım-satım ağırlıklı ticaret örgüsüne sahip olduğu ve İstanbul gibi bir şehrin iâşe ihtiyacını karşılayan bir giriş noktası olarak tanımlamak mümkün gözükmemektedir.

Hanlar Bölgesi'nde kıyı mahalleleri iskelelerden beslenen ithalat ekonomisine dayanan bir ticaret örgüsüne sahip iken üretici karakterin daha çok deniz ve iskelelerden uzaklaştıkça yamaçlarda ortaya çıktığını görmekteyiz. İskeleler kanalı ile şehre gelen her

³⁸¹ bkz. Tablo 2

³⁸² bkz. Tablo 8

³⁸³ bkz. Tablo 3

³⁸⁴ bkz. Tablo1, Tablo 2, Tablo 3

türlü hammadde'nin ulaşım sorunu göz önüne alındığında kıyıda çok uzaklaşmadan Hanlar Bölgesinin yamaç mahallelerinde işleme tabi tutulduğu ve bu sebepten dolayı üretici karakterin kıyı Mahalleleri'nin dışındaki alanlarda oluştuğu söylenebilir. Bundan dolayı Rüstempaşa Mahallesi gibi kıyı mahallelerinin her zaman basit bir ticari yapı içinde olduğu aşikârdır.

Türk Ticaret Salnamesinin Rüstempaşa Mahallesiyle alakalı verileri mercek altına alındığında bu mahallenin ekonomik yapısı üzerine yaptığımız saptamaların doğrulandığını görmekteyiz. Rüstempaşa Mahallesinde 1925 yılında toplam 836 adet işletme görülmekle beraber bu işletmelerin yaklaşık yarısının yumurta, yağ, un, tahin, şeker, soğan, portakal, pekmez, patates, makarna, limon, incir, fıstık, fındık, attariye, yoğurt, zeytin ve zeytinyağı gibi gıda ürünleri ticareti yapan işletmeler olduğu görülür.³⁸⁵

Deniz ticaretinden beslenen bu mahallede birçok hammaddenin depolandığını ve bir kısmının ise gıda ürünleri gibi direkt tüketim aktarımına müsait olması dolayısıyla satışa sunulduğu 1925 yılında mahallede bulunan işletmelerin genel yapısından hareketle söylenebilir. Günümüzdeki Rüstempaşa Mahallesinin ekonomik yapısına bakıldığında ise en fazla 85 adet tuhafiyeye, 67 adet hediyeelik eşya-bijuteri, 57 adet tuhafiyeye hırdavatı, 51 adet aktariye-kuruyemiş, 47 adet mensucat, 46 adet elektrikli aletler, 37 kuyumculuk ve 33 adet hazır giyim ve konfeksiyon türü işletmeler tespit edilmektedir.³⁸⁶ Güncel veriler üzerinden yapılacak geriye dönük gözlem de günümüzde Rüstempaşa Mahallesinde çoğunluğu teşkil eden bu esnaf türlerinin çoğunun 1925 yılında da bu mahallede bir ölçüde mevcut olduğu görülmektedir. Fakat 1925 yılındaki ekonomik yapının bir şekilde farklılaştığı da bir gerçektir. Sadece aktariye-kuruyemiş işi yapan esnafın eskiden olduğu gibi Mısır Çarşısında olması, mahallenin bugüne kadar korunabilmiş geleneksel ticari yapısının Mısır Çarşısı ile sınırlı olduğunu göstermektedir.³⁸⁷ Mısır Çarşısı örneği dışında mahallenin ekonomik görünümünün tamamen değişmesi kıyı boyunca uzanan gıda ürünleri üzerine uzmanlaşmış

³⁸⁵ bkz. Tablo 8, Sekil 12; Tarihte olduğu gibi, 1970-1980'lerde de Eminönü ve çevresinde bulunan gıda malları toptancıları Türkiye'deki gıda toptancılarının yüzde 15'i idi. bkz. Edisyon, **Kıtaların, Denizlerin, Yolların, Tacirlerin Buluştuğu Kent**, s. 243-244

³⁸⁶ İstanbul Ticaret Odası, **İTO'ya Kayıtlı Firma Kütük Bilgileri Listesi**, İTO, İstanbul, CD-ROM (2006)

³⁸⁷ bkz. Tablo 9, Şekil 13

iskelelerin ortadan kalkmış olmasına bağlanabilir. İskelelerin işlevini yitirmesi ile ortaya çıkan açığın yakın mahallelerdeki mevcut ticari yapının ikame edilmesi ile telafi edildiği, mahallede şu an çoğunluğu teşkil eden işletmelerin nitelikleri göz önüne alındığında anlamak mümkündür.

Tablo 8.

Rüstempaşa Mahallesiindeki Hanlarda 1925 Yılı'nın Ekonomik Yapısı

İŞLETME TÜRÜ	Mesadet han	Fındıklıyan han	Maksudiye han	Nafia han	Kohen han	Canbaz han	Sabuncu han	Yeni ticaret han	İkinci vakıf han	Tahmis han	Zindan han	Sadiye han	Altıparmak han	Halil han	Salih efendi han	Astar han	Dökmeci han	Tulumbalı han	Değirmenciyan han	Mecidiye han	Fenaki han	Barnatan han	Papazoğlu han	Boyacı han	Camlı han	Aslan han	Büyük ardiye han	Yumurtacı han	Çavuşbaşı han	Kavaklı han	Arnapulo han	Hayalidi han	Nevşehir han	Medina han	Volto han	Ateşoğlu han	Büyük abud efendi han	Hacı eyüp han	Sarioğlu han	Istradyadis han	Küçük abud efendi han			
Antrepo	3	2																																										
Avukat			1	1	2																																							
Ayakkabı ith. ve tac.		1																																										
Bağırsakçı	2																																											
Bakkaliye						2	2	1																																				
Baston-şemsiye iml.sat									1																																			
Boya	1																																											
Çay, şeker, pirinç tac.	2		10	1		2	2			1	1																																	
Çinko tac.						1																																						
Çorap, fanila sat.		1							1																																			
Deniz kazaları komiseri												1																																
Deri eşya ith.		1											1																															
Doktor			1																																									

[illegible]

[illegible]

Günümüzde Rüstempaşa Mahallesi dahilindeki önemli mevkiler Asmaaltı Caddesi, Alacahamam Caddesi,³⁸⁸ Yeni Camii Caddesi, Marpuççular Caddesi,³⁸⁹ Tahmis Caddesi,³⁹⁰ Çiçek Pazarı Sokak ve Saka Mehmet Sokak olarak sıralanmaktadır.

Türk Ticaret Salnamesine göre Rüstempaşa Mahallesi sınırları içinde 41 han ismine rastlanmakta olup adı geçen hanlar şunlardır.

Mesadet Han, Fındıklıyan Han, Maksudiye Han, Nafia Han, Kohen Han, Canbaz Han, Sabuncu Han, Yeni Ticaret Han, İkinci vakıf Han, Tahmis Han, Zindan Han, Sadiye Han, Altıparmak Han, Halil Han, Salih Efendi Han, Astar Han, Dökmeci Han, Tulumbalı Han, Değirmenciyan Han, Mecidiye Han, Fenaki Han, Barnatan Han, Papazoğlu Han, Boyacı Han, Camlı Han, Aslan Han, Büyük Ardiye Han, Yumurtacı Han, Çavuşbaşı Han, Kavaklı Han, Arnapulo Han, Hayalidi Han, Nevşehir Han, Medina Han, Volto Han, Ateşoğlu Han, Büyük Abud Efendi Han, Hacı Eyüp Han, Sarıoğlu Han, Istradyadis Han, Küçük Abud Efendi Han.³⁹¹

Rüstempaşa Mahallesi sınırları içinde yapılması gereken geleneksel ticaret ihyası kesinlikle gıda sektörü çerçevesinde olmalıdır. Bu sektör çerçevesinde, ithalat ve toptan-perakende satış şeklinde oluştuğuna şahit olduğumuz Rüstempaşa Mahallesinin geleneksel ticari yapısını Hanlar Bölgesi'nde yeniden canlandırmak için uygun bir forma kavuşturmak ve yapılacak önermelerde bir biçimsel değişiklik öngörülme zorundadır. Çünkü mahallenin geleneksel ticari yapısını aynen tatbik etmek ihya (canlandırma)

³⁸⁸ Alaca Hamam Caddesi, Eminönü Marpuççular'da bulunan hamamdan ismini alır. Aynı zamanda burası Alaca Hamam diye de anılır. bkz. Yılmaz , a. g. e. , c. 2, s. 153

³⁸⁹ Marpuç-marpuç, Farsça bir kelime olup helezoni telden yapıma ve ince meşinle kaplı, boru ki, nargileye takılır ve dumanı onun içinden geçerek ağza gelir. Bu borucukların imal edildiği ve satıldığı yer olan çarşıya Marpuççular Çarşısı ve caddeye de Marpuççular Caddesi denmektedir. Marpuççular, İstanbul'a özgü marpuçlar yaparlardı. Renk renk meşinlerden kesilen şeritler, özel bıçaklarla traşlanır, demir çubuk üzerine sarılır, bunun üzerine de sarı ince tellerle desen işlenir, kuruma işlemi tamamlanınca içteki demir çubuk çıkarılır ve nargile marpucu yapılmış olurdu. bkz. Yılmaz , a. g. e. , c. 2, s. 153

³⁹⁰ Eminönü ilçesinde, Mısır Çarşısının batısında, Eminönü Meydanı ile Marpuççular arasında bulunan sokak ve Rüstempaşa'ya uzanan mevkii. Özelliği, sebze, meyve, et, balık ve diğer gıdaların satıldığı daimi bir perakende pazarı olmasındandır. Bu nedenle, İstanbul'un en hareketli çarşılarından birisidir. Kurukahvecilerin burada bulunmasından dolayı kahve kavruan yer anlamına gelen "Tahmis" sözcüğüyle adlandırılmıştır, İstanbul'un en tanınmış kuru kahveci dükkânı olan kurukahveci Mehmet Efendi ve Mahdumları'nın merkezi buradadır. Tahmisler, Osmanlı döneminde kahvenin kavrulduğu, dövüldüğü ve satıldığı yerlere verilen ad. Tahmislerde kahve, ücret karşılığında hem kavrulur hem de elekten geçtikten sonra dövülerek sahiplerine verilir. Tahmisleri Arap kökenli kişiler çalıştırırdı. Eminönü'nde tahmislerin yoğun olarak bulundukları yer bugün de bu adla anılmaktadır. bkz. Yılmaz , a. g. e. , c. 1, s. 285

³⁹¹ bkz. Tablo 8

mantığına ters olup böyle bir uygulama pratikte pek mümkün görülmemektedir. Bundan dolayı burada yapılması gereken Osmanlı mutfağını ve damak zevkini canlandırmak adına otantik restaurant işletmelerinin tesisi uygun olabilir. Her bir geleneksel gıda ürününü tek başına lokal işletme yapısı şeklinde canlandırmanın gerçekçi olmadığı ve talep anlamında kendine yeterlilik özelliğini taşımadığı için tamamen Osmanlı mutfağının geleneksel yiyecek ve içeceklerinin halka açık bir şekilde geleneksel usullerle imal edildiği, servise sunulduğu genel işletme yapıları özel sektör ile yapılacak işbirliği çerçevesinde oluşturulmalıdır. Günümüzde de Rüstempaşa Mahallesinde gördüğümüz Hamdi Bey ve Zindankapı Restaurant gibi büyük işletmelerin varlığı mahallenin geleneksel ticari yapı bağlamında yeniden yapılandırılmasında öncü örnekler olarak görülebilir.

Rüstempaşa Mahallesini tasvir etmek istediğimizde özellikle bir caddenin neredeyse mahalleyi bütün özellikleri ile yansıttığı görülmektedir. Bu cadde Rüstempaşa Mahallesinin önemli tarihi caddelerinden birisi belki de en özgün caddesi olarak tanımlayabileceğimiz Asmaaltı Caddesidir.

Münir Süleyman Çapanoğlu, İstanbul ansiklopedisine verdiği notlarda Asmaaltı caddesiyle ilgili şunları yazıyor: “

Asmaaltı, yakın geçmişte İstanbul'un kileri idi. Bu gün hüviyetini kaybetmiş bulunmaktadır. Gerçi binalar, dükkânlar yine o bina ve dükkânlardır ama muhtevaları tamamıyla değişmiştir. Asmaaltı'nda, halk perakende, vükela, vüzerâ erbabı servet de İstanbul'un kenar semtleri esnafı da toptan erzak alışverişi yapardı. Pirinç, şeker, sadeyağı ve zeytinyağı çeşidi, zeytin tanesinin çeşidi, kuru fasulye, bakla ve nohut hemen daima Asmaaltı'ndan alınır. Gazeviler, çuvallar içinde arabalara, hamallara yüklenir, kâhyaların, vekilharçların nezaretinde konaklara, yahlara nakledilirdi. Asmaaltı'ndan alınan malların nefaseti ve terazilerin doğruluğu hakkında, İstanbul'un kökleşmiş bir itimadı vardı. Asmaaltı'nda müşterinin hakkı yenmezdi, Asmaaltı'nın en büyük hususiyeti de Müslüman tüccarlar yeri olmasıydı.³⁹²

³⁹² Reşat Ekrem Koçu, **Asmaaltı Caddesi, İstanbul Ansiklopedisi**, c. 2, s. 1122

Münir Süleyman'ın tasvir ettiği Asmaaltı Caddesi 1826 yılında yeniçeri ocağının lağvından sonra doğmuş ve ancak bir asırlık ömre sahip olabilmıştır. Ocağın son devrelerinde, yeniçerilerin İstanbul piyasasına hakim oldukları zamanlar, Asmaaltı hanlarının birer haşarat yatağı olduğu söylenir. Bekar uşaklar,³⁹³ hamallar azgınlıklarını şekavet derecesine çıkarıp öylesine ki, Asmaaltı Caddesinden kadın değil, bıyıkları terlemiş eli yüzü düzgünce delikanlıların bile geçemediği nakledilir. İstanbul'u zaman zaman ihtilal ateşine sürükleyen fitneler, umumiyetle Asmaaltında ve civarında başlardı. Hatta yeniçeri ocağının kaldırılmasına varan son ihtilalde, zorbalar en müthiş arkadaşlarını buralardan toplamışlardı; Cevdet Paşa bu münasebetle, tarihinin on ikinci cildinde: *"bağiler Tahtakale, Asmaaltı ve Unkapanı gibi mecmaihaşerat olan yerlere karakollukcular irsal ve bir takım eracif işaa ederek evgard ve ırgad makulelerini isyana teşvik ve davet ile cemiyetleri kasret buldukta..."* demektedir.³⁹⁴

Aslında bahsi geçen bu bölgelerde ve özellikle günümüzde Süleymaniye ve civarında mevcut olan sosyal keşmekeşlik durumunu tarihin tekerrürü şeklinde de tanımlayabiliriz. 18. yüzyılın ilk çeyreği ile ortadan kalkan yeniçeri takımının neden

³⁹³ 1826'daki Vak'a-i Hayriye olayı esnasında bekar odalarında da hayli temizlik yapıldı. Sayıları binlerle ifade edilen bekarlar, İzmit ve Gelibolu'ya götürüldü ve bunların İstanbul'a dönmeleri yasaklandı. Tarih-i Cevdet'te o dönemde bekar odalarının birer "Darü-n-Nedve-i Haşerat" (mikrop yuvası) olduğu anlatılmaktadır. Üsküdar Balaban iskelesine yakın bekar odalarında, taşradan gelen eşkıyanın barındığı, güpegündüz namuslu kadınların kaldırılıp buralara götürüldüğü şikayet konusu olunca, 24 haziran 1811'de çıkarılan bir hüküm üzerine Bostancıbaşı bu odaları yıktırmıştır. 1812'deki veba salgınının da buralardan yayıldığı anlaşıncı İstanbul'daki toplu bekar odalarının yıkılmasına irade çıkmıştı. En kapsamlı yıkım Bahçekapı'daki Melek girmez Mahallesi'nde oldu. Buradaki kayıkhanelerin üstündeki tüm bekar odaları, karşı tarafta ise Galata ve Kasımpaşa'daki kalafatçıların barındığı bekar odaları ve kâgir bekar hanları yıkıldı. Bu yıkımlar sırasında vebadan ölmüş birçok ceset çıktığı gibi odalara alınan çocuklu fahişeler için bulundurululan beşiklere de rastlanmıştı. bkz. Necdet Sakaoğlu, **Bekâr Odaları Maddesi, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 2, s. 124

19. yüzyıl İstanbul'unda yaşanan bekar odaları yıkımına benzer bir örnekte Amerika'da yaşanmıştır. Hüseyin Mehmet Ateşin bu tecrübeyi aynen şöyle aktarmaktadır. "Cennet değilse bile huzurlu bir yerleşim birimi olması hayal edilirken, sakinlerine cehennem hayatı yaşatmış meşhur misallerin arasında başında Amerika Mimarlar Birliği'nin altın madalyasını kazanan" Pruitt Igo" apartman blokları gelmektedir. Bu proje, proje ile hiç ilgisi olmayan ve kendileri ile hiçbir şekilde ilişare edilmeyen kullanıcılarının iskânına açılınca hakikatin çok farklı tecelli etmeye başladığı izlenmiştir. Sosyal münasebetlerin giderek artan bir hızla bozulup yerleşim birimindeki başıbozuk gençlerden kurulu çetelerin binalara verdiği zarar bir yana, yerleşim biriminde yaşayan yaşlı insanlara yaşattığı terör öylesi boyutlara ulaşır ki, mülkün sahibi, yerel yönetim için içinden polisiye tedbirlerle de çıkamaz. Neticede bütün sakinleri tahliye ederek binaları dinamitlemekten başka bir çare kalmaz ve aynen böyle yapılır... Sadece Amerika değil Avrupa'da benzer tecrübeler yaşamış ve çok katlı bir takım binalar yerle bir edilmiştir. Binaların eski sakinleri böylesi bir cehenneme dönüşen binalarının yıkımına bando refakatinde şarkılar ve alkışlarla refakat etmişlerdir. bkz. Hüseyin Mehmet Ateşin, **Şehir ve Sosyal Davranışlar**, İ. B. B yayımları, Habitat II, Kent Zirvesi İstanbul '96-Uluslararası Bilimsel Toplantılar c. 2, İstanbul 1997, içinde, s. 64

³⁹⁴ Yılmaz, a. g. e. , c. 2, s. 136

olduğu sosyal terör ortamını, şu an köyden kente yönelik göç ile ortaya çıkan kurtarılmış bölge olgusu ile değerlendirildiğinde Süleymaniye ve Rüstempaşa'ya kadar uzanan bu alanın geçmişten günümüze tekrarlanan makus talihi şeklinde de tanımlanabilir.

Türk Ticaret Salnamesi'nde, Asmaaltı Caddesi üzerinde bulunan Canbaz Han,³⁹⁵ Nafia Han, Papazoğlu Han, Volto Han, Değirmenciyan Han'ın³⁹⁶ ismi geçmekteyken Pervititch haritalarında, Laz Papazoğlu Han,³⁹⁷ Volto Han, Kambur Han,³⁹⁸ Trifonidis Han,³⁹⁹ Bostancı Han⁴⁰⁰ ve Kiraz Han'ın isimleri görülmektedir. Bu hanlarda bulunan esnaf türlerinden yola çıkarak, Rüstempaşa Mahallesi'nin gıda toptancılığı üzerine kurulu bir ticari yapısının bulunduğunu söyleyebiliriz. Buradan hareketle hanların da bu yapının bütün özelliklerini taşıdığını söylememiz mümkündür.⁴⁰¹

Türk Ticaret Salnamesi Asmaaltı Caddesinde ekseriyetle gıda toptancılarını göstermekte olup Asmaaltı caddesinin Rüstempaşa Mahallesi genel ticari karakteristiğini taşıyan tipik bir mahalleye özgü cadde yapısı olduğuna hükmedebiliriz. Asmaaltı Caddesinde toplam 69 esnaf içinde çay, şeker, pirinç ithalatı ile uğraşan 21 adet esnaf, 5 adet zeytinyağı taciri, 5 bakkaliye, 4 komisyoncu (kabzımal), hububat taciri, incir satıcısı, nişastacı, içki deposu, çuvalcı ve pekmezci esnafından oluşan yaklaşık 50 adet esnafı göz önüne aldığımızda Asmaaltı Caddesinin gıda işiyle uğraşan ticaret erbabının ağırlığını hisseden bir cadde olduğu söylenebilir. Buradan çıkarılacak sonuç Asmaaltı Caddesinin “mide kent” olarak adlandırılan İstanbul'un yemek borusu işlevini gören Rüstempaşa Mahallesi'nin bütün ticari özelliklerini taşıyan bir cadde olduğunu ifade edebiliriz. Asmaaltı Caddesi örneklemleri, Rüstempaşa Mahallesi'ndeki diğer cadde ve sokaklar içinde

³⁹⁵ Canbaz Han; 1948 yılında Asmaaltı Caddesi no. 21'de görülmektedir. bkz. Özbakan, a. g. e. , s. 25; fakat 1940 tarihli Pervititch paftasında ise bu adres bir depo olarak gözükmektedir.

³⁹⁶ Değirmenciyan Han; Değirmenci Han ismiyle 1948 yılında Asmaaltı Değirmen Sokak no. 17 adresinde, 1954 yılında da Asmaaltı Balık Pazarı Çıkmazı adresinde mevcuttur. bkz. Özbakan, a. g. e. , s. 30 ; Artel, a. g. e. , s. 31

³⁹⁷ Laz Papaz Oğlu Han ismiyle 1940 tarihli 75 no'lu pervititch paftasında görülen han, 1948 yılında İstanbul pasaj ve hanları kitabında Lazari Papaz Oğlu ismiyle Asmaaltı Caddesi no. 44 adresinde olduğu yazılmakta olup 1954 yılında İstanbul hanları adres kitabında ise Lazar Papaz Oğlu (Papaz Oğlu Han) adıyla görülmektedir. Özbakan, a. g. e. , s. 61 ; Artel, a. g. e. , s. 47

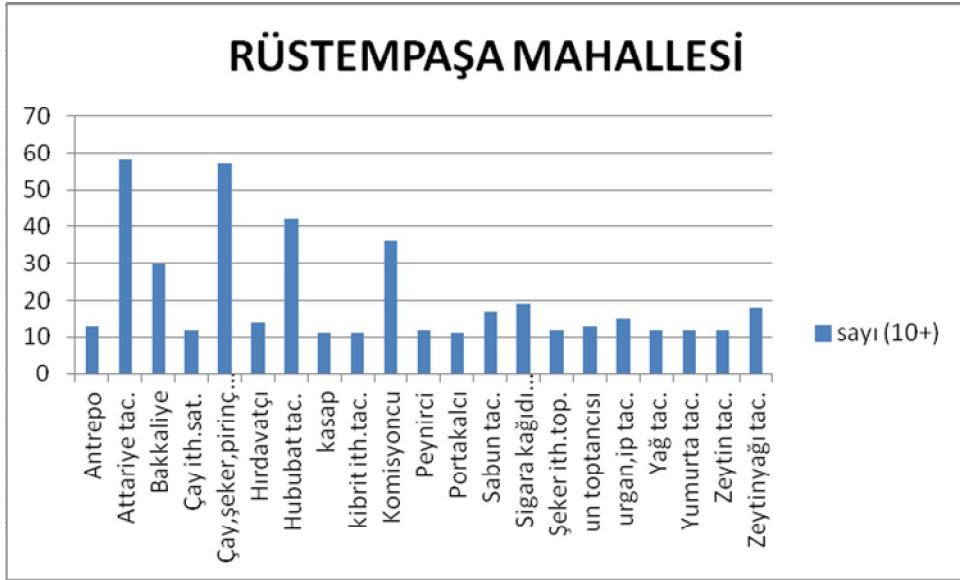
³⁹⁸ Kambur Han; 1940 tarihli 75 no'lu Pervititch'de 99 ada'da görülmekte; 1954 tarihli İstanbul hanları adres kitabında Asmaaltı Caddesinde olduğu belirtilmektedir. bkz. Artel, a. g. e. , s. 41

³⁹⁹ Trifonidis Han 1940 tarihli 75 no'lu Pervititch paftasında 98 ada'da; 1948 yılında ise Asmaaltı Kalçın Sokak no. 22 adresinde eski adı Ağa Han olarak geçmektedir. bkz. Özbakan, a. g. e. , s. 91

⁴⁰⁰ Bostancı Han pervititch'de 76 no'lu pafta, 274 ada'da; 1948 yılında ise Asmaaltı Caddesi Büyükbaz sokak no. 2 adresindedir. bkz. Özbakan, a. g. e. , s. 20

⁴⁰¹ bkz. Tablo 9

geçerli olup mahallenin gıda sektörü üzerine oturduğu görülen geleneksel ticari yapısının kapsayıcı olduğunu söyleyebiliriz.

Şekil 12. Rüstempaşa Mahallesiindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı)

* Bu grafik 1925 yılına ait Türk Ticaret Salnamesindeki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

3. 5. 1. Mısır Çarşısı

Eminönü sınırları dahilinde kıyı kesiminde bulunan ve arasta sınıfına giren bir çarşı olarak tanımlayabileceğimiz Mısır Çarşısının yerinde Bizans döneminde de “Makron Envalos” adı verilen bir çarşı bulunmaktaydı. Mısır Çarşısı yeni cami külliyesinin bir parçası olarak yapılmış ve 1663-1664’de tamamlanmıştır. ilk dönemlerde çarşıya “Valide Çarşısı” ve “Yeni Çarşı” adı verilmiş ise de 18. yüzyılın ortalarından itibaren “Mısır Çarşısı” denilmeye başlanmıştır. Buna sebep bu çarşıdaki dükkânlarda satılan malların mısır yoluyla gelmekte olmasıdır. Bina çarşı haline getirildikten sonra aktar ve pamukçu esnafına tahsis edilmiştir. 6 kapısından 3 tanesi aktarlara, diğer 3 tanesi ise pamukçulara ayrılmıştır. Mısır Çarşısındaki aktarlara ait dükkânlar iki bölümden oluşuyordu. Ön bölümde ahşap peyke halinde, satış yapmaya ve drog kaplarını sıralamaya yarayan bir kısım, arka bölümde ise depo ve imalathane olarak kullanılan bir oda vardı. Geceleri ahşap

kepenkler ile kapatılan bu dükkânların önlerinde ahşap süslemeler bulunur, droglar ve ilaçlar cam kavanoz, toprak çömlek, tahta veya teneke kutularda muhafaza edilirdi.⁴⁰²

18. yüzyılda İstanbul isimli eserin yazarı İncicyan, Mısır Çarşısı için şunları yazmaktadır: Bu çarşıda Hindistan ve Mısırdan getirilen baharat, boya ve bunlara benzer şeyler satılırdı. Sultan IV. Mehmet'in validesi Turhan Sultan tarafından yaptırılan bu çarşının altı kapısı vardır. 1689 da çıkan yangında bu çarşının hemen hemen bütün ahşap dükkânları yanmış ve on mısır hazinesi kıymetinde eşya mahvolmuştur.⁴⁰³

Mısır Çarşısındaki esnaf, drog ve baharatı dış ülkelerden getiren Yahudi tüccarlardan toptan alır, halka ve küçük esnafa, perakende olarak satardı. Mısır Çarşısı esnafının ayrıca çiğ kahve, şeker ve kalay metalini ithalatçılardan alıp diğer esnafa, mezat yoluyla satma imtiyazı vardı. Bu hak değişik dönemlerde çıkarılan fermanlar ile yenilenmiştir. 2 Ocak 1691 gecesi Mısır Çarşısında büyük bir yangın çıkmış ve 24 saat devam etmiştir. Yangın sırasında çarşıya girilememiş ve bu nedenle tek bir eşya bile kurtarılamamıştır. 1940'daki yangında çarşı tekrar büyük hasar görmüş ve eski görünümünü tamamen yitirmiştir. Yapılan onarım ve değişikliklerden sonra 1943'te tekrar açılmış ve dükkânlar her çeşit esnafa kiralanmıştır. Turhan Baytop'un İstanbul Ansiklopedisine yazdığı Mısır Çarşısı maddesinde 1994 yılı itibariyle Mısır Çarşısında yalnız 9 aktar dükkânının kaldığı, bir zamanlar Osmanlı imparatorluğunun baharat ve drog satış merkezi olan Mısır Çarşısının bu niteliğini tamamen yitirdiği belirtilmektedir.⁴⁰⁴

Türk Ticaret Salnamesinin 1925 yılı nüshasında Mısır Çarşısında 8 farklı esnaf görülmekte olup bu esnaf çeşitleri içinde ezici çoğunluğu aktar (attar) esnafının oluşturduğu görülmektedir.⁴⁰⁵ Yüzdelik hesap içinde % 66 rakamına tekabül eden Aktarcıların çarşı içindeki ağırlığı zaman içinde azalmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere 1994 yılında sadece 9 adet aktar dükkânının kalmış olması ve günümüzde de bu tablonun çok fazla değişmediğine şahit olmamız neticesinde Mısır Çarşının geleneksel işletme yapısından tamamen uzaklaştığı rahatlıkla söylenebilir.

⁴⁰² Turhan Baytop, **Mısır Çarşısı Maddesi, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, c. 5, İstanbul 1994, s. 449.

⁴⁰³ Sakaoglu ve Akbayer, a. g. e. , s. 227

⁴⁰⁴ Sakaoglu ve Akbayer, a. g. e. , s. 449

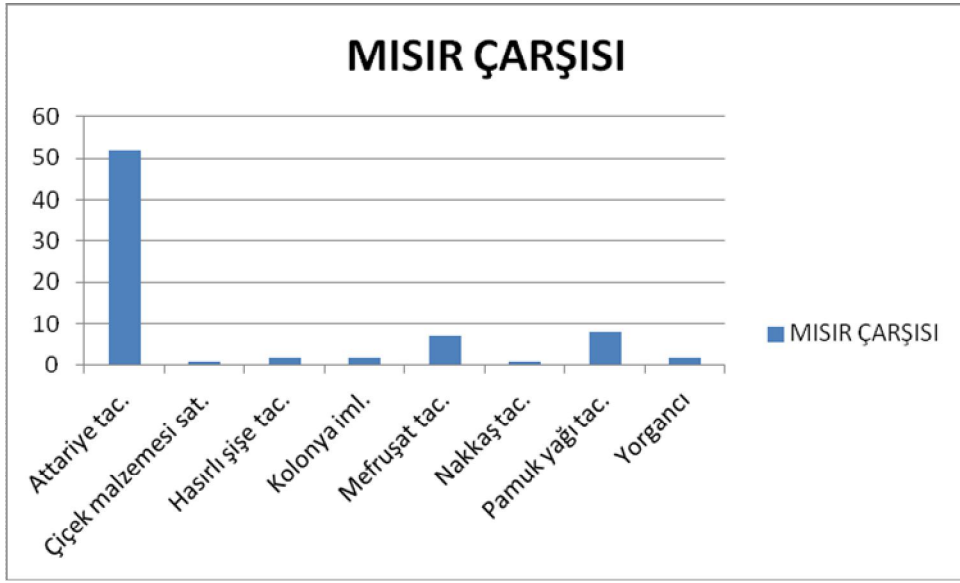
⁴⁰⁵ bkz. Tablo 9

Tablo 9.
Mısır Çarşısının 1925 Yılındaki Ekonomik Yapısı

İŞLETME TÜRÜ	MISIR ÇARŞISI
Attariye tac.	52
Çiçek malzemesi sat.	1
Hasırlı şişe tac.	2
Kolonya iml.	2
Mefruşat tac.	7
Nakkaş tac.	1
Pamuk yağı tac.	8
Yorgancı	2

Kaynak: Türk Ticaret Salnamesi= Annuaire Commercial Turc “Edition 1924-1925 , Haz. İktisadi Tedkikat Neşriyat Ve Muamelat Türk Anonim Şirketi 1340-1341 (1924-1925), s. 1-291

*Bu tablo belirtilen kaynaktan istifade edilmek suretiyle hazırlanmıştır.

Şekil 13. Mısır Çarşısındaki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı)

* Bu grafik 1925 yılına ait Türk Ticaret Salnamesindeki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

3. 6. Dâye Hatun Mahallesi Ekonomik Yapılanma

Bu mahalle 1912 yılından itibaren Hüsam Bey Mahallesi, Dâye Hatun Mahallesi, Sururi Dâye Hatun Mahallesi, Mercan Ağa Mahallesi ve Ferhat Ağa Mahallesi'nin birleşmesiyle günümüze Dâye Hatun Mahallesi olarak intikal etmiş olup ismini Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mehmet ile kızı Mihrimah Sultan'ın daye'si yani süt annesi olan Asiye Hatun'dan alır.⁴⁰⁶

Bu mahallede, 17. yüzyılda bulunan meslekler; abanozcular, aletçiler, bıçakçılar, marangozlar, tarakçılar ve badem şurubu satıcıları,⁴⁰⁷ 18. yüzyıl verilerinde ise alboyacılar,⁴⁰⁸ 20. yüzyıla gelindiğinde ise bu mahallede demir hırdavat işinin olduğu görülmektedir.⁴⁰⁹ 17. yüzyıl içinde, Dâye Hatun Mahallesi'nde bulunan bazı mesleklerin süreç içinde kaybolmayıp daha genel bir meslek adıyla anıldığı gözlemlenmektedir. Buna örnek olarak 17. yüzyılda bıçakçılar, aletçiler, marangozlar ve bunun türevleri olan mesleklerin 20. yüzyılın ilk çeyreğinde demir hırdavat mesleği altında toplandığı ve bu durumun mesleklerin niteliksel açıdan bir dönüşüme uğradığı diğer bir ifadeyle

⁴⁰⁶ bkz. Tablo 14; Reşat Ekrem Koçu, “Dâye Hatun Maddesi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 8, s. 4321

⁴⁰⁷ bkz. Tablo 1

⁴⁰⁸ bkz. Tablo 2

⁴⁰⁹ bkz. Tablo 3

sanayileşme sonrası dönemde ortaya çıkan mesleklerdeki genelleşmeye örnek olduğu ve 20. yüzyılda Dâyehatun Mahallesi'ndeki demir hırdavatçıların varlığı, 17. yüzyıldaki imalatçılığın şekil değiştirerek devam ettiğini, 17. yüzyıla has meslek dallarının alt kollar halinde sürekliliğini koruduğu anlaşılmaktadır. Dâyehatun Mahallesi'nin ticari karakteri ağırlıklı olarak imalat ve zanaat şeklindedir. Tarihi Yarımada esnafının Osmanlı dönemindeki hem imalatçı hem de satıcı olma özelliğinin Dâyehatun Mahallesi esnafı için geçerli olmadığını buradaki ticari ilişkinin sipariş üzerine yapılan imalatçılık olduğu söylenebilir. Bu mahallenin genel konumuna bakıldığında; Mercan, Beyazıt, Molla Fenari ve Sururi Mahalleleri'nin tam ortasında bir çekirdek gibi durduğu ve bu görünümün Dâyehatun Mahallesi'nin ticari kimliğinin oluşumuna etkide bulunduğu söylenebilir. Etrafındaki perakende ve toptan ticaretin yaygın olduğu dört mahalleye mal arz eden bir merkez gibi görünmektedir. Bu mahallenin ürettiği malların çevresindeki mahallelerde satıldığı sonucuna ulaşılabilmektedir.

1925 yılına gelindiğinde Dâyehatun Mahallesi'nde birbirinden çok farklı 51 adet esnaf ile karşılaşmakta olup bu esnaflar arasında 19 tuhafiye, 15 manifatura, 14 tarakçı, 15 halıcı ve 13 adet de işlenmiş elmas İmalatçısı'nın ilk sıralarda olduğunu görmekteyiz.⁴¹⁰ 1925 yılının manzarası yukarıdaki Dâyehatun Mahallesiyle ilgili öne sürdüğümüz çıkarımı bir nebze desteklemektedir. İşlenmiş elmas imalatı ve tarakçılık mahallenin geçmişten gelen bir imalatçı karakteri olduğunu ve bahsi geçen zaman diliminde bu karakterin bir şekilde devam ettiğini ortaya koymaktadır. Diğer tuhafiye, manifaturacı esnafı gibi işletmeler ise tipik bir Hanlar Bölgesi ortak paydasıdır.

⁴¹⁰ bkz. Şekil 14, Tablo 10

Tablo 10.

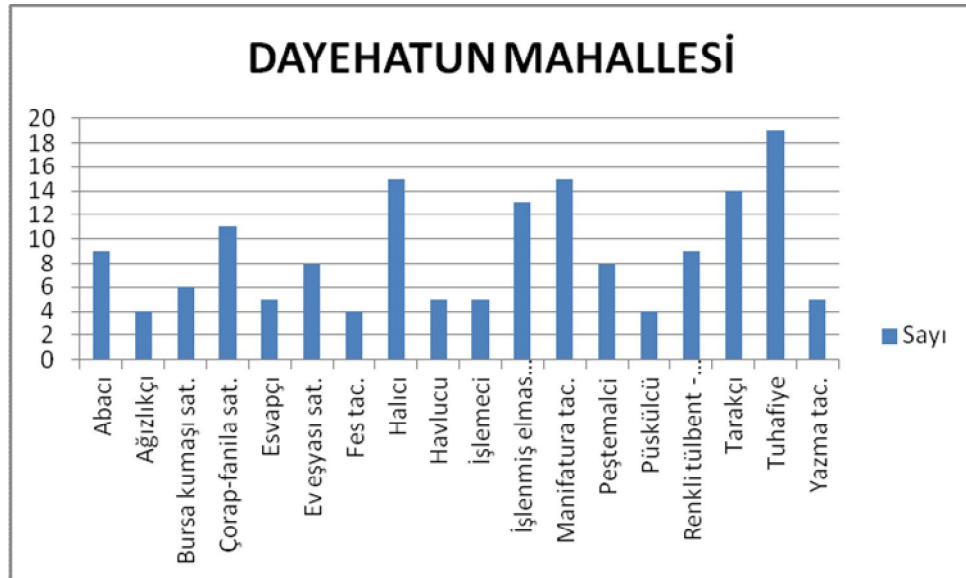
Dâyehatun Mahallesiindeki Hanlarda 1925 Yılı'nın Ekonomik Yapısı

İŞLETME TÜRÜ	Agop Muradyan han	Büyük Yeni han	Abud Efendi han	Küçük Yaldız han	Büyük Kamando han	Kumrulu han	Kalcılar han	Çorapçı han	Saatçi han	İmamlı han	Çukur han	Küçük yeni han	Kaşıkçı han
Abacı	2	2											
Ağızlıkçı													
Ağlıkçı													
Antikacı			1										
Bağırsakçı		2											
Banka			1										
Bardak-porselen tac.													
Boya sat.			1										
Bursa kumaşı sat.													
Cevahir sat.							1						
Çorap-fanila sat.			2										
Defatir-i ticariye iml.			1										
Diş tabibi				1									
Dökme tac.			1										
El işleri sat.													
Esvapçı		2											
Ev eşyası sat.			1										
Fes tac.													
Fırın													
Halı tamircileri									1	1			
Halıcı		1	7										
Havlucu													
Hırdavatçı			1										
İtriyat ith.		1											
İpek-koza tac.													
İpekli mensucat sat.		2											
İplik tac.													
İşlemeci			2										
İşlenmiş elmas iml. tac.								1					
Kalpakçı													
Kazmir tac.													
Kenevir tac.		1											
Komisyoncu		1											
Kutu (mukavva) iml. sat.												1	
Manifatura tac.			1										
Matbaa	1	1											

Mefruşat tac.														
Nargileci			2											
Paket kağıdı tac.		1												
Pamuk ipliği tac.		1												
Peştemalci														
Püskülcü														
Renkli tülbent -musallin sat.										1				
Sandalyeci											1			
Sigara kağıdı iml. ith. tac.			1	1										
Tarakçı													1	
Tuhafiye														
Tütün tac.				1	1	1								
Yazma tac.		1												
Yerli saç boyası tac.														
Züccaciye														

Kaynak: Türk Ticaret Salnamesi= Annuaire Commercial Turc “Edition 1924-1925 , Haz. İktisadi Tedkikat Neşriyat Ve Muamelat Türk Anonim Şirketi 1340-1341 (1924-1925), s. 1-291

*Bu tablo belirtilen kaynaktan istifade edilmek suretiyle hazırlanmıştır.

Şekil 14. Dâyehatun Mahallesiindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı)

*Bu grafik 1925 yılına ait Türk Ticaret Salnamesindeki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

3. 7. Beyazıt Mahallesi Ekonomik Yapılanma

Sultan Beyazıt Han-ı Veli Mahallesi olarak bilinen bu mahalle Tarihi Yarımada'nın merkezinde kentin ana ulaşım akslarının odağındadır. Kentin ticaret merkezi eskiden olduğu gibi Beyazıt Camii arkasından Haliç'e doğru uzanıyordu. Fatih'in yaptırdığı ilk bedesten bu ticaret alanının ağırlık merkezi olarak düşünülmelidir. Bu mahalledeki esnaf dağılımı 17. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Dolamacılar,⁴¹¹ hakkaklar,⁴¹² mürekkepçiler, sökücüler, telciler olarak belirmekte⁴¹³ 18. yüzyıla gelindiğinde ise bu mahallede; Abacı,⁴¹⁴ arayıcı,⁴¹⁵ bezzaz,⁴¹⁶ bilezikçiler, gazzazlar,⁴¹⁷ kaşıkçılar, kazgancılar,⁴¹⁸ kuyumcular, bakırcılar, haffaflar,⁴¹⁹ papuç dikiçileri, rastıkçılar,⁴²⁰ remadçılar,⁴²¹ sofçılar,⁴²² tülbentçi – yemeniciler ve yeniciler⁴²³ gibi esnaf

⁴¹¹ Dolamacılar: Üste giyilen cübbemsi bir nevi elbiseyi yapan kişidir. Dolama olarak bilinen elbise, Müslüman kadın ve erkeklerin giydikleri dolama çuhadan yapılırdı. Önü açıktı, belden bir kuşakla bağlanırdı, bunların kürklüsü ve çatma kemhadan yapılmış olanları da vardı. Yeniçeriler de giyerlerdi. Yalnız kadınların giydikleri dolamalar dizkapaklarından az aşağıya kadar nispeten kısa olduğu halde yeniçerilerin giydikleri dolamalar daha uzundu. Yeniçeri dolamalarının ön tarafları yürümeye mani olmamak için de bele sokulurdu. Üst kısmı bele kadar düğmeli alt kısmı genişti. Kollar kıvrımlı ve geniş, bilek yerinde ise mintan gibi dardı. Bellerine çizgili kumaştan kuşak bağlarlardı, üstlerine kaput yahut yağmurluk giyerlerdi. bkz. Pakalın, a. g. e. , s. 470–471

⁴¹² Hakkak; Mühür ve resim hakkeden sanatkara verilen addır. Hak; Arapça kazımak ve oymak demektir. Eskiden yazı bilsin bilmesin herkes mühür kullandığı için hakkaklık karlı sanatlardandı. bkz. Pakalın, a. g. e, s. 706

⁴¹³ bkz. Tablo 1

⁴¹⁴ Abacı; dervişlerle ve aşağı tabakadaki ilmiye mensuplarının ve medrese talebelerinin giydikleri palto şeklindeki elbiseleri yapan esnaftır. bkz. Pakalın, a. g. e, s. 1

⁴¹⁵ Arayıcı; Deniz kenarlarına dökülen süprüntüler arasında veya yangın yerlerindeki enkaz içinde kıymetli şeyler arayan bir kısım esnaf hakkında kullanılan tabirdir. İstanbul'da çöplük Subaşına bağlı olarak 500–600 kişinin arayıcılık sanatıyla geçindiği bilinmektedir. bkz. Pakalın, a. g. e, s. 65

⁴¹⁶ Bezzaz; Bezin çoğuludur. Arapça olan bu kelime bezcilerle manifaturacılar verilen addır. Bez, manifatura eşyası satılan yere sonraları “bedesten”e dönüşen “bezzazistan” denilirdi. bkz. a. g. e, c. I, s. 223

⁴¹⁷ Gazzaz (Kazzaz); İpek işlenmesi ve satışı ile uğraşan esnaftır; İpekçi ibrişim bükücüsü demek olan Arapça kazzazdan bozma bir tabirdir. Vesikalarda saray teşkilatında bulunan ve terziler demek olan hayyatın-i hassa meyanında geçer. Halk tarafından kazaz suretiyle kullanılır. bkz. Devellioğlu, a. g. e. , s. 599; Pakalın, a. g. e, c. I, s. 655

⁴¹⁸ Kazgancı; Kazan yapan kişilere verilen isimdir. Pakalın, bkz. a. g. e, c. I, s. 672

⁴¹⁹ Haffaf; kavaf, ayakkabı, terlik ve saire yapan ve satan esnaftır. bkz. Devellioğlu, a. g. e, s. 371

⁴²⁰ Rastık; Kadınların kaşlarını veya saçlarını boyamak için sürdükleri siyah boya; sürme. bkz. TDK, Güncel Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr>, 07. 08. 2010, 08. 51

⁴²¹ Remadçı; Kalcıların ocak artıklarından ve küllerinden altın ve gümüş çıkartan esnafa denir. bkz. Sakaoğlu ve Akbayan, a. g. e , s. 276

⁴²² Sof; İnce keçi kılından şali gibi dokunan bir nevi kumaş adıdır. Softan erkeklere kürk, cübbe; kadınlara ferace yapılırdı. Son zamanlarda ceket yapılmaktadır. bkz. Pakalın, a. g. e, c. 3, s. 241

⁴²³ Yenic; Hazır elbise yapıp satan kişilerdir. bkz. Pakalın, a. g. e, c. 3, s. 282

çeşitleri bulunmaktaydı.⁴²⁴ 18. yüzyıla özgü oluşan bu esnaf portresi sektörel açıdan giyim eşyası, tekstil ürünleri, kuyumculuk, ayakkabı imalatı ve satışı çerçevesinde oluşmuştur.

Yukarıda bahsi geçen geleneksel esnaf çeşitlerinin Beyazıt'a özgü olan ve mahallenin ticari kimliğini oluşturan özgün esnaf türleri sektörel açıdan çoğunlukla giyim eşyası imalatı-satışı ve kuyumculuk bağlamında oluşmuştur. Bu açıdan bakıldığında, abacı esnafının Tarihi Yarımada'nın birçok yerinde olmasına rağmen sayıca en fazla olduğu yer burasıdır. Bilezikçi ve kuyumcuların Bedesten içinde yoğunlaşmaları, tülbentçi-yemenicilerin Tarihi Yarımada ortalamasına göre burada fazla sayıda bulunması, bezzazların, rastıkçıların, remadçıların, kazgancıların, bakırcıların ve yenicilerin sadece burada görülmesi ile Beyazıt Mahallesinin ticari karakterinin bu meslekler üzerinde oluştuğu, kısaca geleneksel Beyazıt meslekleri olarak da yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı şu meslekler sıralanabilir: Abacı, bezzaz, kuyumcu, bakırcı, tülbentçi-yemenici, rastıkçı, remadçı ve kazancıdır. Bu esnafların mahalle içindeki konumlanması ise şu şekildedir. Kuyumcular ve bilezikçiler; Bedesten yakını ve Eski Bezzazistan'da, Kürkçüler ve sıra odaları civarında; Bakırcılar⁴²⁵ şimdiki Üniversite merkez binası bahçesinin doğu ve kuzey duvarları altında sıralı dükkânlar olarak bilinen Bakırcılar çarşısında;⁴²⁶ Bezzaz esnafı ise Bezzazistan civarında; tülbentçi-yemeniciler Beyazıt Camii civarında, Kağıtçılar Çarşısı önünde, Örücüler Sokağı'ndan Astarıcılar Hanı'na gelinceye kadar, Kebeciler Hanı yakınında, Astarıcılar ve Kebeciler Hanı arası ve yağlıkçılar başında; Sofacı esnafı ise Kebeciler Hanı, Çukur Han, Tavuk Pazarı, Bezzazistan da idi. Abacılar, Bodrum Hanı yakınında; kaşıkcılar Beyazıt Camii civarında; yenici esnafı ise Bedesten'de bulunmaktaydı.⁴²⁷

Bu verilerden hareketle 17. yüzyıldan 18. yüzyıla Beyazıt Mahallesi esnaf yapılanmasının hem nitelik hem de nicelik açısından gelişme kaydetmiş olduğunu her iki yüzyıldaki esnafla ilgili verileri karşılaştırarak görmek mümkündür. Bu tablo Osmanlı

⁴²⁴ bkz. Tablo 2

⁴²⁵ Bizans döneminde Bakırcılar Ayasofya'nın doğu kapısının civarındaki Halkoprateia mevkiinde yerleşmişler, Osmanlı dönemi ilk Bakırcılar çarşısı ise Fatih devrinde Suk-u Nuhasın adıyla Eminönü Yeni Camii yerindeydi. bkz. Edisyon, **Esnaf Maddesi, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 3, s. 212; Fahri Solak, **Esnaf Şehri İstanbul**, İktisat ve Din (içinde), Haz. Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 84

⁴²⁶ Solak, a. g. m, s. 84

⁴²⁷ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Kal'a ve Ahmet Tabakoğlu v. d. , **İstanbul Esnaf Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi c. I-II**, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1998

tarih dönemlendirilmesinde adı geçen zaman diliminin siyasi açıdan duraklama ve gerileme dönemi olarak tanımlanmasına rağmen, bu mahallenin ekonomik açıdan gelişimi tam tersi bir istikamette olmuştur. Bunun en önemli nedenleri Bizans'tan beri bu alanın ticari açıdan canlı olması, bu merkezi vasfının Bizans'tan Osmanlı'ya değin kökleşmesi, bu bölgenin tarihsel birçok gelişmenin etkisinden uzak kendine has bir gelişim dinamiği oluşturmalarını sağlamıştır.

Günümüzde Beyazıt'a özgü geleneksel mesleklerin çoğunun Kapalıçarşı merkez olmak üzere mahalle sınırları içinde bulunduğunu, fakat birtakım mesleklerin hala mahalle sınırları içerisinde icra edilmesine rağmen ağırlık alanının diğer mahallelere taşındığı söylenebilir. Örneğin, bezzaz olarak tarif edilen manifaturacıların çoğunlukla şu an Hacı Kadın Mahallesinde, İstanbul Manifaturacılar Çarşısında olması gibi.

20. yüzyıla gelindiğinde bu mahallede esnafın görünümü genel itibarıyla fazla bir değişiklik göstermemiş olup sadece sanayileşme nedeniyle ortaya çıkan kağıt ürünleri, nikel imalatı ve nakliyecilik gibi meslek alanları dahil olmuştur.

Günümüz İstanbul imalat sanayinde elektrikli aletler, madeni eşyalar ve bazı taşıt araçları birinci sıradadır. Kimya sanayisi ise (boya, ilaç, kozmetik) ikinci sırayı alır. Dokuma sanayisi de (pamuklu, yünlü dokuma ve hazır giyim) hemen onu izler. Fakat deri ve ayakkabı sanayisinin de İstanbul'da her zaman için önemli bir yere sahip olduğu bir gerçektir.⁴²⁸

Fatih Sultan Mehmet döneminde Saraçhane'de bulunan deriden giyim eşyası imalatı yapan zanaatkârlar ile imalat için malzeme temin eden esnaf, Saraçhanenin yanmasıyla birlikte Sultanahmet ve Beyazıt arasındaki bölgeye yerleşmiş bunlardan ayakkabı üretimi ile uğraşanlar Parmakkapı, Divanyolu, Uzunçarşı ve Tavukpazarı olarak adlandırılan bölgelerde işyeri açmışlardır.⁴²⁹ Cumhuriyet sonrası dönemde ticaretin hızlı gelişimi ile beraber büyük bir çoğunluğunu ayakkabı üreticilerinin oluşturduğu işyerleri; Beyazıt, Gedikpaşa ve Kumkapı semtlerine kaymaya başlamış,⁴³⁰ ayrıca 1960'lara kadar

⁴²⁸ Metin Tuncel, **İstanbul, "İstanbul, Şehir ve Belediye"**, İ. B. B Yayınları, İstanbul 2002, s. 11

⁴²⁹ Önder Küçükerman, **Geleneksel Türk Dericilik Sanayi ve Beykoz Fabrikası-Boğaziçi'nde Başlatılan Sanayi-**, 1. basım, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1988, s. 40-41

⁴³⁰ Berna Güler Müftüoğlu, **Fason Ekonomisi: Gedikpaşa'da Ayakkabı Üretimi**, Bağlam Yayınları, İstanbul 2005, s. 92

Rum ve Ermeni ustalarının tekeline olan bu işkolunun⁴³¹ İstanbul'a hızlanan göçle⁴³² birlikte zamanla Türklerin eline geçtiği görülmektedir.⁴³³

⁴³¹1960'lara kadar Rum ve Ermeni ustaların tekeline olan bu işkolunda kunduracılıkla ilgili terimlerin çoğunluğu bu dillerden kalmadır. bkz. Ayşe Hür, **Gedikpaşa Maddesi, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 3, s. 389

⁴³² Bizans'ın son dönemlerinde 100. 000 civarında bir nüfus kitlesini barındıran Suriçi İstanbul'u fetih öncesinde metruk ve harabe bir kent haline gelmiş ve nüfus, Arap, Rus ve Avrupalı seyyahların birleştikleri gibi, 40–50 bine düşmüştü. İstanbul'un bu dönemdeki nüfusuna dair kesin bilğimiz yoktur. Fetih'ten sonra Tursun Bey'in emlak ve nüfus sayımı yaptığını biliyoruz. Bunlara dayanarak yapılan tahminlere göre XV. yüzyıl İstanbul sur içinde 60–70 bin kişi yaşamaktadır. Şehrin nüfusu giderek artmış ve XVI. yüzyılda 250 bin kişiye ulaşmıştır. Yine İstanbul'a ülkenin çeşitli bölgelerinden insanlar yerleştirilerek nüfus arttırıldı ve İstanbul imar edilmeye başlandı. 1478'de yapılan bir bina sayımında nüfusun 90. 000'e yaklaştığı tahmin edilebilir. XV. yüzyılın sonlarında İstanbul'un nüfusu, beşte üçü Türk olmak üzere, tekrar 100. 000 kişiye ulaşmıştı. XVI. yüzyılda ise şehrin Sur İçi nüfusu yarım milyonu bulmuştu. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren köyden şehre göç olgusu ortaya çıkmıştı. Nüfus çeken şehirlerin başında da İstanbul gelmekteydi. İstanbul'a su getirilmesi gibi faaliyetlerle şehirlerin çekiciliği artmış bu yüzden daha 1567'de İstanbul'a göç edip yerleşme yasağı konmuştu. 1900'lerin başında 1 milyon olan nüfus, 1927'de 690. 000'e düşmüştür, 1935'de 740. 000 ve 1945'de tekrar 900. 000'e ulaşmıştır. 1950'lerde Balkanlar'dan göç almıştır. Bu dönemde şehirleşmede gecekonducular ön plana çıkmaktadır. 1960'larda ise gecekonducuların yanında, apartmanlaşma başlamıştır. 1970'lerde hızlı nüfus artışı ile konut ve ulaşım sorunları önem kazanmıştır. Bugün (2007), 12 milyon'dan fazla olan İstanbul nüfusunun yaklaşık 500. 000'i "Sur İçi" denilen Tarihî Yarımada'da yaşamaktadır Fakat bu rakamın sadece 55. 548'i Eminönü ilçesinde ikamet etmektedir. bkz. Ahmet Tabakoğlu, a. g. e. , s. 36

⁴³³ Mustafa Çağlayandereli, a. g. e. , s. 25

Tablo 11.

Beyazıt Mahallesinin 1925 Yılındaki Ekonomik Yapısı

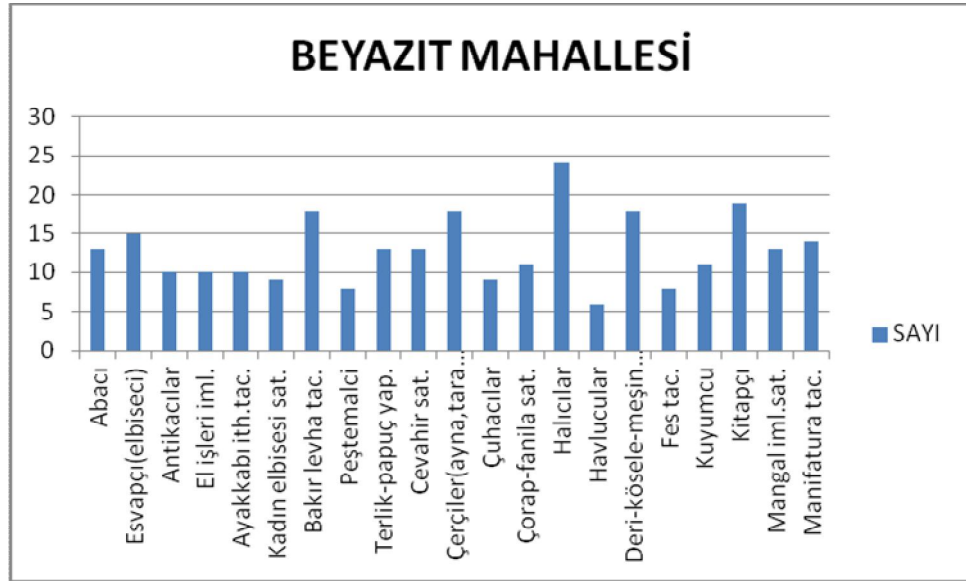
İŞLETME TÜRLERİ	SAYI	KAPALIÇARŞI
Abacı	13	13
Esvapçı(elbiseci)	15	15
Ağızlıkçı(kehribarcı)	6	6
Müzik aletleri tac.	3	
Antikacılar	10	10
Ev eşyası tac.	1	
El işleri sat.	6	5
El işleri iml.	10	
Resim kalıpcısı	3	3
Ayakkabı ith. tac.	10	9
İpekli mensucat sat.	5	5
Kadın elbisesi sat.	9	
Bakır levha tac.	18	
Hurda tac.	2	
Bursa kumaşı sat.	3	3
Bakkaliye	4	
Börekçi	2	1
Anilin boyası tac.	1	1
Bisiklet tamircisi	1	1
Perukar(berber)	1	
Peştamalcı	8	8
Püskülcü	2	2
Tezhipçi(yaldızcı)	2	2

İŞLETME TÜRLERİ	SAYI	KAPALIÇARŞI
Terzi	6	4
Terlik-papuç yap.	13	13
Tespihçi	2	
Tütün bayileri	2	
Cılacı	1	1
Cevahir sat.	13	13
Elmas iml. tac.	4	4
Çadircılar	3	
Çarıkçılar	6	2
Cihaz takımı sat.	5	5
Çerçiler(ayna, tarak v. s)	18	18
Çuhacılar	9	3
Çorap-fanila sat.	11	11
Çinkograf-hakkak	2	2
Halıcılar	24	13
Havlucular	6	6
Hırdavatçılar	3	3
Deri-kösele-meşin sat.	18	18
Demircilik edevatı tac.	3	
Dikiş makineleri tac.	2	2
Ressam	1	1
Saat tac.	3	1
Şekerleme sat.	2	1

İŞLETME TÜRLERİ	SAYI	KAPALIÇARŞI
Satış salonu	1	
Sandalyeci	1	
Attariye	3	2
Gramafon tac.	1	1
Fes tac.	8	2
Kalpakçı	1	1
Kasap	2	
Koltukçular	5	
Boncuk	2	
Kundura malz. sat.	5	
Kuyumcu	11	11
Kahvehane	1	
Kitapçı	19	
Güllaççı	1	
Gömlek-kravat iml. tac.	7	7
Leblebici	4	
Lokmacı	1	
Mangal iml. sat.	13	
Manifatura tac.	14	9
Mücellid	1	
Muhallebici	2	1
Mefruşat tac.	1	
Yağlıkçılar	3	3

Kaynak: Türk Ticaret Salnamesi= Annuaire Commercial Turc “Edition 1924–1925, Haz. İktisâdi Tedkikat Neşriyat Ve Muamelat Türk Anonim Şirketi 1340–1341 (1924–1925), s. 1–291

*Bu tablo belirtilen kaynaktan istifade edilmek suretiyle hazırlanmıştır.

Şekil 15. Beyazıt Mahallesiindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı)

*Bu grafik 1925 yılına ait Türk Ticaret Salnamesindeki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

3. 7. 1. Kapalıçarşı

Tarihinde önemli İmparatorluklara başkentlik yapmış olan İstanbul kuşkusuz kent yaşamının gerekleri olan aktiviteler için de özellikle mekânlar barındırmıştır. Roma İmparatorluğunda Mese, Bizans İmparatorluğunda Forumlar, Osmanlı İmparatorluğunda Kapalıçarşı ve Hanlar Bölgesi İstanbul’da alışveriş eyleminin gerçekleştiği özellikli kentsel mekânlardı. Her dönemde toplumların farklı alışkanlıklarına ve davranışlarına paralel olarak biçimlenen alışveriş mekânları kentin aynı bölgesinde alışveriş ihtiyacını karşılayabilmek adına var olmuşlardır. Kapalıçarşı ve Hanlar Bölgesi 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar gelişmiş, 19. yüzyılın sonuna doğru ise artık oluşumunu tamamlamıştır. Cumhuriyet’ten sonra ekonomik, fiziksel ve sosyal yönden birtakım değişimler geçiren bölge, 20. yüzyıla birlikte modern alışveriş merkezlerinin kentlerde ön plana çıkmasıyla birlikte eski önemlerini kaybetmiştir.⁴³⁴ Her şeye rağmen Kapalıçarşı’nın bu sonuçtan bağımsız bir istisna olduğu günümüzdeki canlılığına bakmak suretiyle görülebilir. İstanbul’un 550 yıllık tarihe sahip en eski çarşısı olan Kapalıçarşı 30, 7 hektar (30, 700m²)

⁴³⁴ Elif Kapıcıoğlu, **Alışveriş Merkezlerinin Mekânsal Dönüşümüne Eleştirel Bir Bakış; İstanbul-Kapalıçarşı ve Hanlar Bölgesi Örneği**, M. S. Ü Fen Bilimleri Enstitüsü(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008, S. 1

yüzölçümü üzerine oturmuş 64 cadde ve sokağı,⁴³⁵ iki bedesteni, birçok hanı ve kapısı ile dünyanın en eski ve en büyük çarşısı olmasının yanı sıra, günde 500 bin kişinin bir yılı 300 gün olarak hesapladığımızda kapalı günler hariç yılda 150 milyon ziyaretçisiyle dünyanın en çok ziyaret edilen çarşısı olma özelliğini taşıyor. Kapalıçarşı'nın içinde şu an 3 bin 600 dükkân bulunurken ABD'deki en büyük alışveriş merkezinde dahi 1.200 adet dükkân bulunuyor. Kapalıçarşı'da 25 bin kişinin çalıştığının bu suretle çalışanların aile fertleri göz önüne alındığında takriben 100.000 kişinin buradan ekmek yediğini söylemek mümkündür.⁴³⁶

Kapalıçarşı kompleks'ini üç ana bölüm halinde sınıflandırmak gerekir. Kapalıçarşı içinde yükselen ilk bina, çarşının esas çekirdeğini oluşturan Eski Bedesten'dir. (diğer adları ile İç Bedesten, Cevahir Bedesteni) bu binanın iç yüzölçümü 45, 3x29, 5 olmak üzere 1, 336 m²'dir. Yapılış sırası ile çarşının ikinci çekirdek binası olan sandal bedesteni ise (diğer adları ile Bedestan-i Cedid, Yeni Bedesten, Küçük Bedesten), eski bedesten'e benzer. Küçük adı, yüzölçümünün 40x32 m toplam 1280 m² boyutunda oluşundan gelir. Kapalıçarşı'nın bitişik dört yanı ve çevresi, kendi içinde ayrı birer ünite olan hanlarla çevrilidir.⁴³⁷

II. Mehmed devrinden itibaren Kapalıçarşı çevresinde hayvanların barınması, insanların konaklaması ve ticaret yapmasına yönelik yolcu ve ticaret hanları inşa edilmiştir. Bu çevrede, ilk devirlerden XVIII. yüzyıla kadar kurulan ticaret hanlarının hemen tamamı, bugün ortadan kalkmıştır. Bu hanlardan bazılarının adlarına rastlanmaktadır. 1868 tarihli bir listede, Kapalıçarşı içindeki otuz iki han ve çevresindeki yedi hanın adları, kapı numaraları ve çarşıdaki yerleri gösterilmiştir. XX. yüzyılın ilk yarısında, çarşının geniş çevresinde altısı 1894 yılında meydana gelen depremden yıkılmış yirmi bir büyük han vardı. Bu hanların kapıları çarşıya açılır ve çarşıdan sayılırlardı. Faal olan hanlar, Ali Paşa, Yarım Taş, Evliya, Hatip Emin (Ağa), Kürkcü, Sıra Odalar,

⁴³⁵ Bir başka kaynak ise Kapalıçarşı'nın 61 sokaktan oluştuğunu belirtmektedir. bkz. Edisyon, **Kapalıçarşı Maddesi, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 4, s. 423

⁴³⁶ www.haberturk.com, 28. 09. 2011

⁴³⁷ Edisyon, **Kapalıçarşı Maddesi, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 4, s. 423

Zincirli,Varakçı, Çuhacı ve Yolgeçen hanlarıydı. Harap olanlar ise Cami Evi (Camili), Kebeci, Mercan Ağa, Perdahçı, Sarraf, Yüncü hanları idi.⁴³⁸

Aynı yıllarda yapılan başka bir tespite Göre, Kapalıçarşı'da Ali Paşa, Yarım Taş, Evliya, Zincirli, Varakçı, Çuhacı, Astarıcı, Bardakçı, Büyük Safran, Camili, İmameli, Sorguççu, Rabia, Kuyumcular hanları olmak üzere ondört han mamur durumda idi. Küçük Safrancı, Kebeci (Cebeci), Baltacı ve Yolgeçen hanları 1894 depreminde ve daha sonrasında harap olmuştu. Bodrum Hanı hakkında ise hiçbir bilgi yoktu. Pastırmacı Hanı, Çadırcılarda Sarnıçlı Han, Makasçılarda Sepetçi Hanı, Nur-ı Osmaniye'de Yağcılar Hanı ve Mahmutpaşa'da Kaşıkçı Hanı adlı 5 han da çarşı dışında oldukları halde, çarşı koridorlarının çıkış noktalarında ve dehlizlerinde bulunmaları itibariyle bu sırada Kapalıçarşı'dan sayılmışlardı.⁴³⁹ 1894 depreminden sonra çarşı tamir edilirken, sınırları daraltılmış ve bu hanlardan bir kısmı çarşı dışında bırakılmıştır. Bugün çarşıya doğrudan bağlı kalan, yani sadece çarşıdan girilebilen ve dışarıya kapısı olmayan hanlar şunlardır: Astarıcı Hanı, Büyük ve Küçük Safran Hanları, Evliya Hanı, Sarraf Hanı, Mercan Ağa Hanı, Zincirli Han, Varakçı Hanı, Rabia Hanı, Kuyumcular Hanı, Yarım Taş Hanı.⁴⁴⁰ Necdet Sakaoğlu ve Nuri Akbayarın hazırladığı “Osmanlı'da Zanaattan Sanata” isimli eserde 19. yüzyıl ortalarında, Kapalıçarşının eklentileri olarak kayıtlara geçen ve birer arasta işlevinde olduğu söylenen hanlar ise şu şekilde listelenmiştir.

Çuhacı Han (140 oda, 1 mescid), Varakçı Han (18 oda), Sıra Odalar Han (40 oda), Büyük Safran Han (26 oda), Çukur Han (62 oda), Küçük Safran Han (28 oda), Sorguçlu Han (47 oda ve 1 kuyu), Kebapçı Han (37 oda), Rubiye Han (39 oda ve 1 kuyu), Ali Paşa Han (98 oda), Hatab Emini Han (44 oda, 1 şadırvan), Camili Han (28 oda, 1 mescit, 1 çeşme ve 1 türbe), Kelle Kesen Han (54 oda, 1 mescit, 1 çeşme), Yarım Taş Han (16 oda, 1 çeşme), Zincirli Han (53 oda, 1 kuyu), Perdahçı Han (43 oda, 1 çeşme), Yolgeçen Han (42 oda), Astarıcı Han (65 oda, 1 kuyu), Kebeci Han (181 oda, 1 mektep, 1 mescit, 1 şadırvan, 2 kuyu), Evliya Han (33 oda, 1 mescit, 2 çeşme), Yontucu Han (44 oda), Bodrum Han (101 oda, 1 kuyu).

⁴³⁸ Yaşar Baş, **İstanbul Kapalı Çarşısı (XV-XVIII)**, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Erzurum 2008, s. 62-63

⁴³⁹ Baş, a. g. t. , s. 63

⁴⁴⁰ Edisyon, **Kapalıçarşı Maddesi, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 4, s. 423

Sayılan hanlardaki odaların toplamı 1239 olup bunların çoğu birer dükkân işlevindeydi.⁴⁴¹

Kapalıçarşı'nın iki bedesten dışında kalan bölümlerinin genel yapı karakteri bir yazarın ifadesi ile şöyle özetlenebilir: mimari yerleşim bakımından bu sokaklar dünyası, simetrik ve geometrik değil, oluşum biçimini ve geçirdiği depremler, yangınlar ve kısmi onarımları tamamen yansıtacak şekilde, dağınık ve deyim yerindeyse, “romantik” bir bünyededir. Batı kentlerinin Kapalı çarşılarında görülen plan, yani tam satranç desenli caddeler düzeni yoktur. Çünkü bir doğu çarşısına özelliğini veren karakteri, zamana ve ihtiyaçlara göre biçim almış serbest yerleşimi ve tipik mimarisidir. Böyle bir karmaşık yapı, bu kompleks kuruluş ve yerleşim biçimi, yapının anıtsallığına da bir gölge düşürmemekte, sadece, onu bir doğulu alışveriş sarayı yapmaktadır.⁴⁴²

*Kapalıçarşı'nın dış görünüşünde insanı çeken hiçbir şey yok. Bu kalın duvarların ardında yalnızca sessizliğin ve yalnızlığın hüküm sürdüğü sanılabilir. Ama içeri girer girmez gözleriniz kamaşır, kalakalırız; titrek, belirsiz bir ışıktaki, kubbeleri, sebilleri ve küçük meydanları olan bir direkler ve sütunlar karmaşası içinde sayısız sokak görürüz. Bu yarı karanlık sokaklarda ise dalgalanan bir kalabalık ve kulakları sağır eden bir gürültü. Her köşeyi döndükten sonra yeniden direkler, sütunlar, uzun sokaklar, geçitler, her yerde dükkânlar, duvarlara ve tavanlara asılı mallar, tüccarlar, hamallar, peçeli kadınlar, gürültülü insan toplulukları, insanın başını döndüren bir insanlar ve eşyalar karmaşası görürüz.*⁴⁴³

1882 yılında ünlü gezgin Edmondo De Amicis aynen bu sözlerle Kapalıçarşı'yı anlatmakta ve adeta Kapalıçarşı'nın sözcükler ile resmini çizmektedir. Kapalıçarşı'nın kendine has yapısını anlayabilmek için Edmondo De Amicis'in bu sözlerine kulak vermek ve bu ifadelerden hareketle günümüzdeki Kapalıçarşı'nın 1882 yılındaki atmosferinden çok fazla bir şey kaybetmediği rahatlıkla söylenebilir.

Yabancı gezginlere anlaşılmaz bir karmaşa gibi gelen, çarşının verdiği bu ilk izlenimdi yalnızca. Kapalıçarşı'nın o şaşırtıcı lâbirentinde alışveriş için sıkı kurallar, verilecek vergiler ve bekçilerin görevleri hakkında kesin talimatlar vardı. Kapalıçarşı'nın temelini, gelirleri Ayasofya camisi çalışanlarına tahsis edilmiş bedesteni yaptıran Fatih Sultan Mehmet atmıştır. Birkaç yıl sonra da Sandal Bedesten'i inşa edilmiş ve çevrede

⁴⁴¹ Sakaoğlu ve Akbayar, a. g. e. , s. 199

⁴⁴² Edisyon, **Kapalıçarşı Maddesi, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 4, s. 424

⁴⁴³ Renate Schiele ve Wolfgang Müller-Wiener, **19. Yüzyılda İstanbul Hayatı**, İstanbul 1998, s. 36

esnaflar, sanatkârlar veya vakıflarca kurulan hanlar yapılarak büyük, kapalı bir ticaret şehri oluşmaya başlamış ve çarşı zamanla şehrin ekonomi merkezi haline gelmiştir.⁴⁴⁴

Kapalıçarşı, Cevahir Bedesteni ve çevresiyle ilgili olarak II. Mehmet döneminde hazırlanan vakfiyelerde şu bilgiler yer almıştır: “Vakıf çarşılarından biri de Bedesten’dir. İstanbul şehrinin -her türlü beladan ilelebet mahfuz kalsın- içinde, Mahmud Paşa İmareti’nin yakınında, Çakır Ağa Mescidi Mahallesinde bulunmaktadır. Yüz yirmi sekiz sandığı müstemildir. Bitişğinde olan dükkânlar ve onun çevresinde yapılmış olup içinde bezciler, külahçılar (takkeçiler) ve terziler ile diğer esnafın oturduğu dükkânlar ve Bit Bazarı denilen dükkânlar bu Bezzaziyye’den sayılır. Dükkânların tamamı sekiz yüz kırk dokuz adettir. Sınırları da adı geçen evkaf defterinde kaydedilmiştir.”⁴⁴⁵ Çarşının diğer yarısını oluşturan Sandal Bedesteni ve ona bağlı kısmı ise şu şekilde anlatılmıştır: Bu vakıflardan biri de yine bu şehirde, Mahmud Paşa İmareti yakınında bulunan Mahmud Paşa dükkânları denilen çarşıdır. Bu çarşı, bir kısmı diğerine mukabil dört blok halindedir. Bu dükkânların arkalarında ve çevrelerinde olan dükkânlar da bu çarşıya tabidir. Tamamı, iki yüz altmış beş dükkândır. Sınırları [evkaf] defterinde anlatılmıştır. II. Mehmed’in

⁴⁴⁴ Schiele ve Wiener, a. g. e. , s. 37; Kapalıçarşı’da birçok dükkânın önünde halılarla kaplı tezgahlar bulunurdu. Mark Twain 1867’de gezdiği çarşı hakkında şunları yazar. “Türkler bunların üzerinde bacıklarını üst üste atarak oturur, çalışır, pazarlık eder ve uzun çubuklarını tuttürler...” İstanbullu hikayeci Ahmet Rasim ise şöyle anlatır Kapalıçarşı’yı: “ poturlu, şalvarlı, feraceli, yeldirmeli, çarşafı, paltolu, cepkenli, saltalı, tablalı, işportalı, sırtı küfeli, başı simitli, çocuklu, bohçalı, paketli, çantalı, şemsiyeli, bastonlu, iri, kısa, şişman, zayıf ne kadar cins varsa cümlesi söylüyor. bu nida-i umumi arasında ince, kalın, sert, ağır, hoppa velhasıl dereceatı tasavvutum cümlesine muvafık sedalar işitiliyor:

-Ne ala potinler, çoraplar, mendiller!

-hınzır herif! yakamı çekme, almayacağım!

-bacı kalfa! Dadı kalfa! Düz yünlü allılarım var!

- hanım! Hanım; evladın başı için kırk para daha ver!, bkz.Schiele ve Wiener, a. g. e. , s. 37

⁴⁴⁵ Baş, a. g. t. , s. 138; “al- kaşib habibu’llah” (tüccarlar Allahın sevgili kuludur.) Bedesten’deki dükkân sahipleri peygamber’in bu sözlerine uyar, şöhretlerine toz kondurmazlardı. Bu nedenle hacca gidenler veya uzun bir yolculuğa çıkanlar çoğu zamanlar değerli eşyalarını buraya bırakırlardı. Sağlam bina, yangına ve hırsızlığa karşı belli bir ölçüde korunaklıydı. Saklanan malların ayrıntılı bir listesi lonca başkanı tarafından çıkarılır ve mallar düşük bir yüzde karşılığı, yolculuktan dönen sahiplerine veya ölmüşse mirasçılarına geri verilirdi. Çarşıdaki esnaf birliği, simsar, tellal ve bekçileri de seçerdi. Malını hemen satmak isteyen biri malını tellalbaşına teslim eder, o da istenen fiyata malı dolaştırırdı. Bekçiler çarşı içinde düzeni sağlar ve kapılar kapandıktan sonra binada kimsenin kalmamasına dikkat ederlerdi. bkz.Schiele ve Wiener, a. g. e. , s. 38

Kapalıçarşı'daki vakıf dükkânlarının toplam sayısı 1478'de 1168'e yükselmiştir. Bu dükkânlardan, sekiz yüz kırk dokuzu Cevahir Bedesteni ve çevresinde idi. Bunların yüz yirmi sekizi ise Cevahir Bedesteni içindeydi.⁴⁴⁶

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinin sonunda Kapalıçarşı'da 43 farklı işletme tespit edilmekte olup bunların sektörel başlıklar altında sıralanışı giyim eşyası, kuyumculuk, antikacılık, deri mamulleri satışı ve tekstil sektörü şeklindedir.⁴⁴⁷ Bu sektörel yığılma günümüzdeki Kapalıçarşı'nın manzarası ile görece uyumlu bir görünüm arz etmektedir. 1925 yılındaki ticari manzaranın daha önceki yapı ile paralelliğinin ne ölçüde olduğu sorusuna verilecek en iyi cevap Kapalıçarşı'nın kurulduğu ilk yıllardan günümüze değin yaşadığı mimari değişimin her geçen yüzyılın şartları çerçevesinde ortaya çıkan bir genişleme şeklinde olması örneğinde olduğu gibi ticari yapının da keza aynı şekilde değişim sürecini genişleme şeklinde yaşadığını görmekteyiz. Geçmişin geleneksel ticari yapısının yerini zamanın ruhuna ve ihtiyaçlarına bıraktığını ve ortaya öncekinden bambaşka bir Kapalıçarşı çıkardığını söyleyebiliriz. Günümüzde göze çarpan özellik, çarşının eski yüzlerce çeşitteki el sanatlarını yitirip, beş-on kalem iş etrafında toplandığıdır. Modern çağların “standart ürün” prensibinin bir oranda sonucu oluşan bu tabloda çarşının başlıca dört alanda yoğunlaştığı söylenebilir: altın işlenmesi ve ticareti, antika trafiği, döviz ticareti ve hisse senedi, tahvil piyasası.⁴⁴⁸

Kapalıçarşı'da son zamanlarda yaşanan değişimi Murat Belge şöyle ifade etmektedir:

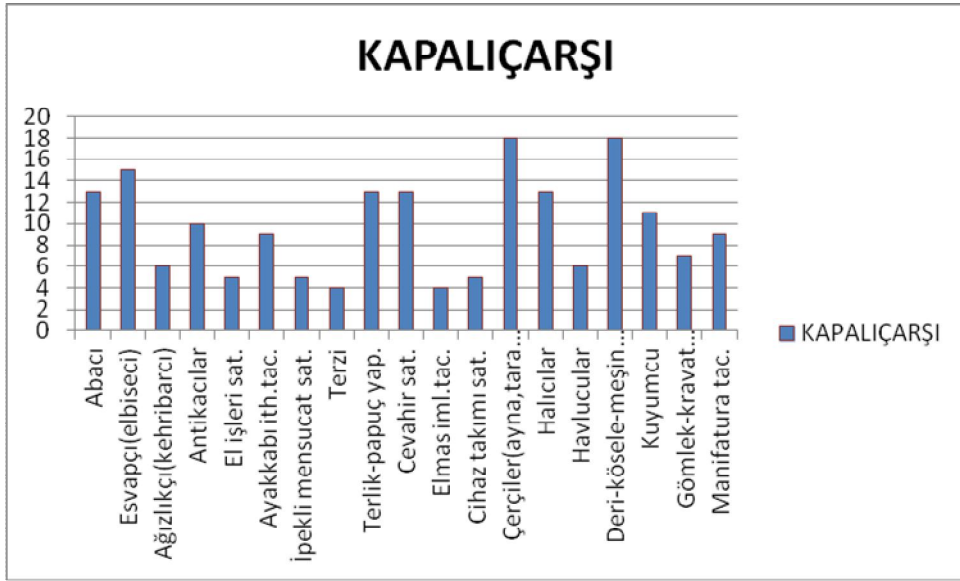
*Birçok eski zanaat ortadan kalkarken, sadece bu zanaat türlerinin adları, çarşıdaki çeşitli sokakların adı olarak yaşamaya devam ediyor. Nuruosmaniye Caddesi'nde yeni açılan büyük halıcı dükkânları yabancı turistleri kendilerine çekerek çarşı içindeki halıcılığı adamakıllı zayıflattılar. Kuyumcu dükkânları çarşının her yerine yayıldı. Deri eşya ve jean satanların sayısı da çok arttı. Öte yandan, en iyi bakır işi doğal olarak iç bedestende bulunuyor, fakat onun dışındaki birçok bakırcıda, bayağı zevksiz bakır eşyalar satılmaktadır.*⁴⁴⁹

⁴⁴⁶ Baş, a. g. t. , s. 138

⁴⁴⁷ bkz. Şekil 16

⁴⁴⁸ Edisyon, a. g. m. , s. 430

⁴⁴⁹ Murat Belge, **İstanbul Gezi Rehberi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2006, s. 104

Şekil 16. Kapalıçarşı'daki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı)

* Bu grafik 1925 yılına ait Türk Ticaret Salnamesindeki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

3. 8. Sururi Mahallesi Ekonomik Yapılanma

Sururi Mahallesi, Fatih ilçesine bağlı 57 mahalleden biri olup aynı zamanda Hanlar Bölgesi'ndeki dokuz mahalle içinde yer almaktadır. İlçenin en küçük mahallesi olma özelliğini taşıyan Sururi Mahallesinin idari sınırlarına bakıldığında kuzeyinde Rüstempaşa; batısında Tahtakale; güneybatısında Mercan; güneyinde Dâyeahatun; doğusunda Hobyar Mahalleleri bulunmaktadır.⁴⁵⁰ Sururi Mahallesi 1912 yılında Hacı Küçük Ahmet Çelebi ve Mahmut Paşayı Veli Mahalleleri olarak görülmektedir. Bu iki mahallenin birleştirilmesi neticesinde Sururi Mahallesi adını almıştır.⁴⁵¹

Sururi Mahallesinde, 17. yüzyılda aletçi ve bükülmüş ipek satıcısı esnafı, 18. yüzyılda ise kürkçü esnafı görülmektedir.⁴⁵² 1925 yılındaki işletme tablosuna baktığımızda toplam 22 farklı esnaf çeşidi ile karşılaşmakta olup bunların içinde sayıca en fazla manifatura ve kumaş tacirlerini görmekteyiz.⁴⁵³ Bu sayısal veri kısmen de olsa 17. ve 18. yüzyılda mahallede bulunan esnaf çeşidini anlamlı kılmaktadır. Genel itibariyle tekstil

⁴⁵⁰ bkz. www. fatih. bel. tr/sururi mahallesi. 15. 12. 2011

⁴⁵¹ bkz. Tablo 14

⁴⁵² bkz. Tablo 1, Tablo 2

⁴⁵³ bkz. Şekil 17

ürünlerinin satışı şeklinde örgütlenen esnafların çoğunlukta olduğu Sururi Mahallesinde 1925 yılı verilerine göre Handan Han, Haçopolo Han ve Yıldız Han isminde üç adet han'a ait bilgi bulunmaktadır.⁴⁵⁴ Fakat Sururi Mahallesinde bulunan hanlar sayıca daha fazla olup isimleri şu şekildedir; Tuhafçı Han, Manastırlı Han, Yarım (yarem) Han, Dikraniyen Han, İrfaniye Han, Hamdi Bey geçidi Han, Yıldız Han, Handan Han, Haçopolo Han isimlerini sıraladığımız bu hanların tamamı 1922–1945 yılları arasında yapılan Pervititch Haritalarında görülmektedir.⁴⁵⁵

Bu durum Türk Ticaret Salnamesinin 1925 nüshasında yukarıda adlarını verdiğimiz sadece üç han içinde esnafın olduğunu görülmektedir. Sururi Mahallesi ile ilgili Tablo 12'e bakıldığında mahalledeki ekonomik yoğunluğun çok fazla olmadığını mahallenin diğer mahallelere göre daha cılız bir ekonomik yapıya sahip olmasının Türk Ticaret Salnamesindeki eksik sayımdan ziyade mahallenin bölgedeki en küçük mahalle olması gibi aynı zamanda ekonomik yoğunluğu en az mahalle olduğuna işaret etmektedir.

⁴⁵⁴bkz. Tablo 12, Şekil 17

⁴⁵⁵bkz. Pervititch haritaları 63, 66, 67, 72 no'lu paftalar; **Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul**, s. 137, 138, 144

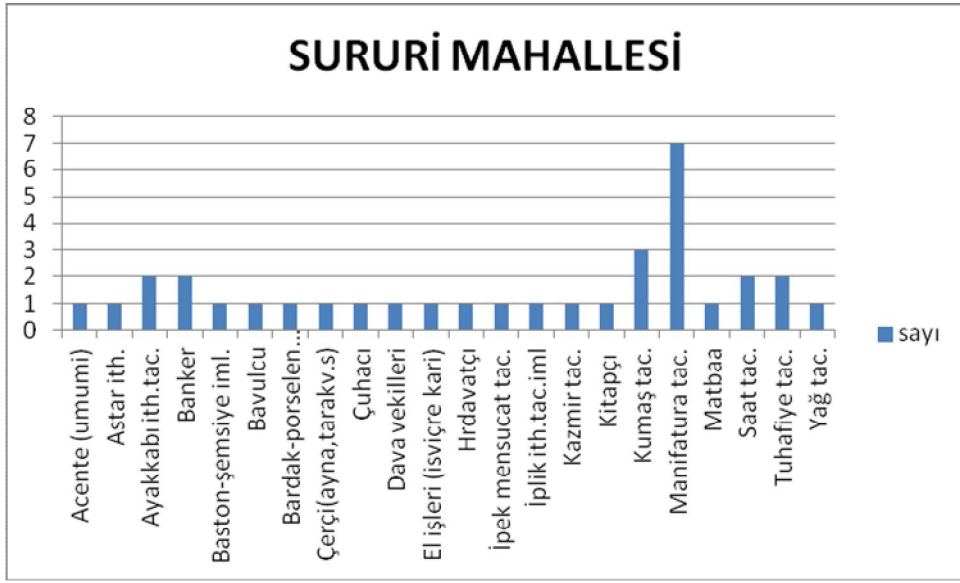
Tablo 12

Sururi Mahallesiindeki Hanlarda 1925 Yılıının Ekonomik Yapısı

İŞLETME TÜRÜ	Handan han	Haçopolo han	Büyük yıldız han
Acente (umumi)	1		
Astar ith.		1	
Ayakkabı ith. tac.			
Banker		1	1
Baston-şemsiye iml.			
Bavulcu		1	
Bardak-porselen ith.		1	
Çerçi(ayna, tarakv. s)		1	
Çuhacı		1	
Dava vekilleri		1	
El işleri (isviçre kari)		1	
Hırdavatçı		1	
İpek mensucat tac.			
İplik ith. tac. iml		1	
Kazmir tac.		1	
Kitapçı			1
Kumaş tac.		2	
Manifatura tac.		7	
Matbaa			
Saat tac.	1		
Tuhafiye tac.		2	
Yağ tac.			1

Kaynak: Türk Ticaret Salnamesi= Annuaire Commercial Turc “Edition 1924-1925 , Haz. İktisadi Tedkikat Neşriyat ve Muamelat Türk Anonim Şirketi 1340-1341 (1924-1925), s. 1-291

*Bu tablo belirtilen kaynaktan istifade edilmek suretiyle hazırlanmıştır.

Şekil 17. Sururi Mahallesindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı)

* Bu grafik 1925 yılına ait Türk Ticaret Salnamesindeki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

3. 9. Tahtakale Mahallesi Ekonomik Yapılanma

Tahtakale Mahallesi, Yavaşca Şahin Mehmed Mahallesi olarak bilinir.⁴⁵⁶ Tahtakale bir liman içi semt ve en önemli ticaret iskelelerinin hemen arkasında uzanan bir bölge olarak Bizans ve Osmanlı dönemleri boyunca ve günümüzde bir ticaret bölgesi olma özelliğini sürdürmüştür. Buraya mal getiren denizcilerin, tüccarların taleplerine dönük hizmetlerde Tahtakale de gelişmiş ve dönemine göre çok yoğun hanlar ve çarşılar bölgesi olmuştur. Semtte ticari işlevlerin yanı sıra gerek Venedik kolonisi gerekse Osmanlı döneminde 19. yüzyılın sonlarına kadar konutların, konakların bulunduğu anlaşılmaktadır. Bölgede özellikle aktariye, ilaç hammaddeleri ve kimyevi maddeler satan yerlerde yaygındır. Hanların içi her türden dükkânlarla doludur.⁴⁵⁷

Mahallenin 17. yüzyıldaki esnaf dağılımı örmeciler, mumcular, süslemeciler şeklinde görülmektedir.⁴⁵⁸ Örucüler Mercan'da yoğunlaşan örmecilerin Tahtakale uzantısı, mumcular ise Molla Fenari'deki selhhanenin kesim sonrası ortaya çıkan hayvan yağlarından istifade etmek suretiyle mesleklerini icra eden esnaf olup selhhanelerin

⁴⁵⁶ bkz. Tablo 14

⁴⁵⁷ Edisyon, **Tahtakale Maddesi, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 7, s. 191–192;

⁴⁵⁸ bkz. Tablo 1

uzantısı olarak tanımlayabiliriz. 18. yüzyılda ise; hasırcılar, hallaç ve sabuncular; 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ise kâğıt yaldızlama, lokumcu ve şekercileri görmekteyiz.⁴⁵⁹ Tahtakale Mahallesinde 17. yüzyıldaki tekstil ve el sanatları bağlamında oluşan esnaf tablosu 18. yüzyılda bu özelliğini korumuş buna ilaveten temizlik ürünleri, kimyevi maddeler ve ev eşyası ticarete dahil olmuştur. Tahtakale Mahallesindeki gıda ürünleri ticareti ise İstanbul'un iâşesini sağlayan iskelelere yakın olmasından kaynaklanmaktadır.⁴⁶⁰ Ayrıca Ziya Kazıcı bir makalesinde, 1682 yılı itibariyle Tahtakale Mahallesinde 74 bakkal, 2 sebzeçi, 2 fırın, 6 sığır kasap, 7 koyun kasabı ve 9 pazarcı olduğunu belirtmektedir.⁴⁶¹ Ziya Kazıcı'nın ulaştığı bu verileri 1925 yılındaki Tahtakale Mahallesinin işletme tipleri ile karşılaştırdığımızda, ortaya bakkal esnafı ile ilgili dikkat çekici bir sonuç çıkmaktadır. 1682 yılında 74 adet ve 1925 yılında ise 12 adet bakkal esnafıyla karşılaşmaktayız. Sayısal açıdan birbirine yakın olmamasına rağmen 1925 yılı itibariyle Tahtakale Mahallesinde bulunan işletmeler içinde bakkaliye esnafının kırtasiyecisi, çuvalcı ve tutkal tacirleriyle beraber birinci sırada olduğunu görmekteyiz. Bahsi geçen yılların her ikisinde de Hanlar Bölgesi'nin diğer mahallelerine göre daha fazla sayıda bakkaliyenin Tahtakale Mahallesinde oluşu ilginç bir saptamadır.⁴⁶²

Türk Ticaret Salnamesine göre 1925 yılında Tahtakale Mahallesinde 7 adet hana ait veri bulunmaktadır.⁴⁶³ Tahtakale Mahallesinin 1925 yılına ait ekonomik manzarasının sayısal açıdan ikincil öneme sahip işletme çeşitlerinin ise ayakkabıcı, kahve kavurucuları, kahve değirmeni satıcıları ve saraç esnafı olduğu görülmektedir.⁴⁶⁴

⁴⁵⁹ bkz. Tablo 2, Tablo 3

⁴⁶⁰ Wolfgang M. Wiener, **Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları**, Numune Matbaacılık, İstanbul 1998, s. 1-2

⁴⁶¹ Ziya Kazıcı, **1093 (1682) Yılında Çeşitlerine Göre İstanbul'daki Dükkânlar**, Tarih Boyunca İstanbul Semineri-29 Mayıs-1 Haziran 1988 Bildiriler, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1989, s. 239-251

⁴⁶² bkz. Şekil 18

⁴⁶³ bkz. Tablo 13

⁴⁶⁴ bkz. Şekil 18

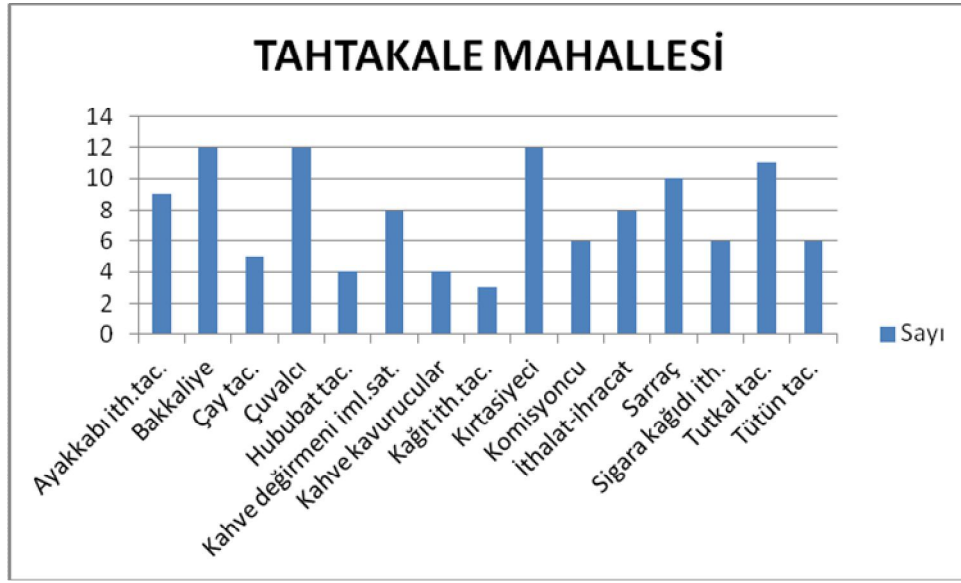
Tablo 13.

Tahtakale Mahallesi’ndeki Hanlarda 1925 Yılıının Ekonomik Yapısı

İŞLETME TÜRLERİ	Budun han	Kürkçü han	Balkapanı han	Boyacı han	Cedid han	Sabuncu han	Menâşe kanze han
Baston-şemsiye iml. sat.				1			
Bağırsakçı					1		
Bakkaliye						2	
Boya (toz) ith.		1			2		
Cam sat.	1						
Çay tac.						1	
Çuvalcı					1		
Fanila sat.	1						
Fındık tac.	1						
Hırdavatçı	1						
Hortumcu	1						
İtriyat iml. tac.	1						
Kağıt ith. tac.	1				1		
Kalay tac.							1
Kantariye eşyası tac.	1						1
Kırtasiyeci	4				3		
Komisyoncu	2		1		2	1	
Manifatura tac.	1						
Kutu iml. sat.						1	
İplik tac.		1					
İthalat-ihracat	8						
Şeker ith. top.							1
Sigara kağıdı ith.	2						
Tütün tac.							1
Züccaciye							1

Kaynak: Türk Ticaret Salnamesi= Annuaire Commercial Turc “Edition 1924–1925, Haz. İktisâdi Tedkikat Neşriyat Ve Muamelat Türk Anonim Şirketi 1340–1341 (1924–1925), s. 1–291

*Bu tablo belirtilen kaynaktan istifade edilmek suretiyle hazırlanmıştır.

Şekil 18. Tahtakale Mahallesiindeki İşletmelerin Dağılımı (1925 Yılı)

* Bu grafik 1925 yılına ait Türk Ticaret Salnamesindeki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

4. BÖLÜM

4. HANLAR BÖLGESİ'NE ÖZGÜ GELENEKSEL ESNAF ÇEŞİTLERİ

İnsanların hayatında beliren ihtiyaçlar karşısında iş hayatının ilerleyen ve gelişen bir seviyeye ulaşması, özellikle küçük el sanatlarını etkilemiş, bu arada her sanatın büyük emek ve hüner isteyen dallarından birçoğu ortadan kalkmıştır. Burada sarf edilen emeğin karşılığını alamamanın ve kullanılan hammaddelerin maliyetinin yüksek oluşu ya da bulunmayışı, daha önemlisi bu gibi ihtiyaçların fabrikasyon hale gelişinin de büyük etkisi olduğu bir gerçektir. Bugünün ihtiyaçları, toplum hayatının makineleşmiş atölye, el, emek ve iş potansiyeli üzerinde müessir olmuştur denilebilir.

Osmanlı toplumunun çok kültürlü yapısı içinde farklı etnik unsurların kendine özgü meslek alanları aidiyeti oluşturduğunu görmekteyiz. Bu durum Osmanlı İstanbul'unda Hanlar Bölgesi örneğinde olduğu gibi farklı bölgelerde yoğunlaşmış geleneksel esnaf türlerinin olduğu, bu farklı meslek alanlarının mekânsal açıdan lokalizasyonu örneğindeki gibi aynı zamanda birbirinden farklı etnik unsurlarında kendilerine özgü meslek alanlarını oluşturduğunu görürüz. Rum, Ermeni, Türk ve diğer Osmanlı milletlerinin uzmanlaştığı meslekler vardır. Mesela İstanbul Rumlarıyla ilgili Yunanlı yazar Skarlatos Byzantios şöyle demektedir:

*Rumlara özgü mesleklerden bazıları: kürkçülük, kumaş boyacılığı, kazancılık, mutfaçılık, kürekçilik, bakkallık ve yapı ustahlığıydı. Meslekler loncalar halinde örgütlenmişti ve her loncanın birer koruyucu azizi vardı. Aya Nikola bakkalların, Profitis İlias kürkçülerin, Aya Pandeleimon doktorların, Kırk Martyrler sucuların ve Aya Yanni Eleimon dilencilerin koruyucu azisiydi.*⁴⁶⁵

⁴⁶⁵ Skarlatos Byzantios, **Konstantinoupolis i perigrafi topografiki, arheologiki kai istoriki tis perionymou tautis megalopoleos**. [Konstantinopolis, ya da bu şöhretli şehrin arkeolojik, topografik ve tarihi betimlemesi], III cilt, Atina 1869, s. 418; Rum esnaf loncaları okul ve kiliselere maddi yardımlarda bulunuyor, yoksul çocukları okutuyor ve esir alınarak köle edilen Rumların özgürlüğünü satın alıyordu. Bazı meslekler ağırlıklı olarak aynı bölgeden göç etmiş hemşeriler tarafından yapıldı. Örneğin bakırcı ve yorgancılar Trabzon'dan, kasaplar ve yapı ustaları Yanya köylerinden, kumaş boyayanlar Kırklareli'nden, meyhaneciler Mora'dan, abacılar Doğu Rumeli ya da Midilli Adası'ndan çıkardı. Geleneksel olarak her loncanın destek verdiği bir okul, bir dernek olurdu. Örneğin Beyoğlu'ndaki Zoğrafyon Lisesi'ne

diyerek aslında Müslüman ve Hristiyan Osmanlı esnafının birbirlerine çok benzeyen, belki de aynı kaynaktan beslenen bir esnaflık geleneğine sahip olduğunu gösterir. Her bir mesleğin bir aziz'e, kutsal bir kişiye atfedilmesinin Müslüman esnaf için de geçerli olduğunu, ahilik geleneğinde her mesleğin pir'i olarak görülen bir peygamber, evliya gibi önemli şahsiyetlerin varlığına şahitlik ederiz. Yunanlı yazar Skarlatos Byzantios, eserinde İstanbul esnafıyla ilgili ise şunları söyler:

*Osmanlılara (Türklere) özgü mesleklerden bazıları: örücülük, tornacılık, saraçlık, hattatlık ve hakkaklıktı (madeni eşya oymacısı). Osmanlı asıllı berberler aynı zamanda dişçi ve sünnetçi olarak da çalışıyordu. 27 Haziran 1826'da Yeniçeri Ocağının kaldırılması ve fes giyme zorunluluğunun getirilmesiyle kalpakçılar başta olmak üzere altmıştan fazla kavuk türü üreten kavukçular loncasının üyeleri işsiz kalmıştı.*⁴⁶⁶

Bunun yanı sıra bu mesleki aidiyetlerin ortaya çıkışında anlamlandırmakta zorlandığı örnekler ile karşılaşmış ve bu konuda ise:

*Yapıları itibariyle temizliğe ve rahata düşkün Osmanlıların (Türklerin) sokaklarda seyyar satıcılık ve hamallık gibi ağır, baca temizleyiciliği, sepicilik (debbağlık) ve lağımcılık gibi pis meslekleri yapmakta hiç tereddüt etmemelerine ve çok yetenekli örücüler olabilmelerine karşın terzilikle, kürkçülüğe hiç ilgi duymamaları çok ilginçtir.*⁴⁶⁷

diyerek meslek aidiyetlerinin nasıl belirlendiği üzerine şaşkınlığını dile getirmiştir. Geleneksel esnaf kavramının oluşturduğu bu geniş kapsamlı geleneksel esnaf dünyasını incelemek başlı başına çok önemli bir uğraş alanıdır. Her biri gerçekten insan zekâsının ve el işi hünerinin yarattığı zanaat kolları, bugün belki de tümüyle müzeleri süsleyen bir tarih ve etnografya hazinesidir. Bizim burada yapmak istediğimiz ise geleneksel zanaat kollarını, Hanlar Bölgesi özelinde tespit etmek suretiyle Hanlar Bölgesi'ne özel bir geleneksel esnaf dökümünü oluşturmaktır. Bölgeye özel esnaf türlerini belirlerken aynı zamanda geleneksellik kavramının sağlıklı bir tanımının yapılması gerekmektedir.

fermeneciler loncası, Fener Rum Lisesi'ne kürkçüler loncası destek verirdi. Balıklı Rum Hastanesi'nin öncülü sayılan ve 1753'te faaliyete geçen Yedikule Rum Hastanesi'nin kurucusu da bakkallar loncasıydı. bkz. Ari Çokona, **Fener**, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2009, s. 40

⁴⁶⁶ Byzantios, a. g. e. , s. 416-417

⁴⁶⁷ Byzantios, a. g. e. , s. 421

Buradan hareketle Geleneksel Osmanlı esnafının belirlenme kriterleri, geçmişi 17. yüzyıldan itibaren başlatılan, üretim niteliği detay öğeler üzerine yoğunlaşmış, diğer bir ifadeyle sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan fabrikasyon üretiminin zorunlu kıldığı genelleşmenin dışında kalan, ince işçiliğin yok sayıldığı üretim biçiminin tersine tezgâhlarda emek-yoğun üretim modeli şeklinde ortaya konmuştur. Bu kriterler çerçevesinde belirlediğimiz Hanlar Bölgesi'ne özgü geleneksel esnaf çeşitleri, elimizdeki veriler mukabilinde sektörel üst başlıklar esas alınmak suretiyle hazırlanmış olup kısa tanımlarıyla birlikte aşağıda verilmiştir.

4. 1. Gıda ürünleri ve içecek imalatı

Fodlacı: Fodla, yassı pide şeklinde yapılan bir çeşit ekmektir. Özlü un haricindeki unlardan yapılan fodla, sarayda ve yeniçeri ocağında sıklıkla tüketilen bir yiyecektir. Ayrıca dönemin hayır müesseseleri olan imaretlerin ilgasına kadar oralarda da yapıldığı bilinmektedir.⁴⁶⁸

Karcı (Buzcu): Geleneksel esnaf sınıfına girer. Şu an üretim şekli değişmiştir. Karcılığın kaybolmuş esnaf grubuna girmesinin nedeni ihtiyaç olmaktan çıkması değil üretim şeklinin değişmiş olmasıdır.

Helvacı: Geleneksel Türk tatlıları içinde önemli bir yere sahip olan helva, Osmanlı İstanbul'unda sıklıkla tüketilen bir tatlı çeşidi olup o dönem yapılan kış toplantılarına da 'helva sohbeti' adı verilirdi.⁴⁶⁹ Günümüzde de halen önemli miktarda tüketilen helva'nın sadece üretim şekli değişmiş, geleneksel tezgâh üretimi yerini fabrikasyona bırakmıştır.

Saka: Saka kelimesinin aslı Arapça bir kelime olan Sakka'dır. Manası su taşıyan, su getiren demek olan bu kelime, ilk zamanlar Yeniçeri ocağının su ihtiyacını temin edenler hakkında kullanılırken daha sonraki dönemlerde yaygınlaşarak bütün su getiren ve taşıyan kişiler için kullanılmaya başlanmıştır. İkinci bir manası da; İstanbul'da Terkos ve Elmalı su bentlerinin tesisinden önce su getirenlere verilen bir addır.⁴⁷⁰ İkinci Mahmut

⁴⁶⁸ Solak, a. g. m. , s. 86

⁴⁶⁹ Pakalın, a. g. e, s. 91

⁴⁷⁰ Pakalın, a. g. e, s. 96

devrinde ve yeniçeri ocağının ilgası (kaldırılması) arifesinde 1825–26 yıllarında “Saka” adı “Sebilci” ye çevrilmiştir.

Bozacı: Boza; Arpa, darı, mısır, buğday gibi tahılların hamurunun ekşitilmesiyle yapılan koyuca, tatlı veya mayhoş bir içecektir.⁴⁷¹ Evliya Çelebi, 17. yüzyılda 300 dükkân ve 1005 kişinin bu işle uğraşmakta olduğunu söylemekte olup boza erbabının genellikle Tatarlar ve Çingenelerden oluştuğunu nakletmektedir.⁴⁷²

Lokumcu: Türk adı ile beraber anılan ender gıda ürünlerinden birisi olup turistik açıdan sadece İstanbul değil tüm Türkiye’nin ortak mirası olarak görülür.

Akideci: Akide, ağdalanmış iken ufak ufak kesilmiş olan renkli şekere denir.⁴⁷³ Geleneksel Türk şekeri olarak bilinir. Tarihi Yarımada’nın sembol gıda ürünlerindendir.

Habbaz: Habbaz; Arapça ‘hubz’ kelimesinden ismi fail olarak türetilmiş ekmekçi manasına gelen bir kelimedir.⁴⁷⁴ Ekmekçilik günümüzde de devam eden geleneksel bir esnaf türüdür.

Hamız: Ekşi ve sirke gibi bir tadı olan içecektir.⁴⁷⁵

Attar (Aktar): Osmanlı döneminde ilaç yapımında kullanılan hammaddeleri satan ve ilaç hazırlayan esnaf topluluğu için kullanılmış bir tabirdir. Daha sonraları iğne, iplik, düğme, mum ve kibrit gibi ufak tefek şeyleri satan kişilerin küçük dükkânlarına da attar dükkânı ismi verilmiştir. “Esnaf-ı attaran” olarak ta bilinen bu esnaf, 17. yüzyılın ikinci yarısında eski Bedesten yakınında “Attarlar Çarşısında”, 18. yüzyılın ikinci yarısında ise Beyazıt, Hobyar ve Rüstempaşa Mahallelerinde ve özellikle Mısır Çarşısı’nda yoğun bir şekilde görülen bir esnaftır.⁴⁷⁶

Gözlemeci: Osmanlı döneminde İstanbul’un hemen hemen her semtinde gözlemeci dükkânlarının olduğu ve bu dükkânların en meşhurunun Balıkpazarı’ndaki

⁴⁷¹ TDK, Güncel Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr>, 11. 08. 2011, 11. 40

⁴⁷² Çelebi, a. g. e, s. 654

⁴⁷³ Pakalın, a. g. e, s. 89

⁴⁷⁴ Pakalın, a. g. e., s. 92

⁴⁷⁵ TDK, Güncel Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr>, 11. 08. 2011, 11. 40

⁴⁷⁶ Baytop, **Aktar Maddesi**, a. g. e., s. 173

gözlemeci olduğu söylenir. Günümüzde ise sayıca az olmasına rağmen gözlemeciler görülmektedir.⁴⁷⁷

İşkembeci: Türk mutfağının ve damak zevkinin önemli bir parçası olan ve günümüzde de yoğun bir şekilde tüketilen bir yiyecek türüdür.

Leblebici: Bu esnaf, günümüz kuruyemiş dükkânlarının temelini oluşturan ve bu dükkânların ana omurgası diyebileceğimiz bir esnaftır. Leblebicilik eskiden olduğu gibi lokal bir şekilde devam eden bir esnaf olmayıp kuruyemişçi üst başlığında bir ürün çeşidi şeklinde varlığını devam ettirmektedir.

Şerbetçi: Hindiba, köknar, nane- zahter gibi bitkilerin özsuğunu çıkarıp türlü türlü şişelerde satan esnaf çeşididir. Evliya çelebi, Esnaf-ı meşrubat-ı deva adlı esnaf grubuna tabi olan şifalı şerbetler ve şuruplar hazırlayan toplam 600 meşrubatçı esnafının çoğunun dükkânının Beyazıt'ta olduğunu, diğerlerinin Hocapaşa'ya yakın Meydancık'ta ve Galata'da olduğunu söyler.⁴⁷⁸

Tahmisçiler (Kahveciler): Kahvenin kavrulup dövülerek satıldığı yere verilen addır. Yakın zamana kadar kuru kahveci yerine tahmis denilmekte olup bu işi yapanlara da Tahmisçi denilirdi.⁴⁷⁹ Tahmislerde kahve, ücret karşılığında hem kavrulur hem de elekten geçtikten sonra dövülerek sahiplerine verilirdi. Tahmisleri Arap kökenli kişiler çalıştırırdı. Bir zamanlar Eminönü'nde Tahmislerin yoğun olarak bulundukları yer bugün de halen bu adla anılmaktadır.⁴⁸⁰ 17. ve 18. yy' da Rüstempaşa Mahallesinde görülen bu esnaf çeşidi hala varlığını sürdürmekte (Günümüzde aynı mahalledeki meşhur Kuru Kahveci Mehmet Efendi'yi örnek verebiliriz) olup geleneksel esnaf kategorisine girer.

Güllaççılar: Özellikle Ramazan ayında yapıp satılan bir tatlı çeşididir. 17. yüzyılda 40 adet dükkânda 800 kişi tarafından yapıldığı söylenmektedir.⁴⁸¹ Günümüzde halen Ramazan ayında sıklıkla tüketilen bir tatlıdır.

⁴⁷⁷ Sakaoğlu ve Akbayer, a. g. e , s. 275

⁴⁷⁸ Sakaoğlu ve Akbayer, a. g. e , s. 264

⁴⁷⁹ Pakalın, a. g. e, c. 3, s. 375

⁴⁸⁰ Yılmaz, a. g. e. , c. 1, s. 285

⁴⁸¹ Sakaoğlu ve Akbayer, a. g. e , s. 275

Simitçiler: Geçmişten bugüne gelebilen aperiif Türk hamurlu yiyeceklerinden biridir. Günümüzde tüketimi hızla artan bir gıda ürünü olup (simit fast-foodları örnek verebiliriz.) Tarihi Yarımada özelinde de sembol bir yiyecektir.

Paludeciler: Palude, Nişasta ile meyve sularının karıştırılması ile yapılan pelte şeklindeki bir nevi tatlıdır.⁴⁸²

4. 2. Tekstil Ürünleri

Sarıkcı: Sarığa mahsus tülbent ve emsali şeyleri satan ve muhtelif şekil ve çeşitte sarık saran sanatkâr kişilere denirdi. Baş’a giyilen kisveler (başlıklar) üzerine sarılan sarık; tülbent, ağbani ve şaldan oluşurdu. Günümüzde yalnız imamların başlarındaki kisvelere beyaz tülbent sararak sarık giydiklerini görmekteyiz.⁴⁸³ Bu sarık sarma sanatını şimdilerde icra eden çok az sayıda insan bulunmaktadır. Kaybolmaya yüz tutmuş bir esnafır.

Bezzaz: Bez kelimesinin çoğuludur. Arapça olan bu kelime genellikle bezciler ile manifaturacıları tanımlamak için kullanılırdı. Bundan dolayı bez, manifatura eşyası satılan çarşılarla “Bezzazistan” adı verilmiş olup daha sonraları bu isim “Bedesten” halini almıştır.⁴⁸⁴

Çıkırıkçı: İplik bükme, iplik sarma gibi işlerde kullanılan, el veya ayakla çevrilen dolabı kullanan esnafır.⁴⁸⁵

Koltukçu: Lonca nizamnamelerinin katı kurallarına takılıp esnaf saflarına giremeyen göçmenlerin, İstanbul’da önceleri ipek ve diğer kumaşları, 18. yüzyıl sonundan itibaren de özellikle İngiliz dokuması kumaşlarını mahalle aralarında satmaları sonucu ortaya çıkan esnafır.⁴⁸⁶

⁴⁸² Pakalın, a. g. e, c. 1, s. 752

⁴⁸³ Pakalın, a. g. e, c. 3, s. 129

⁴⁸⁴ Pakalın, a. g. e, c. I, s. 223

⁴⁸⁵ TDK, Güncel Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr>, 07. 08. 2011, 16. 22

⁴⁸⁶ Hüseyin Yorulmaz, **Evliya Çelebi’den Muallim Cevdet’e Kaybolmuş İstanbul Esnafı**, İstanbul Araştırmaları Dergisi, Yaz 1997, s. 29

Ketenciler: Özellikle Anadolu el dokuma tezgâhları için pamuk, keten, yapağı bez dokuma ipliklerini satan esnaf'tır.⁴⁸⁷

Dibacı: Diba, ipekli ve renkli kumaş olan bir nevi kalın canfese verilen addır. Birçok çeşidi olan diba kumaşının satışını yapan esnaf'a Dibacı denilirdi.⁴⁸⁸

Hallaç: Pamuk, yatak ve yorgan çırpın kimselere verilen isimdir.⁴⁸⁹

İplikçi: İplik yapan ve satan esnaftır.

Kemhacı: İpekli kumaşlara kemha, bu kumaşları yapan kimselere ise Kemhacı denilirdi.⁴⁹⁰

Peştamalcı: Hamam peştamalları dokuyan esnaf'tır.

Alacacı: Fes rengi ve lacivert zemin üzerine sarı çizgili yani alaca desenli bir nevi pamuklu kumaş dokuyanlara alacacı denirdi. Eskiden İstanbul'da alaca kumaşından özellikle kadınlar için astarlı pantolon yapılırdı.⁴⁹¹

Sofçi: Sof, İnce keçi kılından şal gibi dokunan bir nevi kumaş adıdır. Osmanlı döneminde sof kumaşından erkeklere kürk, cübbe; kadınlara ferace yapılırdı. Bu işi yapanlara ise Sofçi denilmekteydi.⁴⁹²

4. 3. Giyim Eşyası

Abacı: Dervişler ile aşağı tabakadaki ilmiye mensuplarının ve medrese talebesinin giydikleri bir nevi palto çeşidi olan elbiseye aba adı verilir. bu elbiseyi imal eden esnaf ise abacı olarak isimlendirilirdi. Osmanlı İstanbul'unda Abacı esnafı 17. yüzyılda 300 dükkân

⁴⁸⁷ Sakaoğlu ve Akbayan, a. g. e, s. 285

⁴⁸⁸ Altın veya gümüş karışık dokunmuş çiçekli ipekli kumaşlara da diba-yı munakkaş (nakışlı diba) denilirdi. bkz. Pakalın, a. g. e, c. 1, s. 449

⁴⁸⁹ Devellioğlu, a. g. e, s. 381

⁴⁹⁰ Pakalın, a. g. e, c. 2, s. 241

⁴⁹¹ Pakalın, a. g. e, c. 1, s 43

⁴⁹² Pakalın, a. g. e, c. 3, s. 241

700 kişi, 18. yüzyılda 310 dükkân olarak görülmekte olup Cumhuriyet sonrası dönemde kıyafet devriminin de etkisiyle geçerliliğini yitirmiş bir meslek koludur.⁴⁹³

Dolamacı: Üst’e giyilen cübbemsi bir nevi elbiseyi yapan kişidir. Dolama olarak bilinen bu elbise, Müslüman kadın ve erkeklerin giydikleri dolama çuhadan yapıldı. Önü açık olup belden bir kuşakla bağlanırdı. Bunların kürklüsü ve çatma kemhadan yapılmış olanları da vardı. Kadınların giydiği diz kapaklarından az aşağıya kadar nispeten kısa olduğu halde yeniçerilerin giydikleri dolamalar daha uzundu. Yeniçeri dolamalarının ön tarafları yürümeye mani olmamak için de bele sokulurdu. Üst kısmı bele kadar düğmeli alt kısmı geniştir. Kollar kıvrımlı ve geniş, bilek yerinde ise mintan gibi dardı. Bellerine çizgili kumaştan kuşak bağlarlardı, üstlerine kaput yahut yağmurluk giyerlerdi.⁴⁹⁴

Terzi: Giysi biçip diken kimsedir. Geçmişte kumaş alınıp terziler tarafından elbise dikilirdi. Günümüzde bu mesleğin azalması giyim eşyasının fabrikasyon üretiminin yaygınlaşmasından kaynaklanır.

Fesçi: İnsanların başlarını havanın tesirinden korumak için kullandıkları yünden yapılma serpuşlardan (başlık) birinin adıdır. Bu başlıkları yapan esnaf’a fesçi denilmekte olup sarığın sarılmamış haline fes adı verilir. Bu meslek şu an Kapalıçarşı’da birkaç esnaf tarafından devam ettirilmektedir. Şapka devriminden sonra sarığın kullanılmaması bu mesleğin azalmasına neden olmuştur. Günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı mensuplarından başkan, imam-hatipler ve Belediyelerde cenaze işlerinde görevli kişiler tarafından yalnız görev yerinde kullanılmaktadır.

Gazzaz (Kazzaz): İpeğin işlenmesi ve satışıyla uğraşan esnaktır. İpekçi ibrişim bükücüsü demek olan Arapça “kazaz”dan bozma bir tabirdir.⁴⁹⁵

Kebeci: Çoğunlukla çobanların giydiği kalın keçeden yapılan “kebe” veya “kepenek” diye bilinen gocuğu yapan esnaktır.⁴⁹⁶

⁴⁹³ Kamus-u Türki de Aba, Yünden yapıldığı bilinen kaba kumaş, Bu kumaştan yapılan üstlük ruba, hırka şeklinde tanımlanmaktadır. . a. g. e, c. I, s. 1

⁴⁹⁴ Pakalın, a. g. e, c. I, s 470–471

⁴⁹⁵ Devellioğlu, a. g. e. , s. 599; Pakalın, a. g. e, c. I, s. 655

⁴⁹⁶ Yorulmaz, a. g. e. , s. 24

Kürkçü: Samur, sarı samur, tilki, sansar, vaşak gibi hayvanların kürklerinden kışlık elbise imal eden ve bu ürünleri satan esnaf'tır. Kürkçü dükkânlarında genellikle kürk satılır. Manto, palto ve içleri kürkle kaplı cübbe ısmarlaması yapıldı. Bugün daha çok Kapalıçarşı'da bu işi yürüten esnaflar vardır. Eskiden cılgıva, tavşan, elma, zerdeva, feyum, servi gibi adlarla bilinen birçok çeşidi bulunan kürklerden bugün dükkân vitrinlerinde sadece birkaç çeşit bulunmaktadır.⁴⁹⁷

Tülbentçi-yemenici: Alaca boyalı, üzerine kalıpla renkli çiçek resimleri basılmış ince bez ve yazma çember'e, tülbent veya yemeni adı verilmekte olup bu ürünleri yapıp satan esnaf tülbentçi-yemenici olarak isimlendirilmektedir.⁴⁹⁸

Örmeciler: Örselenmiş ve yırtılmış kumaşları, şalları ve urbaları eklerini belli etmeyecek şekilde ören işyerleriydi. Dükkânları Mercan Cami dibindeydi. Bugün bu sanatın pek az ustası kalmıştır.⁴⁹⁹

Keçeci: Keçe, Türk boylarının çadır hayatından bu yana çeşitli ihtiyaçlarını karşılanmada kullandıkları bir eşyadır. Keçe, genellikle koyun, keçi ve deve yünlerinden yapıldı. Keçeler, bazı evlerde halı yerine de serilmek suretiyle kullanıldığı gibi sedir, divan üstü örtü olarak da kullanılırdı. Elle ya da tokaçla dövülerek yapılan keçelerden "Arakiye" denilen yumuşak deve keçelerinden ise at bellemesi, keçe külâh, Mevlevî sikkesi, seccade gibi eşyalar yapıldı. İstanbul'da bugün de "Arakiyeci Cafer Mahallesi" diye bilinen yerde vaktiyle bir arakiyeci esnafının bulunduğu bundan dolayı mahallenin bu ismi aldığı söylenmektedir. Tarihi özellik gösteren keçe'lerin yapımı sıcak ve rutubetli yerlerde olduğu için eskiden hamamlarda keçe imal etmek için özel yerler ayrılmış olup İstanbul'da At Pazarı ve Yenibahçe'de böyle hamamların olduğu bilinmektedir. İstanbul'da I. Abdülhamit devrinde sırf bu işi yapan bir esnaf zümresinin tespit edildiği bilinmektedir. Bunlar, yaptıkları keçeleri Cebehane, Mehterhane, Tophane, İstablhane (Has ahır), Bozhane ve tersane gibi miri yerlerde tespit edilen fiyat üzerinden satarlardı. İstanbul'un fethinden 1783 tarihine gelinceye kadar Yenibahçe'de on adet, At Pazar'ında

⁴⁹⁷ Sakaoğlu ve Akbayer, a. g. e , s. 289

⁴⁹⁸ Pakalın, a. g. e, c. 3, s. 616

⁴⁹⁹ Sakaoğlu ve Akbayer, a. g. e , s. 301

ise yirmi adet keçe işi yapan dükkân'ın olduğu söylenmektedir. Bugün keçecilik mesleği sadece Anadolu'da icra edilmektedir.⁵⁰⁰

Lâtacı: İlmiye sınıfının cübbe üzerine giydikleri üstlüğü yapan esnaftır. Pardösü gibi kullanılırdı. Yalnız çuhadan baruti, siyah ve koyu renkli olurdu. Üst tarafı alaturka setreye benzerdi. Setre gibi bunun da iki santim kadar yakası vardı. Kolları da setre kolu biçiminde idi. Daha geniş kollu olanları da vardı. Bunlara “Babayani” adı verilirdi. Setre kollu biçimindekileri gençler, babayani olanları da yaşları nispeten ilerlemiş olanlar giyerlerdi. Üst tarafı kabarık durmak için göğüs kısmına tela konurdu. Topukların hizasına gelecek kadar uzundu. Hususi bir yere gidildiği zaman çıkarılır, cübbe ile oturulurdu. Resmi yerlerde ise lata ile oturulurdu.⁵⁰¹

Fermeneciler: Kadın ve erkek urbalarına, ferace, esnafın giydiği şalvar, potur, dizlik, salta, çepken, sako, fermane gibi çuha ve şayaktan yapılan giyim eşyası, Ankara sofundan yapılan ipek sırma klaptan kaytanlarla süslemeli urbalar, lata ve yabanlık entariler ve cübbeler yapılır ve satılırdı. Bugün bu meslek de körletilmiş sayılabilir.⁵⁰²

Gaytancılar ve Dökmeciler: İpek sırmalı fermana, çepken kaytanları elbise kollarına, yakalarına işlenen sırma ipek kordonlar burada satılırdı. Bugün bu esnaf da eski hararetini ve faaliyetini yitirmiş gibidir.⁵⁰³

Kalpakçılar; Bugün de Kalpakçılar Çarşısı denilen yerde toplanmış esnaf eskiden samurdan ve Buhara kuzu derisinden kalpak yaparlardı. 20. yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru toplumun kıyafet anlayışındaki değişim ile ihtiyaç olmaktan çıkıp ortadan kalkmıştır.⁵⁰⁴

⁵⁰⁰ Sakaoğlu ve Akbayan, a. g. e , s. 281

⁵⁰¹ Pakalın, a. g. e, c. 2, s. 356

⁵⁰² Sakaoğlu ve Akbayan, a. g. e , s. 273

⁵⁰³ Sakaoğlu ve Akbayan, a. g. e , s. 273

⁵⁰⁴ Sakaoğlu ve Akbayan, a. g. e , s. 279

4. 4. Derinin İşlenmesi ve Ayakkabı İmalatı

Debbağ: Meşin, kösele yapmak için hayvan derilerini işleyen sanat sahipleri hakkında kullanılan bir tabirdir. Halk dilinde tabak suretinde kullanılır.⁵⁰⁵ Günümüzde dericiler bu mesleği sürdürmekte olup sürekliliği olan geleneksel bir esnaftır. Şu an yoğun olarak Kazlıçeşme civarında olup Tarihi Yarımada'nın dışında kalmıştır. Geleneksel debbağ imalâthanelerinin ve satış yerlerinin sur dışında olması daha uygundur çünkü deri kirletici özelliği çok olan kontrol edilmesi zor bir mamuldür.

Haffaf: Kavaf, ayakkabı, terlik ve saire yapan ve satan esnaftır.⁵⁰⁶

Kunduracı: Kundura, Yunanca kökenli bir kelime olup kaba işlenmiş, bağısız, konçsuz ayakkabı demektir.⁵⁰⁷

Dikici: Yeni yapılan ayakkabıların dikiş işini yapan ve sökük ayakkabıları onaran kimseye verilen addır. Pabuç dikicileri, Lâciverdi pabuç dikicileri ve mest dikicileri diye üç çeşittir. 17. yüzyılın ikinci yarısında Evliya Çelebi 3400 dükkân ve karhane (imalâthane), 8000 kişi olduğunu, Mercan yokuşundaki bekârhanelerinin tümünde pabuççu bekârların kaldığını söylemektedir.⁵⁰⁸ Günümüzde bu esnaf çeşidi Gedikpaşa semtinde çok az sayıda kalmıştır.

Çedik-Pabuççular; İstanbul'un, eskiden beri, özellikle Anadolu'ya açılan en yaygın zanaat çeşitlerinden biri de çedik-pabuççuluk idi. Genellikle kadınlara mahsus olan bir pabuç çeşididir. Gösterişi seven hanımlar özellikle saraylılar sırma işlemeli çedik-pabuç giyerlerdi. Bugün bu ustalar kalmamış gibidir. Yapılanlar da köy düğünleri ve halk oyunları şenliklerinde giyilmektedir.⁵⁰⁹

Serraç: Eyer ve sair at takımı, meşin ve sahtiyan üzerine sırma ve ipek işleyerek çeşitli madde yapan esnaftır.⁵¹⁰

⁵⁰⁵ Sakaoğlu ve Akbayer, a. g. e , s. 280

⁵⁰⁶ Devellioğlu, a. g. e, s. 371

⁵⁰⁷ Magi Stagaki, **Türkçe-Yunanca Sözlük**, Kalokathi Yay. Atina 2003, s.164

⁵⁰⁸ Sakaoğlu ve Akbayer, a. g. e , s. 271

⁵⁰⁹ Sakaoğlu ve Akbayer, a. g. e , s. 271

⁵¹⁰ Devellioğlu, a. g. e. , s. 640

Kırbacı: Evvelce sakaların kullandığı, ince köseleden veya deriden yapılmış su kabı, saka tulumu.⁵¹¹

Mercan terlikçileri: Bugün de “Mercan yokuşu” diye anılan yerde baştanbaşa terlikçi esnafın dükkânları vardı. Beyazıt’tan Bakırcılara inen yolda ve Kapalıçarşı’da Mercan terlikçiliği sürdürülmektedir.⁵¹²

Paşmakçı: Çizme, pabuç, paşmak, postal ve renk renk tomaklar, terlikler satan esnaftır.⁵¹³

4. 5. Diğer Esnaflar

İç Bedesten Tüccarları: Burası bir banka gibi işlerdi. Halk kıymetli eşyalarını, altınlarını, mücevherlerini rehin olarak buraya bırakır, bırakılan eşya, altın ve paralar, buradaki zengin ve güvenilir esnaf tarafından muhafaza edilir ya da rehin tutulurdu. Çoğu esnaf bu paraları işletir, sahipleri de faizden faydalandırılırdı. Bu dükkânların sahiplerine “Hacegiler” de denirdi fevkalâde zamanlarda, hükümet bile bunlardan mühimce para alırdı. Tarihler, bazı padişahların, sultanların, paşaların bu zengin esnaftan para aldıklarını yazar. Bu çarşıda dünyanın en kıymetli mücevherleri, altın, gümüş eşyalar alınır, satılır, mezada çıkarılırdı.⁵¹⁴

Arayıcı: Deniz kenarlarına dökülen süprüntüler arasında veya yangın yerlerindeki enkaz içinde kıymetli şeyler arayan bir kısım esnaf hakkında kullanılan tabirdir. İstanbul’da çöplük subaşçısına bağlı olarak 500–600 kişinin arayıcılık sanatıyla geçindiği bilinmektedir.⁵¹⁵

Boyacı: Boya satan kimse; Boyama işini, boyacılığı meslek edinen kimse ve boya satılan dükkân manalarına gelir. Al boyacı, Kürk boyacısı gibi çeşitleri vardır. Geleneksel bir meslektir.

⁵¹¹ Devellioğlu, a. g. e, s. 617

⁵¹² Mercan Yokuşu’nda yedi bekarhane olduğu söylenir. Bu yerlerde pabuç ve terlik işiyle uğraşan bekarların kaldığı, bu insanların çok cesur olduğu ve Sultan Süleyman’ın yeniçerilere kızdığı vakit “sizi pabuççu bekarlara kırdırırım” dediği rivayet edilir. bkz. Yorulmaz, a.g.m. , s. 21

⁵¹³ Yorulmaz, a. g. m. , s. 18

⁵¹⁴ Sakaoğlu ve Akbayer, a. g. e, s. 275

⁵¹⁵ Pakalın, a. g. e, c. 1, s. 65

Mürekkepçi: Osmanlı Devleti döneminde yazışmalar mürekkeple yapılırdı. Bundan dolayı mürekkep fazla miktarda kullanılırdı. Mürekkepleri yapan esnafa mürekkepçi adı verilirdi.

Hurde-furuş: Ufak tefek şeyler satan, çerçi.⁵¹⁶

Dökümcülük: İstanbul'da Osmanlı döneminde inşa edilen çarşı ve atölyeler arasında bakırcıların yanında “dökümcüler” ya da “dökmeciler” de önemli bir yer tutmuşlardır. Halkın ihtiyaç duyduğu kap, kacak ve çeşitli eşyayı üreten döküm atölyeleri Süleymaniye ve Mercan civarındaydı. Osmanlı döneminde tüm imparatorlukta ün kazanan ve yabancı seyyahlarında dikkatini çeken döküm atölyelerinde geleneksel olarak, daha çok kum kalıplarda bronz ve pirinçten çeşitli eşya üretilmiştir. Döküm tekniğiyle yapılan bu eşyalar arasında şamdan, havan, kandil, kapaklı sahan, divit, kapı tokmakları, cami ve tekke alemleri, çanlar çoğunluğu oluşturmaktaydı. Bu eşyaların büyük bir kısmı İstanbul halkının ihtiyacını karşılamış, bir kısmı da Anadolu ve Avrupa şehirlerine ihraç edilmiştir. Bu geleneksel üretim 1970'e kadar Süleymaniye ve Mercan semtinde bulunan atölyelerde devam etmiştir. Döküm atölyeleri 1970'ten itibaren Rami'de Sanayiciler Sitesi'ndeki dükkânlara taşınmıştır. Günümüzde daha çok tas ve tencere kulpları, şamdan ve avize parçaları gibi eşyaların üretildiği bu atölyeler Osmanlı döküm atölyeleri geleneğini devam ettirmektedir.⁵¹⁷

Divit/Hokkacı: İçine mürekkep konan maden, cam veya topraktan yapılmış küçük kapları imal eden esnaftır.⁵¹⁸ Mürekkeple yazı yazmaya yarayan yazı takımı. Mürekkep koymaya yarayan hokka, kalem koymaya mahsus kısmın (kalemcan'ın) baş tarafına perçinlenir veya vidalanırdı. Hokkanın mandallı kapağı bulunurdu. İçine, didiklenmiş, lika denilen ham ipek konulurdu. Mürekkep bununla karıştığı için dökülmezdi. Bu hokkalara kırmızı boya da konmak için ikiye bölünenler olduğu gibi, iki hokkalı üç hokkalı olanları da vardı. Divit, sahibinin mali durumuna göre; tenekeden, tunçtan, madenden, bazen da gümüşten yapılırdı. Bazılarının üzerleri taşlarla süslenirdi. Osmanlılar zamanında divit genellikle pirinç, bakır veya ceviz, abanoz, zeytin ve kuka ağaçlarından imal edilirdi. Pişmiş topraktan, gümüş, altın ve som balığı kemiklerinden

⁵¹⁶ Devellioğlu, a. g. e, s. 457

⁵¹⁷ İ. Gündoğ Kayaoglu, **Dökümcülük Maddesi, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 3, s. 101–102

⁵¹⁸ Devellioğlu a. g. e, s. 448

yapılanlar olduğu gibi, demir üzerine gümüş ve altın kakmayla süslenerek yapılanlar da olurdu. Divitler ekseriya kuşak arasına sokularak taşınırdı. İhtiyaç duyulduğunda bunları kavga esnasında bıçak gibi kullananlar da olurdu.⁵¹⁹ 19. yüzyıl'da bu esnaf'a ait dükkânların Beyazıt Mahallesinde bir zamanlar bulunan Askeri Tıbbiye'nin hizasında olduğu söylenmektedir.⁵²⁰

Kalemtıraşlık: Kalemtıraş, eskiden mürekkeple yazı yazmak için kullanılan ve çok önemli olan kamyş kalemleri yontmak, özellikle son derece önem verilen uç kesmek için kullanılan ve neştere benzeyen bir âletti. Basit gibi görülen bu araç'ın, altın ve gümüş nakışlarla süslemeli olanları, el işi sanatının şaheser örnekleridir. Hattati ve Katibi olmak üzere ikiye ayrılır.⁵²¹

Telciler: Gümüşten ve sırmalı tel işleyen sanatkârlara verilen addır.⁵²²

Bıçakçılar: Bıçak vb. kesici araçlar yapan veya satan esnaftır.

Kafesçiler; Gümüş tellerden kafesler, türlü bıçaklar, kuşaklar yapar ve satarlardı. 17. yüzyılın ikinci yarısı Beyazıt Camii çevresinde 100 dükkân ve 300 kafesçi vardı.⁵²³

Bakırcılar: Bizans döneminde Bakırcılar, Ayasofya'nın doğu kapısının civarındaki Halkoprateia mevkiinde yerleşmişler, Osmanlı dönemi ilk Bakırcılar Çarşısı ise Fatih devrinde Suk-u Nuhasın⁵²⁴ adıyla Eminönü Yeni Camii yerindeydi.⁵²⁵ Bakır levhalar üzerine işlemeler yapan diğer bir adıyla Bakırcı Hakkakı olarak da bilinen bu esnaf, günümüzde İstanbul Üniversite'si merkez binası bahçesinin doğu ve kuzey duvarları altında sıralı dükkânlar olarak bilinen Bakırcılar Çarşısındadır. Halen de devam etmektedir.⁵²⁶

Çadırcılar: İlkel yaşamdan sonra kullanılan çadır, karakteristik durumunu muhafaza etmekte, yerine göre kullanılmaktadır. Türkler, çadır hayatını başka barınaklara

⁵¹⁹ www.nedir.com 09. 01. 2012

⁵²⁰ Ünver, a. g. e. , s. 156

⁵²¹ Sakaoğlu ve Akbayer, a. g. e, s. 277

⁵²² Pakalın, a. g. e, c. III, s. 448

⁵²³ Çelebi, a. g. e. , s. 588

⁵²⁴ Nuhasın Çarşısı (Bakırcılar Çarşısı)

⁵²⁵ Edisyon, **Esnaf Maddesi**, a. g. e. , s. 212; Solak, a. g. m. , s. 84

⁵²⁶ Ünver, a. g. e. , s. 156

tercih etmişlerdir. Bugün de konar-göçer toplulukların başlıca barınağı “Kara çadır” denilen keçi kılından dokunmuş çadırlardır, rahat barınabilecek şekil ve biçim verilmiştir. Çadır, genellikle kalın keten bezinden yapılmaktadır. Sık dokunan bu bezden yapılan çadır, soğuktan ve yağmur suyundan koruyacak şekilde sağlam olmaktadır. İstanbul’da çadırcılığın tarihçesini gözden geçirirken bir de “çadır kolancılar” denilen esnafın bulunduğu anlaşılmaktadır. Çadırcılıktan farklı, fakat yakından ilgili bu zanaatın, takriben 1754 yılına doğru İstanbul’da on iki adet kolancı karhanesi bulunduğu kaydedilmiştir. Bunlar, pamuk ipliğini alıp, büküp ve elvan boya ile boyalayıp, çadır kokanı dokuyup satarlardı. Bu çadırları yapanlara çadırcı ismi verilmektedir.⁵²⁷

Mumcular: Petrolün icadından evvel aydınlık vasıtası olan yağ ve balmumlarını yapan esnafla kaldırım amelesine de mumcu denilirdi.⁵²⁸ Mum genellikle “balmumu” ve “isterin” denilen nebati bir maddenin karışımından yapılmakta idi. İstanbul’da mumculuk eskiden Eğinlilerin elindeymiş. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul’u fethettikten sonra, Anadolu’dan birçok meslek erbabını İstanbul’a çağırmış. Eğin’den gelenler burada İstanbul’un dört büyük ihtiyaç maddesine el koymuşlardır. Bunlar: kasaplık, oyunculuk, suculuk, mumculuk.⁵²⁹

Barutçular: Barut yapan veya alıp satan esnaftır.

Kılıççılar: Mahmutpaşa Camii yanında yokuş, bir boydan bir boya Kılıççı Çarşısı imiş. Burada kılıç, kama, hançer, pala, kargı, mızrak, süngü gibi kesici savaş aletleri yapılırdı. Çifte su verilmiş⁵³⁰ kirmanların ünlü Türk kılıçlarının burada yapıldığı ve Anadolu’nun, Rumeli’nin hatta Avrupa’nın birçok yerlerine buradan gönderildiği söylenir. Türkler, kılıca çok önem vermişlerdir, o kadar ki Osmanlı Devletinin kuruluşundan 1914 yılına kadar orduda, donanmada kullanılan kılıçların yapımı için dört yerde kılıçhaneler kurulmuştur. Bunlar; Bursa ve Edirne’de, İstanbul Galata’da, İstanbul Sultanahmet’te ve İstanbul Haliç Tersanesi’nde. Kaynaklar, bir kılıç yapabilmek için 10 okka demire ihtiyaç olduğunu da anlatmaktadır.⁵³¹ Süheyl Ünver kılıççı dükkânlarının, 19. yüzyıl’da Beyazıt

⁵²⁷ Sakaoğlu ve Akbayer, a. g. e, s. 269

⁵²⁸ Pakalın, a. g. e, c. 2, s. 581

⁵²⁹ Sakaoğlu ve Akbayer, a. g. e, s. 293

⁵³⁰ Kılıçlar arasında, kızdırılmış demirin, özel bir muameleye tabi tutulmasıdır.

⁵³¹ Sakaoğlu ve Akbayer, a. g. e, s. 340

Meydanı'na nazır sebil sırasında ve şimdiki Mustafa Reşit Paşa Türbesi karşısında olduğunu yazar.⁵³²

Çömlekçiler: Nalburcular Çarşısından sonraki sokak boydan boya çömlekçiler çarşısıydı. Enez küpleri, Çanakkale ve Göksu testileri, çiçek saksıları, toprak kumbaraları, düdüklü oyuncak testiler, kebab tandırları ve büyüklü küçüklü toprak kaplar yapılırdı.⁵³³

Hasırcı: Hasır ören veya satan kimseye verilen addır.

Çivciler: Eskiden İstanbul'un her yerinde çarşıları mevcut olup, boy boy temel çivisinden cam çivisi ve “gebgevi” de denilen küçük boyuna kadar, “yuvarlak”, “dört köşe”, “tekebaş” denilen geniş çiviler, “enseri” denilen yapı çivileri, kösele çivileri, burgulu çiviler yapılır ve genellikle sayı ile satılırdı. Ateşte kızdırılan demir çubukların haddeden çekilmesi suretiyle iptidaî araçlarla çok sağlam çiviler yapıldığı, hatta zamanın Avrupa çivilerinden sağlam olduğu kaydedilmiştir.⁵³⁴

Kaşıklar; Beyazıt Cami'nin, Sahaflar Çarşısı yanında “Kaşıkcı Çarşısı” diye anılan yerde sıra sıra dükkânlar vardı. Burada özellikle şimşir, abanoz, acı elma gibi sert ağaçlardan, fildişi, manda boynuzu bağadan yapılan yemek kaşıkları, hoşaf kaşıkları, süs kaşıkları çok makbul tutulurdu. Sedef ve mercan saplı, altın kakmalı, firuzeli, akikli ve kıymetli taşlarla bezenmiş, yarım portakal biçiminde uzun saplı hoşaf kaşıkları Türk zevkinin inceliğini gösteren sanat harikalarıydı. Müzelerimiz bu kaşık örneklerini büyük bir ihtimamla saklamaktadır.⁵³⁵

Tarakçılar; Mahmutpaşa'da ve Tavukçular Çarşısı diye anılan yerde sıra dükkânlar sırf tarak yaparlardı. Boy boy kadın ve erkek için som fildişi üzerine işlemeli, sık ve seyrek, tek ve çift taraflı taraklar Avrupa'da bile rağbet görürdü. Hele zarif işlemeli sakal, bıyık tarakları, fildişinden yapılmış bıçak biçiminde kâğıt kesme araçları, kamış kalem makta'ları, zarif hilaller, sırt kaşımak için el biçimi insan kaşağıları burada yapılırdı. Günümüzde el yapımı birer sanat eseri olan bu taraklar yapılmamaktadır.⁵³⁶

⁵³² Ünver, a. g. e. , s. 156

⁵³³ Sakaoğlu ve Akbayer , a. g. e , s. 273

⁵³⁴ Sakaoğlu ve Akbayer , a. g. e , s. 273

⁵³⁵ Sakaoğlu ve Akbayer , a. g. e , s. 281

⁵³⁶ Sakaoğlu ve Akbayer , a. g. e , s. 397

Taşçı: Türk halk sanatının içinde, taş yontmacılığı ilgi çekici bir alandır. Kaba taş yontmacılığından, en ince nakış ve süslemelere kadar, bu sanata eskiden “katı’-ı ahcar(Taş kesicisi ve yontmacısı)”, ustalarına da ‘senktraş’ deniyordu. İstanbul’da, yemiş iskelesinden Unkapanı’na kadar, boydan boya ve Ayvansaray’dan defterdara kadar uzanan yerde, granit ve mermer üzerine işleyen taşçı dükkânları vardı. Bu dükkânlarda “minkar” denilen çelik kalem ve çekiçten ibaret basit araçlarla harikalar yaratan ustalar yetişmiştir. Eski ustalar kalmamakla birlikte, bugün kısmen mekanik araçlarla ve kıyıda köşede mesela Edirne kapı civarında eski usullerle çalışan birkaç işyeri bulunmaktadır.⁵³⁷ Geleneksel bir zanaat olmakla birlikte bu mesleğin tekrar canlandırılması eski İstanbul’un diğer geleneksel yönlerinin ortaya çıkmasında çok önemli bir rol oynayabilir. Mimari açıdan bu meslek mühim bir tamamlayıcı olup yeniden canlandırılmalı, ahşap ve taş gibi İstanbul mimarisinin iki temel ögesi olan bu unsurlar meslek okulları ve kurslar çerçevesinde geleneksel mekânlarında yaşatılmalıdır.

Neccar: Dülger, doğramacı, marangoz olarak bilinen esnaftır. Kaybolmaya yüz tutmuş olup yaşatılması gerekmektedir.

Abanozcular: Hindistan, Madagaskar, Moris adaları, Japonya ve Habeş’te yetişen gayet kuvvetli, sert ve pek güzel cila kabul eden ağacın adıdır. Vaktiyle bugün antika sayılan tespih, kutu, kelâmdan, nalın, baston, ok ve emsali şeyler yapıldı. İslâm’ın kıymetli abidelerini teşkil eden cami ve türbelerin kapı ve dolapları abanozdan yapılmıştır. Abanozun esmer, kırmızımtırak, yeşilimsi, siyah damarlı, ebruli, sarımtırak, yeşil olanları varsa da en makbulü siyah olanıdır. Sanatta taşlar içinde mermer ne ise ağaçlar içinde de abanoz odur. Mermer çoğunlukla sanatlı taş işlerinde kullanıldığı gibi abanoz da o türlü ağaç işlerinde kullanılır.⁵³⁸ Bu ağacı işleyenlere Abanozcu denilmektedir.

Kâğıt yaldızlama: Geleneksel el zanaatıdır. Turistik açıdan devam ettirilmelidir.

Elmas traş edenler: Bunlar kara taştan has elması parça parça çıkarıp her parçasını kurşunlu drefşler içine koyar, sonra bunları adamların çevirdiği dolaplar üzerine koyup yine kurşundan çarklarda elmas parçalarını çarklar üzerinde döndüre döndüre

⁵³⁷ Sakaoğlu ve Akbayan , a. g. e , s. 399

⁵³⁸ Pakalın, a. g. e, c. 1, s. 4

berrak hale getirirler, bir tarafı parlayınca diğer tarafını da bu şekilde parlatırlar ve kaya gibi sert olan elmas, kurşun gibi daha yumuşak bir maden ile yontulurdu.⁵³⁹

Kuyumcular; Kapalıçarşı'da bugünde her çeşit mücevher, altın, gümüş, süs ve takı eşyalarının satıldığı sıra sıra dükkânlar, eski parlaklığıyla devam etmektedir. Yıldızcılar, parlaticılar, savatçılar da bu çarşı da bulunmaktadır.⁵⁴⁰

Kalem-kar kuyumcular: Mineli saat kapakları, hançer, kılıç gibi şeyler imal ederlerdi. Bu zanaat kolunun son üstatları Unkapanı'nda Simitçioğlu Rum Mihail idi ki padişahların sanatından emin oldukları bir kişi olması dolayısıyla Hint padişahlarına, acem şahına ve başka ülkelerin devlet adamlarına gönderilmek için mineli saat zarfları, hançer ve kılıç gibi hediyeler bu usta tarafından hazırlanırdı. ikinci derecede üstatlar ise Ermeni Haçadur ve tambur kalemkarı Arnavud Osman çelebi idi.⁵⁴¹

Simkeşler; Gümüş, altın tel çekicileri olan bu esnaf özellikle gelinlik ve tefebaş denilen kadife üzerine sıрма işlemlerde kullanılan tel ve sırmalar, fitne ve dival denilen işlemler için tel ve sıрма çekerlerdi. Simkeşhane İlk olarak Irgat Pazarı'nda Çorlulu Ali Paşa Camii medresesinin yerinde iken sonradan Beyazıt'tan Aksaray'a giden cadde üzerindeki binaya nakledilmiştir. Simkeşhane resmi müessese gibi idare edilirdi. Memleketin zengin bulunduğu ve sıрма işlemeli şeylerin rağbette olduğu zamanlarda mühim işler yapan bu müessese Tanzimat sıralarında işlerin azalmasından dolayı kapanmış iken 1283 (1866–67) senesinde hükümetçe teşkil olunan komisyonun verdiği karar üzerine “sırmakeş” esnafına bin kese akça sermaye verilmek suretiyle tekrar faaliyete geçirildi. Resmi elbiselerle sancakların ve bu neviden işlemeli şeylerin buradan satın alınması da karar altına alındı. Bununla beraber, ne devlette eski mali kudret, ne de memurlarla halkta evvelki hal ve vaziyet kalmadığı için devam edemedi. İşsiz kalan esnaf öteye beriye dağıldığından Simkeşhane dağıldı. İlk İstanbul darphanesi “Simkeşhane” nin içinde idi. Sonradan Topkapı Sarayı'nda bulunan şimdiki yerine nakledildi.⁵⁴²

⁵³⁹ Yorulmaz, a. g. m. , s. 21

⁵⁴⁰ Sakaoğlu ve Akbayar, a. g. e , s. 287

⁵⁴¹ Yorulmaz, a. g. m. , s. 23

⁵⁴² Pakalın, a. g. e, c. 3, s. 227

Nakkaş ve Sıvacılar: Yağlı boya ile duvar nakışları yapan süsleme sanatkârlara verilen isimdir. Özellikle kitaplara minekari resim yapanlara da bu ad verilmiştir. . İpek ibrişim ve yünle el işi işleyen sanatkârlar ve yağlı veya sulu boya işleri yapan ebniye (binalar) boyacılarına da nakkaş denir. İstanbul’da bazı sanatlar gibi ebniye boyacılığını yalnız Müslümanlar yaparlarken 1827 yılında din farkı gözetilmeksizin herkesin yapmasına izin verilmiştir.⁵⁴³

Remadçı; Kalcıların ocak artıklarından ve küllerinden altın ve gümüş çıkartan esnafa denir. Halen Kapalıçarşı’da remad işi yapanlar vardır.

Rastıkçı: Kadınların kaşlarını veya saçlarını boyamak için sürdükleri siyah boya; sürme işini yapan kişilerdir.⁵⁴⁴

Kazgancı (Kazancı): Kazan yapan kişilere verilen isimdir.

Mücellid: Kitap ciltleyen esnaftır. Bunlara ciltçi de denilmektedir. Yazılı eserlerin korunması için ciltleme işinin çok eski bir geçmişi olduğu söylenir. İslâmiyet’ten önce Türkler tarafından bilinen ciltçilik, gittikçe ince bir sanat haline gelmiştir. Özellikle değerli eserlerin ciltlenmesin son derece değer verilmesi, bunların deri ve maroken kaplarla kaplanarak üstlerinin altın yıldız plakalarla ve yazılarla süslenmesi, bilime, sanata ve tekniğe ne kadar değer verildiğini göstermektedir.⁵⁴⁵

Sahaf: Eskiden kitap satan, kitapçı yerinde kullanılır bir tabirdir. Kitap alım satımı revaç bulduğu zamanlarda sahafılık karlı bir iş halini almıştı. Kapalıçarşı’nın içinde birçok sahaf dükkânı vardı. Daha sonra Beyazıt Cami avlusundan Kapalıçarşı’ya giden yolun iki taraf dükkânları da sahaf dükkânı olmuştu. Kitapçılığın Bab-ı âli caddesine intikali çok sonradır. Kapalıçarşı’da 1908 inkılâbından bir müddet sonraya kadar sahaf dükkânları vardı. Sayıları çok azalan bu dükkânlar Birinci Dünya Savaşı sırasında tamamen kapanmış, sahaflar yalnız Beyazıt Camiinin bitişiğindeki eski Hakkaklar çarşısı

⁵⁴³Pakalın, a. g. e, c. 2, s. 649

⁵⁴⁴TDK, Güncel Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr>, 07. 08. 2011, 08. 51

⁵⁴⁵Sakaoğlu ve Akbayar, a. g. e , s. 267

olarak bilinen sahaflar çarşısına taşınmıştır.⁵⁴⁶ Günümüzde Sahaf esnafının sayıları azalmış olup halen aynı çarşıda işlerine devam etmektedirler.

Ahşap Tornacı: Süleymaniye bölgesinin Haliç'e doğru uzanan kısımlarında ahşap konakların çok olması ve bu şekilde ortaya çıkan ahşabın işlenmesi ihtiyacı, ahşap tornacı olarak bilinen imalâtçı esnafının aynı bölgede ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Daha sonra ahşap yapıların yerini taş yapılara terk etmeye başlamasından itibaren yavaş yavaş kaybolmaya başlamış, günümüzde ise Süleymaniye bölgesinde çok az sayıda kalmış geleneksel bir esnaf çeşididir.⁵⁴⁷ İstanbul'un tarihsel mimari kimliğinin önemli bir parçası da ahşap yapı ve konaklar olup bu tarihi kimliğin tekrar canlandırılması ahşap tornacılığı gibi ahşapla ilgili olan bütün geleneksel esnafların canlandırılması gerekmektedir.

Hakkâk(Mühürcü); Yazı süsleme ve kazıclık sanatı demek olan mühürcülük, diğer adıyla hakkâk esnafı, eskiden imza yerine mührün kullanılması dolayısıyla çok fazla rağbet gören bir meslekti. Bugün İstanbul'da bu sanatın ancak birkaç ustası kalmıştır. Beyazıt'ta eski yanan Sahaflar Çarşısı'nda yakın zamana kadar göze çarpıyordu.⁵⁴⁸

Kutucular; Uzun saplı fırın kürekleri, yemek tablaları; helvacı, yufkacı, lokmacı tablaları; tokaçlar, küp kapakları, irili ufaklı kutular yapan esnafa verilen addır. Evliya Çelebi; 100 dükkân ve 1000 kişi tarafından icra edilen bir meslek olduğunu belirtir. 18. yüzyılda Molla Fenari'de gözüken bu meslek erbabı 19. yüzyıl içinde de varlığını devam ettirmiş,⁵⁴⁹ 1925 tarihli Ticaret Salnamesi'nde de bu esnaf kolundan da bahsedilmektedir. Bugün ise Tahtakale'de bu eşyadan bazılarını yapan birkaç dükkân kalmıştır.⁵⁵⁰

İğciler: İpek ve yün bükme için kullanılan iğ yapıcıları ve çorap, dantela, kasnak işlemek için tuğ, şiş, çuvaldız yapan işyerleridir. Bugün ortadan kalkmış gibidir.⁵⁵¹

İmameciler: Kehribardan yaptıkları gümüş, altın minelerle, elmas, yakut ve zümrüt gibi değerli maden ve taşlarla bezenmiş bilezikli imameler, 2, 5–3 arşın boyunda

⁵⁴⁶ Pakalın, a. g. e, c. 3, s. 92

⁵⁴⁷ Pakalın, a. g. e, c.1 s. 45

⁵⁴⁸ Pakalın, a. g. e, c. 1, s. 706

⁵⁴⁹ Sakaoğlu ve Akbayan, a. g. e, s. 397

⁵⁵⁰ Sakaoğlu ve Akbayan, a. g. e, s. 287

⁵⁵¹ Sakaoğlu ve Akbayan, a. g. e, s. 275

yasemen çubuklara takılırdı. İmameci esnafının Uzunçarşı Caddesi'nin başında sıra halinde dizildiği söylenir.⁵⁵²

Marpuçcu: Marpıç, marpuç; Farsça bir kelime olup, helezoni telden yapılma ve ince meşinle kaplı boru, nargileye takılır ve dumanı onun içinden geçerek ağza gelir. Bu borucukların imal edildiği ve satıldığı yer olan çarşıya Marpuççular Çarşısı ve caddeye Marpuççular Caddesi denmektedir. Marpuççular, İstanbul'a özgü marpuçlar yaparlardı. Renk renk meşinlerden kesilen şeritler, özel bıçaklarla tıraşlanır, demir çubuk üzerine sarılır, bunun üzerine de sarı ince tellerle desen işlenir, kuruma işlemi tamamlanınca içteki demir çubuk çıkarılır ve nargile marpucu yapılmış olurdu.⁵⁵³

⁵⁵² Ünver, a. g. e. , s. 157

⁵⁵³ Yılmaz, a. g. e. , c. 2, s. 153

5. BÖLÜM

5. HANLAR BÖLGESİNDEKİ GELENEKSEL TİCARİ YAPININ YENİDEN TESİSİ ÜZERİNE ÖNERİLER

Şehirlerin çözülmeye başlayan tarihi alanlarında çözülme diğer bir ifadeyle çöküntüleşme sürecinin nasıl yaşandığına baktığımızda çöküntüleşmenin birinci aşamasında aileler, ikinci aşamasında da işyerleri semti terk edince sürecin sonunda mekânsal özelliklerin ve sosyal ilişkilerin bozulması, yaşam kalitesinin düşmesi ile çöküntüleşme tam anlamıyla ortaya çıkmış bulunmaktadır. Tarihi Yarımada'da Hanlar Bölgesi, Gedikpaşa ve bunun haricinde İstanbul'un çok farklı lokasyonlarında bulunan diğer çöküntü alanı haline gelmiş semtlerde New York Eski Belediye Başkanı Giulina'i'nin uygulamaya soktuğu "kırık camlar" teorisine benzer bir uygulama ancak bahsi geçen çöküntüleşmenin doğurduğu sorunları ortadan kaldırabilir. New York eski belediye başkanı Giulina'i'nin bu teoriyi New York'ta uygulamış ve suçların azaltılmasında önemli başarılar elde etmiştir. Kırık Camlar teorisi ilk defa James Wilson ve George Kelling isimli iki sosyolog tarafından 1982 yılında Atlantic Monthly dergisinde yayınlanan bir makalede ortaya atılmıştır. Teoriyi özetlersek: Birkaç kırık camı olan bir bina düşünün, camları yenilemezseniz, birileri gelir birkaçını daha kırar, bir zaman sonra birileri binanın kapısını zorlar, içinde oturan yoksa orada yaşamaya başlarlar. Bir örnek daha verelim bir kaldırım düşünün, az miktarda çöp atılmış, çöpleri kaldırmazsanız giderek artar, başka sokaklardan gelip oraya çöp boşaltmaya başlarlar. Yazarların savı, kırık camlar, terk edilmiş evler, çöp içinde sokaklar, yanmayan lambalar, üzerine yazı yazılmış duvarlar ilgisizliğin, otorite boşluğunun işaretleridir.⁵⁵⁴ Saydığımız ve benzer özellikleri olan yerler suç işlenmesine fırsat yaratır dolayısıyla otorite suçu önlemek istiyor ise muhakkak bu özellikleri bir an önce ortadan kaldırmalıdır. Bu yaklaşımın gereği ortadan kaldırılan olumsuz formların yerine neyin konulması gerekliliği önemle üzerinde düşünülmesi gereken bir problemdir.

Tarihi Yarımada'nın merkezinde bulunan Gedikpaşa semtini işyerlerinin işgal etmesi ile başlayan ve ardından ailelerin neredeyse tamamının semti terk etmesi, daha

⁵⁵⁴ Bkz. Bimtaş, Yenikapı-Nişanca Bölgesi Nitel Araştırma Raporu, İstanbul 2007, s. 44

sonraki süreçte ise işyerlerinin önemli bölümünün semti terk etmesiyle belirginleşen kentsel çöküntüleşme sorununun bir örnek olarak incelediğimizde Bu gelişmenin topluma özgü yanları olduğunu ifade eden Çağlayandereli “Slum” kavramı çerçevesinde bunun Chicago okulunun sınırlarını belirlediği “Slum” tasvirinin belirli kısmının Gedikpaşa çöküntüleşme verileri ile tutarlı olduğunu fakat Gedikpaşa’da mekânsal anlamda değilse de sosyal doku anlamında “Slum”lardan farklı bir çöküntüleşme durumu olduğunu söylerken örnek olarak, paradoksal bir biçimde, işyerlerinin hem çöküntüleşme olgusunu belirlediğini hem de semtin bir suç bölgesi haline gelmesini önlediğini ifade etmektedir.⁵⁵⁵ Gedikpaşa çoğunluk tarafından güvensiz bir semt olarak değerlendirilmekte ve en çok da kap-kaç ve fuhuş olaylarından şikâyetçi olursa da gerçekte esnaf akşam evine çekildikten sonra suç oranlarında artış gözlenmektedir. Özellikle Gedikpaşa’da esnafın bulunması bir emniyet supabı olarak görülmektedir. Semtteki sosyo-fiziki çöküntünün suçlusu kabul edilen esnaf’ın bölgedeki güvenliğin önemli bir dayanağı olması, Gedikpaşa’daki sosyo-fiziki tahribat bağlamında esnafı suçlayan yaklaşımın bir çelişkisi olsa gerekir. Bu Gedikpaşa örneğinin, Hanlar Bölgesi ile coğrafi yakınlığının yanı sıra yakın geçmişte yaşadıkları değişim dinamikleri bağlamında birbirleriyle çok benzeştiğini ve tarihi kent alanlarında gördüğümüz ortak payda özellikleri arasına ne yazık ki yaşadıkları çözülme süreçlerinin de dahil olduğu görülmektedir.

Tarihi Yarımada Hanlar Bölgesi’nin tarihsel kimliğini daha belirgin hale getirmek bunun yanı sıra bu bahsi geçen alanın bir çöküntüleşme sürecini tekraren yaşamaması için geleneksel ticaret ve zanaat’ın canlandırılması üzerinde durulması gereken bir ihtiyaç durumudur. Bu bağlamda Tarihi Yarımada Hanlar Bölgesi’nin Cumhuriyet’in ilk yıllarında ve zamanın çok farklı dönemlerindeki manzarasını vermeye çalıştığım bu çalışmada, bölgenin geldiği son nokta ile bundan önceki hali arasındaki, geçmişten günümüze negatif düzlemde ilerleyen değişim grafiğinin tersine çevrilmesi adına bazı öneriler ortaya koymak bu şehrin sakini olan herkesin önemli bir sorumluluğudur.

Osmanlı Devleti; Orta Asya, Ortadoğu ve Anadolu’nun tecrübe birikimi ile mahalli geleneklerini yüzyıllarca süren bir çaba sonucunda herhangi bir asabiyet takıntısı yaşamadan dil, din ve ırk ayrımı gözetmeksizin eklektik bir yapı içinde yoğurmuş ve

⁵⁵⁵ Çağlayandereli, a. g. m. , s. 245

kendine özgü bir iktisadi sistem oluşturmıştır. Osmanlı sistemi olarak adlandırılan içinde birbirinden çok farklı uygarlıkların medeniyet pratiğinin bulunduğu bu yapı, temel itibarıyla batı dünyasının aksine, sınıflaşmadan değil ilkelerden hareket eden nizam (düzen) fikrinden kaynaklanmıştır. Özellikle asabiyet duygusu bertaraf edilmiş yerini kabiliyet ve insani olgunluk üstünlüğüne bırakmıştır. İktidar erkinin bölünmeme ilkesi, devlete rakip iktisadi güçlerin belirmesine mani olmuş toprak sisteminde devlet mülkiyeti esas kabul edilmiş, sanayi ve ticaret alanlarında da servet ve mülkiyetin belli ellerde toplanması yani burjuvazinin ve toprak aristokrasisinin oluşması engellenmiştir. Belli kişilerin sübvansede edilmesi yerine sosyal refah gözetilmiş, emeğiyle geçinenler bu sistemde batı dünyasındaki gibi proleter sınıf benzeri ayrı bir sosyal zümre oluşturmamıştır. Bu ilkelerden hareketle Osmanlı iktisadi sisteminin işçi ve işveren arası farklı bir kimlik alanı oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu farklı kimlik, sistem içinde “esnaf” olarak kabul edilmiş Osmanlı ekonomisi kırsal alanda toprak üzeri üretim ile iştil eden çiftçi, kent alanında ise mamul eşya üretimi ve satışı ile uğraşan esnaf üzerinde temellenmiştir.

Tarihi Yarımada örneği ise Osmanlı iktisadi sisteminin genel bir özeti ve en önemli uygulama alanı olarak belirmiş bu sistemin en parlak aynasıdır. Tarihi Yarımada’nın Osmanlı dönemine ait iktisadi yapısının yeniden tarihsel kimlik inşası şeklinde canlandırılması, kesinlikle Osmanlı ekonomisinin en önemli aktörü olan “esnaf” çerçevesinde olmalıdır. Geçmişe ait olan geleneksel esnaf kavramını biraz daha netleştirmek gerekirse; geleneksel olan, aynı zamanda detay öğeler üzerine yoğunlaşmış el tezgâhlarında emek-yoğun bir üretim yapısına sahip olan ekonomik aktör olarak tanımlanabilir. Bu yaklaşımdan hareketle geleneksel el sanatları olarak tanımlanan meslekler yarımada içinde Osmanlı düzen anlayışından esinlenerek oluşturulmuş ve halen sokak, mahalle isimlerinde görmeye devam ettiğimiz bu ihtisaslaşma bölgeleri bağlamında yani geleneksel mekânlarında canlandırılmalıdır. Hanların içinde dernek, vakıf ve sivil toplum örgütleri ile yapılacak işbirliği neticesinde söz konusu sokak ve han’a özgü mesleklerin canlandırılması esası ile hanların giriş katlarında satış ve sürekli sergi alanları, üst katlarda ise bu mesleklerin yaşatılması için uzman kişiler tarafından organize edilen eğitim birimleri ve bu eğitimin uygulamalı olmasından hareketle imalathaneler bulunmalıdır.

Geleneksel olarak tanımlanan zanaat faaliyeti; emek-yoğun üretim biçimi, detay öğeleri önceleyen mamul üretimi ve asgari makine düzeneği kullanmayı zorunlu gören bir faaliyet biçimidir. Geleneksel üretim anlayışı, seri üretim mantığı içinde üretim bolluğunu hiçbir şekilde kabul etmez. Çünkü geleneksel zanaatçılığın emek-yoğun üretim biçimi ve geçimlik ölçüde imalât anlayışı ekseninde oluşan doğası bunu gerektirmektedir. Bu özellikleri gereğince de geleneksel esnafın yüzyıllarca küçük işletme yapısı içinde faaliyetlerini yürüttüklerini görmekteyiz. Tarihi Yarımada içinde geleneksel ticaret ve zanaatın canlandırılması, eskiye ait olan bir yapının günümüze uyarlanabilmesi ve günümüz şartlarında yaşam alanına kavuşabilmesi anlamına gelmektedir. İşte bu noktada çözüm bekleyen bazı problemler söz konusudur. Bu problemler geleneksel zanaat ürünlerine gösterilen eksik talep diğer bir ifadeyle geleneksel zanaatçılık alanında arz-talep dengesinin günümüz ekonomisi içinde rasyonel temellere oturtulabilme problemi, küçük işletme yapılarının küresel ölçekte yaşadığı handikaplar, bu zanaatlarla ilgili eğitim çalışmalarının ne şekilde yürütüleceği ve geleneksel ticaretin ihyası çalışmasının Tarihi Yarımada'ya özgün olması için plânlanması gereken yarımada özgünlük çerçevesinin oluşturulması ile geleneksel olanı canlandırırken mevcut sosyal dokunun buna uyum göstermesi ve gelenek ihyasının yerel unsurların katılımı ile gerçekleştirip aynı zamanda bir sosyal proje olarak değerlendirilme problemi şeklinde sıralanabilir. Bu problemlerle ilgili geliştirdiğim öneriler ise şunlardır:

1. Tarihi Yarımada geleneksel esnaf çeşitlerini gıda, giyim, tekstil, kuyumculuk ve ayakkabıcılık şeklinde sektörel birimlere ayırıp bu esnaf çeşitlerine yarımada içinde konum verirken öncelikle mahallelere özgü sektörler tespit edilip bu ölçü çerçevesinde geleneksel esnaf dağılımı planlanmalıdır. Geleneksel meslekleri Tarihi Yarımada içinde konumlandırırken Osmanlı düzen anlayışından esinle oluşmuş ve halen sokak, mahalle, han isimlerinde gördüğümüz ihtisaslaşma bölgeleri ve mesleki alan yakınlığı da bir ölçü olarak kabul edilip buna uygun bir geleneksel esnaf yerleşimi de sağlanabilir. Fakat Tarihi Yarımada'daki geleneksel esnaf yapılanması incelenirken bazı ihtisas bölgeleri görülse de mahalle ve bölgelere özgü geleneksel esnaf dağılımının sektörel çerçevede olduğu görülmektedir. Buradan hareketle mahallelere özgü

meslekler yerine mahalleye özgü sektörler tanımının daha kapsayıcı olması dolayısıyla geleneksel esnaf dağılımı bu çerçevede yapılmalıdır.

2. Sektörel başlıklar altında sınıflandırılan geleneksel esnafın canlandırılması için ülkede bu sektörel alanlarda kendini ispatlamış büyük firmalar ile görüşülerek bu mesleklerin ticari birimler halinde birer işletme olarak yaşatılması sağlanmalıdır. Çünkü geleneksel ticari yapının ihyası, piyasa koşulları içinde kendine yeterlilik boyutu ve uzun erimli olması amaçlanarak yapılmak istenirse, kesinlikle özel sektör ile yapılacak işbirliği bu amacı mümkün ve sürekli kılar. Geleneksel esnafın ürettiği mamuller bir aksesuar olarak değerlendirilmeli ama geleneksel esnafın ihyası için yapılan çalışmalar hiçbir şekilde kentsel tasarım için bir aksesuar oluşum şeklinde görülmemelidir. Böyle bir durum yapılmak istenen şeyin kısa ömürlü ve yüzeysel olmasına neden olacaktır. Bu sebepten dolayı geleneksel meslek alanlarının canlandırılması öncelikle ticari bir kaygı hissetmek suretiyle mümkün olabilir. Çünkü ticari yapının canlandırılması ister istemez bir ticari işlevi zorunlu kılmaktadır. Örneğin uluslararası çapta isim yapmış bir gıda firmasının, gıda başlığı altında yer alan Osmanlı-İstanbul ürünlerine/mesleklerine orijinal hanlar içinde imalathane, eğitim ve satış birimleri iç içe bir şekilde hayat vermesi mümkün olabilir. Halka açık imalâthane ve eğitim birimleri tarihi mekan ve eşyalar kullanılarak oluşturulacak bir format ile aynı zamanda turistik cazibesi olan bir hava yaratılabilir. Amme hizmeti anlayışıyla böyle bir işe girişilmesi de arzulanan bir şey olmasına karşın başarı oranının çok düşük kalma ihtimali vardır. Bundan dolayı gerçekçi olmak ve uzun erimli bir işe girişmek için özel sektör ile işbirliği günümüz koşullarında şarttır.

3. Bu geleneksel meslek alanlarının yaşatılmasında ticari kaygı dikkate alınmadan tamamen amme hizmeti anlayışı da benimsenebilir. Böyle bir yaklaşımın örneği ve günümüzde yaşanan pratiği olarak da “İsmek” organizasyonu gösterilebilir. Fakat İsmek çalışmalarının yürütülmesinde kabul edilen belediyenin toplum hizmeti ve sosyal sorumluluk anlayışı,

Tarihi Yarımada geleneksel mesleklerinin yaşatılmasında esas kabul edilip uygulansa dahi bu çalışma çoğunlukla mesleklerin yeni nesillere öğretilmesi çerçevesinde olacaktır. Bu çerçeveden çıkıp geleneksel İstanbul ürünleri için pazar oluşturmak ya da piyasaya dönük bir yapı içinde bu geleneksel ürün cinsini bir talep nesnesi yaparak geleneksel ticareti yaşatmak bundan dolayı mümkün olmaz. Bu sebep dolayısıyla kişisel uğraşı alanı olarak zihinlerde yaşayan fakat hayatın içinde olmayan sadece kişiyi tatmin eden bir uğraş halinde yaşayan bir gelenek söz konusu olacaktır.

4. Geleneksel meslekler genel itibariyle geçimlik ölçüde imalat ve imal edilen ürünün satışı şeklinde perakendeci bir yapıya sahip olup ticari birimler halinde yaşatılması öngörülürse, bu seferde küresel ölçekte küçük işletmelerin yaşadığı handikaplar ortaya çıkmaktadır. Bu sorunu aşmak için küçük ve orta ölçekli işletmelerin büyük perakendecilere karşı korunması ve bununla ilgili önlemler alınmalıdır. Buna göre büyük perakendeciler Tarihi Yarımada içinde sınırlanmalı ve yahut böyle bir sınırlama pratikte uygulanabilir değilse bu sefer büyük perakendecilerin satış alanlarına veya cirolarına göre belirlenen oranda bir kaynağı ‘esnaf geliştirme fonu’ adı altında toplayıp geleneksel küçük esnafın yeniden yapılandırılması ve yaşatılması için harcamak önerilebilir. Bu konuda önemli bir problem alanı da geleneksel olanın modern karşılıklarına karşı rekabeti meselesidir. Bu sorunu aşmak için kısa vadede devletin kesinlikle geleneksel üretime teşvik uygulaması ve vergi kolaylıkları göstermesi bir gerekliliktir. Geleneksel esnafın ürettiği ürünlerin günümüzdeki muadillerine karşı korunmasının diğer bir şekli ise vergi oranları üzerinden fiyat farklılıkları yaratılarak yapılabilir. Geleneksel esnafın bir süre sıfır vergi veya çok düşük oranlarda vergilendirilmesi ürettikleri ürünlerin fiyat aralıklarını rekabete uygun hale getirebilir.
5. Tarihi Yarımada içinde oluşturulacak geleneksel esnaf yapılanması yeni oluşturulacak gelenekler üzerine bina edilmelidir ki geçmişten getirilen bu

geleneksel yapının geleceği teminat altına alınabilsin. Bu tür gelenek oluşturma çabalarına “Alışveriş festivali”, “Esnafla dayanışma” gibi etkinlikler onerilebilir. Osmanlı esnafının teorik arka planını ve ilk pratiğini oluşturan ahilik kurumunun, tarihi içinde yaşadığı değişim ve kırılma noktaları bu tür etkinlikler için gün ve hafta olarak seçilip ahilik geleneği üzerinden Osmanlı esnafının yaşatılması, bu şekilde ticari açıdan yarar sağlanarak gerçekleştirilebilir.

6. Geleneksel el sanatlarını öncelikle zihinlerde bilgi çerçevesinde ortaya çıkarmalı ve böyle bir eğitim süreci içinde bilgi ve pratik alan bağlamında donanımlı zihinlerin artması ile de zaten peşi sıra geleneksel olanın dirilişi ortaya çıkacaktır. Özbekistan rneğinde de görülebilen bu tecrübe “Behzat Güzel Sanatlar Mektebi”nin ülke çapındaki sekiz şubesinin yetiştirdiği sanatkârlar sayesinde canlanmaya başlayan geleneksel sanatlar İstanbul’da da aynı yöntem takip edilerek gerçekleştirilebilir. İstanbul’da özellikle Hanlar Bölgesi’nin kurulacak bir geleneksel sanatlar enstitüsüne tarihi hanlar sayesinde ev sahipliği yapması, hem Tarihi Yarımada’nın demografik niteliğinin değişmesi hem de Tarihi Yarımada’ya özgü uğraş alanlarının canlandırılması noktasında işe yarayabilir. Behzat Koleji gibi yarımada dahilinde açılacak kolejlere gerekirse başka ülkelerden öğretmenler getirilmelidir. Her okulun atölyelerinde kısa zamanda imalta geçilmeli ve bunlar satışa arz edilmelidir. Bu eğitim biriminin uygulamalı olması nedeniyle kurulacak atölyelerin kısa zamanda piyasaya dönük imalta geçmesi, enstitünün maddi açıdan kendine yeterliliğini de beraberinde getireceği için orta vadede böyle bir yatırım, karlılık açısından da tercih sebebi olabilir.

7. Tarihi Yarımada’daki hanlardan bir kısmı ticaret tarihi üzerine odaklanmış bir müze şeklinde değerlendirilebilir. Özellikle Hanlar Bölgesi, İstanbul’un turistik meknlarına olan yakınlığı ve tarihi hanların sayıca fazlalığı ile böyle bir müze projesine ev sahipliği yapabilir. Sadece ticaret tarihi konusunda değil, konusu İstanbul ve tarih ile ilişkilendirilebilen

birçok alanda müzeleşmeye gidilebilir. Böyle bir çalışma Hanlar Bölgesi gibi Tarihi Yarımada'nın ıslah edilmesi düşünülen bölgelerinin ıssızlaşmasını engelleyeceği gibi aynı zamanda bölge kentsel tasarım mantığına uygun bir şekilde nüfuslandırılacaktır. Ayrıca hanların bir kısmı kültür merkezi şeklinde düzenlenip İstanbul halkının istifadesine sunulabilir.

8. Tarihi Yarımada'da gerçekleştirilmesi arzu edilen geleneksel ticaret bağlamındaki yeniden organizasyon faaliyeti sponsorluk hukuku işletilerek, canlandırılmaya çalışılan geleneksel mesleklerin günümüzde en yakın benzer üretimini yapan özel teşebbüs kuruluşları ile işbirliği tesis edilerek yapılabilir. Bu ortak çalışmada, girişimcilerin üretim ve satışını yaptıkları meslek alanlarının geleceğinden pratikte kendilerini sorumlu hissetme zorunluluğunu yaşamaları gibi bu mesleklerin geçmişinden yani tarihsel derinliğini korumak konusunda da bir sorumluluk hissetmeleri için hukuki düzenleme yapılmalıdır. Bu çalışmanın esası firmalara yüklenilecek bir yükümlülük şeklinde algılanmamalıdır. Böyle bir çalışma sosyal yükümlülük gibi görülse de aslında özel teşebbüsün faaliyet alanını genişletmesi, ürün çeşidini arttırması, yeni karlılık alanları oluşturması anlamına da gelir. Özel sektörün geleneksel ticaretin canlandırılması için bizzat ekonomik aktör olarak böyle bir çalışma içine girmesi geleneksel olan ürün tipinin günümüz karşılıklarına karşı korunmasını da beraberinde getirecektir. Bu çalışma sadece büyük iş çevreleri ile sınırlı kalmamalı, esnaf ve sanatkar odaları, ilgili sivil toplum kuruluşları ve vakıflar da bu işe dahil edilmelidir. Sanayi ve ticaret bakanlığı, küçük sanayi ve el sanatları ile ilgili her türlü araştırma, geliştirme ve eşgüdüm hizmetlerini yürütmek sorumluluğuna sahip olup bu çalışmanın koordinasyonunda bizzat yer almalıdır.
9. Geleneksel Osmanlı esnafını, birbirine yakın esnaf çeşitleri olarak genel bir işletme çatısı altında toplayıp bu meslekleri ürünleri bağlamında yaşatmak yani geleneksel Osmanlı esnafı ibaresini geleneksel Osmanlı

ürünleri olarak algılayıp bu şekilde de bir ticari kimlik ihyası gerçekleştirilebilir. Sayıca çok fazla olan ve günümüzde lokal halde yaşatılması pratikte çok fazla talep yaratamayacağı için, esnafın benzerlik esaslı bir araya toplanması en azından ayrı birimler halinde değil daha geniş bir işletme çatısında birden fazla mesleğin ihyası, lonca örgütlenmesinde yapılan uygulamalardan da istifade edilerek mümkün hale getirilebilir. Mahallelerde her cadde için bir geleneksel ticaret'in ihyası, pratikte pek mümkün görülmemektedir. Böyle bir geleneksel esnaf dağılımının realize edilmesi hem çok zor hem de ticari açıdan bir dağınıklık ve bundan kaynaklanacak bir maliyet şişmesi getirecektir. Geleneksel esnafın, geçmişten günümüze aidiyet alanı olarak mahalle yapıları ölçü kabul edilmeli ve mahalle sınırları içinde tarihi ticari mekânlar olarak hanlar, mahallelere özgü esnafların canlandırılması için genel çatılar olarak değerlendirilmeli ve buralarda geleneksel ticaret'in ihyası sektörel başlıklar altında kurgulanmalıdır.

10. Tarihi Yarımada içinde geleneksel ticaretin ihyası, bu bölgede yaşayan insanların, özellikle atıl halde bulunan kadın işgücünün ekonomiye kazandırılması için bir fırsat olarak görülebilir. Geleneksel zanaat kursları tertiplenerek bu bölgede ikamet eden insanların eğitilmesi neticesinde, son zamanlarda Güneydoğuda uygulama alanı bulan ve başarılı sonuçlar veren Bangladeşli iktisatçı Muhammed Yunus'un mikro kredi uygulamasından faydalanmaları sağlanmalıdır. Bu uygulama ile bölge sakinlerinin üretime katılmaları, aile bütçelerine katkı sağlamaları sağlanarak, geleneksel ticaretin ihyası bu şekilde bir sosyal proje hüviyetine kavuşabilir. Bu çalışmanın Tarihi Yarımada sınırları içinde yapılmasına ek olarak ekonomiye kazandırılacak işgücü de yine aynı şekilde yarımadaya özgü olmalı, sadece bölgede ikamet eden insanların istihdamı öncelenmelidir. Bu sayede, bölge sakinlerinin yaşadıkları yerlerde kalıcı olmaları sağlanarak, yerli unsurların Tarihi Yarımada geleneksel esnaf ve zanaatkârların canlandırılması projesine, katkı vermeleri sağlanarak proje içinde bir sosyal bütünleşme de mümkün olabilir. Böyle bir yaklaşım

Tarihi Yarımada'nın sahiplenilmesini, insanlar tarafından benimsenmesini de beraberinde getireceği için projenin başarı şansını arttıracaktır.

11. Hanlar Bölgesi'nde restorasyonu düşünülen hanlar ve diğer tarihi yapıların geleneksel zanaat alanlarının canlandırıldığı yerler şeklinde düşünülmesinin yanı sıra bir kısmının turizm sektörü ekseninde fonksiyonel yapılar halinde işlevlendirilmesi de uygun olabilir. Fakat burada konaklama eksenli işlev kazandırma çalışmaları bildiğimiz otel turizmi şeklinde olmamalıdır. Böyle bir tercih Tarihi Yarımada'yı bayağılaştıracak diğer turizm alanlarından farksız bir yer haline getirecektir. Bunun için bölgeye özgü bir konaklama biçimi ve yeni bir turizm eksenini düşünülmelidir. İşletmecinin sadece kiralama işlevi göreceği temelde kiralamaya dayalı bir konak/han turizmi önerilebilir. Turist kitlesinin aileleri ile birlikte kalmak için kiraladıkları tarihi mekânlar sadece dış görünümündeki tarihi çağrışımlar ile değil içinde geçmişte olduğu gibi aile yaşantısının tesisi, yarımadanın tarihi kimliğini daha belirgin hale getirecektir. Otelciliğin hiçbir şekilde olmadığı, sadece kiralanan mekânlar ve buralarda ihtiyaçlarını kendileri gören insanlar bu havayı oluşturabilir. İstanbul'da 1980'li yıllarda özellikle Tarabya ve civarında görülen Arap turizmi diye de adlandırılan uygulamanın Tarihi Yarımada'da ve tarihi mekânlarda yapılması, ilginç olmasının yanı sıra mevcut turizm anlayışının dışında farklı bir uygulama olup ciddi bir talep yaratması muhtemeldir. "Turist" olarak tanımlanan insan tipinin en önemli özelliği kendisine özgürlük alanı yaratmak için yaşadıkları yerlerden bir süreliğine çıkıp, bu duyguyu yaşamak ve elde etmek olduğu için konak/han turizmi dediğimiz bu uygulama bunu karşılayabilecek özelliklere sahiptir. Ayrıca böyle bir çalışma daha uzun süreli turistik ikameti sağlayarak turizm gelirlerinin artmasını da sağlayabilir. Bu öneri bölgenin canlılık kazanması adına, önerilen genel bir yaklaşım olup sadece turizm eksenli düşünülemez kadar zengin bir dünya olan geleneksel yaşamın, aslında ticaret ve zanaat bağlamında oluşturulması öncelenmelidir.

SONUÇ

Şehirler toplumların sosyo-ekonomik ve kültürel yapılarının belirlendiği ve biçim aldığı yerleşim merkezleri olarak tarım dışı üretimin ana merkezleridir. Şehir kavramı sanayi ve ticaret faaliyetlerinin yoğunluk kazandığı siyasi, idari, askeri ve dini işlerin görüldüğü ve bütün bu işler için gerekli altyapının gerçekleştirildiği ve halkın buna göre teşkilatlandığı yerleşim alanı şeklinde de tanımlanabilir. Şehir yapılanmalarının esas unsurları yöneticiler ile tüccar ve esnaftan oluşmakta olup buradan hareketle şehirleri idari ve iktisadi fonksiyonların geliştiği alanlar olarak değerlendirmek mümkündür. Osmanlı şehirlerinde ise aynı şekilde mekânsal kullanım açısından en belirgin yapıların ekonomik etkinliklerin gerçekleştirildiği alan ve mekânlar olarak adlandırılan şehrin kamusal ve ortak alanlarını oluşturan çarşı-pazar, hanlar ve bedestenler olduğu görülmektedir. Osmanlı şehrinin en geniş fiziki mekânı olan çarşı yapıları ile şehir ticaretinin kalbi sayılan bedesten ve hanlar, Osmanlı şehrinin en önemli fiziki mekânlarının bulunduğu alanlar olarak karşımıza çıkar. Şehir oluşumlarının en canlı kısmı olarak nitelendirebileceğimiz bu alanlar, genel olarak Osmanlı şehirlerindeki hemen tüm faaliyetlerde merkezden çevreye doğru bir yayılım göstermekte olup şehrin merkezinde yoğunluk kazanmıştır. Bu ifadeden anlaşıldığı üzere Tarihi Yarımada'nın merkezinin şehrin çarşı, han ve bedesten yapılarının büyük bir yoğunluğuna ev sahipliği eden Hanlar Bölgesi olduğunu söylemek mümkündür.

Şehir ve Osmanlı şehri üzerine yaptığımız bu tanımlamalar, kent yerleşim alanlarının oluşumunda ve hayatiyetini sürdürmesi noktasında ekonomik etkinliklerin başat öge olduğunu diğer bir ifadeyle ekonomik etkinliklerin şehir yaşamının canlılık sebebi ve yaşam kaynağı olarak “kan” işlevini gördüğünü söyleyebiliriz. Şehre canlılık veren kan dolaşımının ve ekonomik etkinliklerin merkezi olan Hanlar Bölgesi, şehrin canlılık kaynağı olan kanı pompalayan bir kalp şeklinde de görülebilir. Şehir yaşamının kan dolaşımı olan ticari ilişkiler ile para ve mal sirkülasyonun yoğunlukta olduğu Hanlar Bölgesi, bu özelliğinden dolayı yüzyıllarca Tarihi Yarımada'nın gerçek anlamda merkezi olma hüviyetini taşımıştır. Tarihi Yarımada'ya hayat verebilmek aslında ekonomik etkinliklerin merkezi olan şehrin kalbini çalıştırmayı başarabilmektir. Böyle bir çaba

öncelikle Hanlar Bölgesi'nin ihyasını gerekli kılmakta olup bu bölgenin canlanması beraberinde Tarihi Yarımada'nın diğer uzuvları olarak tanımlanabilecek farklı bölge ve mahalle yapılarının canlanmasını da sağlayacaktır. Fakat tarihi kimliğe uygun bir canlanış için geleneksel yapı merkezli bir çalışma yapmak da diğer bir zorunluluktur.

Tarihi Yarımada'nın yeniden yapılandırılması üstüne yapılan çalışmalar, esasında geleneğin dirilişini önceleyerek gerçek anlamda özgün bir şehir yapısının geleneksel yapı üzerinde inşa edilebileceğini, tarihsel deneyimlerden hareketle özgün kent kavramının geleneksel yapıya ait olduğunu söylemektir. O zaman Tarihi Yarımada'yı diriltmek geleneksel yapının ortaya çıkartılmasıdır diyebiliriz. Buradan hareketle de şehir yapısını doğuran ana unsurun ticari faaliyetler olduğunu ama şehirlere kimlik kazandıran esas ögenin tarihsel süreç içinde oluşan geleneksel yapı olduğunu kabul ederek bu çerçevede içinde çalışmalar yapmak gerekir.

Yukarıda sıralanan gerekçelere dayanarak, bu çalışmada Cumhuriyet'in ilk yıllarında Hanlar Bölgesi'ndeki ekonomik coğrafyanın ortaya çıkarılması ekseninde bölgedeki geleneksel aidiyet özelliği olan meslekler ve sektörler tespit edilmiştir. Her mahalle ölçeğinde ortaya çıkan bu geleneksel ekonomik yapıyı, Cumhuriyet öncesi veriler ile karşılaştırarak mahalle ve cadde birimlerindeki geleneksel meslek ve sektör tanımlarının ne kadar doğru bir çıkarsamaya dayandığı görülmek istenmiş ve aynı zamanda günümüzdeki Hanlar Bölgesi gerçeğine bakarak, bölgedeki değişim süreci veya süreklilik hali açığa çıkarılmak istendi. Tarihi Yarımada'yı diriltmek için öncelikle kalbini çalıştırabilmek yani Hanlar Bölgesi'nin geleneksel canlılığa kavuşabilmesi, bunun içinde bölgenin varlık nedeni olan kimlikli ekonomik etkinliklerin yani geleneksel ticaret ve zanaat faaliyetlerin canlandırılması gerekliliktir. Bölgenin geleneksel örgüsünü, Cumhuriyet'in ilk yıllarını ana omurga olarak kabul etmek suretiyle, açığa çıkardıktan sonra geleneksel ticaret ve zanaat faaliyetleri denilen uğraş alanını sağlıklı bir tanımlamaya tabi tutma zorunluluğu vardır. Bu sebeple geleneksel ticaret ve zanaat'ın temel özelliklerini sıralamak gerekir. bu özellikler ise geçimlik imalat anlayışı, emek-yoğun üretim biçimi, üretimde kullanım değerinin ötesinde biçim kaygısı taşıyan, üslubu olan üretim tarzı ve küçük işletme yapısı şeklinde sıralanabilir.

Hanlar Bölgesi merkezli bir geleneksel ticaret ve zanaat ihyası öncelikle mahalle yapılarında ticari etkinlik tespitlerinin yapılması sonrasında bunun üzerine uzun ömürlü bir ticari yapı uyarlamasını gerektirir. Çünkü geleneksel olanın canlandırılması için geleneksel alan tespitinin yanı sıra en önemli problemlerden biride eskiye ait olanı günümüz şartları içinde ortaya çıkartmak zorunluluğudur. Küresel ekonomik yapının modern ticaret anlayışı şartları içinde, geleneksel olana hayat verebilmek için geleneksel ticaret ihyası modelinin titizlikle belirlenmesi önemlidir. Geleneksel ticari yapının canlandırılması kentsel tasarım çalışması içinde tali bir uğraş alanı olarak görülmemeli, tarihi yapıların restorasyonu çalışmalarının getireceği biçimsel tarih canlanışına içerik kazandırma uğraşı olarak görmek gerekir. Aynı zamanda geleneksel ticaretin ihyası kendine yeterlilik çerçevesinde ve piyasaya dönük bir yapı içinde oluşturulmalıdır.

Geleneksel ticaret ve zanaatın canlandırıldığı bir İstanbul'u düşünürken, Fransız araştırmacı Michel Carmona'nın 1850'lerin Paris'i için yaptığı şu tanımlama Tarihi Yarımada için hedeflenen bir sonuç olmalıdır:

Büyük işyerlerinin yanı sıra zanaatçılar ve esnaf Paris ekonomisinin temelini oluşturmaktaydı. Louis-Philippe ve Balzac'ın çağdaşları atölye ve butiklerden bahsettiklerinde, butik sahiplerinin aynı zamanda zanaatçı olduklarını ve sattıkları ürünlerin büyük bir kısmını kendileri tarafından ürettiklerini söylemek istedikleri anlaşılmalıdır. Birçok işçinin sınırları zorlayıp kendi işlerini kurmak için çabalamalarında şaşacak bir şey yok.⁵⁵⁶

Restorasyon çalışmalarının genel mantığı ve gayesi nedir? Sorusuna verilen cevapların birçoğu ciddi bir problematikin varlığını ortaya koymaktadır. Dünya şehri İstanbul rüyasını amaç edinip bu doğrultuda yapılacak yenileme çalışmalarının getireceği turistik gelir öncelendiği için bu tür çalışmaların sonuçlarından etkilenecek kesimler arasında maalesef bir tercih ve öncelik sırası kabul edilmese de yapılmaktadır. Öncelik veya tercih her ne şekilde algılanırsa algılsın bu önceleme durumunun üzerinde oturduğu kriterler nelerdir? Amacın pratiğe dökülmesi sonrasında ortaya çıkacak final tablosu nasıl kurgulanmaktadır? Bu kurgunun yaratacağı manyetik alanın sonuçları ne şekilde değerlendirilmektedir? Estetik ve turizm eksenli iktisadi faydaların öncelenerek

⁵⁵⁶ Michel Carmona, **Paris'in Kentsel Dönüşümü-Hausmann Uygulamaları**, çev. Murat Aykaç Erginöz, Genar Yay. , İstanbul 2004, s. 23

belirlendiği bir çalışma çerçevesi ne yazık ki kapitalist bir yaklaşımın sorgusuz kabulü anlamına gelmekte olup ortaya konan hedeflerin bazı ihtiyaç durumları üzerinde olumlu etkiler yaratacağı düşünülse bile hedef alanının dar bir açı içinde sınırlanması, sonuçların bütüncül bir yaklaşımla sağlıklı olabileceğini düşünmemizi engellemektedir. Toplumun bugüne kadar ihmal ettiği düşünülen estetik ihtiyaçların karşılanması lokal bir değerlendirme neticesinde gayet normal/olağan gözükmemekte fakat bu ihtiyacın karşılanması acaba toplumsal yaşamı nasıl etkileyecektir?

Tarihi Yarımada gibi alanlarda bir an önce yapılması arzulanan restorasyon ve yenileme çalışmalarının hangi saiklar üzerinde temellendiğini iyi tespit etmek gerekir. Çünkü çıkış noktasının doğru olması bir çalışmanın doğru bir noktada sonlanacağına delalet etmez. Önemli olan sürecin dikkatle kurgulanması ve kontrol edilmesidir. Bir mağduriyet üzerine yükselen bütün girişimlerin olumsuz sonuçlar doğuracağı unutulmamalıdır. Bu sebepler dolayısıyla bir şehri tasarlarken insan unsurunu göz ardı etmemek bunun için önceliği yerli unsurlara vermek doğru olan davranış biçiminin genel hatlarını ortaya koyar.

Bu şehri özgün kılan en önemli unsur toplumsal yapının kendi içindeki çeşitliliği ve bu sosyal yaşam örgüsünün şehre kattığı kimlik zenginliğidir. Bu suretle özgün toplumsal yapının, yaşayan mekânlar olarak kentleri doğurduğunu düşünürsek, şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki; insan merkezli yani sosyal hayatı kollayan bir hassasiyet ekseninde çalışmalar yapmak şehre tarihi kimliği ekseninde bir canlılık kazandırmak demektir.

Abraham Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramında⁵⁵⁷ belirttiği gibi tabandaki en temel gereksinim olan fiziksel ihtiyaçları öncelikle karşılamanın gerekliliği ve daha sonra diğer gereksinimleri aşama aşama karşılayıp tatmin olduktan sonra hiyerarşik dizilişin en tepe noktasında bulunan kendini gerçekleştirme diye adlandırılan yetenek ve arzuların tatmin edilmesi yaklaşımı, kentsel tasarım çalışmalarının da temel mantığı içinde

⁵⁵⁷ İnsanı davranışa iten nedenler konusunda en yaygın görüş Abraham Maslow'a aittir. İnsancıl psikolojinin önde gelen isimlerinden olan Maslow'a göre insanda 7 temel ihtiyaç vardır. ihtiyaçlar hiyerarşisi olarak bilinen bu ihtiyaçlar sırasıyla; 1. Fizyolojik, 2. Güvenlik, 3. Yakınlık/Sevgi, 4. Saygınlık, 5. Bilme/Tanım, 6. Estetik, 7. Kendini Gerçekleştirme ihtiyacıdır. bkz. Hasan Bacanlı, **Gelişim ve Öğrenme**, Nobel Yay, Ankara 2000, s.206-207

yer almalıdır. Maslow kuramındaki fiziksel ihtiyaçlara denk düşen Şehirdeki yaşayanların barınma ve geçinme gibi ihtiyaçları temel gereksinimler olarak ncelenmeli, insanların yaşadıkları ve geçimlerini temin ettikleri yerleri terk etmeleri hiçbir Şekilde kent çalışmalarında bir çözüm olarak görülmemelidir.

Bozulan kent yapılarını yeniden düzenleme çalışmaları, tarihsel sürecin doğurduğu sosyo-ekonomik kimlik yapısı üzerinde yükselen bir piramit Şeklinde kurgulanmalıdır. Piramit'e biçim veren tepe noktasına doğru daralan eğimidir. Ama unutulmamalıdır ki, piramidi var eden sadece bu biçimsellik değildir. Bu tür yapıların ayakta kalabilmesi ancak üzerine oturduğu yüzeye bağlıdır. Yani kentleri varlık alanına taşıyan sosyo-ekonomik bütün ilişki ağı, bu yüzey/platform vazifesini gören bir canlılık temelidir.

Hanlar Bölgesi gibi bozulmuş kent alanlarını yeniden canlandırabilmek için yapılacak çalışmalar, buralarda yaşayan yerli unsurların gözetilmesi suretiyle yapılmalıdır. Bu yerlerde ikamet eden veya ticari faaliyetlerde bulunan insanların yok sayıldığı her uygulama bir noktadan sonra başarsızlığa uğrama tehlikesini yaşayacaktır. Yaşamın en etkin öğesi olan insan unsurunun göz ardı edilmesi hem bir kimliksizleşme hem de bir bayağılaşma sonucu doğuracaktır. Kent yaşamı hareketliliğin, çeşitliliğin ve her tür etkinliğin ortaya çıkardığı bir gerçeklik olup asla bir slyt gösterisi veya bir sessiz film değildir. İnsan ilişkileri ve faaliyetleri çerçevesinde senaryosu ortaya çıkan ve bu senaryo bağlamında geniş bir rol dağılımının olduğu bu kent yaşamı, cezbedici fakat donuk manzaralar halinde fotoğraf kareleri haline getirilmemeli tam aksine konusunu hayatın gerçekleri üstüne bina eden bir klasik film tadında kurgulanmalıdır.

EKLER

EK I.

Tablo 14

1912'den Günümüze Hanlar Bölgesi Mahalle Entegrasyonu

SIRA NO	1912 ÖNCESİ MAHALLE ADI	GÜNÜMÜZ MAHALLELERİ
1	Bezzâz-ı Cedîd	Mercan
2	Çelebioğlu Alâeddin	Rüstem Paşa
3	Dâye Hatun	Hoca Paşa
4	Dâye Hatun	Taya Hatun
5	Dâye Hatun	Hoca Paşa
6	Elvan	Hoca Paşa
7	Emir	Hoca Paşa
8	Ferhad Ağa	Taya Hatun
9	Gazi Atîk Ali Paşa	Molla Fenari
10	Hacı Küçük Ahmed Çelebi	Sururi
11	Hobyar	Hubyar
12	Hoca Kasım Günanî	Hubyar
13	Hoca Paşa	Hoca Paşa
14	Hüsâm Bey	Taya Hatun
15	Hüseyin Ağa	Molla Fenari
16	İbrahim Paşa-yı Atîk	Mercan
17	Karaki Hüseyin Çelebi	Hoca Paşa
18	Mahmud Paşa-yı Veli	Sururi
19	Mercan Ağa	Taya Hatun
20	Molla Fenarî	Molla Fenari
21	Nallımescid	Hoca Paşa
22	<u>Rüştem Paşa</u>	Rüstem Paşa
23	Sahhaf Süleyman Ağa	Hoca Paşa
24	Samanvîran-ı Sâni	Mercan
25	Sultan Beyazıt Han Veli	Beyazıd
26	Sürurî Dâye Hatun	Taya Hatun
27	Şeyh Mahmud Geylanî	Hubyar
28	Yavaşça şahin Mehmed Paşa	Tahtakale

Kaynak: İstanbul Şehremaneti İstatistik Müdüriyeti, *1329 Senesi İstanbul Beldesi İhsaiyyat Mecmuası*, Matbaa-i Arşak Garoyan, İstanbul 1330 (1914–1915), s. 15–30

*Bu tablo belirtilen kaynaktan istifade edilmek suretiyle hazırlanmıştır.

EK II.

VEZİR HAN ÜZERİNE BİR SÖZLÜ TARİH DENEMESİ

Molla Fenari Mahallesi'nin en önemli hanı olarak bilinen Vezir Hanı dahilinde 19 Ekim 2011 tarihinde yapmış olduğum saha çalışması sırasında handaki 4 esnaf ve han kahyası ile yaptığım toplamda 3, 5 saatlik görüşmelerde hanın son 50 yıllık dönemiyle ilgili bazı kısmi bilgiye erişmiş bulunmaktayım. Yine aynı şekilde hanın 1. katında 64 no'lu dükkânda 1969 yılından beri dökümcülük yapan Ahmet Seri ve 34 no'lu dükkânda yine aynı işi yapan Adem Seri isimli esnaf ile yaptığım görüşmelerde bu kişilerin kendi anıları ve 1940'lı yıllarda hana yerleşmiş olan ustalarından öğrendikleri çerçevesinde hanın yakın geçmişiyle ilgili elde ettiğim bilgiler ve bu bilgiler çerçevesinde ulaştığım sonuçlar şu şekildedir.

Yapılan görüşmelerde hanın sahibi olarak bilinen kişinin eski bir han odabaşısı olduğu söylenmiş olup handa eskiden Ermeni esnafının çoğunlukta olduğu sonraki zamanlarda bu Ermeni işletme sahiplerinin yurtdışına yerleşmesi ile geride bıraktıkları mülklerinin han odabaşısı ve diğer mülk sahipleri tarafından satın alınma olasılığının yüksek olduğu ve bu suretle handaki mülkiyet durumunun değiştiği iddia edilmektedir. Eskiden handaki Ermeni esnafının sayısı hakkında kesin bir bilgiye ulaşmak şu an mümkün olmayıp Vezir Hanında bir zamanlar çoğunluğu teşkil ettikleri bilgisi de kesin değildir. Fakat handa bir zamanlar önemli bir miktarda Ermeni esnafının olduğu söylenebilir. Çünkü hanın geçmişinde bahsedilirken özellikle toka işi yapan Donnik Karabulut isimli bir Ermeni'den görüştüğüm bütün kişiler bahsetmekte, bu kişi hanın yakın geçmişinde neredeyse bir efsane olarak hatırlanmaktadır. Vezir hanının bilinen en eski esnafı olan Donnik usta işindeki ustalığı ve sahip olduğu iş ahlakı ile bir örneklik olarak bilinmekte ve Donnik usta zamanı denilen bir tarihlemenin bile olması bu kişinin han tarihinde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Görüştüğüm esnafların ustalarının da ermeni olması, şu anki dükkânlarını ondan devraldıklarını söylemeleri birçok Ermeni esnafın bir dönem bu handa bulunduğunu kanıtlar niteliktedir. Handaki dükkânların çoğunu elinde bulunduran ve bu suretle han sahibi olarak bilinen kişinin odabaşılıktan nasıl bugünlere geldiği aslında 1950'lerde taşradan İstanbul'a doğru olan Cumhuriyet dönemi ilk göç dalgası ve 1955 yılında patlak veren 5-6 Eylül olayları ile

başlayan azınlık mülklerinin el değıştirmesi ve önemli bir miktarda azınlığın yurtdışına göç etmesi ile sonlanan sürecin tarihsel zeminde kesişmesi ile daha anlaşılır hale gelmektedir. 1960'lı yılların başında Vezir hanındaki mülklerini satıp Kanada'ya yerleşen Donnik Karabulut, Toros Karabulut ve diğer göç eden Ermenilerin gidişi ile boşalan dükkânların satın alınması veya kiralanması suretiyle handaki mülkiyet durumunun değıştiğı söylenebilir.

Hanla ilgili en dikkat çekici bilgilerden birisi burada 1970'li yılların başına kadar ailelerin ikamet etmiş olmasıdır. Hanın birinci katının neredeyse tamamında ailelerin kaldığını söyleyen esnaflar çıraklık dönemi anılarını anlatırken hanın birinci katını asılı çamaşır görüntüleri ile betimlemekteler. Görüştüğüm kişilere bir dönem handa ikamet eden bu kişilerin bekârlar mı yoksa aileler mi olduğunu sorduğumda bu eski han sakinlerinin ekseriyetinin aileler olduğunu bir kısım bekâr odasının da olduğunu fakat çoğunluğu ailelerin teşkil ettiğı ifade edilmiştir. Görüştüğüm kişiler Hanın aslında bir ikametgâh alanı olduğunu 1940'lı yıllardan itibaren imalatçı esnafın bu hana yerleşmeye başladığı, Çuhacı Han ve Büyük Valide Hanı'ndaki bir kısım esnafın buraya geldiğini, Donnik Karabulut isimli esnafın kendilerine anlattığı anılarını referans göstererek söylemektedirler. 1970'li yıllarda Büyük Valide Hanı'ndaki dokuma atölyelerinin bir kısmının bu hana geldiğı ve daha sonra marangozların bunu takip ettiğı anlatılmakta olup bahsi geçen bu zaman diliminde ailelerin yerini bu dokumacı ve marangozların aldığı anlaşılmaktadır. Hanın birinci katında halen marangoz atölyeleri olmakla beraber dokuma atölyelerinin ise 10 yıl önce burayı terk ettiğı bilgisine varılmıştır.

Vezir Hanı'nın yabancı devlet adamları ve elçilerin kalması için inşa edilmesi, yaklaşık 40 sene öncesine kadar burada ailelerin ikamet ediyor olması, tarihsel süreç içinde Hanlar bölgesindeki imalatçı esnafın sahile yakın aşağı kesimlerinden hep yukarıya doğru bir genişleme grafiğı göstermesi ve 1960'lardan itibaren Gedikpaşa tarafına geçip Kumkapı taraflarına doğru yayılması hanın aslında bir ikametgâh alanı olduğuna dair esnafların aktardığı bilgileri destekleyici nitelikte saptamalardır. Gedikpaşa semtinin 1960'lı yıllara kadar bir ikametgâh alanı olması daha sonraları imalatçı esnafın daha yüksek bir rantı temsil etmesi nedeniyle semtin ikamet alanı olma kimliğini örselemesi örneğinde olduğu gibi Vezir Hanı'nın da böyle bir değışimi yaşadığı söylenebilir. Vezir

Hanı'nın Gedikpaşa'ya çok yakın bir noktada bulunması, işyerlerinin tarihsel yayılım alanı istikametinin üzerinde ticari ana merkeze göre daha uzak bir noktada yer alması, yakın zamanlara kadar bu handa ailelerin kalıyor olması bu çıkarımı desteklediği gibi Gedikpaşa'da yaşanan ikametgâh alanından işyerlerinin alanı haline gelme şeklindeki dönüşümün Vezir Hanı'nda Gedikpaşa ile birbirine yakın bir dönemde gerçekleştiği de ciddi bir olasılıktır. Gedikpaşa ile Vezir Hanı'nın coğrafi yakınlığı ise aradaki bu benzerliği anlamlı kılan bir unsur olarak algılanabilir.

Tarihi Yarımada'nın tamamında 1925 yılında yapılan işyeri sayımında en az işletme Vezir Hanı'nda görülmekte olup diğer bütün hanlardaki işletme sayılarının Vezir Hanı'na göre çok daha fazla olması hiçbir şekilde bu hanın eksik sayımından kaynaklanmış olamaz. Çünkü Vezir Hanı'ndaki kadar az sayıda işletme başka hiçbir handa görülmemekte ve burası bu noktada bir istisna olarak gözükmemektedir. Ayrıca aşağı kesimlerdeki hanlardan yukarıdaki hanlara doğru çıkıldığında dükkân sayılarının belirgin bir şekilde azaldığını ve bu saptamadan hareketle Hanlar Bölgesi'nin üst kısımlarının daha sonraki dönemlerde işyerleri tarafından kullanılmaya başlandığını söylemek mümkündür. Örnek olarak daha küçük bir han olan ama sahile daha yakın bir noktada bulunan Fındıklıyan Han'da bahsi geçen dönem içinde toplamda 20'yi aşkın işletme varken daha büyük bir han olmasına rağmen Vezir Hanı'nda üç adet işletme gözükmemekte ve bu durum yukarıda ortaya koyduğumuz nedenlerle ilişkilendirilebilir.

Vezir Hanı'nın yapılış amacının konaklama olması ve 1970'lere kadar bu işlevinin devam etmesi bu süre içinde baskın işlevin konaklama eksenli olduğunu göstermektedir. Çünkü bütün kent alanlarında işyerlerinin bir bölgeye veya bir yapıya girişi bir kez gerçekleştiğinde asla bir daha geriye dönüş söz konusu olamaz. Yani ikamet alanı olma halinden işletme alanı olma durumuna geçiş tersine çevrilebilirliği olmayan bir dönüşüm sürecidir. eğer imalatçı işletmeler daha eski bir dönemde hana girmiş olsalardı 1970'lere kadar burada ikamet işlevini görmek mümkün olmayacaktı. Bu nedenden dolayı Vezir Hanı'nda en azından 1950'lere değin baskın işlevin konaklama eksenli olduğu rahatlıkla bir kez daha söylenebilir.

Günümüz Vezir Hanı'nda bulunan işletmeler içinde tarihsel bir arka plana sahip olabileceğini düşündüğüm kuyumculuk ve onun alt kolları olan kuyumcu imalatçılığı

eksenindeki dükkânların zannedildiğinin aksine Vezir Hanı'nın uzak geçmişi ile irtibat kurulamayan bir maziye sahip olduğu, kuyumcuların 1976–77 yıllarından sonra Vezir Hanı'na geldiğini öğrenmiş bulunmaktayım. Vezir Hanı'na 1960'lı yıllardan sonra yerleşmeye başlayan dokumacılık atölyeleri ve kuyumcuların dışında marangozların da bir zamanlar handa önemli bir miktarda bulunduğu ve hanın avlusunda (avlunun ortasında bulunan iki katlı yapıya bitişik vaziyette) 1980'li yıllara kadar bir kereste deposu olduğu daha sonra bu deponun kaldırıldığı söylenmektedir. Bu kereste deposunun bir zamanlar handa çok sayıda bulunan marangozların hammadde ihtiyacını karşılamak için burada olduğu söylenebilir. 1925 yılında Vezir Hanı'nda bir adet ağaç işleri atölyesinin görülmesi marangoz esnafının diğerlerine göre biraz daha eski bir geçmişe sahip olduğu noktasında bir çıkarımda bulunmamızı da mümkün kılabilir. Yine aynı yıllarda Vezir Hanı'nda iki adet matbaa (Yeni Alem Matbaası ve Matbaa-i Emniyet) olması ve 1909 yılında İkbal-i Millet matbaası ile Basiret gazetesinin aynı yıllarda Vezir Hanındaki Tatyos Divitçiyan'ın küçük matbaasında basılmasından hareketle Vezir Hanının Molla Fenari Mahallesi'nin 19. yüzyılın sonu ile başlayıp 1980'lere kadar devam eden basın-yayın sektörü çerçevesinde oluşan geleneksel ticari yapılanmasından etkilendiği şeklinde açıklanabilir.

Günümüzde han avlusunun orta noktasında han yönetim biriminin bulunduğu iki katlı yapının ise aslında hanın orijinal mescidi olduğu daha sonra han yönetim binası olarak kullanılmaya başlandığı öğrenilmiştir. Ayrıca hanın içinde bulunan çok katlı iki binanın ise 1956 yılında yaşanan deprem sonrası hanın yıkılan bölümlerinin yerine yapıldığı söylenmiştir. Bu binalardan kırmızı renkli geniş bina günümüzde Otel Sipahi adıyla bilinen bir otel işletmesidir. 1956 depreminden sonra yapılan bu bina da süreç içinde bir işlev değişikliği olmamış o yıllardan günümüze hep bir otel olarak varlığını sürdürmüştür. Bu binanın bir otel işletmesi olarak kullanılması aslında Vezir Hanının 1950'li yıllar öncesindeki hakim yapısını da gözler önüne sermektedir. Eğer bahsi geçen dönem içinde bu handa ticari işlev baskın olsaydı deprem sonrası yapılan bu bina kesinlikle işyerlerinin kullanım alanı olarak tahsis edilirdi. Bu binanın yanındaki dışı sıvalı diğer bina ise yine aynı şekilde deprem sonrası yapılmış ve uzun yıllar Hayat Mecmuası'nın binası olarak biline gelmiştir. Daha sonraları bir medya grubu tarafından satın alınmış bir süre bazı TV stüdyoları burada bulunmuştur. Bu binanın zamanında Almanlar tarafından yapıldığı söylenmekte binanın dışındaki bina boyunca uzanan iki

kalın borunun jeneratör tesisatının parçası olduğu ifade edilmektedir. Bir zamanlar burada Hayat Mecmuası'nın matbaası olduğunu göz önüne alırsak verilen bu bilginin sağlıklı olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Vezir Hanı'nın İhyası Üzerine Öneriler

Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa tarafından 1659–60 yıllarında yabancı devlet adamlarının ve elçilerinin kalması için yapılan bu han uzun yıllar ikamethane işlevini devam ettirmiş fakat ilerleyen yıllarda bir ticarileşme süreci yaşamıştır. Vezir Hanı'nın Hanlar Bölgesi Molla Fenari Mahallesi'nde bulunan mimari bir yapı olması hasebiyle ait olduğu bölge ve mahalle'nin genel karakterinden etkilenmesi gayet olağan bir durum olup Vezir Hanı'nın tarihsel süreç içinde yaşadığı bu değişim-dönüşüm halini içinde bulunduğu bu coğrafi bütünlüğe bağlamamız gerekmektedir. Vezir Hanı'nın 19. yüzyılın sonlarından itibaren bir ticarileşme süreci yaşamaya başladığını eldeki verilerden hareketle söylemek mümkün olup bu sürecin ilk olarak matbaa işletmelerinin hana yerleşmesi şeklinde ortaya çıkması ise Molla Fenari Mahallesi'nin geleneksel ticari kimliği ile örtüşen bir gelişmedir. Sözlü tarih çerçevesinde Vezir Hanı incelemesinde de görüldüğü üzere bu handa 1970'li yıllara kadar ticari işletmelerin yanında önemli miktarda ailenin ikamet ettiği ve bu durum ise hanın uzun bir dönem işlevsel açıdan ikili bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Yani hem konaklama hem de ticari işlevin bir arada olduğu han yerleşim yapısının en azından son bir asırlık dönem içinde Vezir Hanı'nda hâkim yapı olduğunu söyleyebiliriz. Vezir Hanı'nın yeniden canlandırılması düşünüldüğünde kesinlikle bu ikili işlevsel yapıyı göz önüne alarak öneriler geliştirmek tarihsel sürecin ortaya koyduğu bir gerekliliktir.

Öncelikle bu handaki ilk işletme yapılarının matbaalar olması ve Molla Fenari Mahallesi'nin geleneksel ticari yapısının basın-yayın sektörü temelinde ortaya çıkmasından dolayı, han içinde yapılacak yeni bir düzenlemede bu geleneksel uğraş alanının öncelenmesi gerekmektedir. Vezir Hanı'nda yayıncılık temelli fuarlar, konferanslar düzenleyebilmek ve yakın zamanlara kadar bu çevrede gördüğümüz gazete ve mecmua gibi yayıncılık işletmelerinin tekrar burada konumlanması önerilebilir. Ayrıca şu an İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde oluşturulmaya başlanan tarihsel süreç içinde Türk basını ve iletişim'in teknolojik serüveni başlıklı müze çalışması için Vezir

Hanı'nda bir yer tahsis edilebilir. Böyle bir mekân tahsisi müze için zaruri olup önemli bir ihtiyacı karşılayacağı da bir gerçektir.

Vezir Hanı'nın 19. yüzyılın ortalarında Büyük Valide Han ile beraber İstanbul'daki İranlıların ticari, siyasi ve düşünsel çalışmalarını yürüttükleri bir yer olması ve buranın bir zamanlar İranlılara ait kültür merkezleri, siyasi cemiyetler ve matbaalara ev sahipliği etmesi Vezir Hanı'nın kültürel çalışmalarda bir üs olarak kullanıma açılma önerisine tarihsel açıdan bir dayanak olarak kabul edilebilir. Bu vesileyle Vezir Hanı içinde sivil toplum örgütlerine ve araştırma birimlerine (İran Araştırmaları, Osmanlı Araştırmaları, Doğu Araştırmaları Enstitüleri şeklinde v. s.) yerler tahsis edilerek burada bir zamanlar var olan entelektüel atmosfer tekrar canlandırılabilir. Böyle bir çalışma Avrupa birliği fonlarından yardım alabilecek bir nitelikte olup daha detaylı bir şekilde projelendirilmesi de mümkündür.

Aynı zamanda Vezir Hanı'nın ihyası çalışmaları Tarihi Yarımada'da geleneksel ticaret ve zanaatçılığın canlandırılması için bir fırsat olarak görülerek, bu yönde öneriler geliştirme çabasına girilebilir. Böyle bir çaba Molla Fenari Mahallesi'nin geleneksel ticari dokusunun yaşatılması gibi bir durumu mümkün hale getireceği gibi bu vesileyle Vezir Hanı özelinde bir tarihi mahallenin dirilişi söz konusu olabilir. Bu çerçevede Molla Fenari Mahallesi'ndeki en belirgin geleneksel meslek alanı olan kuyumculuk, mücevhercilik gibi mesleklerin yaşatılması sağlanacağı gibi bunun yanı sıra günümüzdeki alışveriş merkezlerinde de gördüğümüz ikili fonksiyon yapısı yani ikametgâhlar(rezidanslar) ve mağazaların iç içe olduğu yapılanma esas kabul edilip hanın üst katı turistlerin kalacakları pansiyonlar şeklinde düzenlenip alt kat ve avlu tarafı geleneksel Osmanlı damak tadını sunan kafe-restoranlar ve İslami sanatların (Hat, Tezhip, Minyatür, Ebru, Çini, Sedef kakma, Ahşap oymacılığı v. s.)icra edildiği küçük atölye-satış yerleri şeklinde düzenlenirse turizm eksenli faydalar sağlanacağı gibi aynı zamanda geleneksel uğraş alanlarının yaşatılması gibi kültürel açıdan kazanımlar elde etmek mümkün hale gelebilir.

EK III.

Tablo 15

ISIC REV. 4 (Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması)

A TARIM, ORMANCILIK VE BALIKÇILIK
01 Bitkisel ve hayvansal üretim ile avcılık ve ilgili hizmet faaliyetleri
02 Ormancilık ve tomrukçuluk
03 Bahkçılık ve su ürünleri yetiştiriciliği
B MADENCİLİK VE TAŞ OCAKÇILIĞI
05 Kömür ve linyit çıkartılması
06 Ham petrol ve doğalgaz çıkarımı
07 Metal cevheri madenciliği
08 Diğer madencilik ve taş ocakçılığı
09 Madenciliği destekleyici hizmet faaliyetleri
C İMALAT
10 Gıda ürünlerinin imalatı
11 İçeceklerin imalatı
12 Tütün ürünleri imalatı
13 Tekstil ürünlerinin imalatı
14 Giyim eşyalarının imalatı
15 Deri ve ilgili ürünlerin imalatı
16 Ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç); saz, saman ve benzeri malzemelerden örülerek eşyaların imalatı
17 Kağıt ve kağıt ürünlerinin imalatı
18 Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması
19 Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı
20 Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı
21 Temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ait malzemelerin imalatı
22 Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı
23 Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı
24 Ana metal sanayi
25 Makine ve teçhizat hariç, fabrikasyon metal ürünleri imalatı
26 Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı
27 Elektrikli teçhizat imalatı
28 Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat imalatı
29 Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı
30 Diğer ulaşım araçlarının imalatı
31 Mobilya imalatı
32 Diğer imalatlar
33 Makine ve donanımların kurulumu ve onarımı

D ELEKTRİK, GAZ, BUHAR VE HAVALANDIRMA SİSTEMİ ÜRETİM VE DAĞITIMI
35 Elektrik, gaz, buhar ve havalandırma sistemi üretim ve dağıtımı
E SU TEMİNİ; KANALİZASYON, ATIK YÖNETİMİ VE İYİLEŞTİRME FAALİYETLERİ
36 Suyun toplanması, arıtılması ve dağıtılması
37 Kanalizasyon
38 Atığın toplanması, ıslahı ve bertarafı faaliyetleri; maddelerin geri kazanımı
39 İyileştirme faaliyetleri ve diğer atık yönetimi hizmetleri
F İNŞAAT
41 Bina inşaatı
42 Bina dışı yapıların inşaatı
43 özel inşaat faaliyetleri
G TOPTAN VE PERAKENDE TİCARET; MOTORLU TAŞITLARIN VE MOTOSİKLETLERİN ONARIMI
45 Toptan ve perakende ticaret ve motorlu taşıtlar ve motosikletlerin onarımı
46 Motorlu taşıtlar ve motosikletler hariç toptan ticaret
47 Perakende ticaret (Motorlu taşıtlar ve motosikletler hariç)
H ULAŞTIRMA VE DEPOLAMA
49 Kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı
50 Su yolu taşımacılığı
51 Havayolu taşımacılığı
52 Taşımacılık için depolama ve destekleyici faaliyetler
53 Posta ve kurye faaliyetleri
I KONAKLAMA VE YİYECEK HİZMETİ FAALİYETLERİ
55 Konaklama
56 Yiyecek ve içecek hizmeti faaliyetleri
J BİLGİ VE İLETİŞİM
58 Yayıncılık faaliyetleri
59 Sinema filmi, video ve televizyon programları yapımcılığı, ses kaydı ve Müzik yayımlama faaliyetleri
60 Programcılık ve yayıncılık faaliyetleri
61 Telekomünikasyon
62 Bilgisayar programlama, danışmanlık ve ilgili faaliyetler
63 Bilgi hizmet faaliyetleri
K FİNANS VE SİGORTA FAALİYETLERİ
64 Sigorta ve emeklilik fonları hariç finansal hizmet faaliyetleri
65 Zorunlu sosyal güvenlik hariç, sigorta, reasürans ve emeklilik fonları
66 Finansal hizmetler ve sigorta faaliyetleri için yardımcı faaliyetler
L GAYRİMENKUL FAALİYETLERİ

68 Gayrimenkul faaliyetleri
M MESLEKİ, BİLİMSEL VE TEKNİK FAALİYETLER
69 Hukuki ve muhasebe faaliyetleri
70 İdare merkezi faaliyetleri; idari danışmanlık faaliyetleri
71 Mimarlık ve mühendislik faaliyetleri; teknik muayene ve analiz
72 Bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetleri
73 Reklamcılık ve pazar araştırması
74 Diğer profesyonel, bilimsel ve teknik faaliyetler
75 Veterinerlik hizmetleri
78 İstihdam faaliyetleri
79 Seyahat acentesi, tur operatörü ve diğer rezervasyon hizmetleri ile ilgili faaliyetler
80 Güvenlik ve soruşturma faaliyetleri
81 Binalar ve çevre düzenlemesi faaliyetleri
82 Büro yönetimi, büro desteği ve diğer şirket destek faaliyetleri
N İDARİ VE DESTEK HİZMET FAALİYETLERİ
77 Kiralama ve leasing (finansal kiralama) faaliyetleri, finansal kiralama
O KAMU YÖNETİMİ VE SAVUNMA; ZORUNLU SOSYAL GÜVENLİK
84 Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik
P EĞİTİM
85 Eğitim
Q İNSAN SAĞLIĞI VE SOSYAL HİZMET FAALİYETLERİ
86 İnsan sağlığı hizmetleri
87 Yatılı bakım faaliyetleri
88 Barınacak yer sağlanmaksızın yürütülen sosyal hizmetler
R KÜLTÜR, SANAT EĞLENCE, DİNLENCE VE SPOR
90 Yaratıcı sanatlar, gösteri sanatları ve eğlence faaliyetleri
91 Kütüphaneler, arşivler, müzeler ve diğer kültürel faaliyetler
93 Spor faaliyetleri ve eğlence ve oyun faaliyetleri
S DİĞER HİZMET FAALİYETLERİ
94 üye olunan kuruluşların faaliyetleri
95 Bilgisayarların ve kişisel ve ev eşyalarının onarımı
96 Diğer hizmet faaliyetleri
T HANEHALKLARININ İŞVERENLER OLARAK FAALİYETLERİ; HANEHALKLARI TARAFINDAN KENDİ KULLANIMLARINA YÖNELİK OLARAK AYRIM YAPILMAMIŞ MAL VE ÜRETİM FAALİYETLERİ
97 Ev içi çalışan personelin işverenleri olarak hanehalklarının faaliyetleri
98 Hanehalkları tarafından kendi kullanımlarına yönelik olarak üretilen ayırım yapılmamış mal ve hizmetler
U ULUSLARARASI ÖRGÜTLER VE TEMSİLCİLİKLERİNİN FAALİYETLERİ
99 Uluslararası örgütler ve temsilciliklerinin faaliyetleri

Kaynak. United Nations Department Of Economic And Social Affairs, International Standard Industrial Classification Of All Economic Activies (Isic), Rev. 4, United Nations Newyork, 2008

KAYNAKÇA

A.)SALNAME (YILLIK) / HARİTA / RAPOR v. d.

İ. B. B Tescilli ve Kayıp Eserler Paftası

İstanbul Şehremaneti İstatistik Müdüriyeti, 1329 Senesi İstanbul Beldesi İhsaiyyat Mecmuası, Matbaa-i Arşak Garoyan, İstanbul 1330 (1914–1915)

İTO’ya Kayıtlı Firma Kütük Bilgileri Listesi, İTO, İstanbul, CD-ROM (2006)

Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul, Tarih Vakfı Yay, İstanbul 1998

Prof. Dr. Murat Güvenç (Kişisel Görüşme) 3 Mart 2010

Tarihi Yarımada 1/5000 Ölçekli Koruma Amaçlı Nazım İmar Plan Raporu, İ. B. B. Planlama Müd. Yay, İstanbul, 2003

Türk Ticaret Salnamesi = Annuaire Commercial Turc “Edition 1924-1925, Haz. İktisadi Tedkikat Neşriyat Ve Muamelat Türk Anonim Şirketi 1340-1341 (1924-1925), s. 1-291

United Nations Department Of Economic And Social Affairs, International Standard Industrial Classification Of All Economic Activies (Isic), Rev. 4, United Nations Newyork, 2008

Yenikapı-Nişanca Bölgesi Nitel Araştırma Raporu, İ. B. B. Bimtaş, İstanbul 2007

B.) KİTAPLAR

AKIN, Nur, **19. yy'ın İkinci Yarısında Galata ve Pera**, Literatür Yay, İstanbul 1998

ANDREASYAN, Hrant. D., **Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay, İstanbul 1964

ARTEL, Melih, **İstanbul Hanları Adres Kitabı**, Ege Matbaası, İstanbul 1954

ATAMAN, Sadi Yaver, **Türk İstanbul**, İ. B. B Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1997

AYVERDİ, Ekrem Hakkı, **Fatih Devri Mimarisi**, İstanbul Fetih Derneği, İstanbul 1953

AYVERDİ, Ekrem Hakkı, **Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu**, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1958

BACANLI, Hasan, **Gelişim ve Öğrenme**, Nobel Yay, Ankara 2000

BELGE, Murat, **İstanbul Gezi Rehberi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2006

BELGE, Murat, **İstanbul Gezi Rehberi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2006

BUSBECQ, Ogier G. D., **Kanuni Devrinde Bir Sefirin Hatıratı (Türk Mektupları)**, Serdengeçti Neşriyat, Ankara 1953

BYZANTİOS, Skarlatos, *Konstantinoupolis i perigrafi topografiki, arheologiki kai istoriki tis perionymou tautis megalopoleos*. [Konstantinopolis, ya da bu şöhretli şehrin arkeolojik, topografik ve tarihi betimlemesi], III cilt, Atina 1869

CARMONA, Michel, **Paris'in Kentsel Dönüşümü - Hausmann Uygulamaları**, çev. Murat Aykaç Erginöz, Genar Yay. , İstanbul 2004

CERASI, Maurice M. **Osmanlı Kenti; Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi**, Çev. Aslı Ataöv, Yapı Kredi yay, İstanbul 2001

ÇADIRCI, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, TTKB Yay, Ankara 1991

ÇELİK, Zeynep, **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, Tarih Vakfı Yurt yay, İstanbul 1998

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Doğuş Matbaası, Ankara 1970

EDİSYON, **Kıtaların, Denizlerin, Yolların, Tacirlerin Buluştuğu Kent**, İstanbul Ticaret Odası ve Tarih Vakfı yay. İstanbul 2003

ELDEM, Edhem, **Osmanlı Dönemi İstanbul'u**, İstanbul Armağanı 3, Gündelik Hayatın Renkleri,

EYİCE, Semavi, **Tarih Boyunca İstanbul**, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2006

GENİM, Sinan, **İstanbul'un İskanı**, Yurt yay, İstanbul, 1999

GÖNEY, Süha, **Şehir Coğrafyası**, c. 1, İ. Ü Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995

GÜRAN, Ceyhan, **Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1976

İŞİN, Ekrem, **İstanbul İçin Şehr-Engiz**, Yapı Kredi Yay, İstanbul 1991

İNCİCYAN, Gugas, **XVIII. Asırda İstanbul**, Çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul Enstitüsü Yay, İstanbul 1976

KAHRAMAN, Seyit Ali ve Yücel Dağlı, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, cilt 2, Haz., Yapı Kredi yay, İstanbul 2003

KAL'A, Ahmet ve Ahmet Tabakoğlu, **İstanbul Esnaf Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 1**, İ. B. B. Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1997

KAL'A, Ahmet ve Ahmet Tabakoğlu, **İstanbul Esnaf Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 2**, İ. B. B. Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1998

KAL'A, Ahmet, **İstanbul Esnaf Tarihi Tahlilleri İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları 1**, İ. B. B. Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1998

KEPENEK, Yakup, **Türkiye'nin Sanayileşme Süreçleri**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c. 7, İletişim Yayınları, İstanbul 1993

KEYDER, Çağlar, **İmalat Sektörünün Yapısı, Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye(1923–1929)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 1982

KILINÇASLAN, İbrahim, **İstanbul Kentleşme Sürecinde Ekonomik ve Mekânsal Yapı**, İTÜ Mimarlık Fakültesi yay. , İstanbul 1981

KÜÇÜKERMEN, Önder, **Geleneksel Türk Dericilik Sanayi ve Beykoz Fabrikası-Boğaziçi'nde Başlatılan Sanayi-**, 1. basım, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1988

MANTRAN, Robert, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi**, Türk Tarih Kurumu, c. 2, Ankara 1990

MANTRAN, Robert, **İstanbul Tarihi**, Çev. Teoman Tunçdoğan, İletişim yay, İstanbul 2001

MOLTKE, Helmuth K. B. Von, **Moltke'nin Türkiye Mektupları**, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969

MURAT, Sedat ve Diğerleri, **Eminönü'nün Sosyo-Ekonomik Yapısı**, Eminönü Belediyesi Yay. İstanbul 2006

MÜFTÜOĞLU, Berna Güler, **Fason Ekonomisi: Gedikpaşa'da Ayakkabı Üretimi**, Bağlam Yayınları, İstanbul 2005

ÖNSOY, Rıfat, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1988

ÖZBAKAN, Fikri, **İstanbul Pasaj ve Hanları**, Işıl matbaası, İstanbul 1948

PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih ve Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. II İstanbul 1993

PAMUKCİYAN, Kevork, **Ermeni Kaynaklardan Tarihe Katkılar-1, İstanbul Yazıları**, Aras Yayınevi, İstanbul 2002

PULAT, Gülçin, **Dar Gelirli Kentlilerin Konut Sorunu ve Soruna Sosyal İçerikli Mekânsal Çözüm Arayışları**, Ankara: Batı-Kent Konut Üretim Yapı Kooperatifleri Birliği yay, İstanbul 1992

SAKAOĞLU, Necdet ve Nuri Akbayer, **Osmanlı'da Zanaatten Sanata**, c. 1, Körfezbank Yayınları, İstanbul 1999

SCHIELE, Renate ve Wolfgang M.Wiener, **19. Yüzyılda İstanbul Hayatı**, İstanbul 1998

STAGAKİ, Magi, **Türkçe-Yunanca Sözlük**, Kalokathi Yay.Atina 2003, s.164

TABAKOĞLU, Ahmet, **İstanbul'un İktisadî Ve İçtimaî Tarihi (Yayımlanmamış Ders Notları)**

TEZEL, Yahya Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisâdi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994

TUNCEL, Metin, **İstanbul, "İstanbul, Şehir ve Belediye"**, İ. B. B Yayınları, İstanbul 2002

TÜMERTEKİN, Erol, **İktisâdi Coğrafya**, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü yay, İstanbul 1972

TÜMERTEKİN, Erol, **İstanbul, İnsan ve Mekân**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997

ÜNVER, A. Süheyl, **İstanbul Risaleleri**, İ. B. B. Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay, c. 1, İstanbul 1995

WIENER, Wolfgang M., **Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanları**, Numune Matbaacılık, İstanbul 1998

Wiener, Wolfgang M., **İstanbul'un Tarihsel Topografyası**, Yapı Kredi Yay, İstanbul 2001

YILMAZ, Ömer Faruk, **Asırlar Boyunca Eminönü**, Eminönü Belediye Başkanlığı Yayınları, c. I, İstanbul 2003

C.)TEZLER

BAŞ, Yaşar, **İstanbul Kapalıçarşısı (XV-XVIII)**, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Erzurum 2008

BENLİ, Gülhan, **İstanbul Tarihi Yarımada'da Bulunan Han Yapıları Ve Avlulu Hanların Koruma Sorunları**, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007

CAN, Suhule, **İstanbul Yarımadası Tarihi Ticaret Bölgesinin Analizi ve Bozulan Dokunun Yeniden Kurulmasında Tasarım Önerileri**, M. S. Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1995

CEYLAN, Oğuz, **Geleneksel Türk Osmanlı Çarşı Yapılarının Oluşumu, Gelişimi ve Yakın Doğu Kùltürleri ile Olan Etkileşimleri**, M. S. Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1989

ÇANTAY, Gönül, **Anadolu'da Osmanlı Devri Kervansaraylarının Gelişimi**. Ü Edebiyat Fakùltesi Türk ve İslam Sanatı Kürsüsü, , (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1989

KAPICIOĞLU, Elif, **Ahşveriş Merkezlerinin Mekansal Dönüşümüne Eleştirel Bir Bakış; İstanbul-Kapalıçarşı ve Hanlar Bölgesi Örneği**, M. S. Ü Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008

NAYIR, Zeynep **Osmanlı Mimarlığında Sultanahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)**, İ. T. Ü Mimarlık Fakùltesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1975

ÖZER, Murat, **Seyyahların Gözüyle Osmanlı Döneminde Faaliyet Gösteren Kervansaraylar**, İ. T. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2005

SARI, Tanju, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme Çerçevesinde İstanbul'daki Fabrikaların Oluşum ve Gelişimi**, M. Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2006

D.)MAKALELER

AKTAR, Ayhan, **İstanbul’da Meslekler ve İktisadiyat 1868-1938**, Toplum ve Bilim, sayı. 76, Bahar 1998

ASLANAPA, Oktay, **Ortaçağ’da Türklerin İleri Bir Sosyal Yardım Müessesesi: Kervansaraylar**, Türk Kültürü Dergisi, sayı: 5, İstanbul 1963

ATEŞİN, Hüseyin Mehmet, **Şehir ve Sosyal Davranışlar**, İ. B. B yayınları, Habitat II, Kent Zirvesi İstanbul ’96-Uluslararası Bilimsel Toplantılar c. 2, İstanbul 1997, içinde,

BARİŞTA, H. Örcün, **“Dördüncü Vakıf Han”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994

BAYTOP, Turhan, **“Aktar” Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 1 Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994,

BAYTOP, Turhan, **“Mısır Çarşısı” , Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, c. 5, İstanbul 1994

BERKOL, Feramuz, **Türk Vakıf Kervansarayları ve Bugün Turizm Hizmetinde Kullanılmaları**, Vakıflar Dergisi, c. 6, sayı. 10, Ankara 1973

BİRİCİK, Gülberk, **Fetihten Sonra İstanbul’da Ticaret Yapılarının Gelişimi**, Türkler Ansiklopedisi, c. 10, Ankara 2002

CEZAR, Mustafa, **Türk Tarihinde Kervansaray**, 8. Türk Tarih Kongresi, 11-15 ekim 1976, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1981

ÇAĞLAYANDERELİ, Mustafa, **Kentsel Doku Değişimi ve Çöküntü Mahalleleri: Gedikpaşa Örneği**, 1. Uluslararası Eminönü Sempozyumu Tebliğler Kitabı, 17–19 Haziran 2006-İstanbul, Tebliğler Kitabı, Eminönü Belediyesi Yayını, İstanbul 2007

ÇANTAY, Gönül, **“Hanlar” Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994

ÇANTAY, Gönül, **“Rüstempaşa Hanı”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 6, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994

ÇANTAY, Gönül, **16. Yüzyıl Külliyelerinin Şehirlerin Tarihi Topoğrafyasını Belirlemesi**, Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı, Konya 1993

ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa, **“Vezir Han”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 7, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994

EDİSYON, **“Dördüncü Vakıf Hanı” Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994

EDİSYON, **“Esnaf” , Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994

EDİSYON, **“Kapalıçarşı”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 4 Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994,

EDİSYON, **“Kapanlar”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 4, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994

EDİSYON, **“Mercan” , Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi** , c. 5, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994

EDİSYON, **“Tahtakale”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 7, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994

ERYILMAZ, Bilal, **Tarihte İstanbul'un Çok kimlikli Yapısı**, Habitat II Kent Zirvesi İstanbul 96-Uluslararası Bilimsel Toplantılar, c. 1, İ. B. B Yayınları, İstanbul 1997

GÜLENAZ, Nursel, **İstanbul'da 19. yüzyıl Ticaret Hanları**, İstanbul Dergisi, sayı 33, Nisan 2000

GÜVENÇ, Murat, **İstanbul 1910 -Beyoğlu Yakasının İşyeri-Konut İlişkileri**, Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı. 159, Mart 2007

GÜVENÇ, Murat ve Oğuz Işık, **İstanbul'u Okumak: Statü-Konut Mülkiyeti Farklılaşmasına İlişkin Bir Çözümleme Denemesi**, Birikim Dergisi, sayı 71, Kış 1996

HÜR, Ayşe, **“Gedikpaşa”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994

İNALCIK, Halil, **“İstanbul”, İslam Ansiklopedisi**, c. 23, T. D. V. Yay. , İstanbul 2001,

İNALCIK, Halil, **İstanbul Bedestanı ve Kapalıçarşı'sı: Şehrin Alışveriş Merkezi**, 1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi, Sayı. 4, İstanbul 2008

KAYAOĞLU, İ. Gündag, **“Dökümcülük”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi** , c. 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994

KAZICI, Ziya, **1093 (1682) Yılında Çeşitlerine Göre İstanbul'daki Dükkânlar**, Tarih Boyunca İstanbul Semineri-29 Mayıs-1 Haziran 1988 Bildiriler, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1989

KOÇU, Reşat Ekrem, **“Aşir Efendi”, İstanbul Ansiklopedisi**, c.2, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kolektif Şirketi, İstanbul 1963

KOÇU, Reşat Ekrem, **“Dâye hatun”, İstanbul Ansiklopedisi**, c. 8, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kolektif Şirketi, İstanbul 1963

KOÇU, Reşat Ekrem, **“Dükkân”**, **İstanbul Ansiklopedisi**, c. 9, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kolektif Şirketi, İstanbul 1963

KOÇU, Reşat Ekrem, **“Arpacılar Mescidi”**, **İstanbul Ansiklopedisi** Maddesi, c. 2, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kolektif Şirketi, İstanbul 1963

KOÇU, Reşat Ekrem, **“Asmaaltı Caddesi”**, **İstanbul Ansiklopedisi**, c. 2, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kolektif Şirketi, İstanbul 1963

KOZ, M. Sabri, **“Çuhacılık”**, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994

KUBAN, Doğan, **“Rüstem Paşa Camii, “ Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 6, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994

KUBAN, Doğan, **“Kentin Gelişmesi”**, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 4, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994

KUTUN, Banu, **“Çuhacı Han”**, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994

KUYULU, İnci, **Anadolu Selçuklu Kervansarayları İle Orta Asya Kervansaraylarının Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Deneme**, **Sanat Tarihi Dergisi**, sayı: 8, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 1996

MARTİNİDİ, Vilma H., **20. Yüzyılın Başlarında İstanbul’a Betonarme Teknolojisini Getiren Rum Mimarlar**, Batılılaşan İstanbul’un Rum Mimarları, yay. haz. Hasan Kuruyazıcı-Eva Şarlak, Zoğrafyon Lisesi Mezunları Derneği, İstanbul 2011

ORAL, Özgür, **Bir Deniz Ticareti Merkezi Olarak İstanbul Ve Osmanlı-Venedik Ticareti**, 1453 İstanbul Kültür Sanat Dergisi, Sayı. 9, İstanbul 2010

ÖNEL, Emine, **“Değirmen Han”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994

ÖZGÜVEN, Burcu, **“Hobyar Mescidi” Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 4, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994

SAKAOĞLU, Necdet, **“Bekâr Odaları”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994

SALMAN, Yıldız, **“Posta ve Telgraf Nezareti Binası” Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c. 6, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994

SOLAK, Fahri, **Esnaf Şehri İstanbul**, İktisat ve Din, haz. Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul 1994

TEKELİ, İlhan, **Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Kent Planlama Pratiğinin Gelişimi ve Kültürel Mirasın Korunmasındaki Etkileri**, İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı Bildirileri, İstanbul 1987

TURAN, Osman, **Selçuklu Kervansarayları**, Belleten, c. 10, sayı 39, Ankara 1949

YAVUZ, Yıldırım, **“Hamidiye Çeşmesi ve Sebili” Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi** c. 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994

YORULMAZ, Hüseyin, **Evliya Çelebi’den Muallim Cevdet’e Kaybolmuş İstanbul Esnafı**, İstanbul Araştırmaları Dergisi, Yaz 1997

E.) İNTERNET KAYNAKLARI

Fatih Belediyesi Resmi İnternet Sitesi. www.fatih.bel.tr 25. 10. 2011

İstanbul Kültür Mirası ve Kültür Ekonomisi Envanteri İnternet Sitesi.
[www.istanbulkulturenvanteri.gov.tr/kentsel-sivil-mimari/ 4](http://www.istanbulkulturenvanteri.gov.tr/kentsel-sivil-mimari/4) kasım 2011- 09. 20

Türk Dil Kurumu Resmi İnternet Sitesi. <http://www.tdk.gov.tr>, 30. 12. 2011